

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

Наукові записки

Серія: Філологія

Випуск 13

Вінниця 2011

УДК 80/82 (062.522)
ББК Я54 + 80/83я54
В 48

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. Збірник наукових праць / гол. ред. Н.Л. Іваницька. – Вінниця: ВДПУ, 2011. – Вип. 13. – 233 с.

**Затверджено як фахове видання постановою Президії ВАК України 10.03.2010 р.
№ 1-05/2.**

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 06.02.2004 р.
№ КВ-8416.**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іваницька Н.Л., доктор філологічних наук, професор (головний редактор);
Городенська К.Г., доктор філологічних наук, професор (Київ);
Дудик П.С., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);
Куцевол О.М., доктор педагогічних наук, професор (Вінниця);
Руснак І.Є., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);
Німчук В.В., член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук,
професор (Київ);
Тараненко О.О., доктор філологічних наук, професор (Київ);
Подолинний А.М., кандидат філологічних наук, професор (Вінниця);
Каленич В.М., кандидат філологічних наук, старший викладач (Вінниця);
Ткачук Т.П., кандидат філологічних наук (Вінниця), відповідальний секретар.

Друкується за ухвалою вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 11 від 27.04.2011 р.).

При використанні матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

Адреса редакції:

Інститут філології та журналістики, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000; т. (0432) 275-589.

I. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ

Володимир Барчук
(Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2'37

ПРИНЦИПИ ТИПОЛОГІЇ ІНТЕРВАЛУ

Опрацювання акціональних ознак дієслова постійно перебувало в руслі розвитку граматики, однак задовільної і, головне, системної класифікації ці ознаки не отримали, оскільки не було вироблено єдиних критеріїв їх типології, що і визначає актуальність статті. Щоправда, це завдання ускладнює багатство виявів акціональності в слов'янських мовах загалом, та в українській зокрема, а також складна система формо- і словотворення дієслова з контамінацією семантики морфем та їх поліфункціональністю.

„Думка, зупиняючись на дії, розкладає її на низку моментів, ковзаючи по дії мимохідь, стискає її в один момент” [9, с. 85]. Отже, в основі інтервалу перебуває об’єктивізація іманентних темпоральних ознак дії, тобто її динамічних, акціональних ознак. Найважливіший аспект категоризації інтервалу полягає в тому, що за спільними критеріями об’єднані усі акціональні вияви дієслова, які ґрунтуються на семантико-граматичній дієслівній основі та актуалізовані його морфологічною структурою. З іншого боку, зміст інтервалу дає можливість відокремити ті семантичні модифікації дієслова, які не мають темпорального характеру (див.: Барчук В.М. Концептуальні параметри семантики інтервалу / В.М. Барчук // Науковий вісник ВДУ. – №6. – Луцьк, 2004. – С. 129-134; Структура семантики інтервалу В.М. Барчук // Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XV-XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 118-124).

По-перше, у центрі зasad типології інтервалу як акціональної семантики має бути визначено його ключові диференційні ознаки, а також особливості та характер семантики акціональності. Учені одностайно визнають, що категорія, яка відображає внутрішню темпоральність дії (з відомих підстав не вживаемо термін „час”, оскільки він маркований морфологічним часом, а час в онтологічному значенні тут перебуває поза контекстом), має семантико-граматичний характер, тобто найбільш загально визначена кореневою дієслівною морфемою (В.М. Русанівський в історичному аспекті називає це значення лексико-граматичним [10, с. 280]). Оскільки це значення було узагальнене терміном „вид”, то оцінку доконаності / недоконаності з погляду темпоральної природи не здійснювали. Однак неупереджений аналіз показує, що у формалізованій видовій семантиці немає вказівки на темпоральність, оскільки значення виду не випливає зі значення дієслівного кореня. Отже, за темпоральним характером морфологічних значень дієслова вид у вияві доконаності/недоконаності має бути виведений за межі акціональної семантики.

Такий підхід зумовлений тим, що в основі темпорального значення дієслівного кореня лежать неподільні (взаємозумовлені) ознаки кількості та якості. Зміна як кількісна характеристика дії (послідовність сприйняття змін [5, с. 65-67]) виражена як її якість (тривання). Таким чином, символічна модель дії відображає $Vi(qa)$, де Vi – дієслово зі значення інтервалу, а (qa) – семний інваріантний компонент, що виражає тривання: q – кількісний компонент, а – якісний компонент (акційність). З цього погляду вираження результативності (*робити-зробити, шити-зшити, стояти-стати, рити-вирити, білити-побілити*) не пов’язане із характером тривання: ні кількість дій (частотність чи інтенсивність), ні її розгортання (початок, тривання, завершення) у цій семантиці не виражені. Наприклад: *робити кораблики* – *зробити кораблики*, *робити кораблики годину* – *зробити кораблики за годину*, *робити усі кораблики* – *зробити усі кораблики і т.д.*; *шити плаття* – *зшити плаття, шити певний час* – *зшити за певний час, шити дві години* – *зшити за дві години, шити усі плаття (багато*

платтів) –зшити усі плаття (багато платтів) і под.; *стояти довго – стати надовго* і т.д. Наявність неозначених щодо результату дій свідчить не стільки про нецілісність (нерезультативність) дій, а про відсутність актуалізації значення результату, оскільки це значення не пов’язане із внутрішнім характером дій, отже, може бути не вираженим: *білити – побілити* – в обох випадках виражено один характер тривання дій. Наведені випадки сuto видового значення морфем нечисленні: при префіксації чи суфіксації дієслівного кореня морфеми, як правило, двофункціональні: *шити – нашибти* (результативність + достатність), *білити – підбілити* (результативність + помірність), *рити – перерити* (результативність + дистрибутивність (усі дороги) + напрям дій (лексичне значення) (впоперек) + розкидати речі (лексичне значення); *стукати – стукнути* (результативність + семельфактивність). Однак очевидною є омонімійність семантики префіксів чи суфіксів. Результативність як семантика, що не пов’язана зі значенням кореня, зажди постас нейтралізованою семантикою інтервалу і на граматичному, і на лексичному рівні: *котити – відкотити* і *котити – відкочувати*: у першому випадку *від-* позначає результативність та напрям руху, у другому – тільки напрям руху. Немає підстав уважати, що видотворення розгорнуте в слово-формотвірний ланцюг типу НВІ – ДВІ – НДВІІ – ДВІІ, хоч, очевидно, так будувати морфемні перетворення методично зручно [12, с. 70-71]. Наприклад: *корчувати – викорчувати, перекорчувати, підкорчувати; корчувати – викорчовувати, повикорчовувати, підкорчовувати, попідкорчовувати*. Тут гніздовий, а не ланцюговий принцип побудови формотвірних відношень (парадигм). При визначенні виду суфіксом основи (*ставати – стати*) більш реальні рівні відбито вторинність видового значення префікса: *ставати – поставати, стати – постати* (вид не змінено). Отже, нейтралізатором видової функції префікса поєднано виступає значення основи та суфікса.

У багатьох випадках видоцентрична концепція дієслова зумовлює некоректне трактування самого виду. Так, пошук чистих видових відношень (а вид є асиметричним значенням (йдеється про маркованість/немаркованість видових грамем [3, с. 99])) закріпив за видом значення цілісності/нецілісності дій чи стану [3, с. 99; 4, с. 224], хоч визнано, що „дієслова доконаного виду, утворені від дієслів недоконаного виду за допомогою префіксів, здебільшого відрізняються не лише видовим, а й лексичним значенням. Такі лексичні значення є супровідними щодо видових протиставлень дієслів і слугують основою виокремлення родів дієслівної дії” [4, с. 225]. Однак тут порушене принцип співвідношення дієслівної семантики. Оскільки в основі морфологічного поділу слів на класи перевішує частиномовне значення, воно є вершинною семантикою грамеми, яка визначає всі інші граматичні значення. Лексико-граматичне значення, яке лежить в основі родів дій (чи внутрішньої темпоральності, чи інтервалу) є конкретизованим частиномовним значенням, тобто основним, іманентним у семантичній структурі грамеми. Сuto граматичне значення має найбільший рівень семантичного узагальнення, тому саме воно є супровідним, а не навпаки. Алогічно результативність чи цілісність дієслівної семантики (вузьке й елементарне за своєю природою дієслівне значення) вважати основним, а супровідними йому, тобто похідними від нього, значення, наприклад, починальності, дуративності, інтенсивності, кратності і под.

Недиференційованість виду і акціональності зумовила появу праць, які концептуально ґрунтуються на пошуку єдиної семантичної бази для внутрішньої темпоральності та доконаності/недоконаності. Такий підхід з попереднього розвитку вчення про вид узагальнив О.В. Бондарко, який, однак, ще не повністю ототожнював вид та способи дієслівної дії [2]. Нового розвитку надав йому М.О. Шелякін, декларуючи теоретичний аспект трактування категорії виду та способів дієслівної дії [14]. Правда, автор нечітко розмежував лексичний та граматичний рівні, визнаючи носієм аспектуальності дієслівну лексику та розмежовуючи граматичний та лексико-семантичний її рівні [14, с. 5-9]. Зокрема, лексико-семантичний рівень на основі поглядів В.В. Виноградова визначено як лексико-семантичну аспектуальність, тобто „морфемно характеризовані і нехарактеризовані елементи значень дієслів (включаючи також їх емоційно-експресивні якості), які так чи так відповідають значенням і їх частковим

різновидам граматичної аспектуальності, визначаючи у широкому розумінні слова видові властивості російського дієслова (видову парність, окрім значення видових форм і под.)” [14, с. 11]. Таке твердження з’явилося у зв’язку із тим, що семантика дієслівної основи може впливати на можливість видотворення; однак жодних аргументів для виведення зворотної залежності, на якій і побудовано концепцію праці, тобто семантики дієслова від виду, не подано. Вид і способи дієслівної дії розглянуто по черзі, тобто спільної типології не здійснено, хоч усе визначено як аспектуальність; до речі опис виду займає втрічі більший об’єм матеріалу монографії, ніж способи дії (див.: [14]); при цьому композиція розділів ґрунтуються то на засобах вираження, то на семантичних типах видових значень. Більш цінним, на наш погляд, є матеріал, присвячений власне способам дієслівної дії, оскільки при його аналізі зроблено спробу типологізувати дієслівну семантику на першому рівні членування, а, відповідно, визначити спільній способовий критерій. Цим критерієм є категорія обмеженості/необмеженості дієслів у російській мові [14, с. 157-162] (зауважимо, що ці ознаки дії виокремлено на підставі вивчення інших, зокрема, романських мов, аналіз яких вільний від аспектуально-видових концепцій російського дієслова [7]). До цінних напрацювань у цьому аспекті слід віднести визначення темпорального характеру вказаних значень (у автора за традицією вказано на час без уточнення характеру часу, тобто якийсь абстрактний час, оскільки це поняття не може стосуватись ні онтологічного, ні морфологічного часу). Однак, як у випадку з видом, обмежені дієслова протиставлені всім іншим, оскільки обмеженість може мати найрізноманітніші вияви, а необмеженість не підлягає диференціації. Автор, уточнюючи Ю.С. Маслова, О.В. Бондарка, формує власну концепцію обмеженості/необмеженості дій: „Ми склонні трактувати це питання дещо інакше. Значення досягнення результату с наслідком зв’язку значень цілісності і результативної спрямованості дії. Таке розуміння збігається з відповідними фактами тих мов, в яких є категорія обмеженості/необмеженості, але немає категорії виду, і в яких значення досягнення результату дії виражене за допомогою різних мовних засобів” [14, с. 162]. Очевидно, якщо значення, яке автор кладе в основу типології способів дієслівної дії, виражене за відсутності категорії виду, то вид не може бути його основою. Однак ця теза розвинута не була (у тому числі й в наступній праці; навпаки, концепцію обмежених/необмежених дієслів поширило й на вид [15, с. 29, с. 128-132]), а типи способів дієслівної дії не відзначенні системністю та структурною цілісністю: серед обмежених дієслів результативний із підтипами, термінативно-часовий, термінативно-тривалий, одноактний; серед необмежених дієслів постійно-наявний, статальний, еволютивний, багатоактний, постійно-узуальний, ітеративний [14, с. 180-196].

По-друге, в основу типології інтервалу необхідно покласти ключові іманентні ознаки, тобто тривання і кількість. Однак переважно типологія способів дії такій диференціації не підлягає, а для означення їх семантичної бази використовують різні поняття. Е.М. Рянська такою семантичною основою вважає здійснюваність у варіантах проспекції, початку, інтратермінальності, множинності, кінця та дотичних до них ознак моментальності та дуративності [11, с. 61-93]. Як бачимо, до однієї рубрики потрапили типи значень, що виражені триванням і кількістю, а значення зі спільною основою, зокрема за характером кількісні та тривалі, виведені окремо (моментальні та дуративні). Слід зазначити, що теоретична основа праці цілком ґрунтуються на аспектуальності: тільки перший розділ присвячено способам дієслівної дії як самостійній категорії (с. 7-19), далі мова тільки про аспектуальність: розділ II „Аспектуальність”, розділ III „Когнітивні основи аспектуальності”, розділ IV „Реалізація аспектуальних значень у французькій та російській мовах” [11]. Очікувано, що через різницю аспектуально-акціональних систем російської та французької мов, аналіз мав би стосуватися зіставно-протистаного аналізу, зокрема, щодо особливих значень у кожній із дієслівних систем, однак семантичні типи виділено за принципом спільноти вказаних значень здійснюваності [11, с. 94-170].

Перелічуючи семантичні ознаки аспектуальності, І.В. Шенцова виділяє обмеженість/необмеженість, процесність / цілісність, динамічність / статичність, а також фазовість, кратність та інтенсивність [16, с. 20-48]. Як бачимо, до переліку потрапили системно різні ознаки, зокрема й опозиційні та неопозиційні, що свідчить про відсутність базової семантичної мотивації їх виокремлення.

Найближче до природи внутрішньої темпоральності дії у російській граматиці типологія т. зв. аспектуальності у теорії ФСП граматичної школи О.В. Бондарка [13, с. 40-209], у межах якої виокремлено лімітність, тривалість, кратність, фазовість та перфектність (О.В. Бондарко, М.О. Шелякін, В.С. Храковський, В.П. Недялков, Ю.С. Маслов). Очевидно, що перфектність (описана Ю.С. Масловим) явно випадає із загальних принципів класифікації, однак це чергова спроба не випускати з поля зору домінанту виду. Проте типологія більш оптимальна на першому рівні членування, ніж при деталізації функціонально-семантичних виявів у межах зазначених розрядів, де поєднано та розділено різні та спільні за семінами ознаками способи дії: ітеративність аналізують у межах лімітності та кратності, лімітність безвідносна до тривалості на макрорівні, але включає значення тривалості в окремих виявах, інтенсивність визначена в межах лімітності, фазовість включає тільки починальність і т.д.

У працях, присвячених окремим типам значень інтервалу, через відсутність категорійних принципів внутрішньої темпоральності, аналізовані явища опрацьовані частково чи неповно. Так, у монографічному дослідженні фазовості А.В. Аверіна виділяє лише значення початку та завершення, чомусь оминаючи фазові значення тривання дій [1].

Більш теоретично вагомими є напрацювання, які оперті на інваріантну семантичну базу окремих значень інтервалу, зокрема, ітеративних дієслів; для вказаних дієслів цією семантичною основою є значення кількості, на яке накладені актуалізаційні семи ітерації [8].

Однак переважно в українському мовознавстві внутрішня темпоральність опрацьована на основі теоретичної концепції аспектуальності русистів, зокрема типологія способів дієслівної дії. Однак в опрацюванні типологічної основи, наприклад, родів дії висловлено більш обґрунтовані погляди. Зокрема, С.О. Соколова хоч і визначає поняття „аспектуальні роди дій” [12], проте їх типологію ґрунтують на ознаках фазовості та кількості. Правда, класифікація в межах зазначених типів містить суперечності. Так, до фазових віднесено семельфактиви, хоч в аспекті словотвору виділено однократність ще й з власне лексичним значенням одноразовості (*поцілувати, заспівати, привітатися*) [12, с. 130-132], а серед кількісних тільки дієслова із виявом інтенсивності дій [12, с. 135-142].

Натомість К.Г. Городенська виокремлює дієслівні роди дій без вказівки на аспектуальність, однак наголошує на зв’язку із видом та узaleжнюює від видових форм; визначає їх як окрему морфолого-словотвірну категорію, при цьому єдину семантичну основу їх достатньо не обґрунтовано, а встановлено спільні структурні ознаки та кореляцію з видом [4, с. 235]. Виділено три групи дієслівних родів одновидових дієслів доконаного виду: часові (фазові), кількісні, результативні [4, с. 236]. Впадає в око, що за типологією К.Г. Городенської під роди дій важко підвести ознаку внутрішньої темпоральності, оскільки часова характеристика властива лише фазовим значенням. Очевидно, поділ родів дій на часові (темпоральні) і кількісні є умовним, оскільки дія є кількісно виражена темпоральність, через це оптимальним і достатнім є термін „фазові”. Також із системи акціональних значень дій випадають результативні, які, з одного боку, контамінують із кількісними (*наліпити – достатність*), з іншого, – дублюють видове значення, яке не має акціональної семантики.

Найбільш об’єктивно дістали інтерпретацію кількісні роди дій [4, с. 238-240], які мають три варіанти вияву кількості: однократні/багатократні, інтенсивні та розподільні. Слід зазначити, що концепція К.Г. Городенської найбільш адекватна з погляду природи внутрішньої темпоральності та ґрунтується на реальних критеріях типології родів дій. У цьому сенсі сучасне українське мовознавство близче до несуперечливої концепції акціональності дієслова, оскільки

частково звільнене від аспектологічного фарватеру досліджень та абсолютизації категорії нетемпорального за природою результативного виду.

У сучасній українській аспектуальній концепції на основі поняття видового партнерства здійснено вихід за межі власне граматики та грамемного рівня дієслова, а проблеми інтерпретації „акціональності виду” зумовили введення поняття полікатегорійності, яке уособлює різновекторність аспектуальності [6].

По-третє, підґрунтам визначення родів дій повинна бути семантика дієслівної основи. На морфологічному рівні внутрішня темпоральность виражена інтервалом, зовнішня – часом. Отже, в основі семантико-граматичних типів дій лежить значення інтервалу. Акціональні типи, роди дій чи способи дієслівної дії – різні терміни, що вказують на семантику дієслова, яка виявляє себе як семантика інтервалу – момент тривання та кількості дій. В основі семантичної структури категорії інтервалу лежить значення темпоральності як момент, проміжок дій та кількості як міра дій, яке виражає динамічний характер дійовості. Співвідношення цих семантических категорій визначає ієрархію та типологічну структуру семантики інтервалу. Інтервал на першому рівні типології виявляє два структурно-семантичні різновиди: фазові дії – квантитативні дії. Але, оскільки дієслівна основа лише в одному вияві інтервалу виступає рідко, а в основі дійовості завжди лежить сема тривання (акціональності), тому більш обґрутовано дії поділяти на акціонально-кількісні (фазові) з акцентом на момент чи проміжок дій та кількісно-акціональні (квантитативні) з акцентом на мірі дій. Однак кількість може мати характер кратності та інтенсивності, а також включати додаткові семи екстраморфемного рівня, які кількість кваліфікують, наприклад, як розподільність.

Домінантною фазових дій є вказівка на початок чи завершення дії. Зрозуміло, що з кількісного погляду така дія має бути ітеративною чи неозначено кількісною, бо разова дія не підлягає оцінці з погляду початку чи кінця. Напр., *заспівати, заскакати, засвітити*, а також *заспіувати, засвічувати; порушувати, порушити*. У такий спосіб, починальність виражають як дієслівні основи доконаного, так і недоконаного виду. Фінітивність указує на момент завершення дії *відспівати, відскакати, відсвітити*, а також *відспіувати, відсвічувати* (у значенні „останній проміжок часу” (секунди, хвилини і под.), а не „відбивати світло”).

Дії т. зв. обмежувальні, які зараховують традиційно до фазових, – *поспівати, пожуритися, проспівати* (у значенні „тривалий час” (напр., у хорі)), *пробайдикувати*, – виражають значення проміжку дій та неминуче мають і супутнє кількісне значення, адже проміжок тривання визначений довготою: *погратися* (трохи, якийсь час), *пропрацювати* (багато часу, достатньо з погляду мовця).

Отже, квантитативні (кількісно-акціональні) дії формують такі групи: за ознакою кратності семельфактивні дії (разові), мультиплікативні, дистрибутивні; за ознакою інтенсивності недостатні, помірні, достатні та надмірні дії. Обидві квантитативні ознаки дій типово можуть бути поєднані в одній грамемі. Наприклад, семельфактиви: *крикнути, стукнути* у варіантах із суфіксом *-ону-* *сіонути, стуконути* виражають максимальну інтенсивність (силу) дії, тобто вказують на надмірність. Саме змішування різномірневих ознак приводило до різногою у типології родів дій.

Недостатність дій виражена подвійним префіксом *недо-* зі значенням неповної реалізації дій: *недопити-недопивати, недолюбити* і под. Помірність дій (*підбілити, притрусити, надломити*, а також *підбілювати, притрушувати, надломлювати*) виражена меншою за норму (норма достатність) кількістю дій, однак адекватною для її реалізації. Сюди ж належать *поспівати, пожуритися*. Достатність дій виражають: *находитися, наспіватися, проспівати, пробайдикувати* (інтенсивність + лімітність). Лімітні дії, які дослідники кваліфікують суто фазовими, фактично складають переходну групу між акціонально-кількісними та кількісно-акціональними. На надмірність дій (*перемити, перебрати, перемастити*, а також *розвалакався, розходився*) вказують переважно префікси, що виражають інтенсивність та мультиплікативність дій, тобто їй ознаку кратності. Наприклад, помірна дія

набуває ознак мультиплікативності за рахунок вказівки на циклічність дії, тобто виражає подвійну ітерацію: *покриувати* (невелику кількість разів, але час від часу, циклічно), *похмукувати, погрюкувати* і под.

Розвиток мови й ускладнення семантики інтервалу зумовили включення нових ознак через вихід засобів інтервалу за межі власне морфемного рівня. Тож при включенні в семантичну структуру діеслова суб'єктно-об'єктних показників дії з'являється дистрибутивне значення ітеративної дії, напр.: *переробити* (усю роботу), *перемити* (увесь посуд), *повідлітати* (усі птахи), *порозтікатися* (усі курчата). Такі дії здебільшого ускладнено додатковими значеннями: *повідлітати* – достатність + дистрибутивність + фінітивність. Одне із значень префікса *пер-* („наново зроблена дія“) на морфемному рівні увиразнюється додаванням префікса *по-*: *попереробляти* (достатність + дистрибутивність + повторність), а на синтаксичному – прислівником: *знову переробити* (вдруге, втретє). Дистрибутивне значення уточнюється переважно на синтаксичному рівні через реалізацію категорії локативності: *повибігали з класів, повідзначали у журналах*.

Ознака дистрибутивності, що ґрунтуються на семантиці інтервалу і є вторинною, додатковою в характеристиці дії, проявляє себе в усіх різновидах інтервалу (крім, звісно, семельфактиву): *позацітали, повідцітали* (фазово-дистрибутивне значення); *переспівали, попереспівалися* (квантитативно-дистрибутивне значення).

На наш погляд, запропонований підхід до встановлення темпорально-видових співвідношень у системі граматичних категорій дає змогу об'єктивно та послідовно здійснити опис форм, засобів та способів вираження семантики діеслова, а також забезпечує теоретичне обґрунтування виникнення, розвитку та функціонування категорій темпоральності та виду, а в межах надкатегорії темпоральності її складової – інтервалу, що репрезентує фундаментальний рівень включення та інтерпретації онтологічного часу в систему мовного моделювання. У світлі функціональної граматики інтервал є категорією, що виявляє внутрішню, безвідносну темпоральність у динамічному розгортанні дійовості як акціональних значень дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверина А.В. Категория значения фазового поля и языковые средства его выражения (на материале русского и немецкого языков): дис. ... канд. филол. наук / А.В. Аверина. – М., 2004. – 190 с.
2. Бондарко А.В. Русский глагол / А.В. Бондарко, Л.Л. Буланин – Ленинград : Просвещение, 1967. – 192 с.
3. Вихованець І.Р. Частины мови в семантико-грамматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Городенська К.Г. Діеслово / К.Г. Городенська //Іван Вихованець, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови. – К. : Пульсари, 2004. – С. 217-297.
5. Г'юм Д. Трактат про людську природу / Д. Г'юм. – К. : Всесвіт, 2003. – 550 с.
6. Калько М.І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і презентація в сучасній українській літературній мові: монографія / М.І. Калько. – Черкаси, 2008. – 384 с.
7. Маслов Ю.С. Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании / Ю.С. Маслов // Вопросы глагольного вида. – М., 1962. – С. 7-32.
8. Парилляк Л.І. Структура функціонально-семантичного поля ітеративності в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Л.І. Парилляк. – Івано-Франківськ, 2008. – 216 с.
9. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – т. 4. / А.А. Потебня. – М. : Просвещение, 1977. – 406 с.
10. Русанівський В.М. Діеслово / В.М. Русанівський //Історія української мови. Морфологія. – К., 1978. – С. 235-341.
11. Рянская Э.М. Способы действия в когнитивном аспекте / Э.М. Рянская. – СПб : РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. – 191 с.
12. Соколова С.О. Префіксальний словотвір діеслів у сучасній українській мові: монографія / С.О. Соколова. – К. : Наукова думка, 2003. – 283 с.

13. Теория функциональной грамматики. Введение, Аспектуальность, Временная локализованность. Таксис. – М. : УРСС, 2001. – 348 с.
14. Шелякин М.А. Категория вида и способы глагольного действия русского глагола. Теоретические основы / М.А. Шелякин. – Таллин : Валгус, 1983. – 216 с.
15. Шелякин М.А. Категория аспектуальности русского глагола / М.А. Шелякин. – М. : ЛКИ, 2008. – 272 с.
16. Шенцова И.В. Акциональные формы глагола в шорском языке / И.В. Шенцова. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 1997. – 148 с.

У статті обґрунтовано принципи типології інтервалу – категорії, що на грамемному рівні виражає семантику акціональності (дійовості), яка виявляє характер внутрішнього темпорального значення діеслова. В основі категорії інтервалу та типології інтервальних значень іманентні кількісно-якісні ознаки дії. Акціональні ознаки дії не збігаються із аспектуальними, а інтервал та вид діеслова є різними за граматичною природою діеслівними значеннями.

Ключові слова: інтервал, акціональність, аспектуальність, вид, темпоральність.

The analysis and typology of means of interval are proved in this article. Interval as grammatical category reflects of inner temporality of the verb and bases on such internal peculiarities as quality and quantity. Interval and aspect are different meanings of the verb.

Key-words: interval, aspect, temporality, quality, quantity.

Олександр Білих
(Кіровоград)

УДК 811.161.2 = 163.1

ВІДМІНКОВІ ФОРМИ МНОЖИНІ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ В ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ ДР. ПОЛ. XVI – XVII СТ.

Протягом свого існування система відмінкових закінчень іменників української мови (як і інших слов'янських) зазнала значних змін. Особливо суттєвими вони були для відмінкових форм множини, які в результаті дії тенденції до уніфікації об'єдналися в один тип відмінювання. Основні етапи цього процесу достатньо добре описані у спеціальній науковій літературі [1, с. 75-93; 9, с. 91-162; 3, с. 74-128 і. ін.]. Разом із тим, дослідники поки що мало уваги приділяють особливостям творення різних форм, зокрема й іменникових множини, церковнослов'янської мови. Хоча ця мова протягом багатьох століть використовувалася в Україні і взаємодіяла з мовою українською. Особливо посилилася ця взаємодія в др. пол. XVI – XVII ст., коли церковнослов'янська мова була не тільки мовою церкви, але й одним із засобів та символів національно-визвольної боротьби [8, с. 137; 11, с. 286]. Тому створення повної картини розвитку української літературної мови неможливе, на нашу думку, без детального вивчення і церковнослов'янської мови української редакції. До того ж у кінці XVI – XVII ст. завдяки кодифікації церковнослов'янської мови [6; 7] та розвитку книгодрукування Україна стала центром церковнослов'янської книжності, де вироблялися норми, що впливали на весь православний слов'янський світ [10, с. 61; 12]. Тому всебічне дослідження церковнослов'янської мови української редакції цього часу потрібне й актуальне для глибшого пізнання історії й інших слов'янських літературних мов.

У зв'язку зі сказаним метою пропонованої розвідки є з'ясування особливостей творення множинних форм іменників жін. р. в церковнослов'янській мові української редакції др. пол. XVI–XVII ст. Матеріал для дослідження дібрано шляхом суцільної вибірки переважно із стародруків цього часу (спісок використаних джерел поданий наприкінці статті). У великих

за обсягом пам'ятках обстежений не весь текст, а вибірки розміром у 500 повнозначних слів. Із *ОБ* обстежено 100 таких вибірок, із *ВВ*, *ТрЦв*, *Тр* – по 50.

Далі подаємо аналіз іменникових множинних форм за відмінками.

Називний відмінок. Форми наз. в. мн. аналізованої групи іменників утворювалися за допомогою закінчень *ы*, *и* та *я*.

Іменники з давньою основою на *а* характеризувалися переважно закінченням *ы*: *горы* **ОБ** 111 зв.⁴; *бесѣды* **ОБ** 111 нн (2); *дѣвы* **ВВ** 47; *воды* **Лим** 71 зв.; *силы* **ТрЦв** 205; *Тайны* **Тр** 1; *волны* **ПМ** 55. Після задньоязикових використовувалося здебільшого закінчення *и*: *книги* **ОБ** 4; *рѣки* **Лим** 8 зв.; *рѣки* **ОБ** 12 нн (2), **Євл** 1644, 21 зв.; *слѣти* **ТрЦв** 274. Рідко (в *ОБ* та *ВВ*) трапляються форми на *я*: *ногы* **ОБ** 7 (2); *слоуты* **ВВ** (3) 10 зв.

В іменниках із колишньою основою на **ja* частіше виступало давнє закінчення *я*: *тщахъ* же сѧ ... *книгочѣм* **ОБ** 27; *заря* съкрывахъся **ТрЦв** 412; тѣи *вамъ въдѣтъ съдѣя* **вл** 1644, 39, **Євл** 1690, 40 зв. Після *и* та *и* в такого типу формах могло використовуватися як *a*, так і *я*: *шсанца паслухъся* **ТрЦв** 92; *ко овца Пастыръ ... похваляюще* **ПКП** 38 зв.; *сокрываются птица* **ПКП** 29; *не послушаша ихъ швицъ* **ВВ** 128 зв.; *придоша птица* **Євл** 1644, 42; *грѣшныхъ дѣша ... юходатъ* **Тр** 136; *три юноша* **Лим** 18.

У старослов'янській мові в наз. в. мн. іменників ја основа представлена лише закінчення *-ѧ* [2, с. 117]. Згодом воно почало поступатися місцем більш поширеному серед іменників жін. р. закінченню *-и*. Про нестійкість *-ѧ* свідчать форми наз. в. на *-ѣ*, зафіковані дослідниками в церковнослов'янських пам'ятках східних слов'ян XI – XIII ст. [5, с. 23]. З ходом часу процес витіснення *-ѧ*, очевидно, продовжувався. У граматиці М. Смотрицького в парадигмах для окремих іменників із ја основами подана форма наз. в. лише на *i*: **Име(и)**: тѣи юноши **СмГр** 73; **Име(и)**: тѣи *Захарий* **СмГр** 77; **Име(и)**: тѣи *и тѣа съдїи* **СмГр** 79. Для інших і на *-и*, і на *-ѧ*: **Име(и)**: тѣи *шбраци тѣа шбраци* **СмГр** 76. При цьому слід відзначити, що в граматиці Л. Зизанія для такого типу іменників рекомендовано лише *я*: **И(м). паница** **ЗизГр** 33; **И. съдїя** **ЗизГр** 33 зв.

Форми на *-и*, хоча й у невеликій кількості, зафіковані і в розглянутому матеріалі: **Юноши ... Кр(с)ть ... да лождаются** **Тр** 255; **юноши соплетают сеѣ вѣница** **Син** 174; **капли дождевныя** **Син** 183; **Истории повѣствуютъ** **ПКП** 25. тѣи *вамъ въдѣтъ съдїи* **ЄвКП** 1697, 39. В **ЛМГ** та **Син** закінчення *-и* в іменниках із ја основами інколи позначені літерою *-ѣ*: **тамо жите(л)ствуютъ иноки** **ЛМГ** 12; **иде же нынѣ Египетъ, муринскія земли** **Син** 167; **кулѣ от стрелы** **Син** 183.

Іменники жін. р. з давньою основою на **i* в наз. в. виступали в розглянутому матеріалі з традиційним закінченням *-и*: **заповѣди** **ОБ** 11 нн; **голени** **ТрЦв** 169; **лѣторасли** **Тр** 406; **кости** **Тр** 60; **обители** **ПКП** 55; **сквирки** **ПКП** 5 нн. Зрідка в таких формах трапляється *-ы*: **и съть рѣчи** **ВВ** 2; **кѡ вѣтви ... израстоша** **ПКП** 16 нн.

Іменник **дци** в обстежених пам'ятках представлений в наз. в. мн. як із закінченням *-и* (традиційним для нього в цій формі), так і з новим *-ѧ*: **изъидѣтъ дциери** **ОБ** 121 (2); **злы съть дциери ҳанааньскы** **ОБ** 11 зв. (2); **Быша же емъ ... дциери три** **ТрЦв** 75; **дциера еш пілухъ вино** **ТрЦв** 92; **Раж(д)аютъ(ъ)** же сѧ емъ ... дциера **ТрЦв** 206; **Многи дциера стажаша ხогатство** **ПКП** 37 зв. Такого типу іменники із закінченням *-ѧ* в наз. в. мн. в старослов'янській мові не представлені, не фіксують їх дослідники і в церковнослов'янській мові східнослов'янської редакції [5, с. 52]. Лише *-и* рекомендовано для них і в граматиці М. Смотрицького: **Име(и)**: *тѣа матери* **СмГр** 120. Хоча у граматиці Л. Зизанія представлено *-ѧ*: **И(м). дциера** **ЗизГр** 39. Уживання форми наз. в. мн. **дциера** у церковнослов'янській мові української редакції др. пол. XVI – XVII ст. зумовлено, очевидно, тим, що *-ѧ* у цій формі сприймалося як характерна риса саме церковнослов'янської мови, особливо на фоні відсутності такої форми в мові українській.

Родовий відмінок. У род. в. мн. іменники жін. р. мали нульові закінчення, а також *-ий* та *-ей*.

Іменники з давньою основою на **a*, **ja* форми род. в. мн. утворювали майже завжди за допомогою нульових закінчень: *въл* ... *коզлицъ* ОБ 116 зв. (2); *пло(д)* *ни(в)* ОБ 87; *шв(д)* ..., и *ш рѣкъ* ТрЦв 37; *горныхъ силь* Чинове Тр 156; *ш ... бѣдъ* Тр 555; *сто гривен(ъ) злата* ПКП 79 зв.; *иныхъ(ъ)* *вѣлій много изобрѣтохомъ* ОБ 5 ин; *ш ... стїхъ* Тр 136; *просодій деса(т)* ГрЛ 178; *на созданіе келій* ЛМГ 20. Якщо основи таких іменників закінчувалися збігом приголосних, вставні голосні здебільшого не використовувалися: *ш ... сквернъ* Тр 136; *молитвъ ради* ПМ 74; *ра(д)* *Матвъ* ПКП 55 зв.; *три вогъзы дельть* ПКП 69 зв. Рідко трапляються форми із вставними голосними: *шв(а)* ОБ 46 зв.; *зрѣйшъ сдесть* Тр 101.

Інколи іменники з давніми основами на **a*, **ja* могли мати закінчення *ей*, *ий*: *иѣ ноздрій* ОБ 66; *да сотвориши петлей* и ОБ 37 (2); *начальныхъ башей много остался* Син 181. Такі форми від деяких іменників аналізованої групи дослідники фіксують і в українських пам'ятках XVI ст. [4, с. 95]. Тому, можливо, що наведені форми з'явилися у церковнослов'янських пам'ятках у результаті впливу української мови.

Іменники з колишніми Р основами в род. в. мн. в розглянутому матеріалі мали закінчення *ий* або *ей*. Обидва закінчення загалом представлени приблизно однаковою кількістю вживань: *шесть вѣтвій* ОБ 37; *свдїм ... лыслій* ТрЦв 54; *попраніє ... коїмій* Тр 63; *отъ множества ядій* ПМ 66; *на оумерщленіе похотій* ПКП 40; *всѣхъ ... тварей* *зиждитель* Тр 20; *отъ костей* ПМ 50; *добродѣтелей* степеній ПКП 32 ин. При цьому виявлена значна кількість однокореневих форм із варіантними закінченнями, часто і в межах однієї пам'ятки: *волѣзней ... избавленіе* Тр 455 – *волѣзний ... изѣжавши* ТрЦв 239; *браней* *иѣ(ъ)шображенія* ПКП 25 – *ради браній* ПКП 23 ин; *ученіе заповѣдій* ЄвЛ 1644, 51 зв. – *законы заповѣдей* ЄвЛ 1644, 4 ин; *разумѣніе заповѣдей* ПКП 44 – *соблюденіе заповѣдій(й)* ПКП 24; *пламень ... ересей* ОБ 10 – *ересій* *оутѣгнемъ* ТрЦв 8 ин; *въ единъ шиції* Лим 35 – *во единъ шиції* Лим 46 зв.; *страхомъ(ъ)* *Хвѣхъ(ъ)* *стр(с)тей* ТрЦв 412 – *ш страстей* ТрЦв 58; *осми частей слова* ГрЛ 1 – *сего же частій осмъ* ГрЛ 9.

Відомо, що традиційним у род. мн. для цієї групи іменників було закінчення *-ий*. Воно представлене в старослов'янській мові [2, с. 120], у церковнослов'янській східнослов'янської редакції XI – XIII ст. [5, с. 46], а також рекомендоване (як *ий*) і граматикою М. Смотрицького: *ро(д)*: *тѣхъ заповѣдій* СмГр 119. Разом із тим, уже з XIII ст. у східнослов'янських пам'ятках на місці *-ий* починає з'являтися *-ей* [1, с. 82]. Згодом в українській мові форми на *-ей* набувають усе більшого поширення, і в XVI ст. в пам'ятках із окремих регіонів вони стають навіть єдино можливими [4, с 95]. Процес активізації *-ей*, очевидно, не без упливу української мови відбувався і в церковнослов'янській мові української редакції др. пол. XVI – XVII ст. Про це свідчить разглянутий матеріал, а також граматика Л. Зизанія, автор якої допускає варіантні закінчення (*-ий* або *-ей*) для подібних іменників: *ро(д)*: *иющій, и иющій, квѣтій, и квѣтей* ЗизГр 28 зв.

Закінченнями *-ий* (*ий*), *-ей* в обстеженому матеріалі характеризуються також іменники з давніми основами на **ы* та **er*: *w ... благостолмій ... Црквій* Тр 62; *храмы церкви(й)* ЛМГ 29; *множество церквей* Син 72. Слово *дци* в *ОБ* із усіма вказаними варіантними флексіями зафіксовано на одній сторінці: *да не понимеши женты ш дцерій ханаанескъ* ОБ 11 зв. (2); *поними ... женъ ш дцерій лавана* ОБ 11 зв. (2); *понметъ ... женъ ш дцерій zemla сея* ОБ 11 зв. (2). Закінчення *-ий* (*ий*), *-ей* з'явилися тут, очевидно, в результаті впливу іменників із Р основами. Formи на зразок церквій, дтерей, хоча й узаконені граматиками Л. Зизанія і М. Смотрицького (*ро(д)*, *дцерей* ЗизГр 39; *ро(д)*, *матере(й)*, *и матерій* ЗизГр 38; *ро(д)*: *тѣхъ матерій* СмГр 120), є порівняно новими. У старослов'янській мові та церковнослов'янській східнослов'янської редакції XI – XIII ст. у род. мн. ці іменники виступали з нульовими закінченнями [2, с. 137; 5, с. 52].

Давальний відмінок. У дав. в. мн. іменники жін.р. мали закінчення *-амъ* (-*лмъ*), *-смъ*, в окремих випадках *шмъ*.

Іменники з давніми основами на **a*, **ja* характеризувалися переважно закінченнями -амъ (після твердих приголосних) та -лмъ (після м'яких): *странамъ* ОБ 87; *дѣва(м)* ВВ 46 зв.; *тайнамъ* ТрЦв 7 нн; *матвамъ* Тр 550; *рѣза(м)* ПКП 64; *люкинамъ* ПМ 64; *стеза(м)* ПКП 3. Після ц, ш, ж в більшості випадків виступає -амъ, лише у ВВ виявлені утворення із лмъ: *овца(м)* ОБ 77; *в(ъ)довицамъ* ПКП 79 зв.; *дшамъ* Лим 5 зв.; *вел(ъ)можамъ* ПКП 48; *швила(м)* ВВ (3) 36 зв.; *дшамъ* ВВ 128 зв. Закінчення -амъ має також іменник церкви: *Црквамъ ежіамъ* ВВ 7 зв. Зрідка серед іменників з колишніми основами на **a* трапляються форми дав. мн. на -шмъ: *не можете дати паѣвъ людемъ къ зданію плинфомъ* ОБ 27; *исчадіє єхїдншмъ Іоуда* ТрЦв 135. Поодинокі форми такого типу дослідники фіксують і в українських пам'ятках цього часу [4, с. 97]. З'явилися вони, очевидно, у результаті впливу іменників із о основами, для яких шмъ було первісним і достатньо вживаним у досліджуваний період.

Для іменників із колишніми основами на **P* було характерним традиційне для них закінчення -смъ: *заповѣдемъ*(ъ) *его* ОБ 32 (2); *властемъ повиноватися* ВВ 154; *къ стр(с)темъ* ТрЦв 134; *не стерплю власнемъ синъ* ПМ 50; *начало болезнѣ(м)* Євл 1644, 83 зв.; *добродѣтелѣ(м)* ... *прилежаль еси* ПКП 74 зв. Formи дав. в. такого типу іменників на -лмъ є поодинокими: *ихъ(ъ) милоста(м)* *г(с)днишъ щемъ* Тр 3 нн. В українській літературній мові XVI – XVII ст. у дав. мн. іменників давніх Р основ звичайно виступало -ямъ [9, с. 151; 4, с. 97]. Хоча траплялися й старі закінчення [4, с. 97].

Також переважно старим закінченням (-смъ) характеризуються в розглянутому матеріалі іменники з колишніми основами на **er* мати и дци: *Чюждѣ есть Матеремъ Двою въти* ТрЦв 59; *даде ... дщеремъ* ТрЦв 206. Дуже рідко трапляються від подібних іменників форми на -лмъ: *не шврѣтошасла подобни в(ъ) лѣпотѣ дщерамъ*(ъ) *Ішковы(м)* ТрЦв 206.

Знахідний відмінок. Formи знах. в. іменників жін. р. утворювалися здебільшого за допомогою тих же закінчень, що і форми наз. в. Так, іменники з давньою основою на **a* мали закінчення -ы (після задньоязикових частіше -и): *да исперетъ риӡы* ОБ 51 зв.; *Шать Гъ неправды* ТрЦв 37; *главы ... преклоните* Тр 139; *Солнце планеты совокупляетъ* ПКП 28; *разъгни книги* ОБ 12 нн (2); *въ рѣки* ТрЦв 273; *мѹки пріемлетъ* ПМ 75; *да въ имъ раки сотворили* ЛМГ 37. Зрідка (в ГрЛ та ВВ) після г, к виступає закінчення -ы: *книги ... дрѹковати* ГрЛ 3 зв.; *собравъ(ъ)шѣ книги* ВВ 46; *думы ныгы* ВВ 130 зв.; *моукы пріиметъ* ВВ 7 зв.

Іменники з давньою основою на **ja* характеризувалися, як і в наз. в., здебільшого закінченням -ѧ (-ѧ), інколи -и (-ы): *мл(с)тына творящи(и)* Лим 40; *видѣста свѣща* ПКП 89; *събери ихъ ко швица* ТрЦв 132; *поїде овца* ТрЦв 92; *въ келія свою* ПМ 74; *оустроиша ... Келіи* ПКП 7 зв.; *в(ъ) житницы* ПКП 71 зв. В ОБ виявлені також форми на -ѣ: *видимыхъ во врагъ ... низлагаль гръдънѣ* ОБ 14 нн; *сътвориши петлѣ* ОБ 37.

Назви істот аналізованої групи в знах. в. мають у переважній більшості випадків такі ж закінчення, як і в наз. в.: *Приѣза же Царъ ... Бакы* ТрЦв 74; *книги ... любаше слѹги Хсви* ЛМГ 9; *да н҃ведѹтъ воды гады ...* и *птицы* ОБ 1; *начиє(т) вїти ... рабына* ВВ 57 зв.; *ниже ... подобаетъ(ъ) ... свою овца шставлати* ПКП 87. Лише зрідка трапляються форми із закінченнями род. в.: *не возможемъ дати и(м) женъ* ОБ 121 (2); *пасти овецъ* ОБ 17 зв. (2); *ошиблича ... оубийцевъ* ПКП 76 зв.

Іменники з давніми основами на **P* та **y* в усіх випадках мають закінчення -и, як і в наз. в.: *Принесоша печати* ОБ 42 (2); *вѣтви держать дѣти* ТрЦв 39; *ереси прокленн* Тр 177; *яди съ масломъ үотовати* ПМ 65; *побѣдити страсти, и похоти* ПКП 26 зв.; *церкви созидати* Син 26 зв.

Орудний відмінок. В оп. в. мн. іменники жін. р. мали традиційні для них закінчення -ами (-лми) та -ми.

Іменники з давніми основами на **a*, **ja* характеризувалися закінченнями -ами (-лми). Після твердих приголосних (зокрема й після ц, ч, и, ж) виступало -ами, після м'яких -лми: *шедротами* ОБ 6 нн; *матвами* ТрЦв 60; *со слезами* Тр 355; *съ Мироносицами* ТрЦв 415;

палицами Син 176; **притчами** ПКП 76 зв.; **свѣщами** ПКП 89; **кожами** ОБ 37 (2); **петлями** ОБ 37 (2); **милостынами** Тр 137. Форми ор. мн. іменників із колишніми Р основами утворювалися майже завжди за допомогою закінчення **-ми**: **мъслымъ** ОБ 27; **печал(ъ)ми** ВВ 118 зв.; **гѣсными** ТрЦв 7 нн; **сѣтыми** ПМ 53; **коzn(ъ)ми** ПКП 63 зв.; **добродѣтельми** ПКП 21 зв.

Порушення давніх закономірностей в утворенні форм ор. в. мн. іменників жін. р. в церковнослов'янській мові др. пол. XVI – XVII ст. траплялися, очевидно, дуже рідко. Нами виявлена нетрадиційна форма **со свѣщи изыде Господарь и епископъ и іерес съ нимъ, съ кресты, со свѣщи же и съ кадиль** ПМ 82. Закінчення **-и**, характерне для іменників чол. і середн. родів, ужите тут, очевидно, під упливом сусідніх слів. Звертає на себе увагу також те, що в розглянутому матеріалі зафіксовані лише поодинокі вживання форм ор. мн. на **-ами** іменників із колишніми Р основами: **тростами сударюхъ** Євл 1644, 98. В українській мові XVI ст. дослідники фіксують тенденцію до поширення сфер функціонування флексії **-ами (-ями)** [4, с. 99], а в XVII ст. вона і для іменників Р основ стає провідною [9, с. 151].

Місцевий відмінок. Місц. в. мн. іменники жін. р. утворювали за допомогою традиційних для них закінчень **-ахъ, -ахъ, -ехъ**.

Флексії **-ахъ, -ахъ** виступали у формах іменників із давніми основами на ***a, *ja**. При цьому **-ахъ** використовувалося після твердих приголосних (зокрема й після *ц, ш, ж, жд*), **-ахъ** – після м'яких: **въ рѣка(х)** ОБ 96 зв.; **въ глагонахъ** ТрЦв 38; **на Млтвахъ** Тр 354; **евангеліе на мемвранахъ писаное** ПМ 59; **в(ъ) темницахъ** ПКП 64 зв.; **в дшах** ТрЦв 75; **въ вельможа(х)** ОБ 111 зв.; **въ вѣждахъ** ПКП 23; **въ земляхъ** Син 171. Іменники з колишніми Р основами у всіх випадках характеризувалися давнім закінченням **-ехъ**: **въ ... добродѣтелехъ** ОБ 10 нн (2); **въ ... хытросте(х)** ВВ 9; **в ... скорбехъ и болѣзнейхъ** Лим 45 зв.; **въ Пѣснехъ** ТрЦв 1 нн; **въ напастехъ** ПМ 65; **на вѣтвехъ** Євл 1644, 45. Особливістю розглянутих форм місц. в., як і ор., порівняно з українською мовою XVI – XVII ст., є чітке розмежування сфер використання закінчень іменників із колишніми **-a, -ja** та Р основами (відповідно **-ахъ, -ахъ** та **-ехъ**). В українській мові XVI ст. іменники Р основ у місц. в., поряд із **-ехъ**, могли мати і **-яхъ** [4, с. 99], а з XVII ст. це закінчення ще більш активізується [9, с. 152].

Іменники з давніми основами на ***ы** в місц. в. в розглянутому матеріалі виступають із закінченням **-ахъ**: **въ всѣхъ Црквахъ** ТрЦв 8 нн; **в ... Црквахъ** ПКП 80 зв.

Кличний відмінок. У кл. в. мн. іменники жін. р. мали такі ж закінчення, як і в наз.: **охватитеся оуко дщери мои** ОБ 121 зв.; **жены оуслышите Гласъ** ТрЦв 415; **Бл(с)вите ... Дша Прв(д)ныхъ(ъ) ... Га** ТрЦв 275; **Бл(с)вите всѧ Птица ... Га** ТрЦв 275. Інколи в розглянутому матеріалі серед іменників жін. р., як і чол., трапляються форми кл. в. назв неістот: **Нбомъ есте в стыи Пещеры** ПКП 28; **Бл(с)вите Рысы ... Га=** ТрЦв 275.

Отже, розглянутий матеріал свідчить про те, що іменники жін. р. церковнослов'янської мови української редакції др. пол XVI – XVII ст. при творенні множинних форм значною мірою зберегли характерні для них ще в старослов'янській мові особливості. Найбільш помітні серед них – це використання переважно давніх закінчень іменників Р основ у дав., ор. та місц. відмінках (відповідно **-смъ, -ми** та **-ехъ**), а також збереження традиційного закінчення **-а** в наз. в. іменників **ja**- основ.

Водночас серед проаналізованих форм спостерігаємо і зміни, порівняно зі старослов'янською мовою, які демонструють насамперед поширення закінчень іменників із колишніми **a-, ja**- основами на інші групи. Однією із причин цього поширення був, очевидно, вплив української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (нариси із словозміни та словотвору) / С.П. Бевзенко – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
2. Вайан А. Руководство по старославянскому языку / А. Вайан. – М. : Издательство иностр. литературы, 1952. – 446 с.

3. Історія української мови. Морфологія / В.В. Німчук (відп. ред.) – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
4. Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалі пам'яток XVI ст. / І.М. Керницький – К. : Наукова думка, 1967. – 288 с.
5. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI – XIII ст. / Г.П. Арполенко, З.Г. Козирєва, Г.І. Лиса, К.С. Симонова, Г.Х. Щербатюк. – К., 2008. – 191 с.
6. Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В.В. Німчук – К., 1980. – 304 с.
7. Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV – XVII ст. / В.В. Німчук – К. : Наук. думка, 1985. – 223 с.
8. Русанівський В.М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В.М. Русанівський – К. : Наук. думка, 1985. – 231 с.
9. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. Частина I / С.П. Самійленко – К.: Радянська школа, 1964. – 234 с.
10. Толстой Н.И. История и структура славянских литературных языков / Н.И. Толстой – М., 1988. – 239 с.
11. Чепіга І. Взаємодія української і церковнослов'янської мов XVI століття (на матеріалі перекладів Євангелія) / І. Чепіга // НТШ. – т. ССХІХ. – Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 227-288.
12. Шимко О.В. Вплив церковнослов'янської мови української редакції на московську книжнописемну традицію / О.В. Шимко // Мовознавство. – 2007. – № 2. – С. 26-36.

Перелік умовних скорочень назв використаних джерел

ВВ – Василій Великий. Книга о постничестві. – Острог, 1594 (друкарня Костянтина Острозького). – [7], 160, 292, 143, [1] арк. (стародрук).

ГрЛ – Грамматика добrogлаголиваго еалинословенскаго зъыка. Совершенного искуства осми частей слова – Львів, 1591. – [182] арк. (друкарня братства) (Факс. перевид. München, 1988, підгот. О. Горбача).

ЄвЛ 1644 – Євангеліон сирѣчъ: Благовѣстіе Бгдѡннтыхъ євангелістъ – Львів, 1644 (друкарня братства). – [12], 412 арк. (стародрук).

ЄвЛ 1690 – Євангеліе. – Львів, 1690. (друкарня братства) – [27], 412 арк. (стародрук).

ЄвКП 1697 – Євангеліе или Благовѣствованіе △ Київ, 1697 (друкарня лаври). – 438 арк. (стародрук).

ЗизГр – Зизаній Л. Граматика словенска. – Вільно, 1596. – 180 с. (Факс. перевид. К.: Наукова думка, 1980, підгот. В.В. Німчука).

Лим – Лімонартъ. Сирѣчъ, цвѣтникъ. – Київ, 1628 (друкарня Соболя). – 183 арк. (стародрук).

ЛМГ – Аѣтописець ѿ перво(м) зачатій и созданій ста шицелі мн(с)тра гѣстн(н)скаго... // Чтенія въ императорскомъ обществе исторіи и древностей российскихъ. – М., 1848. – № 8. – С. 1 – 46.

ОБ – Библія сирѣч книги ветхаго и новаго завѣта. – Острог, 1581. – 628 арк. (стародрук).

ПКП – Патерікъ или штечникъ печерскій. △ Київ, 1661 (друкарня лаври). – 314 арк. (стародрук).

ПМ – Собственноручные записки Петра Могилы // Архивъ Юго-Западной России, издаваемый комиссию для разбора древнихъ актовъ. – Часть I, томъ VII. – Кіевъ, 1887. – С. 49-180.

Син – Синопсіс // Українська література XVII ст. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 167-181.

СмГр – Смотрицький М. Грамматики славенскій правилное Синтагма – Єв’є, 1619 (тип. Віленського братства). – 492 с. (Факс. перевид. К.: Наукова думка, 1979, підгот. В.В. Німчука).

Тр – Євхологіонъ албо молитвослов, или требникъ. – Київ, 1646 (друкарня лаври). Ч. 1 – 860 с. (стародрук).

ТрЦв – Тринодон сиестъ Тріпеснецъ святої великої Платидесантницы. – Київ, 1631 (друкарня лаври). – [22], 828 с. (стародрук).

Примітки:

1. Після скороченої назви джерела подано номер аркуша або сторінки, звідки взятий приклад. Позначка зв. вказує на зворот аркуша. Цифра в дужках перед позначенням аркуша в *ОБ* та *ВВ* вказує на номер рахунку. Аркуші первого й другого рахунку спеціально не позначаються. Цифра (2) після номера аркуша в *ОБ* вказує на праву колонку, ліва спеціально не позначається. Виносні літери подані в круглих дужках у рядку, таким же способом подаються ъ і ь, позначені в текстах надрядковими знаками. Цитати із перевидань подаються звичайним шрифтом курсивом.

У статті проаналізовано особливості творення відмінкових форм множини іменників жін. р. в церковнослов'янській мові української редакції др. пол. XVI – XVII ст. Зроблено висновок про частковий уплив української мови на творення розглянутих форм.

Ключові слова: церковнослов'янська мова української редакції, староукраїнська мова, відмінкові форми множини іменників.

The article under consideration analyzes the peculiarities of forming case forms of nouns in plurality, feminine in the Ukrainian edition of Church Slavonic language of the second half of the XVI – XVII centuries. A conclusion about partial influence of the Ukrainian on the forming of considered forms was made.

Key words: the Ukrainian edition of Church Slavonic language, the Old Ukrainian Language, case forms of nouns in plurality.

Валентина Богатько
(Вінниця)

УДК 81.367.33.4:070.41

НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ З ЕЛІПСОВАНИМ ПІДМЕТОМ У ГАЗЕТНИХ ЖАНРАХ

Будь-якій мові, в тому числі і українській, властиві повні й неповні прості речення. Їхня стильова відмінність полягає в тому, що повні речення вживаються в усіх стилях мови, а неповні – переважно в усній розмовній мові. Як слушно зауважував І.К. Білодід, „неекономність вислову – одна з найбільших вад нашого мовлення” [1, с. 17].

Для мови преси великою мірою характерні явища синтаксичної конденсації і компресії, тобто явища ущільнення тексту, за допомогою пропусків тих чи інших членів речення. Задовільняючи тенденцію до економії місця на газетних сторінках, ці явища у великій мірі закладені в можливостях структури неповних речень.

Мовні різновиди публістики неоднорідні за ступенем вживання в них неповних речень різних типів. Майже в усіх газетних жанрах простежуються спільні тенденції розвитку синтаксичної системи, зокрема стосовно вживання речень неповної структури.

Неповні конструкції в мові публістики представлени різними синтаксичними формами. Їхнє витлумачення завжди спиралося не тільки на лінгвістичні, а й на певні психологічні засади, тому теорія синтаксичної неповноти речення є різnobічною. Водночас на особливу увагу заслуговують умови функціонування таких конструкцій у тексті, активні мовленнєві тенденції в сфері поширення на тлі лінгвостилістичного опису функціональних стилів мовлення. Такий опис публістичного стилю мовлення можливий лише за умови комплексної одиниці, зокрема тих речень, які традиційно узагальнюють ознаки структурної неповноти і які традиційно розглядаються в сфері емоційно-експресивного синтаксису.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні семантичної структури та стилістичних функцій неповних речень із еліпсованим підметом у мові сучасних українських газет.

Стаття являє собою фрагмент ширшого наукового доробку автора, виконанню на матеріалі близько 500 реченнєвих структур, вибраних із газетних статей «Урядовий кур'єр», «Молодь України», «Місто» за 2010 рік.

Речення з еліпсованим підметом переважають серед власне – неповних речень у публістичному стилі. Для будови таких речень характерна наявність присудка, який координується з неназваним підметом і членами його групи. Найчастіше такі структури поширені членами присудкової групи і тоді, як слушно зауважує О.М. Назаров, містять висловлення про суб'єкт, який каузує за певних названих обставин об'єкт [3, с. 10]. Непоширені речення вживаються тоді, коли неназваний суб'єкт характеризований лише за процесуальною ознакою, без вказівки на його взаємодію з іншими предметами, здебільшого неназвані підмети,

що відповідають третій особі. Ними можуть бути слова з найрізноманітнішими предметними значеннями.

Найчастіше в кількох двоскладних реченнях або складносурядній структурі подають інформацію про той самий об'єкт або про багато однотипних об'єктів чи явищ, наприклад: *Теплу наказали зрости у ціні* („Місто“, 30.03.2011); *Вінничанам радять пересідати на велосипеди* („Місто“, 30.03.2011); *Тепловиків подали до суду* („Місто“, 30.03.2011); *190 дослідів протягом трьох років – напрацювання чернігівських юних натуралістів. 50 із них – виробничі, що виконувалися за рекомендацією спеціалістів учених науково-дослідних установ України* („Молодь України“, 23.09.2009); *Промайнули вони – й тут як тут три парубки, звичайно ж, троє пішино вбраних куркуленків. Стоять на екрані – виключно руки в боки* („Голос України“, 10.09.2010); *По Свердлова знесли гаражі* („Місто“, 6.04.2011); *Вінничан заохочують пройти безплатно флюорографію* („Місто“, 6.04.2011).

Пропуск компонентів, зазначених у цих реченнях, зумовлений потребою висловитися лаконічно, без зайвих повторів. Часто такі вислови носять інформативний характер, без особливої емоційності: *У вагончик контрабанду носили вручну із сусідньої Молдови* („Місто“, 6.04.2011); *Уже цього літа, можливо, добутий газ будуть використовувати промислово* („Місто“, 6.04.2011). Проте в таких структурах імпліцитне вираження суб'єкта зумовлене не тільки прагненням до лаконізму. Завдяки небагатослівній структурі в неповному реченні виражаються лише найсуттєвіші моменти повідомлення, тільки рематична частина вислову та необхідні для розуміння компоненти тематичного плану: *Біля берегів Бразилії знайдено уламки авіалайнера* („Місто“, 6.04.2011); *Йдемо за березовим соком* („Місто“, 6.04.2011); *Купуйте саджанці грамотно* („Місто“, 6.04.2011). Неповне речення сприймається як єдине ціле і саме тому не відчувається його семантична неповнота, а оповідь ведеться активніше, лаконічніше, чіткіше.

Загальне завдання публіцистики – переконати читача в правильності якоїсь думки – в інформативних газетних жанрах може виконуватись тільки завуальовано: увиразнення певних моментів подій, оцінки, її важливості [5, с. 17]. Пропуск підмета як елемента тематичної групи допомагає авторові вислову привернути увагу читача до суттєвих характеристик об'єкта розмови, наприклад: *Не довою буде насолоджуватись сімейним щастям і втретє – зло підхопила Таня. – Потім його знайде наступна* („Молодь України“, 4.10.2010); *Офіціант із „Ріску“ – повідомила Таня. – Двічі розлучений* („Молодь України“, 4.10.2010); *I де вони живимуть, якщо її справді вирішать зйтися? В його першої жінки з двома дітьми в гостинці? А може, друга допоможе?* („Молодь України“, 4.10.2010). Характерно, що еліпсований у наведених неповних реченнях суб'єкт у попередньому контексті – повних реченнях – виступає об'єктом дії [2, с. 147].

Отже, в неповному реченні виражений імпліцитно компонент належить до центру висловлення, набуває більшої важливості, всупереч його невербалізованості. Особливе ж актуальне навантаження припадає на ознаки цього суб'єкта, значення якої акцентоване за допомогою пропуску самої назви суб'єкта [4, с. 68].

Особлива виразність зображення і лаконічність властива неповним непоширеним реченням із еліпсованим підметом, наприклад: *Найдорожчого кота на вінницьку виставку привезли зі Львова* („Місто“, 6.04.2011); *Детально знають з минулої війни, що контингент таких закладів у прифронтовій зоні знищується. Знають, а чи можуть запобігти?* („Молодь України“, 27.09.2010).

Еліпсис підмета в неповному реченні може сприяти й увиразненню протиставлення, оскільки в наступному реченні вербалізується тільки ознака, протиставлювана іншій, наприклад: *Приторощена втомою, життєвими випробуваннями людина, проте – щаслива* („Молодь України“, 6.01.2010). Протиставлення увиразнює також сполучник *проте*, ужитий на початку речення.

Еліпсований суб'єкт може бути пов'язаний із вербалізованими членами висловлення стійкими зв'язками. Тоді його лексичне значення встановлюється за допомогою зіставлення з відповідним фразеологічним сполученням слів. Для адресата мовлення такі неповні речення

зрозумілі і без широкого контексту, наприклад: *Між рідними – не на життя* („Молодь України”, 12.02.02). Названа в реченні ознака (*Не на життя, а на смерть*) може бути властива лише слову «війна». Пропуск цього слова спонукає читача замислитися, пригадати відповідне стійке сполучення слів. Цей прийом привертає особливу увагу до вербалізованих компонентів висловлення, підкреслює контраст між загальнолюдськими нормами поведінки й ситуацією, що стала об’єктом зображення. Відношення контраста виявляється тут на кількох рівнях: між невербалізованим компонентом і властивою йому ознакою (*війна між рідними*) та названими ознаками, які властиві невербалізованому компонентові (*життя-смерть*).

Неповні речення з невербалізованим суб’єктом здебільшого вживаються в газетних статтях, присвячених конкретній людині, змалюванню її характеру, вчинків тощо: *На хабарі взяли ветеринарного інспектора* („Місто“, 30.03.2011); *Вінничанку, яка ховалась від слідства, затримали в Іспанії* („Місто“, 30.03.2011); *Три військові авіабомби по 500 кг відкопали в лісі* („Місто“, 30.03.2011); *Мільйонерку з Вінниці, яка взяла кредит з банку і зникла, розшукали у Москві* („Місто“, 30.03.2011); *У Вінниці покажуть польське кіно* („Місто“, 6.04.2011). У цих текстах суб’єкт речень іноді виступає основним об’єктом зображення. Ті речення, які подають його характеристику, експліцитно чи імпліцитно виражають називу об’єкта, яка протягом усього викладу є чи була компонентом тематичного плану.

Підмет нерідко може бути пропущений і в залежній підрядній частині складнопідрядного речення мети, при умові вияву його спільноті з підметом головної частини, наприклад: *Дружина писала любовні листи на англійській мові, а я бігав до перекладачів, щоб перекладали їх* („Місто“, 30.03.2011); *Не забути б тільки попросити дівчат із групи капіталістичних країн, щоб дістали соску – це такий дефіцит* („Молодь України“, 14.10.2009); *А до геологів та географів послали потай вивідувачів, щоб домовилися про перемир’я аж до ранку* („Молодь України“, 4.10.2009). Уведення до підрядної частини підмета не тільки призводить до непотрібних стилістичних повторів, але й руйнує гостроту протиставлення між предикатами, послаблює відтінок іронії, а отже, й вплив на читача.

Отже, неповні речення з елісованим підметом у мові сучасної української публіцистики – цілком природний та ефективний спосіб вираження думки в умовах реальної комунікативної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І.К. Стилістичне збагачення українського усного літературного мовлення / І.К. Білодід // Українське усне літературне мовлення. – К. : Наукова думка, 1967. – 152 с.
2. Дзюбак Н.М. Структурно-комунікативні ознаки неповноти речення : дис. ... канд. філол. наук / Н.М. Дзюбак – К., 1999. – 203 с.
3. Назаров А.Н. К вопросу о выделении неполных предложений в особый грамматический тип / А.Н. Назаров // Вопросы синтаксиса русского литературного языка: Труды III-IV конференции кафедр русского литературного языка педагогических институтов Поволжья. – Куйбышев : КГПИ, 1963. – С. 8–11.
4. Сквородников А.П. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка (пособие для спецкурса) / А.П. Сквородников. – Красноярск : КГПИ, 1978. – 94 с.
5. Чередниченко І.Г. Граматична структура неповних речень та основи їх класифікації / І.Г. Чередниченко // Українська мова і література в школі. — 1954. — №3. — С. 14–20.
6. Шведова Н.Ю. О некоторых активных процессах в современном русском синтаксисе (наблюдения над языком газеты) / Н.Ю. Шведова // Вопросы языкознания. — 1964. — №2. — С. 3–8.

У статті проаналізовано структурні й семантичні особливості неповних речень у мові української публіцистики; описано функціонально-стилістичні можливості неповних речень з елісованим підметом у газетному тексті.

Ключові слова: публіцистичний стиль, газетний текст, неповні речення, еліпсис підмета.

The present paper investigates the main structural and semantical peculiarities of incomplete sentences in a language of Ukrainian publicistic writing; describes functional stylistic resources of incomplete sentences with elliptical subject in the newspaper text.

Key words: publicist style, newspaper's text, elliptical sentences.

ЛІНГВАЛЬНА ПРИРОДА ГРАМАТИЧНИХ ЄДНОСТЕЙ ДІЄСЛІВНОЇ БУДОВИ У ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вивчення граматикалізаційних процесів, які відбуваються в мові, належить до центральних завдань сучасної лінгвістики.

Останніми роками посилився інтерес учених до проблем теорії синтаксичної зв'язаності загалом та до вивчення цілісних словосполучень як складової частини цієї теорії зокрема (праці Н.А. Дьячкової, А.П. Загнітка, Н.Л. Іваницької, І.Н. Кайгородової, А.Н. Печникова та ін.). Ці питання у їх традиційній інтерпретації порушувалися у працях В.О. Ващука, В.О. Горпинича, І.А. Каншина, О.І. Москальської, В.М. Перетрухіна, Д.М. Шмельова та інших. Із європейських лінгвістів «теорію граматикалізації» розробляли К. Леман, Б. Хайне, П. Хоппер, Е. Траутгот Дж. Байби.

Студії лінгвістів присвячено дослідженню синтаксично зв'язаних словосполученнєвих структур у певних аспектах (типологія, функціонування, диференційні ознаки), проте аналізовані синтаксичні одиниці української мови досі є недостатньо вивченими. В українській лінгвістиці немає синтезувальної праці, в якій би вивчалися цілісні словосполучення в різних аспектах. Не до кінця опрацьованими¹ залишаються багато питань теорії цілісних словосполучень (природа компонентного складу, характер аналітичності, специфіка семантико-синтаксичних відношень між елементами сполук, структурні особливості синтаксично зв'язаних конструкцій, співвідношення цілісних словосполучень з іншими мовними одиницями тощо).

Актуальність дослідження зумовлена тим, що вивчення цілісних сполук у різних аспектах допоможе глибше зрозуміти природу аналітичних синтаксичних одиниць та чіткіше проводити формально-граматичний розбір речення, розкриє специфіку вияву аналітизму на синтаксичному рівні. **Мета роботи:** дослідити лінгвальну природу граматичних семантичних єдиниць дієслівного типу. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: 1) з'ясувати граматичну природу граматикалізованих єдиниць дієслівного типу; 2) розглянути особливості вираження граматикалізованих одиниць дієслівного типу. **Матеріал** дослідження складають двоскладні прості речення із граматикалізованими єдиницями в художніх та публіцистичних текстах сучасної української літературної мови (проаналізовано близько 1000 структур).

Уперше термін «граматикалізація» був запропонований французьким лінгвістом Антуаном Мейе у 1912 році, хоча це мовне явище описувалось і раніше. Граматикалізація полягає у ґрунтовних змінах одиниць різних рівнів і стосується фонетики, морфології та синтаксису. Враховуючи їхню діахронічну природу, ці зміни потрактовують як морфологічні, синтаксичні та семантичні процеси.

О.О. Тараненко розглядає граматикалізацію як десемантизацію лексичного значення слова внаслідок уживання в граматичній функції і формування на цій основі граматичного значення [7, с. 112]. Процес граматикалізації пов'язують із більшим або меншим послабленням лексичного значення одного з компонентів словосполучення, з послідовним перетворенням його з лексично значимого слова на напівлужбове, в якому домінус граматичне значення [1, с. 12]. Отже, граматикалізація семантичних єдиниць призводить до виникнення аналітичних компонентів формально-синтаксичної структури. Аналітизм / синтетизм є поняттями синтаксису, проте граматикалізація (узагальнення, абстрагування слова або речення від конкретного лексичного змісту) пов'язана із семантикою досліджуваних компонентів. Цим і обумовлюється дослідження граматикалізації семантичних одиниць

дієслівного типу на різних мовних рівнях. Варто розмежувати поняття семантичної єдності та аналітично виражених компонентів формально-сintаксичної структури речення, оскільки вони пов'язані, але не тотожні: не кожна семантична єдність стає компонентом формально-сintаксичної структури речення аналітичної будови. Семантична єдність — це сполучення компонентів, які забезпечують передачу повного смислового поняття, вилучення одного з компонентів єдності зумовлює неповну передачу її змісту [6, с. 66]. Компонентами семантичних єдностей можуть бути різні повнозначні частини мови. Утворення семантичних єдностей пов'язане з релятивністю семантики її елементів. Отже, семантична єдність аналітичної будови є основою для утворення граматикализованих єдностей - аналітично виражених членів речення.

Для компонентів аналітичної будови характерне функціональне розмежування елементів й роздільне вираження смислового та граматичного значення. Елемент, який несе смислове навантаження є семантично головним, але формально залежним у семантичній єдиності. «Формально-граматичний елемент неодноелементної будови характеризується чітким функціональним розмежуванням кожного з конструктивних елементів» [5, с. 2]. Г. Кимпо зауважує, що аналітичні утворення у процесі номінації потрібно вживати тоді, «коли в мові відсутні спеціальні лексичні номінації ... для вираження певних типів цілісних смислів, і тоді ці смисли членуються на фрагменти більш абстрактні, ніж нерозчленований смисл» [4, с. 57]. Поділ повнозначної лексики згідно її сполучальних характеристик на автосемантичну (з самодостатнім смислом), синсемантичну (недостатню для реалізації значення слів їхнім власним потенціалом) та інформативно недостатню (допоміжні елементи сintаксичних компонентів непростої будови) певним чином пов'язаний із виникненням граматикализованих єдностей. Автосемантичні та синсемантичні повнозначні слова переважно утворюють синтетичні компоненти формально-сintаксичної структури, натомість інформативно недостатні слова слугують основою для утворення компонентів аналітичної структури, «адже функціонують у всіх сintаксичних структурах лише як лексичні модифікатори, що реалізують власне значення через обов'язкову сполучуваність найвищого ступеня із поширювальним словом» [4, с. 2], [2, с. 31–34]. Н.Л.Іваницька пропонує визначати граматичні єдності повнозначних слів на основі сintаксичних зв'язків між словами: «Це поєднання повнозначних слів за допомогою сильних сintаксичних зв'язків, яке являє собою семантичну єдність, що граматикализувалася - стала одним формально-сintаксичним компонентом аналітичної будови» [3, с. 7].

Варто зауважити, що аналітичних обов'язкових компонентів із обставинною семантикою у нашому дослідженні не виявлено.

Отже, граматикализовані семантичні єдності дієслівної будови є транспонованими у реченневу структуру семантичними єдностями повнозначних, що стали граматичними компонентами аналітичної будови (граматикализувалися). Загалом такі граматикализовані структури в реченні функціонують у позиції головних компонентів та неголовних (прислівних) компонентів формально сintаксичної структури речення (переважно з об'єктною та атрибутивною сintаксичною семантикою).

ЛІТЕРАТУРА

1. Жирмунский В.М. Об аналитических конструкциях / В.М. Жирмунский // Аналитические конструкции в языках различных типов. – М.-Л. : Наука, 1965. – С. 5–57.
2. Іваницька Н.Л. Двоскладні речення в українській мові / Н.Л. Іваницька – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.
3. Іваницька Н.Л. Наукові основи вивчення сintаксису простого речення: Посібник із спецкурсу (Тексти лекцій) / Н.Л. Іваницька. – Вінниця : Вид-во ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2003. – 109 с.
4. Кимпо Г. Аналитизм и его особенности в русском языке (системно-типологический аспект) : дисс. ... канд. филол. наук / Г. Кимпо. – М. : Ун-т дружби народов, 1986. – 212 с.
5. Коваль Л.М. Семантика і структура формально-граматичного компонента аналітичної будови [Електронний ресурс] / Людмила Коваль // Гуманітарний вісник. Збірник наукових

- праць. Вип.13 (Т.1). – Черкаси, 2008. – Режим доступу до статті : http://www.nbuu.gov.ua/portal/_Soc_Gum/Gv/2008_13/I/articles/Lingvistika/20_Koval.pdf
6. Синтаксис словосполучення і простого речення / [за ред. М.А. Жовтобрюха]. – К. : Наук, думка, 1975. – 221 с.
 7. Українська мова : [енциклопедія]. – К. : Вид-во «Укр.енцикл. ім. М.П. Бажана», 2000. – 752 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Томчаній М. І. Жменяки: Трилогія / [Редкол.: Данканич В.І., Дей О.І., Добрянський П.К. та ін.] / М.І. Томчаній. – Ужгород : Карпати, 1982. – 563 с.
2. Довженко О.П. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник / О.П.Довженко. – К. : Веселка, 1995. – 366 с.
3. Гончар О.Т. Твоя зоря / О.Т.Гончар. – К. : Дніпро, 1982. – 354 с.
4. Зеров М.К. Українське письменство XIX століття. Від Куліша до Винниченка: Лекції, нариси, статті / М.К. Зеров. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», (2007). – 568 с.
5. Кудрицький А.В. Мистецтво України: Біографічний довідник / А.В. Кудрицький. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1997. — С. 137.
6. Стефаник В.С. Камінний хрест / В. Стефаник. – Львів, 1900. – 169 с.
7. Газети «Літературна Україна», «Голос України», «Урядовий кур'єр» за 2006-2009 рр.

У статті з'ясовано особливості лінгвальної природи формально-синтаксичних компонентів непростої будови, розглядаються семантичні єдності дієслівної будови, які стали граматичними (граматикалізувалися), стали аналітично вираженими компонентами.

Ключові слова: граматикалізація, граматичні єдності, семантичні єдності, синтез, аналітизм.

The article is clarified the nature of grammatical features of lingual components of complicated structure, considered the language nature of semantic unity, which are grammatical and transformed into syntactically decomposed analytically distinct components, in particular singled out grammatical components of verbal type.

Keywords: grammaticalization, grammatical unity, synthesis, analyticism, grammatical components such as verbal, semantic unity.

*Ірина Грачова
(Вінниця)*

УДК 811.111'36-112

МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛІВ-КВАНТИФІКАТОРІВ *EALL, MICEL, SUM* У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Як доведено в індоєвропейських порівняльних студіях, назви числа й кількості належать до глибоко архайчних шарів лексики, оскільки вони позначають життєво важливі поняття, ніколи не зникають і рідко замінюються іншими назвами [10, с. 20; пор. також 2; 9; 13]. Квантифікато – це закритий клас слів сучасної англійської мови з окремим частиномовним статусом. Вони є континуантами давньоанглійської групи слів на позначення кількості, протоквантифікаторів, до яких належать слова на зразок *eal* (> англ. *all*), *ȝsnig* (> англ. *any*), *begen* (> англ. *both*), *ȝclic* (> англ. *every*), *gehwilc* (> англ. *each*), *gj-ȝwȝsioer* (> англ. *either*), *fea* (> англ. *few*), *healf* (> англ. *half*), *lytel*, *lyt* (> англ. *little*), *manig*, *monig* (> англ. *many*, *much*), *mara* (> англ. *more*), *moȝst* (> англ. *most*), *nȝsnig* (> англ. *none*), *sum* (> англ. *some*), *seuerall* (> англ. *several*). Відтворення етимологій давньоанглійських протоквантифікаторів ґрунтуються

на прийомах порівняльно-історичного аналізу, також із застосуванням даних етимологічних словників Є.Кляйна, В.Скіта, К.Аніона.

Метою статті є аналіз дистрибутивних ознак класу слів-квантифікаторів, а саме *eall*, *micel*, *sum*, які зазнали морфолого-сintаксичних змін, характерних для давньоанглійської мови у контексті положення про питомість якісного розвитку граматичних структур англійської мови. **Предметом** нашої дослідницької уваги є сполучуваність цих слів із різними лексико-граматичними класами слів.

Теоретично важливим для нашого викладу є теза про те, що слова і наявні між ними зв'язки становлять неподільну єдність у структурі речення. Це виявляється вирішальним для визначення членів речення й пізнання їх сутності [6, с. 59]. Виокремлення давньоанглійських протоквантифікаторів на зразок *eal* (> англ. all), *manig* (> англ. many), *monig* (> англ. many), *mara* (> англ. more), *most* (> англ. most), *sum* (> англ. some), ґрунтуються на їхній особливості вживатися в однакових синтаксичних дистрибуціях у реченні, що становить їх діагностичну диференційну ознаку. Слід також зазначити, що визначення категоріального статусу цих слів і донині є актуальною проблемою граматичних студій сучасної англійської мови [5; 7; 12; 16; 20].

У ранньоновоанглійській мові квантифікатори суттєво відрізняються від прікметників і виокремлюються в новий клас, оскільки вони втрачають попередні властивості та набувають нові, а саме, вживатися у нових синтаксичних позиціях. Нагадаємо, що у мові давньоанглійського періоду тотожність частиномовного статусу прікметників і протоквантифікаторів підтверджується подібністю їхніх граматичних характеристик. Як згадувалося вище, нерозрізнення категоріального статусу названих одиниць властиве, насамперед традиційним граматичним студіям. Зокрема, Е. Зіверс [22, с. 215] відносив протоквантифікатори *eall*, *monig*, *genog*, etc. до розряду прікметників. У словнику давньоанглійської мови зазначено, що *all* є прікметником, який іноді мігрує до класу іменників або прислівників [24, с. 94].

Із об'єктивних причин корпус давньоанглійських текстів, що дійшов до нашого часу, є суттєво обмеженішим порівняно із середньо- або ранньоновоанглійськими. З плином часу освіта набуvalа все більшого поширення, у тому числі завдяки зусиллям видатних британських особистостей, набуваючи пріоритетного значення. У такому освітньому середовищі з'являлися умови для розвитку нових жанрів літератури, до яких відносять принаймні п'ять: (i) поетичні твори; (ii) релігійна проза – Священне писання, Євангеліє, псалми й проповіді; (iii) філософсько-дидактична проза; (iv) “The Anglo-Saxon Chronicle”; (v) ділова проза, представлена законами, заповітами й грамотами, а також (vi) твори так званого ”малого жанру” типу замовлянь [17, с. 36-37; 15].

Пам'ятки давньоанглійської писемності дійшли до наших днів переважно в уесекському діалекті. Свого часу О.І.Смирницький писав про можливість реального змішування діалектів, зокрема, у випадку епічної поеми “Beowulf”, створеної у Нортумбрії або в Мерсії [14, с. 31-32]. Виразні кентські елементи ідентифікують, зокрема, у “Kentish Hymn” та ”Psalm”. Велика частина текстів давньоанглійського періоду, особливо поетичних, у тому числі “Beowulf”, позначені невизначеністю авторства, до складу якого включають короля Альфреда, Ельфріка, Вульфстана та Кюневульфа. Ім'я Кюневульфа вперше зафіксовано в історії давньоанглійської поезії як символ “свідомого авторства”. Вважають, що творчість Кюневульфа є “історичним” етапом у розвитку англійської поезії, де можна простежити шлях індивідуальної авторської праці [18, с. 112].

Таким чином, існують труднощі об'єктивного характеру, які дослідник має враховувати у вивчені пам'яток давньоанглійської писемності, а саме, їх обмеженість та різноманітність. Зважаючи на зазначене, передємо до аналізу синтаксичної дистрибуції протоквантифікаторів. За Е. Кляйном, В. Скітом та С. Аніоном слова *all*, *much*, *some*, *many* (*fela*) належать до праіндоєвропейського фонду мови. Матеріалом дослідження слугували слова-квантифікатори, відібрані методом суцільної вибірки з різних за жанром текстів англійською мовою з VII – IX ст.

Досліджуваний матеріал показує, що найуживанішим протоквантифікатором є слово *all* “*the whole amount, quantity or extent of, the entire number of*” (“уся кількість, сума та ступінь, загальна кількість”) [23, с. 32]. Двн.-англ. *eall* має такі відповідники в інших германських мовах: двн.-фриз. *al, ol*; двн.-сакс., двн.-в.-нім. *al*, двн.-півн. *allr*, гот. *alls; eall* < PG. **alnaz*. Gen. Pl. of двн.-сакс. *eal* було *ealra*, пізніше в англійській літературі зустрічається *aller*, а іноді *alder* із зайвим елементом *d.* [25, с. 25].

У текстах давньоанглійських пам'яток названий протоквантифікатор трапляється із такою дистрибуцією: предномінативна (PreN), предетермінативна (PreDet), постномінативна (PostN), абсолютна (Abs.), після особового займенника (after PerPro), комінативна (Nom.), постдетермінативна (PostDet), структурна позиція з родовим відмінком (with Gen.), предномінативна з *man, mon* (PreN with man, mon), з числівником (with Num.), постномінативна з *man, mon* (PostN with man, mon), перед особовим займенником (before PerPro), плаваюча (floating).

Додамо, що в автентичних текстах позиційні властивості протоквантифікаторів виявляються різними: постдетермінативна позиція є домінантною в “Beowulf”, а предетермінативна – в “The Anglo-Saxon Chronicle, The Parker MS”. У давньоанглійській мові протоквантифікатор *all* мав ознаки прикметника, будучи зафікованим у синтаксичних дистрибуціях, типових для прикметників [пор.: 19, с. 167]. Головною ознакою виокремлення квантифікатора *all* із класу детермінативів в англійській мові є наявність іменної фрази *all the men*, де ядром NP виступає іменник *men*.

У сучасній англійській мові квантифікатор *all* (як і *both*) може функціонувати як інтенсифікуюче слово, розміщене у постпозиції до особового займенника: *You all take the holidays in the Caucasus*. У давньоанглійській мові зафіковані подібні приклади:

- (1) двн.-англ. na scealc hafap || юyрh drihtnes miht daed gefremede || pe *we ealle* aer ne meahton || snytrum besywan (3, 938-941) – “зараз воїн за допомогою Господа здійснив подвиг, який ми всі до цього не могли вчинити”.

Це явище пояснюється дією закону Я. Вакернагеля, який формулюється у такий спосіб: ненаголошенні члени речення (займенники, сполучники й частки) тяжіють до другого ненаголошеного місця в реченні, тоді як перший є наголошеним [8, с. 70]. Отже, цей закон поширюється на тих конституентів речення, які несуть комунікативне навантаження, утворюючи висловлення з речення, слугують засобами як сурядного, так і підрядного зв'язків і позначають членів речення як прономінальні елементи [8, с. 71]. Зазначимо, що квантифікатори тяжіють до енклітичної позиції у реченні.

Словосполучення як спосіб словотворення відомий усім давньогерманським мовам, проте почасти нелегко визначити характер структури слова, складне воно або просте. Зокрема, у тексті “Beowulf” нами було зафіковано вживання давньоанглійської одиниці *ealfela*, що позначає *very many*:

- (2) двн.-англ. Hwilum cyninges юegn / guma giephilxden gidda gemyndig se pe *ealfela* ealgesegena / worn gemunde word oЮer faud / sope gebunden (3, 866-870);
англ. At times the kings thane, / a man / laden with fine speech, remembering songs, / he who *very many of ancient traditions / recalled scores, found new words / bound in truth*";
“Час від часу тан короля, тобто людина, яка володіє гарною промовою, пам’ятає пісні; він, великий знавець старовинних традицій, пригадав багато, знайшов нові слова, справжні”.

Слід зазначити, що виокремлення не тільки синтаксичних одиниць, але й окремих слів із тканини архаїчних творів становить певні труднощі. У давньоанглійській мові, напр., фонетично легкі елементи типу прийменників, сполучників або вказівників часто утворюють неподільне ціле з повнозначними лексемами. Це спостерігається у різних варіантах тексту “Beowulf” на зразок наведених нижче, де перша половина прикладу являє собою давньоанглійську гlosу, а друга – результат літературної обробки:

дvn.-англ. Pa com ofmore = Pa com of more (710),

англ. *Then came frommoor* = “then (there) came from (the) moor”.

Такий спосіб представлення слів у тексті пояснюють тим, що давній скриб записував текст на слух і тому сприймав слова як ціліснооформлені. Можливо також, що він покладався на алітерацію, яка слугувала не тільки засобом запам'ятовування, але й семантико-композиційного членування тексту [4, с. 75-77]. Таким чином, визначення меж слова в давньоанглійській мові становить певні труднощі, що підтверджується матеріалом досліджуваних одиниць, протоквантифікаторів на зразок *ealfela*.

Давньоанглійське слово *micel* >ср.-англ. *michel, moche* > англ. *much* має такі германські когнати, як дvn.-сакс. *mikil*; дvn.-в.-нім. *michil*, дvn.-півн. *mikill*, гот. *mikils*; PG < IE **meg-*, має латинський відповідник *magnus* (cf. *magistrate, magnate, magnitude, major, master*), грец. *megas*, санскр. *maha* – great, *majman* greatness; cf. дvn.-півн. *mjor much, very* (IE **meku-*) [25, с. 594]. Одиниця *much* позначала й позначає велику кількість (existing in great quantity) [23, с. 775], у попередній період вона також уживалася на позначення “розміру”, зокрема, *a moche man* “a tall man” (P. Plowman, B viii 70) [26, с. 388]. Якщо порівняти середньоанглійське *michel, moche, much* з ранніми формами *mycel, myclum, mochel, muchel*, то можна побачити, що середньоанглійські форми є результатом втрати кінцевого *l*. *Muche* вже зустрічається у Леймона (Layamon), а первісна форма в “The Chronicle” була *micel*.

У текстах давньоанглійських пам'яток протоквантифікатор *much* зафіксовано із такою дистрибуцією: предномінативна (PreN); постномінативна; абсолютна; постдегермінативна (PostDet); номінативна; преддетермінативна (PreDet); після особового займенника (after PerPro); предномінативна з *men* (PreN with men); структурна позиція з родовим відмінком (with Gen); плаваюча (floating).

Окремої уваги заслуговують речення, в яких *micel* вживається з інтенсифікаторами. Виявлено 18 прикладів з інтенсифікатором *swipe*, 5 із яких – у вищому та найвищому ступенях порівняння. Напр.:

(3) дvn.-англ. *Ac hie wjtron micle swioor gebrocede on южт югim gearum mid ceapes cwilde* (2, an 896) – “Але вони були найбільш виснажені за три цих роки хворобою скота”.

Отже, інтенсифікатор міг розміщуватися у пре- або постпозиції до протоквантифікатора *micel* без зміни його значення. Він посилював та акцентував увагу на ньому, а все речення отримувало емфатичне забарвлення. Зафіксовані також приклади з іншим інтенсифікатором *swa*, у тому числі в конструкції *swa ... swa* із підсилюючим значенням. Зокрема,

(4) дvn.-англ. *he let hine swa micles wealdan* (4, an. 253) – “він дозволив йому забагато лісу взяти”.

Давньоанглійське *sum* >ср.-англ. *sum (som)* > англ. *some* має значення деякої кількості з числа точно не вказаного (a certain quantity or number) [23, с. 1198] та має такі давньогерманські відповідники дvn.-фриз., дvn.-сакс., дvn.-в.-нім. *sum*, дvn.-півн. *sumr*, гот. *sums* > PG **sumaz* > IE **smtos* [25, с. 845]. У сучасних германських мовах подальший розвиток воно отримало в не багатьох германських мовах, вживаючись на позначення “хто-небудь”, “який-небудь”. Отже, квантифікатор *some* виражає неозначеність – неозначену кількість або якість [1, с. 99]. Пор. у сучасній англійській мові:

Якісна неозначеність
Some people are early risers

Кількісна неозначеність
Give me some water, please.

Використання *some* передбачає наявність існування будь-якої неозначененої кількості або якості: якийсь, деякі, деяка кількість і т.п. на противагу *any*, який цього не передбачає.

Матеріал дослідження свідчить про високу питому вагу (150 прикладів, 92,02%) давньоанглійського протоквантифікатора *sum* у стверджувальних простих, складносурядних та складнопідрядних реченнях. Напр.:

(5) дvn.-англ. *sume* worde het || южт ic his aerest pe est gesjgde (3, 2159-2160) – “Кількома словами він наказав, що я перший тобі про спадок розповів”.

Проте вже в середньо- та ранньоновоанглійській мові *sume* зустрічається в заперечних, запитальних або в умовних реченнях та позначає дещо точно визначене або з упевненістю передбачене.

У давньоанглійській мові *sum* вживалося також як еквівалент лат. *quidam* “деякий” і навіть *ipius* “один”, воно є близьким до *an* “один” і вживався в тому самому значенні. Так, напр., лат. *homo quidam habuit duos filios* передається в перекладі євангелія від Луки (XV, 11) неозначенним займенником *sum*: *sum man hycfde twegen suna* “Деякий чоловік мав двох синів”, але в перекладі євангелія від Матфея (XXI, 28) – за допомогою *an man* і т.п. Пізніше вони були замінені словом *a certain* у деяких записах Authorised Version, а *sume* збереглося лише в стійких словосполученнях, як *sometime*, *some day* [3, с. 156].

Давньоанглійський неозначений займенник *an*, р.-н.-англ. *one* “один” первісно позначав “один (визначений)”, будучи близьким до дvn.-англ. *sum*, завдяки чому вони пізніше використовувалися у якості неозначеного артикля. Зазначимо також те, що значення “кожен, будь-який” у давньоанглійській мові передавалося неозначенним займенником *an*, який походить від числівника *an* в атрибутивній функції. У давньоанглійській поезії й класичній прозі часів короля Альфреда існувала природна різниця між *sum* та *an*, оскільки *an* фокусував увагу емфатично на індивідуальних речах і переважно в розмовній та нелітературній мові, тоді як *sum* на певних класах або видах та у літературі. У пізньодавньоанглійській мові *an* починає витісняти *sum*. Уже у XII ст. *sum* зникає як показник неозначеного артикля. І протягом XIII ст. *sum* використовується як неозначений займенник [21, с. 259-260].

У давньоанглійських пам'ятках лексема *sum* вживається у таких значеннях: *some*, *a certain*, *one (of)*, *a*. Порівняльний аналіз трьох пам'яток “Beowulf”, “Anglo-Saxon Chronicle” та “Alfric's Lives of Saints” виявив такі кореляції:

Порівняльний аналіз значень протокvantifікатора *sume* у трьох давньоанглійських пам'ятках

Пам'ятка	Загальна кількість	Значення <i>some</i>	Значення <i>one (of)</i>	Значення <i>a certain</i>	Значення артикля <i>a</i>
Beowulf	22	5	11	1	5
Anglo-Saxon Chronicle	28	25	1	-	2
Alfric's Lives of Saints	76	29	2	30	15

Зазначимо також, що одним із значень досліджуваної одиниці з іменником в однині було “*a part of*”:

(6) дvn.-англ. *Healfdene for mid sumit южт on Norþumbrie* (2, an 875) – “(Вони) пішли з частиною гостей у Нотумбрію”.

У текстах давньоанглійських пам'яток цей протокvantifікатор трапляється із такою дистрибуцією: предномінативна (PreN); постномінативна (PostN); номінативна (N); абсолютна

(Abs.); перед числівником (before Num); після числівника (after Num); плаваюча (floating); предетермінативна (PreDet); предномінативна з *men* (PreN with men); структурна позиція з родовим відмінком (with Gen).

Інтерес викликає використання *sum* у конструкції з числівниками, які мають відповідні паралелі в давньосаксонській та давньофризькій мовах. У словосполученнях такого типу протоквантифікатор *sum* має два значення залежно від контексту [21, с. 211]:

- один із товариства (one of a company containing the number);
- один із компанією (one with a company containing the number).

З усього корпусу досліджуваного матеріалу зафіксовано лише одне речення (0,6%) із протоквантифікатором *sum*, де його подано через дефіс з іменником, який він детермінує:

- (7) *дев.-англ.* Eode eahta sum under inwithrof || hilderinc-sum on handa bжr aeledleoman (3, 3125-3127) – “Він увійшов, один із восьми, під дах злого дому, один воїн ніс факел у руках”.

Прийменникові фрази, еквіваленти родового партитивного, є інновацією синтаксису давньоанглійської мови і на фоні широкого вжитку родового партитивного їх використання носить спорадичний характер [11, с. 135]. У нашій вибірці виявлено лише один випадок такого вживання:

- (8) *девн.-англ.* Юonne ic wind sceal || sincfag swelgan of sumes bosme (1, рядки 14-15, 183)
– “Тоді я літати повинен з груддю прикрашеною декількома ластівками”.

Отже, мовні одиниці, що історично передують словам-квантифікаторам, ми визначаємо як протоквантифікатори. У давньоанглійській мові слова досліджуваного класу належали до класу прикметників, оскільки для цього періоду історії англійської мови характерні: (а) уживання цих слів у властивих тільки їм синтаксичних дистрибуціях і (б) подібність до прикметників за словозмінювальною морфологією. Таким чином, у зазначеній період частиномовний статус протоквантифікаторів і прикметників був тотожний.

Давньоанглійська мова продовжує зберігати ознаки OV-типу, що пояснює постпозицію протоквантифікаторів до означуваної одиниці і дозволяє виділити їх із класу прикметників. В автентичних текстах дистрибутивні характеристики виявляються різними: постдетермінативна є домінантною в “Beowulf”, а предетермінативна – в “The Anglo-Saxon Chronicle”. У цей період спостерігається лінійне вживання двох протоквантифікаторів на зразок Pre-Q + Pre-Q.

У давньоанглійській мові прослідковується тенденція до невизначеності меж слів, оскільки фонетично легкі елементи часто утворюють єдине ціле з повнозначними елементами, зокрема, *ealfela*, *ofmore*, *unlyt*, *onlyt*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов. – М.: Высшая школа, 1973.– 423 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И.А. Количественность в языковом мышлении / Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Издательство АН СССР, 1963. – Т. 2. – С. 311-324.
3. Брунер К. История английского языка: В 2 т.; Пер. с нем. С.Х.Васильевой; Под ред. и с предисл. Б.А.Ильиша / К. Бунер. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1956. – Т. II. – 392 с.
4. Буняєтова І.Р. Становлення складнопідрядного речення в давньогерманських мовах (IV-XIII ст.): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Ізабелла Рафаїлівна Буняєтова. – К., 2004. – 404 с.
5. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка). – М. : Ин-т языкоzn. РАН, 1992. – 216 с.
6. Жовтобрюх М.А. Синтаксичні категорії і зв'язки / М.А. Жовтобрюх // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наук. думка, 1975. – 223 с.
7. Зельдович Г.М. О типологии квантификаторов / Г.М. Зельдович // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1999. – Т. 58 – №5-6. – С. 43-52.

8. Красухин К.Г. Закон Вакернагеля и структура индоевропейского предложения / К.Г. Красухин // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – 1997. – №6. – С. 70-90.
9. Леви-Брюль Л. Сверхсущественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с.
10. Лукінова Т.Б. До реконструкції праслов'янської системи квантитативних утворень / Т.Б. Лукінова // Мовознавство. – 2000. – №4-5. – С. 15-23.
11. Мухин А.М. Функциональный анализ синтаксических элементов на материале древнеанглийского языка / А.М. Мухин. – М.-Л. : Наука, 1964. – 292 с.
12. Падучева Е.В. Наречие как кванторное слово / Е.В. Падучева // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. – 1989. – Т. 48, №1. – С. 26-37.
13. Панфилов В.З. Категории мышления и языка. Становление и развитие категории количества / В.З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1971. – №5. – С. 3-18.
14. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык / А.И. Смирницкий. – М. : Изд-во литературы на иностр. яз., 1955. – 317 с.
15. Топорова Т.В. Язык и стиль древнероманских заговоров / Т.В. Топоров. – М. : Эдиториал УРСС, 1996. – 367 с.
16. Швачко С.О. Лінгвістичний статус числівника сучасної англійської мови / С.О. Швачко // Вісник ЮНЕСКО КНЛУ. – К. : Видавничий центр КНЛУ. – 2002. – Вип. 6. – С. 349-355.
17. Ярцева В.Н. История английского литературного языка IX-XV вв. / В.Н. Ярцева. – М. : Наука, 1985. – 247 с.
18. Anderson G.K. The Literature of the Anglo-Saxons / G. Anderson. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – 267 p.
19. Lightfoot D. Principles of Diachronic Syntax / D. Lightfoot. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 430 p.
20. Lotfi A.R. Dances with the Quantifiers! [Електронний ресурс] / A. Lotfi // Journal of Language and Linguistics. – 2002. – Vol. 1, №1. – Режим доступу: <http://www.geocities.com/arlotfi/loffipage.htm>
21. Mustanoja T.F. A Middle English Syntax / T. Mustanoja. – Helsinki: Societas Nyophilologique, 1960. – Part I: Parts of Speech. – 702 p.
22. Sievers E. An Old English Grammar / E. Sievers [trans. and ed. A.S.Cook]. – Boston: Ginn, 1903. – 269 p.
23. The Concise Oxford Dictionary of Current English / [ed. by H.W.Fowler, F.G.Fowler]. – Oxford: Oxford University Press, 1956. – 1536 p.
24. Hall Jh.R.C. A Concise Anglo-Saxon Dictionary. – 4th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1975. – 453 p.
25. The Oxford dictionary of English Etymology / [ed. by C.T.Onions with the assistance of G.W.S.Friedrichsen and R.W.Burchfield]. – Oxford: Clarendon Press, 1966. – 1025 p.
26. Skeat W. Walter An Etymological Dictionary of the English Language / W. Skeat. – Oxford: Clarendon Press, 1956. – 780 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. An Anglo-Saxon Reader in Prose and Verse with Grammatical Introduction, Notes and Glossary / Ed. By H.Sweet. – Oxford: At the Clarendon Press, 1891. – 206 p.
2. The Anglo-Saxon Chronicle / Transl. and ed. by B.Thorpe. – L.: Longman, 1861. – Vol. 1-2.
3. Beowulf. – <http://www.heorot.dk/beowulf-rede-text.html#fp>.
4. Genesis <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a1.1.html>.

У статті розглянуто морфологічно-сintаксична характеристика слів-квантифікаторів *eall*, *micel*, *sum* у давньоанглійській мові та зазначені їх основні дистрибутивні ознаки.

Ключові слова: дистрибуція, квантифікатори, протоквантифікатори

*The article is dedicated to morphological and syntactical characteristics of quantifiers *eall*, *micel*, *sum* in Old English and is dealt with their main distributive characteristics.*

Key words: distribution, quantifiers, protoquantifiers.

ЗАЙМЕННИКОВЕ ВИРАЖЕННЯ ПРЕДИКАТНИХ СИНТАКСЕМ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Речення як основна синтаксична одиниця є тією мовою структурою, у рамках якої розгортається функціонування всіх синтаксичних прийомів і за межі якої не виходить переважна більшість синтаксичних відношень [8, с. 14]. Речення, постаючи багаторічною одиницею, може розглядатися в багатьох аспектах: власне-синтаксичному, семантико-синтаксичному і власне-комунікативному. Із власне-синтаксичним функціонуванням пов'язана внутрішньо-синтаксична структура речення – синтаксичні зв'язки і виділювані на їх основі компоненти речення. З погляду семантико-синтаксичного структура речення характеризується не власне-синтаксичними, а семантико-синтаксичними ознаками – диференційними семантико-синтаксичними відношеннями і виділюваними на їх основі синтаксесами [9, с. 59-64], що відбивають специфіку поєднання змісту і форми компонентів речення в конкретній мові [2, с. 18].

Синтаксеси як мінімальні семантико-синтаксичні одиниці обов'язково передбачають входження в більшу одиницю, одиницю вищого рангу, якою є речення [2, с. 58].

Просте речення складається з двох рядів мінімальних синтаксичних одиниць: *членів речення*, виділюваних на основі предикатного і підрядного зв'язків, і *синтаксес*, виділюваних на основі семантико-синтаксичних відношень [1, с. 134] і зовнішньо спрямованих на відображення стосунків між предметами і явищами об'єктивної реальної дійсності [11, с. 134].

Два взаємопов'язані головні члени речення – підмет і присудок – репрезентують формально-синтаксичну структуру елементарного простого речення, тоді як синтаксеси – предикат та його валентність, яка визначає кількість субстанціальних синтаксес – виконують організаційну роль у формуванні семантико-синтаксичної структури елементарного речення.

Значення і роль семантики для синтаксичних одиниць фіксується ще на зламі XIX–XX ст. у роботах О.О. Потебні, О.М. Пешковського. Однак більш глибоке дослідження значенневого плану мовних, зокрема синтаксичних, явищ, припадає на середину XX ст. Теоретична база збагатилася науковими розвідками, об'єктами яких стали проблеми типології речень, їхня компонентна наповнюваність та реалізація в процесі функціонування мови. Теоретичне осмислення проблем синтаксичної семантики зумовило активізацію досліджень основних її категорій – предиката, суб'єкта, об'єкта. Термін «синтаксес» на позначення мінімальної синтаксичної одиниці почали використовувати в граматичній науці нещодавно. Так, дискусії навколо нового поняття з'явилися в синтаксичних концепціях А.М. Мухіна, Г.О. Золотової, Д.С. Станишевої, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської [9; 6; 12; 2; 4].

Кожна семантична модель речення має свою компонентну наповнюваність, яка допомагає реалізувати загальне значення конструкції, а відтак, дати назву позамовній реальності. Така функція елементів орієнтована на семантико-синтаксичний рівень, який, відображаючи характер ситуації, формується знаками семантичної природи – синтаксесами.

У сучасній українській граматиці синтаксесний аналіз перебуває в полі зору багатьох дослідників, зокрема І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Загнітка, Т.Є. Масицької та інших мовознавців [2; 4; 5; 7]. Сучасні синтаксичні теорії передбачають саме вивчення синтаксичної семантики, що допомагає значно глибше пізнати співвідношення формально-граматичної та семантичної структури синтаксичних одиниць у їхній нерозривній єдності, але різний організації.

Метою пропонованої статті є виділення і докладний опис займенникових предикатних синтаксем як елементарних одиниць синтаксису в семантико-синтаксичній структурі речень, аналіз їхніх семантических варіантів та функцій.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виокремити займенникові синтаксеми з-поміж інших синтаксем; 2) виділити предикатні займенникові синтаксеми та схарактеризувати їх валентні можливості й функції.

Особливу увагу функціональному аналізові синтаксем в українській граматиці приділяє І.Р. Вихованець, який, використовуючи поняття семантико-синтаксичних відношень і семантико-синтаксичної валентності, розрізняє первинні предикатні та первинні субстанціальні синтаксеми семантично елементарних простих речень, а також вторинні предикатні та вторинні субстанціальні синтаксеми в семантично неелементарних простих реченнях [2, с. 93-193]. На думку вченого, організаційним і абсолютно центральним компонентом-синтаксемою семантико-синтаксичної структури елементарного простого речення виступає предикат, якому властива така ознака, як семантико-синтаксична валентність [1, с. 123-125]. Саме валентність предиката дає змогу виділити валентно-пов'язані (субстанціальні) синтаксеми у семантично елементарному простому реченні та валентно-непов'язані (вторинні предикатні) синтаксеми в семантично неелементарному простому реченні. Валентність предиката впливає на кількісний і якісний склад субстанціальних синтаксем у семантично елементарному простому реченні. Вторинні предикатні синтаксеми не зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката, осікльки сформувалися внаслідок різноманітних семантико-дериваційних процесів, і є показниками семантико-синтаксичних відношень між елементарними простими реченнями.

В українській мові з-поміж шести типів предикатних синтаксем (дії, процесу, стану, якості, локативності та кількості) займенниковими компонентами у структурі семантично елементарного простого речення репрезентовані предикати якості та кількості. Предикати якості позначають постійну, внутрішню, у певному сенсі невід'ємну щодо предмета ознаку. Вони стосуються параметрів відносної незмінності, стабільності, постійності, внутрішньої належності предметові [1, с. 254-255]. Здебільшого такі предикати виступають як одновалентні, які своєю лівобічною валентністю відкривають семантико-синтаксичну позицію об'єкта якості. Наприклад: *Тут кожний камінь – мій, і кожний подих – мій* (Л. Первомайський); *Ти мій, і я – для тебе; І я не я, і ти мені не ти; Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причайлись, коли не знаєш, з чого їх почать, бо всі слова були уже чиймись; Я вже не я* (Л. Костенко); *Бувас інколи в житті – Роздумуси на самоті: І той – не той, і та – не та* (О. Богачук). Крім того, виступаючи іменною частиною складеного присудка, присвійні займенники *мій, свій, твій, наш, ваш* виконують семантико-синтаксичну функцію посесивної предикатної синтаксеми.

Серед двовалентних предикатів якості займенниківі репрезентовані предикатом із узагальненою семантикою міри якості, що конкретизується в контексті, наприклад: *Батько був неповороткий, вайлуватий. Син став інший, ніж він.* Займенниковий предикат в правобічній валентності вимагає облігаторної субстанціальної синтаксеми [11, с. 134]. Такі займенникові предикати нагадують предикати якості із семантикою співвідносної міри якості, які вирізняються, крім наявного значення якості, набуттям значення зіставлення, порівняння, що вимагають в позиції правобічної валентності субстанціальної синтаксеми у функції об'єкта порівняння. Це дає підстави кваліфікувати їх як предикати якості-відношення. Наприклад: *Син вищий за батька; Дівчина була красивіша від подруги* [1, с.255-256; 11, с.134]. Пор. також: *Мати розумна, розсудлива. Дочка не така, як мати.*

Як зауважує В.М. Ожоган, в українській мові продуктивними виступають предикатні компоненти, що характеризуються подвійною залежністю (дуплексиви): підпорядковуються присудкові і обов'язковому синтаксичному приприсудковому компонентові [11, с. 134]. Наприклад: *Таким тебе ніколи не забуду - побаченям крізь сльози і крізь сніг* (Л. Костенко). Крім того, мовознавець зосереджує увагу й на так званих некоординованих синкретичних

предикатах, репрезентованих прийменниково-відмінковими прономінативними формами, що поєднують у собі предикатно-об'єктні й предикатно-обставинні функції [11, с. 135]. Наприклад: *Але ж ні, це не Смерть моя, це іще не за мною; Та це ж для мене щастя пожадане - у чорний день твій бути при тобі* (Л. Костенко).

Як зауважує І.Р. Вихованець, у семантично неелементарному (ускладненому) простому реченні кожна субстантивна синтаксема може поширюватися атрибутивним компонентом – вторинною предикатною синтаксемою, що є похідною від предиката вихідного елементарного простого речення [1, с. 277]. Найчастіше функцію атрибута у прийменниківі позиції набуває предикат якості, зокрема займенниковий (за своєю частиномовною природою). Наприклад: *Але прощай. Не маю я сумління тебе тримати серед цих руйн. Вертай додому. Це моє веління. Лишайся тільки спогадом моїм* (Л. Костенко). Атрибутивні синтаксеми *моє* та *мій* вказують на ознаки позначуваних опорними іменниками *веління* та *спогад* предметів (у широкому сенсі) та явищ і водночас семантично корелюють із предикатами вихідних елементарних речень: *Веління моє; Спогад мій*. Пор. також: *Це вже таке - ні стерти, ні зносити. Моя погибель - мій же оберіг; Моє життя не щедре на «віват!» Я ж не король; Ця дівчина не просто так, Маруся. Це - голос наш. Це - пісня. Це – душа* (Л. Костенко). Як зазначає В.М. Ожоган, присубстантивні прономінативні ад'ективи, виступаючи у семантико-синтаксичній функції секундарного предиката якості, паралельно вказують на посесивні відношення [11, с. 135].

Предикати кількості, виражені займенниками, виконують функцію присудка простого речення: *Була у мене мати, наче бджілонька. Тепер я тут лишилася сама* (Л. Костенко). Проте найчастіше такі предикати представлені у неелементарних простих реченнях як елементи складеного підмета: *Вже скільки тих віків минає, а в світі, певно, кожен знає, коли його там розпинали; Ох, скільки дзвонів тих одкалало, коли тебе [Полтавонько] пустошила орда!* (Л. Костенко). Пор.: *Багато дівчаток співали пісню – Дівчатка співали + Дівчаток багато.*

Т.А. Огаренко, досліджуючи складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу і беручи за основу положення про те, що прономінатив-корелят у головній частині та підрядна частина посідають одну синтаксичну позицію, виокремлює номінативний блок корелят + підрядна частина (фразова номінація) як структурно-семантичну єдність, що функціонально зіставлювана із синтаксемою [10, с. 6]. Серед інших авторка виділяє предикатні фразові номінації [10, с. 9], з-поміж яких виокремлює два типи:

- 1) предикати якості (*такі, як...; не що інше, як...; не хто інший, як...; щось таке, як...; ніщо інше, як...;*);
- 2) предикати кількості (*стільки..., скільки...; стільки..., що...; стільки..., який...; стільки ж..., як...).*)

Напр.: *I ми такі ж, як всі на світі люди* (В.Симоненко). У наведеному реченні синтаксичний компонент у головній частині *такі ж* виступає іменною частиною складеного присудка, значення якого розкривається у підрядній частині.

У предикатних фразових номінаціях корелят виражено як однічним прономінативом (*той, такий, стільки, все*), так і сполучками (*ніхто інший, щось таке, той самий*). Напр.: *Через браму в білій муріваний стіні ввійшли ми у двір – вузьку вулицю, котра не що інше, як річка Алма, закрита дерев'яним помостом* (М.Коцюбинський); *Може, їй поети лиш ті, що за юнацтва вже сиві...* (Є.Плужник); – *O, не кажи, Савко. Скоро їх [заробітчан] стільки буде, що й земля не прогодує...* (О. Гончар).

У реченнях зі складеним іменним присудком, структурованим корелятом разом із підрядною частиною, прономінатив-предикат не несе в собі достатньо інформації, тому його місце посідає сполучка корелята й цілого речення (підрядної частини), що інформативно багатша, ніж перша лексема. Залежно від характеру корелятивних пар номінативні блоки формують не тільки основне значення, а й додаткові семантичні відтінки. Особливістю фразових номінацій,

ужитих у функції предиката, є синкетизм значення; супровідні семантичні ускладнення виступають обов'язковим показником предикатних фразових номінацій [10, с. 10].

За ознакою присудковості предикативні займенники виконують кілька функцій:

1. Означальна функція, яку виконують займенникові прикметники, має досить абстрактний характер, а в мовленні може стосуватися широкого діапазону ознак предмета, заступаючи вихідну частину мови – прикметник. Напр.: *Нехай господь милує! Що ж тобі за пригода така, серце?: Пані така, що й одпочити не дастъ: роби та й роби!* (Марко Вовчок); *Іванко зовсім не такий, яким був до від'їзду в Київ* (Ю. Збанацький).

2. Функція модифікатора ознаки. У реченнях поширеним є явище «поєднання предикатів, один з яких (основний) вказує на ознаку, а другий (супровідний, допоміжний) модифікує відповідну ознаку в напрямку інтенсивності або послабленості її вияву» [2, с. 103]. Напр.: *Так ось такий-то був скусний маляр...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Мій жених був хороший такий, Господи! Чорнявий, ставний...; Дарма що чужесторонній, та господар був добрий такий, хазяйствуває, що й на стороні його всяке знато* (Марко Вовчок). Іноді одновалентні предикати якості репрезентовані аналітичними конструкціями, у яких прономінативний ад'ектив сполучається з квантитативними прислівниковими чи прикметниковими компонентами *трохи, зовсім, якийсь*. Наприклад: *Він трохи інший; Вона зовсім не така; Воно якесь не таке.*

3. Функція посесивності, роль якої виконують лише присвійні займенники. Напр.: *Живу, живу лише єдиним кличем, Бо світ цей – наш, а ти і я – це ж ми* (І. Драч); *Ти мій, і я – для тебе* (Л. Костенко).

4. Функція предметності-тотожності (вказівки на істоту / неістоту), де предикатна синтаксема представлена займенниковими іменниками. Напр.: *A то залиште на небо: І ми не ми, і я не я...; Коли я дивлюся на тебе, то мені здається, що ти – так се я, а що я – так се ти; Ти мене, Гнате, морочиш, а мені тепер треба щирого друга. Гнат: Я він і є, бо кажу правду* (Т. Шевченко).

5. Функція кількості, виконувана квантитативними предикатами, презентованими групою займенників числівників та прислівників, частина яких вказує на точну, означену кількість предметів (*сам, один, ніскільки, стільки ж*); а частина позначає неозначенено-кількісну сукупність предметів (*скільки, скільки-небудь, хтозна-скільки*). Напр.: *O, панно Інно, панно Інно! Я – сам. Вікно. Сніги...* (П. Тичина); *Учитель. Просте, звичайне слово... Скільки пов'язано з ним вдячних перемог і звершень у кожної людини!* (В. Кучер).

6. Функцію локативності виконують займенникові слова, які вказують на стан предмета у просторовому плані, а їх узагальнено-вказівний мовний характер поєднується з конкретним їхнім мовленнєвим виявом у висловленні. У ролі локативних морфем виступають так звані прийменники просторового значення (*в, у, на, під, за, біля, коло, за, перед* та ін.), які сполучаються з кореневими одиницями (*бути, становити, стати, означати, виявлятися, робитися, лишатися, залишатися, зоставатися*), що мають визначальні для дієслова граматичні категорії часу і способу, тоді як на локативні морфеми припадає семантичне членування локативності. Напр.: *Був там митар посеред них* (Леся Українка); *Летять... Між ними простір, а під ними море* (О. Кобилянська); *За мертвими виуть пси. Так виуть, ніби за тими, Що вмерли в усі часи, Й між ними – ми, Не за ними* (В. Герасим'юк).

Отже, предикат є одним із важливих компонентів організації реченневої конструкції, оскільки визначає кількість субстанціальних знаків в елементарному реченні, їхні семантичні функції і взаємовідношення. Саме предикат формує семантичну структуру речення, тому його вважають справжнім центром реченневої конструкції. Визначальне значення предиката в семантичній структурі речення міститься в його внутрішніх і зовнішніх характеристиках: у внутрішній структурі кожного речення він виявляє кількість і якість субстанціальних синтаксем, а на його семантичній природі ґрунтуються зовнішні семантичні відношення з іншими реченнями тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
4. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць / К.Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 2001. – 662 с.
6. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 .
7. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т.Є. Масицька. – Луцьк: Ред.-вид. відділ. Волин. держ. університету ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
8. Мельничук О.С. Загальні питання синтаксису української мови / О.С. Мельничук // Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 5-50.
9. Мухін А.М. Синтаксема как функциональная синтаксическая единица / А.М. Мухін // Вопросы языкознания. – 1961. – №3. – С.53-65.
10. Огаренко Т.А. Позиційна структура речень із займенниковими компонентами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.А. Огаренко. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
11. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: [монографія] / В. Ожоган. – К., 1997. – 231 с.
12. Станишева Д.С. Некоторые вопросы синтаксемного анализа / Д.С. Станишева // Вопросы языкознания. – 1968. – №1. – С. 96-102.

У статті проаналізовано предикатні синтаксеми, виражені займенниками, у семантико-синтаксичній структурі речення. Описано їхні семантичні варіанти та функції.

Ключові слова: синтаксема, предикатна синтаксема (предикат), суб'єктна синтаксема (суб'єкт), займенникова синтаксема, семантико-синтаксична структура речення.

The article analyzes the predicate syntaxema, formed with pronouns, in the semantic and syntactic structure of sentences and describes their semantic and morphological features and options.

Keywords: syntaxema, predicate syntaxema (predicate), subject syntaxema (subject) pronoun syntaxema, semantic and syntactic structure of sentences.

Інна Завальнюк
(Вінниця)

УДК 81 '367.332.7

НОВІ ЯВИЩА У ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІЙ ТИПОЛОГІЇ ПРИСУДКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Формально й стилістично виразним головним членом двоскладного речення є присудок. Він повніше, ніж підмет, поширюється другорядними членами, кожен з яких також завжди стилістично вагомий [6, с. 235]. Стилістичну індивідуальність присудка визначає його семантика, структура та місце в реченні. У різних стилях української літературної мови присудок може мати свої особливості, свій спосіб вираження. Він виявляє специфіку і в мові національних газет початку ХХІ ст. у зв'язку з українізацією періодичних видань, переорієнтацією багатьох із них під впливом чинників суспільного життя, тому потреба вияву цієї специфіки зумовлює актуальність обраної проблематики.

Мета пропонованої статті – з'ясувати нові семантико-стилістичні особливості реалізації простого дієслівного, дієслівного й іменного складених присудків у мові сучасної української преси.

У сфері періодики означеного періоду, безперечно, переважають двоскладні речення з простим дієслівним присудком, форми реалізації якого є виразниками стилістично нейтральної та маркованої предикативності. Вважають, що типові граматичні форми такого присудка майже не диференціюють мовних контекстів із стилістичного боку, оскільки вони домінують у нехудожніх стилях [14, с. 341] і вербалізують предикативність без жодного стилістичного навантаження. До них належать прості дієслівні присудки у формі теперішнього, минулого і майбутнього часу та у формі наказового й умовного способу дієслова. Напр.: *Ми дивимося на наше минуле крізь окуляри бажань* (Літературна Україна, 29.12.2008, с. 7); *Сьогодні, слава Богу, Україна дочекалась нових українських політиків – молодих, завзятих, чесних та самовідданіх* (Вінниччина, 23.01.2007, с. 2); *Політична полярність не сприяє одностійкості країни, поглиблюватиме розкол у суспільстві* (Високий замок, 4th 10.11.2010, с. 2); *Хай відадарюють мораль та інтелект!* (Голос України, 22.03.2006, с. 3); *А ви б про людей частіше думали!* (Голос України, 06.07.2005, с. 13).

Як засвідчує обстежений матеріал, простий дієслівний присудок у „неграматичних“ формах значно активніший у стилістичному функціонуванні, тобто в стилістично маркованому вираженні предикативності. Однією з таких „неграматичних“ форм цього присудка є вигуково-дієслівна на зразок трісъ, гуп, бац, хап, блісь, скік, стук, шарк і под., що вживається як експресивний розмовний варіант дієслів у формі минулого часу. Такий стилістично маркований вигуково-дієслівний присудок позначає миттєву дію, що відбулася в минулому, рідше – повторювану дію. Пор.: *Чоловік мовчки прокрадається до кімнати. Аж раптом Валентина трісъ його сковорідкою по голові!* (Літературна Україна, 14.09.2005, с. 7); *А дошки мали необережність вислизнути з-під нетривких ніг урядовця. От він і гуп до ями* (Голос України, 22.07.2007, с. 4); *Отак нічого вона і не чекала. Аж щастя раптом – бац!* (Голос України, 21.06.2005, с. 10). Усічені дієслівні форми містять значний модально-експресивний потенціал, бо, на думку П.А. Леканта, вже сама морфологічна, словотвірна й експресивно-семантична специфіка цих форм зумовлює їхнє стилістичне забарвлення [12, с. 51–52].

Значне стилістичне забарвлення в газетній мові виявляють прості присудки, виражені інфінітивом дієслова недоконаного виду, що вказують на раптовий початок тривалої дії у плані минулого та на її інтенсивність. Вони властиві переважно розмовній мові, де відтінок раптового початку тривалої дії, її інтенсивність, динаміку рельєфніше увиразнюють частки ну, давай [15, с. 155]. Такі „розмовні“ присудкові форми дедалі частіше потрапляють до мовного простору сучасних українських газет. Пор.: *Я – плакати. Але чоловік мене заспокоїв: скоро ми будемо разом!* (Голос України, 21.06.2005, с. 10); *Вас ще не встигли обрати, ще люди не розійшлися з дільниць. А Ви уже керувати!* (Голос України, 24.11.2005, с. 5); *А вона зрадила та й ну щебетати біля мене!* (Літературна Україна, 08.06.2007, с. 16); *А він давай репетувати на всю сушило!* (Голос України, 06.11.2005, с. 14). У поданих реченнях інфінітив, компенсуючи значення дійсного способу, містить додаткові експресивні й семантичні відтінки – інтенсивного початку дій, напірну виконати дію тощо. Наявність „додаткового“ значення й зумовлює експресивність згаданих форм, яку визначає не лексичне значення дієслова, а побудова речення, позиція інфінітива [12, с. 54]. Основна сфера використання таких присудків – розмовно-побутове мовлення [9, с. 163], а потрапляння їх до публіцистичного контексту засвідчує намагання „оживити“ мову, надати їй розмовних інтонацій, експресивних відтінків для загострення уваги читача на описуваній події чи життєвому факті.

Структуру простого присудка може ускладнювати й повторення дієслова в тій самій граматичній формі або повторення спільнокореневого слова, що створює „кількісне“ значення тривалості, повноти дій та враження динамічності й напруги, забезпечує яскраву емоційність, напр.: *Дивилася-дивилася бабуся на нього, витираючи рукавом старечі очі* (Літературна Україна, 01.12.2005, с. 1); *Ми тренувалися і ще раз тренувалися, проте рівень підготовки*

команди супротивників був вищим (Голос України, 13.07.2008, с. 16); *А вони, гляди, співають-виспівують, кровопівці люті* (Літературна Україна, 08.12.2005, с. 7); *Росте-підростає у Львові мага Соломійка, улюблена онука Галини Леонідівни* (Молодь України, 06–12.07.2006, с. 8); *Багато вони говорили-переговорювали про стосунки між росіянами та українцями* (Літературна Україна, 29.12.2009, с. 1); *Вряди-годи уява малювала-вимальовувала похмуре обличчя, обрамлене сивою бородою* (Літературна Україна, 10.11.2008, с. 5).

Ще більш експресивно маркованим є повторення, умисне нагнітання синонімічних, подекуди взаємозамінних дієслівних форм, якими виражено присудок у двоскладному реченні. „Другий елемент повторення, – на думку П.А. Леканта, – не призводить до „подвоєння змісту“, а лише вносить додатковий відтінок модально-експресивної оцінки дії чи способу її перебігу“ [12, с. 57]. Речення із синонімічними дієслівними присудками активно функціонують у газеті „Літературна Україна“. Пор.: *Зовсім недавно в нашому районі ми викрили, знешкодили ворогів нашого народу* (Літературна Україна, 15.04.2005, с. 5); *Його твори рясно і концентровано прикрашалися, гартувалися лексемами, сполученнями і висловами на кшталт „знаття“, „тра“, „навзоріт“ ...; Війна закарбувалася, зарубцювалася у його пам'яті, свідомості, творчості; От і шануємо, пестимо, милуємо ми воріженьців на своїй землі* (Літературна Україна, 22.12.2009, с. 6); *I тому-то множилося-плодилося те „Євіне“ зло* (Літературна Україна, 28.12.2005, с. 9); *Про щось там пищить-ніє новітнє чудо-юдо, дивний гібрид партії прогресивних соціалістів і московського православ'я* (Літературна Україна, 22.12.2005, с. 3).

Особливу експресію в мові сучасних українських газет створюють „ланцюги“ присудків, уживаних в одній часовій формі, що є реченнєвими компонентами простих двоскладних речень цілісного тексту чи його фрагмента. Такими текстами здебільшого постають нариси, кореспонденції, інтерв'ю, де згаданим способом створюють стилістичний ефект чіткості, швидкості, викликають позитивні емоції, оцінюють ситуацію. Пор.: (кореспонденція) *Я залишилася з двома діточками... Батьки не відштовхнули мене. Та в душі поселилась зима. Крижаною бурулькою студив серце біль. Я змирилася* (Сільські вісті, 05.01.2007, с. 4); (інтерв'ю) *Ми шукатимемо джерела. Братимемо кредити, виграватимемо гранди, залучатимемо міжнародну допомогу, користуватимемося лізингами* (Голос України, 25.02.2006, с. 8).

Стилістично нейтральнішим у сучасному українському газетному тексті постає дієслівний складений присудок, який структурно являє собою поєднання основного компонента (інфінітива) з допоміжним, вираженим особовими дієслівними формами. Основна роль допоміжного компонента “передавати граматичне значення присудка. За спостереженнями Н.Л. Іваницької, в українській мові є 11 дієслів, які виявляють стовідсоткову сполучуваність з інфінітивом. Це дієслова *можти, мусити, зволити, намагатися, намірятися, сміти, розохочитися, умудритися, спробувати, заходиться, перестати*. Структурні особливості цих дієслів полягають у наявності обов'язкової позиції, яку заповнює лише інфінітив, унаслідок чого утворюється структурна група із завершеним семантичним значенням. Такі дієслова не лише не вживаються самостійно, але й не сполучаються з іншими формами, вимагаючи заповнення обов'язкової позиції при них інфінітивом [10, с. 76–77].

Вибір допоміжного компонента дієслівного складеного присудка залежить значною мірою від жанрової диференціації газетних текстів, де, будучи стилістично виразними, вони передають найрізноманітніші відтінки думок. Так, фазові дієслова в ролі допоміжного компонента дієслівного складеного присудка на шпальтах українських газет виконують важливу функцію, особливо в інформаційних текстах. “разом з інфінітивом указують на результативний початок дії, її тривання в часі та завершення, хоч і не виявляють своєї активності у вживанні.

Левову частку фазових дієслів у газетному контексті становлять дієслова на позначення початку дії, основним представником яких є стилістично нейтральне дієслово *почати*, яке в структурі дієслівного складеного присудка вказує на значення „братися за що-небудь, насамперед приступати до якої-небудь дії“. Напр.: *Людина тоді ще тільки починала пізнавати*

навколоїшній світ рослин (Сільські вісті, 10.03.2009, с. 5); *Майже одразу після свого створення „ТАКО“ почала досить таки активно працювати на українському текстовому ринку* (Українська газета, 20–26.07.2005, с. 15). Такі речення є стилістично нейтральними, суто інформаційними, позбавленими авторської оцінки.

У неінформаційних текстах помітно активізувалося використання експресивних дієслів, для яких функція допоміжного компонента дієслівного складеного присудка є другорядною, а функціональне значення початку дії уявляється як переносне, стилістично забарвлене на тлі основного значення. До найуживаніших експресивно-стилістичних синонімів дієслова почати належать заходитися, взятися, пуститися, кинутися та ін., які надають газетній мові відтінку розмовності, невимушеності. Пор.: *Капітан якоїсь миті заходжується щось ретельно рахувати* (Україна молода, 01.07.2006, с. 7); *Десь на початку 90-х комбінат взявся будувати в селі дім на 16 квартир* (Вінниччина, 18.03.2005, с. 5); ...*МЗС Росії пустилося наполягати на перегляді чинного режиму перетину кордону громадянами* (Українське слово, 24–30.08.2005, с. 6); *Добрі люди всього світу кинулися виявляти симпатію, підтримку і жалість* (Українська газета, 21–27.09.2009, с. 10). Згадані синоніми до дієслова почати позначають не лише початок, але й енергійне приступання до дії, названої інфінітивом. Їхня загальна стилістична ознака – належність до усно-розмовного стилю, а потрапляння цих допоміжних дієслів у складі присудків на шпальти газет засвідчує потребу в експресивізації публіцистичної мови синтаксичними засобами.

У мові української преси початку ХХІ ст. активно функціонують модальні дієслова, які найбільш різнопланово виражают відношення між суб'єктом і дією. Аналіз праць вітчизняних і російських граматистів дає змогу видокремити п'ять основних типів модальних значень допоміжного дієслова в структурі дієслівного складеного присудка: волевиявлення, можливість, суб'єктивно-емоційна оцінка, оцінка звичайного ступеня дії, обов'язковість [12, с. 72].

Найвищу продуктивність у мові українських газет означеного періоду виявляє дієслівне модальне значення волевиявлення, яке має розгалужену синонімію близькозначенівих модальних дієслів і різноплановість стилістичного забарвлення “від стилістично нейтрального до емоційно-експресивного. Пор.: а) волевиявлення з відтінком бажання, виражене дієсловами хотіти, мріяти, бажати, прагнути, жадати. Напр.: *Олександр Олександрович хоче підібрати собі стиль досвідченого опозиціонера, сивочого політика з великим стажем* (Українська газета, 01–07.06.2005, с. 25); *Керівництво „Колоса“ прагне затягнути „шлюбно-розлучний“ процес* (Вінниччина, 11.02.2005, с. 4). Допоміжні дієслова мріяти, бажати, жадати на позначення волевиявлення в газетному тексті трапляються зрідка, оскільки мають книжний характер і, володіючи стилістичним ефектом урочистості, піднесеності, пафосності, поступаються стилістично нейтральному хотіти та дещо забарвлениму прагнути, що має значення „дуже хотіти чого-небудь; пристрасно бажати здійснення, утвердження чого-небудь, опанування чимось“; б) волевиявлення приступити до дії, виражене дієсловами намагатися, пробувати, старатися. Їх використовують для відтворення модального відтінку „хотіння, прагнення“. Щоправда, дієслово пробувати (спробувати) вживають дещо обмеженіше, ніж намагатися, а дієслово старатися “зовсім рідко, що пояснююмо усно-розмовним характером останніх, здатністю дисонувати в писемному публіцистичному контексті. Пор.: *I от такими методами тиску та бойкоту Партія Регіонів намагається видряпати більше шансів на прийнятну участь у законодавчій владі* (Україна молода, 07.07.2006, с. 18); *Кохна гостя старалася змайструвати щось красиве і неповторне* (Запорізька правда, 21.12.2010, с. 1) тощо.

Зрідка функцію допоміжного компонента виконують каузативні дієслова, зокрема: зобов'язати, вимагати, спонукати, збудити. Напр.: *Сповідуючи віру в сінну святу Соборну Апостольську Церкву, кожен православний християнин зобов'язується долати відчуття окремішності* (Україна молода, 06.07.2006, с. 9); ...*Міністри вимагає від партії Пинзеника повернути документи про перерегистрацію у серпні 2004 року партії „Реформи і порядок“ у партію „Наша Україна“* (Українська газета, 12–18.10.2005, с. 5).

Як бачимо, усі дієслівні складені присудки, що функціонують у мові сучасної української преси, мають спільну рису – їхні допоміжні дієслова виражають фазове, модальне чи каузативне значення, а розрізняються синонімічно багатими й стилістично різноплановими формами цих допоміжних дієслів. П.А. Лекант кваліфікує їх як „спеціалізовані форми“ [12] дієслівного складеного присудка.

До неспеціалізованих форм дослідник відносить ті допоміжні компоненти, які репрезентовані одиницями зі специфічним граматичним значенням. Із-поміж них виокремлюють синтетичні й аналітичні форми. Найуживанішими є синтетичні форми допоміжного компонента – нечленовані лексикализовані сполучення слів, що являють собою „цілісне позначення відповідних модальних значень дієслова“ [12, с. 77–78]. Іншими словами, допоміжний елемент дієслівного складеного присудка виражає фразеологізми модальної семантики. Реченнями з такими присудками рясніють сучасні українські газети, особливо їхні художньо-публіцистичні жанри (нариси, замальовки, есе тощо), що засвідчує відродження української національної традиції відтворювати дух і нев'янучу красу рідної мови. На думку В.О. Ващука, фразеологічні утворення в дієслівному складеному присудку також вживаються для вираження різних емоцій: почуття переживання, поваги, іронії, через те їх і використовують з художнім завданням [1, с. 64]. Пор.: *Неваже ж вони [судді] не в змозі поставити однозначну та юридично грамотну кранку в цій суперечці?* (Україна молода, 05.07.2006, с. 5); *Безперечно, держава не має права стояти остроронь дитячих проблем* (Вінниччина, 04.02.2010, с. 5).

Спостереження за синтаксисом публіцистичного стилю, зокрема за вживанням присудків для стилістичної диференціації мовних контекстів, засвідчує деяку специфіку функціонування їменного складеного присудка в синтаксичних конструкціях мови української преси початку ХХІ ст. Зазвичай, іменний складений присудок виражає предикативність двома компонентами: зв'язкою і призв'язковим компонентом. Зв'язка тут цілком або частково позбавлена лексичного значення, натомість призв'язковий компонент є носієм цього значення [4, с. 69]. У згаданому присудку розрізняють спеціалізовані, власне-присудкові іменні форми (називний, орудний, знахідний без прийменника, знахідний із прийменником за, родовий, транспонований з атрибутивної функції) та невласне-присудкові, неспеціалізовані іменні форми (усі інші відмінкові форми з дієслівною власне-зв'язкою бути, або невласне-зв'язками *стати, виявлятися, лишатися, робитися тощо*) [2, с. 163; 5, с. 79; 13, с. 266].

По-різному скомпоновані іменні складені присудки активно функціонують у мові сучасних українських газет, щоправда, кількісно й стилістично варіюючись у межах газетних жанрів. Зокрема, у текстах інформаційного спрямування (допис, хроніка, інформативне повідомлення, репортаж) уживання іменного складеного присудка вирізняється певною специфікою. Це спричинено тим, що в цих газетних жанрах на перший план висувають не дію, а факт, подію, через що роль дієслова обмежена лише найзагальнішим вираженням дії, вказівкою на ознаки часу (межі подій), результату (вид). В іменному складеному присудкові основне навантаження припадає на іменну частину, зв'язка ж (дієслово), лексично послаблена, відіграє переважно формально-граматичну роль.

З-поміж зв'язкових компонентів іменного складеного присудка найуживанішою, як і раніше, є дієслівна зв'язка бути в різних часових формах. Н.Л. Іваницька називає цю зв'язку високовалентною, пояснюючи це тим, що одну її обов'язкову позицію можуть заповнювати дві відмінкові форми – називного й орудного відмінка того самого іменника, причому майже в одинаковому кількісному співвідношенні [11, с. 66]. Називний та орудний відмінки в ролі іменної частини цього складеного присудка послідовно розмежовують свою семантику: називний відмінок встановлює наявність предикативної ознаки, зараховуючи підмет до певного класу предметів, ознак; орудний присудковий указує на результативне оформлення присудкової ознаки [3, с. 25]. Пор.: *Це був піковий момент приватизації „за Кучмою“* (День, 28.10.2005, с. 1); *Бізнес був нашим надійним партнером в усіх добрих починаннях і справах* (Українська газета, 24–30.08.2005, с. 12). В українській газетній мові початку ХХІ ст. спостерігаємо виразну

тенденцію до вживання іменного складеного присудка, у якому дієслівну зв'язку бути вжито у формі теперішнього часу *є*, а іменну частину – у формі орудного відмінка. Напр.: *Ще однією поширеною помилкою працедавця є рішення знизити посадові оклади працівникам...* (Українська газета, 12–18.10.2005, с. 8); *Завдяки новітній технологічній укомплектації, ексклюзивній рецептурі та стабільно високій якості продукції ЛГЗ „Хортіця“ є лідером лікерогорілчаної галузі України* (Україна молода, 07.07.2006, с. 3).

Досить багата газетна мова реченнями, у яких іменний складений присудок із нульовою зв'язкою приєднаний до підмета, вираженого інфінітивом. Напр.: *Повірити у винятковість своєї нації – найбільший гріх перед нащадками* (Сільські вісті, 17.05.2005, с. 1); *Відновити в людині відчуття внутрішньої свободи – ось покликання церкви* (Україна молода, 16.07.2006, с. 9).

Стилістичний ефект узагальнених характеристик, визначень в українській пресі початку ХХІ ст. створюють завдяки семантико-сintаксичній перспективі речень з іменним складеним присудком і займенником-часткою *це*. Такі речення виражають здебільшого семантику кваліфікації, характеристики, тотожності. Напр.: *Поліна Степанівна Сергієнко – це наша невідривна оптимістка і жартівниця* (Сільські вісті, 30.11.2006, с. 3); *Для мене Ігор Юрійович Малишевський – це живе втілення справжньої інтелігентності, закоріненої у рід* (Літературна Україна, 19.01.2006, с. 6); *Кожен день зволікання з формуванням керівництва Верховної Ради і Кабінету Міністрів – це втрачені можливості для країни, її економіки, врешті-решт, її іміджу* (Україна молода, 04.07.2006, с. 5). На думку С.Я. Єрмоленко, „*завдяки специфіці сintагматичного членування, виразній оцінній паузі між групами підмета і присудка ці речення використовуються як стилістично маркована конструкція для вираження найрізноманітніших кваліфікацій, оцінок, оськільки воно, порівняно з іншими семантичними варіантами, відзначаються категоричністю, остаточністю кваліфікацій*“ [7, с. 142].

Посиленню емоційності й художності сприяють іменні складені присудки з кількома однорідними іменними частинами, пор.: *Цей матч став холодним душем, електрошоком, нокдауном для всіх уболівальників* (Молодь України, 20–26.07.2006, с. 20); *У якийсь момент ці літні люди стали клопотом, тягарем і морокою для дітей та онуків* (Вінниччина, 03.01.2007, с. 3).

Сintаксичною інновацією в мові українських газет початку ХХІ ст. постають особливі типи перехідних контамінованих структур, у яких кваліфікаційні ознаки двоскладності дещо знівеловані. *Ідеється про структури на зразок Україна – це все-таки коли грає наша національна збірна...* (Високий замок, 04.10.2007, с. 10), де простежується „контамінація простого двоскладного речення і підрядної частини, що потрапляє в позицію присудка і зали чається до активної системи відношення головних членів двоскладного речення за допомогою актуалізаційної частки *це* та водночас зберігає ознаки підрядності (сполучний елемент *коли*)“ [8, с. 139]. Така контамінація виразно протиставлена поширеному й більш усталеному в газетній мові функціонально-сintаксичному явищу парцеляції.

Отже, у формально-сintаксичній типології присудків української мови, представлений на шпалтах сучасних українських газет, помітні нові явища, пов’язані з експлікацією нейтральної й маркованої предикативності. Для простого дієслівного присудка продуктивними є дієвідмінні дієслівні форми, які утворюють повну, стилістично нейтральну модально-часову парадигму присудка. Натомість у так званих „неграматичних“ формах простий дієслівний присудок є здебільшого виразником стилістично маркованої предикативності. Типовими засобами її реалізації в мові українських газет початку ХХІ ст. є вигуково-дієслівні форми та форми, ускладнені частками.

Помітне істотне розширення синонімів у ролі фазових, модальних та каузативних дієслівних допоміжних компонентів дієслівного складеного присудка, актуалізованих унаслідок суспільних змін та тенденцій до увиразнення публіцистичного мовлення для привернення уваги читача.

Функціональна спроможність одних дієслівних складених присудків є особливо помітною, інших – стилістично невиразною. У ролі допоміжного компонента дієслівного

складеного присудка сьогодні активізувалися фразеологізми модальної семантики як засоби яскравого маркування газетної мови, експресивного увиразнення її за рахунок одночасного концентрування в таких фразеологізмах конкретності й фактологічної достовірності.

Специфіку функціонування іменного складеного присудка в синтаксичних конструкціях мови української преси початку ХХІ ст. становить насамперед активізація деяких форм його зв'язкового компонента. Це дедалі ширше вживання форми теперішнього часу є з основною іменною частиною у формі орудного відмінка, використання найбільш десемантизованої нульової форми дієслівної власне-зв'язки бути для вираження постійної ознаки або якісної характеристики предмета, названого підметом, уживання з нею відзайменникової частки це для створення стилістичного ефекту узагальнених характеристик, вираження різних кваліфікацій та оцінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващук В.О. Стилістичні особливості дієслівного складеного присудка / В.О. Ващук // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 9. – С. 60–65.
2. Вихованець І.Р. Головні члени речення / І.Р. Вихованець // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 149–179.
3. Вихованець І.Р. Називний, орудний і знахідний відмінки у функції присудка / І.Р. Вихованець // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 8. – С. 23–33.
4. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: підруч. [для студ. фіол. ф-тів вузів] / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Дудик П.С. Стилістика української мови: навч. посіб. для студентів вищих навч. заклад. / П.С. Дудик. – К. : Видавн. центр „Академія“, 2005. – 368 с.
7. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
8. Загнітко А. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій / Анатолій Загнітко // Лінгвістичні студії: зб. наук праць / [наук. ред. А.П. Загнітко]. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Ч. 1. – С. 135–147.
9. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису / А.П. Загнітко. – Горлівка: ГДПІМ, 2004. - Ч. 1. – 228 с.
10. Іваницька Н.Л. Складений присудок як синтаксична структура / Н.Л. Іваницька // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 59–84.
11. Іваницька Н.Л. Теоретичний синтаксис української мови: навч. посіб. / Н.Л. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 1999. – Ч. 1. – 103 с.
12. Лекант П.А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке : учеб. пособ для студентов филол. спец. пед. ин-тов / П.А. Лекант. – М. : Высш. школа, 1976. – 144 с.
13. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: монографія / М.В Мірченко. – Луцьк : Ред.-вид. відл. „Вежа“ Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.
14. Сучасна українська літературна мова. Стилістика / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.
15. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

У статті проаналізовано нові явища у використанні структурно-граматичних типів присудка у мові української преси початку ХХІ ст., указано на тенденції в реалізації стилістично маркованої присудковості.

Ключові слова: простий дієслівний присудок, дієслівний складений присудок, іменний складений присудок, формально-граматична типологія, стилістично нейтральна й маркована присудковість.

The article analyses the new phenomena in the usage of structurally grammatical types of predicate in the language of Ukrainian press in the beginning of XXI century and indicates the tendency of the realization of stylistically marked predicativity.

Key words: simple verbal predicate, compound verbal predicate, formally grammatical typology, stylistically neutral and marked predicativity.

ЯВИЩЕ АВТОСЕМАНТИЗАЦІЇ В ДІЕСЛІВНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наукові засади класифікації дієслів за їхніми дистрибутивними параметрами в лінгвоукраїністиці розроблено і частково реалізовано в семантико-граматичному аспекті в працях Д.Х. Баранника, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Грищенка, А.П. Загнітка, Н.Л. Іваницької, О.І. Леути, М.В. Мірченка, М.Я. Плющ, С.О. Соколової, М.І. Степаненка та ін. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми зроблено в лінгворусистиці (Г.О. Золотова, М.П. Комлев, О.В. Кузнецова, В.П. Малащенко, М.М. Прокопович, О.С. Скоблікова, Л.Д. Чеснокова, Н.Ю. Шведова та ін.).

Відомо, що вчення про автосемантизм / синсемантизм мовних одиниць, яке його коренями сягає праць Аристотеля, активізувалось на початку ХХ століття, зокрема в працях Е. Гуссерля, А. Марті, а пізніше – Є. Куриловича, О.В. Ісаченка, С.Д. Кацнельсона, О.С. Ахманової та ін. Відомо також і те, що терміном «синсемантизм» називали різні, часто між'ярусні (з погляду сучасних інтерпретацій) поняття, зміст яких перебував у постійних дискусіях, які нерідко переростали в повне заперечення через намагання авторів абсолютизувати їхню категорійну визначеність і перенести їх у граматичне інтерпретаційне поле морфології й синтаксису, як і побудувати «нову граматику», що б ґрутувалася лише на значеннях (А. Марті). У німецькій лінгвістиці довгий час ці поняття залишалися предметом дискусій. Лише із середини ХХ ст. у науковому обігу було оновлено зміст зазначеного терміну. Так, Є. Курилович використовує його стосовно морфологічної структури слова, а О.В. Ісаченко – стосовно повнозначних і службових частин мови [8].

У сучасному мовознавстві не викликає заперечення думка про те, що повнозначні слова, зокрема дієслова, можна диференціювати залежно від їхньої семантичної «завершеності» / «незавершеності», тобто від здатності / нездатності виражати закладений у них зміст безвідносно до інших слів. На такій підставі розмежовують автосемантичні, синсемантичні та інформативно недостатні дієслова. При цьому межі таких лексико-граматичних розрядів є нестійкими, унаслідок чого виникають свого роду переходні зони, вивчення яких неодноразово привертало увагу дослідників, проте і дотепер має низку суперечливих та дискусійних питань, що і визначає актуальність праці.

Помічено, що в складі українських дієслів вирізняються дієслова із властивими їм подвійними ознаками: автосемантизму та синсемантизму. Уважаємо, що явище переходу в межах автосемантичних та синсемантичних дієслів має переважно односпрямований характер і виявляється в переході синсемантичних дієслів у автосемантичні. Такий процес (називаємо його „автосемантизацією“) буде розглянуто в пропонованій статті.

Явище переходу синсемантичних дієслів у автосемантичні дослідники витлумачують по-різному. Здебільшого це питання пов'язують із лексико-граматичною категорією переходності / неперехідності, ширше – з дієслівним керуванням [7, с. 36]. Автосемантизм таких дієслів розглядають також на тлі виявлення сполучувальних потенцій дієслова та його семантичної структури [2; 5; 6; 11]. У лінгворусистиці це трактують як комплексне, різноаспектне явище в лексико-граматичній системі мови [3, с. 4]. Слід зауважити, що факт незаповнення сильних позицій при дієсловах деякі вчені кваліфікують як суто формальну ознаку, що маніфестує явище компресії, тобто стиснення тексту до певного мінімуму, рівнозначного за своєю інформаційною цінністю розгорнутому варіанту тексту, але такого, який відрізняється від нього кількісним складом компонентів [10, с. 93].

Уважаємо, що автосемантизацію зумовлюють кілька причин, найосновнішими з яких є власне семантична структуризація синсемантичного дієслова та його обов'язкових

поширювачів, а також синтаксична позиція дієслова в реченні. На перехід синсемантичних дієслів у автосемантичні впливають насамперед семантичні особливості самого дієслова. Про це зауважив у свій час І. І. Мещанинов, досліджуючи різнопланові щодо можливості / неможливості безоб'єктного вживання дієслова, наводячи такі одиниці як *читати*, з одного боку, та *брати*, з іншого. [9, с. 5].

Природно, що в такому випадку важливим є характер зв'язку дієслова із словами, що номінують об'єкти дії. Такий зв'язок здебільшого розглядається в межах власне-перехідності (формальної перехідності), яка в українській мові виявляється в регулярному заповненні синтаксично зумовленої дієсловом правобічної позиції іменним словом у знахідному, інколи – родовому відмінках. Реалізація об'єктного поширювача регламентується як лексико-граматичними особливостями дієслова, так і семантичним складом останнього. Це передбачає в одних випадках відносну лексико-тематичну уніфікацію іменників-репрезентантів об'єктної семантики, а в інших – сприяє розширенню семантичного наповнення об'єкта дії. Пор.: *ограти – землю; прасувати – тканину; одяг і терпіти – знущання, біль, нестатки, чиось присутність і т. ін.*

У такий спосіб лексико-семантична співвідносність (співзалежність) синсемантичних дієслів та їхніх об'єктних поширювачів є одним із чинників, що регулює процес автосемантизації дієслівних лексем. Автосемантичне вживання дієслів передбачає невербалізовану репрезентацію об'єкта у придієслівній позиції, що веде до певного перерозподілу сем у значенні дієслова. У мовознавчій літературі таке явище розглядають як включення об'єкта до семантики дієслова. Його називають ще „семантичним стягненням“ (Д.М. Шмельов), „консоціацією“ (Г. Шпербер), „згущенням“ (Ян Розгадовський), „нереалізованою правобічною валентністю“ (А.П. Сковородников), „імпліцитною перехідністю“ (В.В. Мозгунов). Включення об'єкта до семантичного складу дієслова забезпечено семантикою залежного компонента, який не дієє в дієслові окремого морфемного вираження.

Уведений у значення синсемантичного дієслова об'єкт може мати різний характер, набуваючи ознак видової загальності (узагальнений об'єкт) або, навпаки, спеціалізації (спеціалізований). Узагальнений об'єкт мислиться як такий, що об'єднує широке коло різних предметів, включаючи їхню конкретизацію, напр., *любити людину, прогулянки, працю, читання, спорт, країну, человека та ін.* Спеціалізований об'єкт визначають як конкретний предмет (чи клас однорідних предметів), який виступає єдино можливим при таких діє słowах, напр.: *жати жито, пшеницю, овес, ячмінь; малювати – картину, ескіз, портрет, пейзаж; шити – сукню, костюм, шапку.*

Прикметно, що дієслова з включеним спеціалізованим об'єктом охоплюють лексеми з вузькою сполучуваністю. Саме такі дієслова, що є співвідносними з однією групою залежних предметів, виступають найбільш придатними до процесу автосемантизації. Унаслідок цього простежуємо взаємодію однотипних дієслівних сем та іменника у позиції обов'язкового придієслівного компонента з об'єктним значенням. Семантико-граматична закріпленість обмеженою кількості лексем при таких діє словах спричиняє втрату поширювачів і створює умови для переходу їх до автосемантичних. Так, в укр. реченні *Сіяла, полола, шарувала, підгортала, проріджувала, жала, косила, молотила, віяла* – чи було в колгоспі якесь діло, якого б не знали ці руки? (Є. Гуцало) – іменником „діло“ виражено змістову сутність дієслівних лексем, яка полягає у виділенні інтегрувальної семи – «діяльність», безвідносно до її конкретних реалізацій.

Автосемантичне вживання синсемантичних дієслів може ґрунтуватися на семантичних можливостях як самих дієслів, так і їхніх обов'язкових поширювачів із об'єктним значенням. До розряду автосемантичних переходять синсемантичні дієслова, які виражають дію, що реалізується в дієслівних словосполученнях із іменниками (займенниками) – назвами істот (переважно людей), які зазнають емоційного впливу на їх розумовий, психічний та моральний стан: *А Андрій і насмішить, і налякає, і розсердить* (В. Винниченко); *Ліліан завжди*

приголубить, заспокоїть (А. Хижняк); *Батько той, хто виховує* (В. Канівець); *Життя навчить, а досвід покарає* (Г. Чубач); *Жінка, прислана для любові, повинна любити* (П. Загребельний).

Важливим є те, що введення змісту невербалізованого компонента до семантичної структури перехідних синсемантичних дієслів сприяє набуттю останніми специфічних значень. Здебільшого такі автосемантизовані дієслова номінують здатність до виконання відповідної дії або професійне заняття: *Раби будували замки і храми, сіяли й жали рabi* (В. Симоненко); *Обидві жінки почали жати* (О. Десняк), *В цей день жінки, бувало, не прядуть і не шиють* (О. Воропай) *Дики вандали воюють-грабують, палять, нищать* (Д. Маркевич); *Олька все вміє: і прати, і замітати, і варити* (А. Мгястківський).

Уявивши до уваги викладене попереду, можна припустити, що найбільшої ваги в реєстрі основних чинників, що забезпечують дієслівну автосемантизацію, набуває позалінгвальний, який зумовлює власне онтологічні зв'язки між предметними субстанціями, що зазнають впливу (каузуються) дієслівною процесуальністю і номінуються відповідними мовними засобами. При цьому, проаналізувавши значну кількість українських синсемантичних дієслів і намагаючись установити причини цього процесу, було виявлено суттєві, на нашу думку, ознаки синсемантичних дієслів, які певною мірою можуть бути релевантними для створення умов дієслівної автосемантизації. Це: а) кількість лексичних значень дієслова і б) уживаність дієслова в складі фразеологізмів.

Перша з цих ознак (кількість лексичних значень дієслова) розкриває сам механізм автосемантизації і може бути потрактована як показник можливої автосемантизації синсемантичного дієслова. Словники засвідчують, що такі синсемантичні дієслова здатні утворювати своєрідні ряди дієсловоназв, відмінних хіба що значенневими відтінками (*вгадувати, відгадувати, здогадуватись, гадати* (що-н., про що-н.); *давати, дарувати, нагороджувати, подавати, передавати* (що-н.)).

Друга ознака (уживання дієслова в складі фразеологізмів) є показником результативності процесу автосемантизації, який відтворює завершальну ланку можливого переходу синсемантичних дієслів у дієслова автосемантичні. Так, наприклад, прислів'я та приказки, передаючи певну життєву закономірність або правило, які є узагальненням багатовікового суспільного досвіду, часто оформлені реченевими конструкціями з невербалізованим об'єктним поширювачем, що зумовлено узагальнювальним характером відповідних сентенцій: *Розумний розсудить, а дурень осудить; Хто питає, той не блукає; Хто мусить, той і камінь укусить; Хто міняє, той не має; Хто дбає, той і має; Скупий складає, а щедрий споживає; Згоди буде, а незгоди руйнуеть; Сама баба злизала, а на кота сказала; Знає кума – знає півсела.* Уживання автосемантизованих дієслів у складі фразеологічних висловів повністю задоволяє функціональну пристосованість речень до вираження закладених у них смыслів. Саме в цьому (у функціональній придатності можливостей слова) полягає сутність автосемантизації, у даному випадку дієслівної.

Процес автосемантизації зумовлено також морфологічною формою первинно синсемантичного дієслова та його синтаксичною позицією в реченні. На синтаксичному рівні визначальною умовою імпліцитного вираження того чи іншого «учасника», передбачуваного семантикою дієслова, є синтаксична модель, що допускає або ж «забороняє» таку позицію [4, с. 65]. Так, переходові синсемантичні дієслів до розряду автосемантичних сприяє структура двоскладного речення, в якому роль обох головних компонентів виконують дієслова-інфінітиви: укр. *Випросити – не вкрасти* (Нар. тв.); *Знати – це уміти* (Нар. тв.). Уживання саме інфінітивних форм синсемантичних дієслів із властивою їм здатністю передавати дію абстрагованого, поза часом та способом, обмежує синсемантизм дієслів і зумовлює можливість вираження узагальненої дії. У таких реченнях позиція дієслова, обмежуючи його синсемантизм, призводить до своєрідної економії мовних ресурсів при вираженні відповідних денотатів. Основне семантичне навантаження припадає на дієслово, що уможливлює редукцію обов'язкових поширювачів. Навіть інформативно недостатнє українське дієслово *уміти*, що

здебільшого виконує роль допоміжного у складеному дієслівному присудку, в такій позиційно зумовленій структурі речення набуває статусу автосемантичного: *Знати – це уміти* (Нар. тв.).

Таке вживання спостерігаємо також у структурі двоскладних речень із лексично не вираженим підметом: *Читай, придиляйся, прислухайся – так швидше збагнеш істину* (З газ.). Односкладним реченням властива концентрація дієслівної семантики на самій дії та пов'язана з цим нівелляція семи поширювачів чи конкретизаторів: укр. *Здається, часу і не гаю, а не встигаю* (Л. Костенко); *Шиє та поре, та все, ниткам горе* (Нар. тв.); *Воювати важко, можуть убити* (В. Підмогильний).

Придатними для автосемантизованого використання синсемантичних дієслів є й питальні речення, в яких логічний наголос падає саме на дієслово. У таких випадках ситуація вимагає опущення об'єктних поширювачів, бо основне семантичне навантаження несе дієслово, призначення якого полягає у називанні кваліфікаційної ознаки суб'єкта: укр. *Ви танцюсте?* (О. Десняк) – *Ви умісте танцювати?* чи *Ви хочете танцювати?*; *Вона оперує?* (А. Смілянський) – *Вона бере участь у проведенні операції?* чи *Вона хірург?*

На автосемантизацію синсемантичного дієслова може впливати також його синтаксичне оточення. За умови входження первинно синсемантичного дієслова до ряду однорідних присудків, більшість із яких виражена автосемантичними дієсловами, показовою є втрата синсемантичних властивостей першого, що синтаксично виявляється в редукції обов'язкових поширювачів при ньому. Так, у реченні *Мати глянула й охнула* (В. Близнець) синсемантичне дієслово *глянути* вживається як автосематичне, оскільки є синтаксично однорідним до *охнути*. Зазначена закономірність виразніше простежується у випадках, коли автосемантичне дієслово виступає першим у ряді однорідних присудків. Така позиція прогнозує нівелляцію поширювачів при наявних у реченні синсемантичних діє słowах і веде до набуття останніми узагальненої семантичної ознаки: *Знову дзвеніли, бриніли, суримили комарі, допікали, дошкулювали, діймали, гризли* (О. Гончар); *До стола Еліна Львівна не сяде, а все метушиться, подає, пригощає* (В. Канівець).

Слід зауважити, що функціонування автосемантизованих дієслів є стилістично маркованим. Якщо в науковому та офіційно-діловому стилях синсемантичні дієслова в значенні автосемантичних майже не вживають, то в художньому стилі та в публіцистичних текстах автосемантично вжите дієслово виступає явищем закономірним, передбачуваним та регульованим. Зокрема, автосемантизовані дієслова часто використовують в реченнєвих конструкціях, що є газетними та журналістичними заголовками: укр. *Успіхи футболістів тішать; Результати голосування насторожують; Вони виграли; Клуб „творчої інтелігенції“ запрошує; Розсекреченні документи свідчать.* Г.М. Акімова з цього приводу зауважує, що реалізація в мові сучасної публіцистики структур із незаповненою позицією обов'язкового об'єкта можлива тому, що вживання автосемантичних дієслів опирається у своїх джерелах на такий широкий контекст, що прямий об'єкт починає сприйматися узагальнено [1, с. 28]. І справді, у наведених прикладах заголовків семантичне навантаження припадає саме на дієслово, а лексичний склад потенційно можливих об'єктів є настільки широким, що редукція обов'язкового поширювача з об'єктним значенням цілком вправдана.

Водночас наявність / відсутність придієслівних іменниківих компонентів не завжди означає перехід синсемантичних дієслів до розряду автосемантичних. Відсутність залежного об'єкта при синсемантичному дієслові може бути ознакою еліпсису. На відміну від автосемантизації, у структурі неповного речення відбуваються семантичні зрушенні в дієслові, а невербалізований об'єктний поширювач легко встановлюється за допомогою контексту або ситуації. Наприклад, у реченні *Чіпка більше говорив, вона слухала* (Панас Мирний) – укр. *слухала* зберігає синсемантичні ознаки. Незважаючи на те, що позиція обов'язкового придієслівного поширювача залишається не заповненою (*слухати щось, слухати когось*), об'єкт, охоплений дією, легко встановлюється із попереднього речення: *Слухала кого? – Чіпку; Слухала що? – те, що говорив Чіпка.* Або: *Жанна знайшла недопиту пляшку води й кілька разів жадібно*

ковтнула (А. Мястківський) – дієслово *ковтати* не втрачає своїх синсемантичних ознак, оскільки обов'язковий поширювач легко виявляється в контексті (*ковтнула води*). Еліптичними є й такі конструкції: *Але я мужчина її швидше давати повинен поміч, як брати* (М. Кравців) – *брати поміч*; *Скоро Ліна з буряків прийде. Полють жінки, мучаться на такій специ* (В. Канівець) – *полють буряки*; *Вино пішлося, переливалося через край. Всі пили, реготали її хвалили Рюрикову винахідливість* (А. Хижняк) – *тили вино*. Пор. уживання названих дієслів як автосемантичних: *Дурний дає – розумний бере* (Нар. тв.); *Олег завжди вмів прощати* (О. Донченко); *Вже й сонце сідає, а дівчата все полють* (А. Кащенко); *Того дня вони зовсім не пили, а були як божевільні* (О. Левада).

Отже, перехід синсемантичних дієслів у автосемантичні є поширеним явищем у дієслівній системі української мови. Уважаємо, що на дієслівну автосемантизацію упливає передусім семантична структура як самих синсемантичних дієслів, так і обов'язкових придієслівних поширювачів, здебільшого з об'єктним значенням. На втрату синсемантичних ознак найчастіше впливає синтаксична позиція первинно синсемантичного дієслова, яку воно заповнює в конкретних синтаксичних конструкціях. Нівелляція обов'язкових поширювачів у процесі автосемантизації спричиняється до семантичних зрушень у складі дієслова, що не властиво дієсловам, які функціонують в еліптичних структурах. Унаслідок семантичних змін такі дієслова здебільшого набувають узагальненого значення або ж виражають специфічне значення, наприклад, здатність до виконання певної дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акимова Г. Н. К вопросу о валентности переходных глаголов в русском языке / Г. Н. Акимова // Теория языка, методы его исследования и преподавания. – Л. : Просвещение, 1981. – С. 28–32.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян // Избранные труды: В 2 т. – М. : Языки русской культуры : Восточная литература, 1995. – Т. 1. – 472 с.
3. Белова К. Ю. Абсолютное употребление переходных глаголов в современном русском языке : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / К. Ю. Белова. – Л., 1982. – 17 с.
4. Бурлакова В. В. Синтаксические структуры современного английского языка / В. В. Бурлакова. – М. : Просвещение, 1984. – 112 с.
5. Виноградов В. В. Русский язык : (Грамматическое учение о слове) : учебн. пособ. для филол. спец. ун-тов / В. В. Виноградов. – [2-е изд.]. – М. : Вышш. школа, 1972. – 614 с.
6. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
7. Іваницька Н. Л. Двоскладні речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.
8. Курилович Е. Лингвистика и теория языка / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М., 1962. – 456 с.
9. Мещанинов И. И. Глагол / И. И. Мещанинов. – Л. : Наука, 1982. – 372 с.
10. Распопов И. П. Строение простого предложения в современном русском языке / И. П. Распопов. – М. : Просвещение, 1970. – 192 с.
11. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексика (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

У статті розглянуто процес автосемантизації синсемантичних дієслів української мови. Визначено основні умови, причини та механізми переходу синсемантичних дієслів до розряду автосемантичних.

Ключові слова: дієслово, синсемантичні дієслова, автосемантичні дієслова, автосемантизовані дієслова, процес автосемантизації.

The article deals with the problem of the transforming process in the sphere of the synsemantic and authosemantic verbs. The author stresses on the main conditions, reasons and mechanisms which are relevant for obtaining the authosemantic properties.

Key words: verb, synsemantic verbs, authosemantic verbs, the verbs with authosemantic characteristics, the process of obtaining the authosemantic properties.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ ОДНОВАЛЕНТНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТІВ У ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ

Синтаксична теорія в українському мовознавстві вже має значні здобутки і напрацювання. У ракурсі нових підходів до аналізу реченневих конструкцій та їхніх компонентів інтерес дослідників привертається проблемами репрезентації семантичної структури речення формально-граматичними засобами, співвідношенням семантичної й формально-граматичної структур речення, лінгвальної сутності та ієрархічної організації реченневих компонентів й ін. Така проблематика орієнтує на глибше проникнення в реченневотвірний механізм мови, що дає змогу адекватно відображати позамовну дійсність мовними засобами у взаємозв'язку змісту й форми.

До широкого кола актуальних питань сучасного синтаксису належить категорійна природа предикатів як конструктивних компонентів речень, їхня семантична типологія та семантико-синтаксичний потенціал, між'ярусна кореляція. **Мета** статті – проаналізувати структурно-семантичні модифікації одновалентних дієслівних предикатів у двоскладних реченнях.

У двоскладних реченнях, породжених одновалентними дієслівними предикатами, останні заповнюють формально-граматичну позицію присудка. Категорія присудка в сучасній лінгвістиці досить глибоко і всебічно вивчена, про що свідчать детальні описи цього поняття в граматиках та спеціальних наукових розвідках як на матеріалі української, так й інших мов. Однак у вчених немає одностайності щодо питань вираження його структури, типів, способів відмежування, місця й ролі в структурі граматичного центру речення. На нашу думку, це зумовлено різноаспектністю підходів до кваліфікації не лише речення загалом, а й присудка як його конструктивного компонента.

I.P. Вихованець наголошує: «За формальною і семантичною складністю і роллю в реченні жоден член речення не може зрівнятися з присудком. Дія граматичних категорій присудка охоплює все речення в цілому й визначає його специфіку» [1, с. 76]. За переконанням Н.Л. Іваницької, присудок «...є тим синтаксичним компонентом речення, в якому досить складно переплітатися граматика і семантика, відображається структура думки і структура речення, концентрується чимало не вирішених у синтаксисі проблем, які стосуються формально-граматичної і семантичної структури двоскладного речення» [4, с. 67].

Одновалентний дієслівний предикат як центральна синтаксема семантично елементарного речення у формально-граматичній структурі двоскладного речення репрезентує присудок, функцію якого виконує дієслово абсолютивної семантики. Такий присудок указує на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки, що є самодостатньою і не потребує доповнення іншими компонентами.

Абсолютивність семантики дієслів у позиції присудка регламентує їхню здатність самостійно реалізувати предикативну ознаку й не прогнозувати обов'язкових придієслівних позицій [2]. Абсолютивні дієслова (*квітувати, плакати, горіти, сміятися, мовчати, біліти, чорніти, тримтіти, жовкнути, ширшати, дзижчати, гудіти, свистіти, гаснути тощо*) виражають дію, процес або стан, властиві суб'єктам у позиції підмета. Виступаючи в реченні в позиції присудка, вони містять достатню для повноцінного у змістовому відношенні висловлювання інформацію про підмет і не вимагають обов'язкової лексико-семантичної конкретизації іншими синтаксичними компонентами: *Цвітуть сади* (Остап Вишня); *Марина мовчала* (Б. Грінченко); *Волodyко підбадьорився* (У. Самчук); *Снігопад уїзду* (Ю. Щербак); *Пожовкло листя* (Б. Лепкий); *Гасне вечір* (О. Олесь); *Гудуть джмелі* (Б. Харчук); *Отаман свистить* (О. Довженко).

Одновалентні дієслівні предикати у двоскладних реченнях можуть зазнавати модально-фазових модифікацій: *Дружина почала скліпувати* (О. Чорногуз); *Коза перестала мекати* (Б. Харчук); *Він мусить відпочити* (В. Дрозд); *Я не можу мовчати* (В. Симоненко). Синтаксичні сполучення слів *почала скліпувати, перестала мекати, мусить відпочити, можу мовчати* в проекції на формально-граматичну структуру речення становлять компонент аналітичної будови – складений дієслівний присудок, у якому предметне і граматичне значення виражені різними лексемами: «особове дієслово (або предикативний прикметник) + дієслово-інфінітив». Лексико-семантичну основу присудка, співвідносного з одновалентним дієслівним предикатом, становить інфінітив абсолютивного дієслова (*скліпувати, мекати, відпочити, мовчати*). Функцію допоміжних елементів виконують особові форми модальних (*мусить, можу*) і фазових (*почала, перестала*) дієслів, що доповнюють лексичне значення присудка й реалізують його граматичні значення (способу, часу, числа, особи). У ракурсі концепції «ранжування повнозначних слів за сполучальними параметрами» Н.Л. Іваницької такі елементи Л.М. Коваль кваліфікує як інформативно недостатні слова, формально-граматичні особливості яких полягають у тому, що «інформативну недостатність» вони компенсують лише формою інфінітива повнозначного дієслова [4, с. 78; 5, с. 54].

Семантико-граматичними модифікаторами, які позначають початок, продовження чи кінець дії, процесу або стану, виражених одновалентними дієслівними предикатами, є допоміжні фазові дієслова *починати, стати, продовжувати, закінчувати, переставати* й ін.: *Вона [Маруся] починала господарювати* (Б. Грінченко); *Ясочка починав червоніти* (С. Васильченко); *Андрій почав кричати* (І. Багряний); *Почав накрапати дощ* (Ю. Мушкетик); *Дитина стала засинати* (М. Хвильовий); *Пес продовжував скавуліти* (М. Трублайні); *Але вогонь продовжував палати* (Л. Костенко); *Варя перестала скліпувати* (О. Донченко); *Мотря не переставала плакати* (Панас Мирний). Такі складені присудки виражають певну фазу реалізації основної предикативної ознаки, презентовану абсолютивним дієсловом. Прикметним є те, що деякі абсолютивні дієслова в ролі одновалентних дієслівних предикатів містять у семантиці вказівку на початок чи припинення дії, процесу або стану: *Дами завищали* (І. Нечуй-Левицький); *Зацвіла вишенька!* (Є. Гуцало); *День одсяяв* (В. Сосюра); *Перешуміла буря* (Б. Лепкий). Префікс *за-* у складі таких дієслів указує на початкову фазу реалізації предикативної ознаки, пор.: *завищати* – почати вищати, *зацвісти* – почати цвісти; префікси *від-* (*од-*), *пере-* визначають її завершальну фазу, пор.: *одсяяти* – перестати сяяти, *перешуміти* – перестати шуміти.

Модальну модифікацію семантики одновалентних дієслівних предикатів реалізують «інформативно недостатні дієслова з модальним значенням» [5] *могти, уміти, зуміти, мусити, хотіти, сміти*, що вказують на можливість, бажаність або необхідність дії, процесу чи стану, виражених абсолютивними дієсловами, у сполученні з якими утворюють на формально-граматичному рівні складений дієслівний присудок: *Але він ще може видужати* (З. Тулуб); – *To вони [гриби] можуть зчервивіти* (Ю. Мушкетик); *Батько вмів балакати* (Б. Харчук); *Гулак мусив мовчати* (Р. Іваничук); *Він не хоче вмирати. Він хоче жити* (М. Коцюбинський); *Волodyко хоче відпочивати* (У. Самчук); *А трави – її плакати не сміють* (П. Тичина). За нашими спостереженнями, досить продуктивним у функціональному плані є модальний модифікатор *могти*, який виражає можливість дії, процесу чи стану: *могти вчителювати* (*господарювати, рибалити, танути, горіти, спати, плакати тощо*). Модальні дієслова *уміти, мусити, хотіти* модифікують значення дії у плані уміння, бажаності, необхідності й пов’язані із суб’єктами-ініціаторами певних дій: *уміти куховарити* (*говорити, кокетувати, ходити, жартувати* й ін.), *мусити жебракувати* (*лицемірити, кричати* й ін.), *хотіти парубкувати* (*пасічникувати, гуляти, снідати, свистіти* й ін.). Малоекспективними є такі модифікації дієслів, що позначають динамічні властивості (одновалентні дієслівні предикати процесу) і стан (одновалентні дієслівні предикати стану), оскільки семантика предикатів процесу й стану зорієнтована на їхніх пасивних носіїв. Останні не ініціюють процес або стан, тому предикативна

ознака не зазнає модальної модифікації. Асемантичними будуть реченнєві конструкції типу *Борщ уміє кипіти*; *Троянди хочуть цвісти*; *Рука мусила щеміти*; *Небо сміло сіріти*; *Діти вміють хворіти*. Лише в деяких випадках, коли суб'єктами є особи, що ініціюють необхідність чи бажаність певного стану, дієслова в ролі одновалентних дієслівних предикатів сполучаються з модальними модифікаторами й функціонують як складені дієслівні присудки: *мусив мовчати*; *хоче відпочивати*.

Модальними модифікаторами можуть бути предикативні прикметники *повинен*, *здатний*, *готовий*, які порівняно з дієслівними модальними модифікаторами сполучаються з абсолютивними дієсловами значно рідше, тому мають спорадичний характер: *Гарібалльді повинен видужати!* (О. Іваненко); – *Ми повинні повечерятися всі разом* (П. Загребельний); *Ну, то як визволили мене козаки – не здатний я вже був козакувати* (Б. Грінченко).

Складений дієслівний присудок може мати і трьохелементну структуру, яка утворюється внаслідок ускладнення допоміжного діє слова присудка модальним чи фазовим дієсловом: ...*Сварився чоловік і почав силкуватися вставати* (Панас Мирний); – *Ти жсенитися можеш хотіти*, але чи я за тебе *Параю дам, то інша справа* (І. Вільде). Проте функціонування таких ускладнених структур, особливо за умови вираження основного інфінітива абсолютивним дієсловом (морфологічний вияв одновалентного дієслівного предиката), не дуже поширене явище.

Структурно-семантичні модифікації одновалентних дієслівних предикатів відображають повторення однакових дієслівних форм в одній формально репрезентованій позиції присудка, реалізуючи різні відтінки значення (інтенсивності, динамічності, тривалості дій, процесу чи стану): *Сашко побілів-побілів* (А. Тесленко); *Живуть вони та й живуть* (С. Васильченко); *Горять, горять вогні* (В. Сосюра); *Море шумить-шумить...* (Остап Вишня); *А гайвороння летить і летить* (О. Донченко); *Я вже плакала-плакала* (П. Загребельний). Сполучення семантично тотожних дієслів характеризують подібність або взаємозумовленість дій, процесуальних явищ (пор.: *реве-гуде – реве і гуде*; *колисалися-шуміли – шуміли, бо колисалися*; *лежить-слабує – лежить і слабує тощо*): *Йосип зітхнув-похнювався* (Панас Мирний); *Реве-гуде негодонька...* (Леся Українка); *Колисалися-шуміли дерева* (Б. Харчук); – *Жили-були дві жаби* (Ю. Щербак); *А господиня лежить-слабує...* (В. Малик); *А ризи в нашого отця сяють-переливаються...* (Б. Харчук).

Додаткові граматичні засоби, що ускладнюють прості присудки у двоскладних реченнях із одновалентними дієслівними предикатами, вносять різні відтінки значення в семантичну структуру цих предикатів. Найбільш продуктивним морфологічним засобом ускладнення форм простого присудка в таких реченнях є частки *вже*, *аж*, *саме*, *так і*, *собі*, *знай*, *як*, *немов*, *ніби* й ін., що функціонують як «морфеми синтаксичного типу» [2, с. 357]. Вони увиразнюють значення абсолютивного діє слова в позиції присудка, надаючи різних семантичних відтінків дій, процесу чи стану, репрезентованих одновалентними дієслівними предикатами:

а) результативності: *Батько вже куняв* (І. Нечуй-Левицький); – *Ти вже снідав?* (П. Загребельний); *Чай ужє закипів!* (О. Левада);

б) посилення, виділення: *Матвій саме полуднас* (У. Самчук); *Сонце саме сходило* (Панас Мирний); *Горобенко навіть повеселішав* (Б. Антоненко-Давидович); *Татарин і не стогнав* (А. Чайковський);

в) несподіваності, раптовості: *Михайлік так і занімів* (Б. Грінченко); *Кров так і зацебеніла* (І. Цюпа); *Ми аж ахнули!* (І. Франко); *Аж стрепенулись солов'ї!* (О. Олесь); *Я аж пополотнів* (З. Тулуб);

г) непевної вірогідності: *Плавні немов курились* (М. Коцюбинський); *І я ніби знепритомнів* (В. Шевчук); *Ми всі ніби постовпіли* (У. Самчук); *Він [Горобенко] наче скам'янів* (Б. Антоненко-Давидович) тощо.

Заперечна частка *не* у складі присудка виражає заперечну модифікацію одновалентних дієслівних предикатів, які позначають відсутність можливих дій, процесів чи станів: *Проте*

дід Онішко не панікував (Ю. Мушкетик); *Тополі не шелеснуть* (О. Гончар); *Буря не втихає* (С. Васильченко); *Дядько ще не спав* (Б. Лепкий); *А ти не плач!* (Н. Забіла); – *Голова не болить* (А. Дімаров).

Отже, формально-граматичним репрезентантом одновалентного дієслівного предиката двоскладного речення є простий присудок, виражений дієсловом абсолютивної семантики. Структурно-семантичні модифікації цих предикатів реалізують складені присудки, які утворюють сполучення інфінітива абсолютивного дієслова з особовими формами інформативно недостатніх дієслів модально-фазового значення, рідше – з модальними предикативними прикметниками. Ускладнення присудкових компонентів додатковими граматичними засобами (частками, повторенням однакових або семантично тотожних дієслівних форм) вносить нові семантичні відтінки в речення, але не порушує його елементарної структури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.
3. Іваницька Н.Б. Функціонально-семантична класифікація абсолютивних дієслів в українській та англійській мовах: [монографія] / Н.Б. Іваницька – К. : ВЦ КНТЕУ, 2004. – 194 с.
4. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові / Н.Л. Іваницька – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
5. Коваль Л.М. Інформативна недостатність повнозначного слова й аналітизм формально-граматичної структури речення / Людмила Коваль // Українська мова. – 2004. – №1. – С. 54-58.

У статті розглянуто структурно-семантичні модифікації одновалентних дієслівних предикатів у двоскладних реченнях. Такі реченні компоненти можуть зазнавати модально-фазових і заперечних модифікацій та бути ускладненими додатковими граматичними засобами.

Ключові слова: двоскладне речення, предикат, одновалентний дієслівний предикат, абсолютивне дієслово, структурно-семантичні модифікації.

The article deals with the structure and semantic modifications of the one-valency verbal predicates in the two-member sentences. These components can have modal, phasic and negative modifications, be complicated with other grammatical means.

Key words: two-member sentence, predicate, one-valency verbal predicate, absolute verb, structure and semantic modification.

Наталія Костусяк
(Луцьк)

УДК 812.367.625 + 811.161

СТРУКТУРА МІЖРІВНЕВИХ КАТЕГОРІЙ ВІДМІНКА ТА ВАЛЕНТНОСТІ

У сучасній лінгвоукраїністиці все частіше акцентують увагу на багатоаспектному аналізі граматичних категорій та одиниць, їхній внутрішній і зовнішній ієрархії, особливостях функціонування. Адекватне вивчення цих мовних явищ можливе насамперед за розглядом їх з позицій функційно-категорійної граматики, що має комунікативно-прагматичне спрямування, тобто активної граматики, зорієнтованої насамперед на мовця, творця мовлення. На таких теоретичних засадах побудовані ідеї вчених української граматичної школи на чолі з І. Р. Вихованцем, які, увібравши найкращі набутки вітчизняного та світового мовознавства, запропонували оригінальну цілісну концепцію системного аналізу граматичного ладу української мови, динаміки її синтаксичної, морфологічної та словотвірної структур. Орієнтація на інноваційні тенденції в граматиці уможливлює повний і науково об'єктивний опис її категорій, причетних до кількох граматичних сфер. Оскільки функційний вияв таких

інтегральних мовних одиниць відбувається на перетині окремих категорійних підсистем, то кваліфікуємо їх як міжрівневі. Під терміном *міжрівневі категорії* розуміємо комплексну єдність протиставлюваних одна одній категорії та грамем, що поєднують у собі властивості двох або більше рівнів із домінуванням якогось одного з них і мають певну сукупність спеціалізованих граматичних форм вираження. У сфері міжрівневих категорійних одиниць особливим місцею посідають іменникова категорія відмінка та дієслівна категорія валентності, багато уваги яким присвятили Є. Тимченко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, М. Я. Плющ, Т. Є. Масицька, О. Г. Межов та ін.

Попри те, що відмінок і валентність неодноразово ставали об'єктом дослідження, їхня специфіка, структурні особливості, комунікативне призначення ще не були предметом комплексного вивчення на тлі загального функційного опису граматичної системи української мови. У сучасній лінгвістичній літературі існують різні погляди на природу категорій відмінка іменника та валентності дієслова, по різному визначають їхній статус, грамемний вияв, не завжди повно відображають специфіку їхньої взаємодії. Наявні різnotлумачення та суперечності в поглядах учених зумовлені складним характером аналізованих одиниць. Усе це визначає актуальність заявленої проблеми, мета розгляду якої полягає у визначенні структурних особливостей двох найважливіших міжрівневих категорій сучасної української мови – відмінка та валентності. Для досягнення поставленої мети ставимо такі завдання: 1) встановлення ємності поняття *відмінок*; 2) розгляд категорії відмінка на тлі синтаксичного та морфологічного мовних рівнів та вияв у відмінкових грамемах найважливіших ознак цих ярусів; 3) з'ясування ієархічної структури відмінкової системи; 4) визначення сукупності диференційних ознак категорії валентності; 5) опис валентності дієслова у стосунку до лексико-семантичного, синтаксичного та морфологічного рівнів.

Дотримуючись поширеної в сучасній функційно зорієнтованій лінгвістиці п'ятикомпонентної системи частин мови, услід за І. Р. Вихованцем вирізняємо дієслово та іменник як центральні, „суть автономні знаки” [3, с. 16]. Така кваліфікація ґрунтується передусім на їхній чіткій семантичній окресленості, центральних семантико-синтаксичних та формально-синтаксичних функціях, сукупності морфологічних категорій і парадигм та наявності специфічних дериваційних морфем. Останнім часом іменник і дієслово вчені розглядають у єдиності, що засвідчує їхню визначальність для усієї граматичної структури української мови. Іменниково-дієслівний акцент знаходить вияв у таких взаємопов’язаних категоріях, як відмінок і валентність. На думку І. Р. Вихованця, „у теорії відмінків функціонального спрямування потрібно розрізняти три граматичні величини: 1) відмінок як граматичну категорію, що протиставляється іншим граматичним категоріям і являє собою сукупність однорідних взаємопротиставлених значень і рядів форм; 2) відмінок як грамему, тобто компонент граматичної категорії відмінка; 3) відмінкову форму як засіб вираження не тільки відмінкових, але й невідмінкових значень” [3, с. 55]. Об’єкт нашої уваги становить відмінок як самостійна міжрівнева категорія та як одна з її грамем, саме вони визначають граматичну своєрідність іменника й вирізняють його з поміж інших частиномовних класів слів.

У сучасній українській мові категорія відмінка становить міжрівневу величину, оскільки її категорійна сутність „виявляється в синтаксичному і морфологічному ярусах мови” [1, с. 44]. В ієархії вказаних мовних рівнів провідне місце належить синтаксичному, який включає три окремих підрівні – семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний і комунікативний. Синтаксичний аспект аналізу відмінків в україністиці пов’язаний насамперед з ім’ям Є. Тимченка. Пізніше свої продуктивні теоретичні ідеї щодо синтаксичної специфіки відмінкових грамем, основані на узагальненні національного мовознавчого досвіду та сучасних граматичних теорій у світовій науці, висловив І. Р. Вихованець [1; 2; 3]. Аналізуючи структуру відмінка як граматичної категорії і як грамеми, лінгвіст зауважує, що найголовнішим компонентом виступає семантика. Семантичний зміст категорії відмінка відображає відношення між предметами та явищами позамовної дійсності, вказує на різні стосунки предмета до інших

предметів, дій або станів. Варто наголосити, що категорійне значення відмінка безпосередньо пов'язане саме з предметністю, тобто власне відмінковою семантикою, яка виступає однією з визначальних частиномовних характеристик іменника. Репрезентуючи узагальнену семантику субстанційності, категорія відмінка об'єднує низку підпорядкованих їй граматичних значень – відмінкових грамем, що частково формують привативну опозицію, за якої один із компонентів, крім свого специфічного значення, виступає носієм семантики, первинної для іншої відмінкової грамеми. Виходячи певною мірою за межі привативної опозиції, відмінки перебувають також у відношенні неопозитивних відмінностей. Специфіка останніх полягає в тому, що її члени відрізняються один від одного наявністю як співвідносних, так і не співвідносних ознак. Усе це ще раз засвідчує складність структури категорії відмінка іменника.

Вияв семантичних параметрів відмінка увиразнюють насамперед його синтаксичні особливості, що дозволяє аналізувати відмінкові грамеми як компоненти семантико-синтаксичної структури речення, тобто суб'єкт, об'єкт, адресат, локатив (місцеперебування, вихідний і кінцевий пункти руху, шлях руху) та інструменталь (знаряддя чи засобу дії). Указана послідовність субстанційних синтаксес відображає їхню ієархію. Одиницями найвищого рангу виступають суб'єкт та об'єкт, яким належать найцентральніші позиції в реченні і які найтісніше поєднані з предикатом. Наступне місце в семантико-синтаксичному ранжуванні відмінків посідає адресат, що на формально-синтаксичному рівні корелює з напівслабкокерованим другорядним членом речення. Ознакою периферійності позначена локативна синтаксеса з послабленим підрядним зв'язком. Абсолютну периферію формує інструменталь, статус якого підкреслює слабкий підрядний зв'язок із предикатом. Диференціація відмінків пов'язана також із семантичною класифікацією предикатів. „Залежно від семантичної природи означеного слова відмінки можуть виражати значення суб'єкта дії, суб'єкта стану, об'єкта дії, об'єкта стану, адресата дії, знаряддя дії, засобу дії тощо” [1, с. 24].

У сучасній українській мові відмінкові грамеми становлять ієархічно структуровану синтаксичну парадигму, яка ґрунтуються на вирізненні основних первинних (центральних, спеціалізованих) та ряду вторинних функцій відмінків. Зокрема, називний відмінок – спеціалізований засіб вираження суб'єкта, знахідний – об'єкта, давальний – адресата, орудний – інструментала, родовий – суб'єктно-атрибутивного і об'єктно-атрибутивного компонентів, клічний – адресатно-потенційно-суб'єктної синтаксес, місцевий – локатива [3, с. 56]. Периферійні функції відмінкових грамем пов'язані з явищем внутрішньовідмінкової транспозиції, тобто потрапляючи в зону іншого відмінка, вони виступають його функційними еквівалентами. Наприклад, називний відмінок виконує центральну роль суб'єкта (суб'єкта дії, процесу, стану та якісної ознаки); периферію синтаксичної парадигми номінатива формують компоненти з різноманітним модифікаціямі суб'єктності – об'єктного суб'єкта й інструментального суб'єкта.

Спеціалізацію відмінкових грамем відображає також їхній формально-синтаксичний та комунікативний вияв. Наприклад, у сучасній українській літературній мові грамеми називного й клічного відмінків найчастіше корелюють з позицією підмета та теми. Усі інші відмінки (крім родового як притемного поширювача) зазвичай виконують роль приприсудкових керованих другорядних членів речення й за актуального членування – компонента комплексної ремі.

Морфологічні особливості відмінка виявлені в його оформленості за принципом морфологічної парадигми, належності до словозмінних категорій та наявності кінцевого словозмінного афікса. Крім безприменників (синтетичних) форм, в українській мові наявне применниково-відмінкове (аналітичне) вираження грамем. Найрелевантнішою вважаємо кваліфікацію применниково-відмінкових сполучок як єдиних, нерозкладних у граматичному плані, компонентів.

Отже, відмінок – самостійна міжрівнева категорія іменника, функційний вияв якої пов'язаний із синтаксичним (семантико-синтаксичним, формально-синтаксичним і

комунікативним підрівнями) та морфологічним рівнями мови і якій властива сукупність специфічних парадигматичних ознак.

У безпосередньому зв'язку з категорією відмінка іменника перебуває дієслівна міжрівнева категорія валентності. Як слушно наголошує І. Р. Вихованець, реалізація семантико-сintаксичного потенціалу відмінків „зумовлена зовнішніми чинниками, а саме: семантикою предиката, його семантико-сintаксичною валентністю” [3, с. 55]. Спільність обох категорійних одиниць полягає в їхній багаторівневій організації, однак структура валентності має складніший характер, оскільки її функціонування пов'язане з трьома мовними рівнями – лексико-семантичним, сintаксичним і морфологічним. Розгляд валентності дієслова саме в такому вимірі уможливлює кваліфікацію її як категорії ієрархічно вищого рангу.

Сучасне розуміння категорійної суті валентності предиката пов'язують із здатністю його сполучатися з іншими (зебільшого неознаковими) словами, мати певну кількість відкритих позицій, які можуть або повинні заповнювати одиниці відповідної семантичної природи [7, с. 157]. Взявши за основу таку дефініцію, в лінгвоукраїністиці зазвичай послуговуються термінами „семантико-сintаксична валентність” [1; 2; 3] або „міжрівнева опосередковано морфологічна семантико-сintаксична валентність” [4, с. 58–59], які відображають різноаспектний підхід до вказаного мовного явища.

Вирізнивши три мовних яруси, у яких знаходить свій вияв валентність, вважаємо за доцільне наголосити на їхній ієрархії. Визначальним у цій тріаді виступає семантичний компонент структури аналізованої категорії, що вказує на глибинні семантичні чинники й відображає категорійне значення частини мови, а також передбачає врахування індивідуального лексичного значення дієслова, репрезентуючи в такий спосіб різні ступені узагальнення семантики. У сучасному мовознавстві окремі аспекти семантичної концепції валентності, зокрема принцип валентної стратифікації дієслівної лексики, проблеми вияву співвідношення валентності та значення дієслова, виділення семантичних типів субстанційних сintаксем (за термінологією деяких лінгвістів, актантів) знайшли відображення у працях Л. Теньера, С. Д. Кацнельсона, С. М. Кібардіної, М. Д. Степанової, Г. Гельбіга, В. Г. Адмоні та ін. В україністиці розгляд валентності в семантичній площині відбито в дослідженнях І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, К. Г. Городенської, М. В. Мірченка, Т. Є. Масицької, О. Г. Межова. „Семантична валентність, – на думку І. Р. Вихованця, – відображає той факт, що ознакові слова (як єдині носії валентності) вимагають певних контекстних партнерів із відповідними семантичними ознаками і виключають інших контекстних партнерів з іншими семантичними ознаками” [1, с. 41]. Функціонування залежних іменникових компонентів (субстанційних сintаксем) чітко регламентоване семантикою предиката. Подане тлумачення семантичної валентності дозволяє зробити висновок про те, що підпорядковані контекстні партнери з ознаковими словами поєднані не довільно, оскільки саме лексичне значення предиката задає найсуттєвіші умови сполучуваності його з іншими словами в сintаксичних одиницях-конструкціях – реченні та словосполученні.

Наступним після семантичного виступає сintаксичний компонент валентності, міркування про який знаходимо у студіях С. Д. Кацнельсона. На думку вченого, кожне повнозначне слово має конкретний сintаксичний потенціал, який зумовлює застосування його за чітко визначеними правилами, передбаченими системою граматичних відношень у мові. Властивість слова бути реалізованим в реченні та вступати в певні комбінації з іншими словами дослідник називає сintаксичною валентністю [5, с. 132]. Сучасне трактування сintаксичного складника категорії валентності пов'язане з його двобічною інтерпретацією – семантико-сintаксичною та формально-сintаксичною. Виділювані на основі першої ознаки компоненти формують глибинну структуру реченневих побудов, а на основі другої – поверхневу. Розглядаючи валентність як семантико-сintаксичне явище у структурі мови, дослідники вказують на її лівобічний та правобічний характер. Лівобічна валентність предиката відкриває позицію суб'єкта, тоді як правобічну позицію заповнюють об'єкти, адресати, інструментальна

(знаряддя дії або засіб пересування) і локатива (початковий пункт руху, шлях руху і кінцевий пункт руху) синтаксеми [3, с. 270–272; 4, с. 285–296], наприклад: *Качки летять* (М. Вінграновський); *Жінка ... слухала слов'їв* (Вал. Шевчук); ...ви мені ...подарували перстень... (Вас. Шевчук); ...загін вирушив поїздом на станцію Родаково (П. Кононенко); *Ішов дід з міста, через гору, у свій присілок...* (Л. Костенко). Однією з диференційних ознак семантико-синтаксичної валентності вважають її стосунок до понять активність / пасивність. За теоретичною концепцією М. Д. Степанової та Г. Гельбіга, носіями активної валентності виступають дієслова як компоненти, що відкривають певну кількість позицій для заповнення їх відповідними іменниками з конкретно-предметним значенням, визначаючи кількість, семантику, спосіб і форму вираження останніх. Репрезентанти пасивної валентності – залежні іменники, через які реалізують своє значення дієслівні предикати [7, с. 170].

У сучасній українській мові залежні контекстні партнери предикатів, „певним чином представлені морфолого-синтаксичними засобами (певними формально-синтаксичними членами і частинами мови в певній формі), репрезентують формально-синтаксичну валентність” [1, с. 42]. Зазвичай на тлі формально-синтаксичного аспекту валентності розглядають проблему обов’язковості / факультативності субстанційних синтаксем. Статус облігаторних надають компонентам, які мають обов’язковий формальний вияв у структурі речення і їх не можна усунути. Носієм такої ознаки виступає суб’єкт і переважно об’єкт у більшості синтаксичних побудов. Факультативними вважають мовні одиниці, які входять у валентну рамку дієслова, але за певних умов мають нульове вираження, що не призводить до зміни значення дієслова та контексту загалом, не зумовлює порушення граматичності речення. Пор. також міркування С. М. Кібардіної про наявність трьох типів актантів, вирізнених за ознакою обов’язковість / факультативність: семантично та структурно обов’язкових; семантично обов’язкових, але структурно факультативних; семантично факультативних, які модифікують основну валентну структуру дієслова [6]. У сучасній українській мові спостерігаємо певну закономірність між валентними класами дієслів та рівнем обов’язковості субстанційних синтаксем. Предикати, які для реалізації свого змісту вимагають трьох і більше іменників партнерів, зазвичай не реалізують повністю свою валентну структуру. С. М. Кібардіна, розглядаючи такого типу явища на матеріалі російської мови, наголошує, що наявність або відсутність актантів дієслова в реченні – результат взаємодії валентних властивостей дієслова, зумовлених його семантикою, зі структурними факторами організації речення: його комунікативною настанововою, тенденцією до вживання найчастотніших моделей пропозицій [6].

На периферії структури валентності перебуває її морфологічний компонент. Морфологічна валентність передбачає заповнення відкритих предикатом позицій спеціалізованими відмінками власне іменників, тобто слів із значенням конкретної предметності.

Отже, відмінок іменника та валентність дієслова – міжрівнів категорії, взаємодія яких зумовлена характером семантико-синтаксичних відношень і формально-синтаксичних зв’язків між двома центральними частинами мови. Ієрархічно складнішою виступає категорія валентності, що має трикомпонентну структуру (її функціонування пов’язане із лексико-семантичним, синтаксичним та морфологічним ярусами) і визначає кількість та семантико-граматичну спеціалізацію залежних субстанційних синтаксем, представлених відповідними відмінками. Багатоярусність категорій відмінка та валентності ще раз засвідчує існування діалектичного взаємозв’язку між усіма мовними рівнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / [І. Вихованець, К. Городенська] ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 398, [2] с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435, [1] с.
5. Кацнельсон С. Д. О грамматической категории // С. Д. Кацнельсон // Вестник ЛГУ. – 1948. – № 2. – С. 114-134.
6. Кибардина С. М. Распространители в структуре предложения (К вопросу о реализации валентности глагола) / С. М. Кибардина // Единицы языка в коммуникативном и номинативном аспектах: [межвуз. сб. науч. трудов]. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1986. – С. 94–100.
7. Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Выш. шк., 1978. – 258 с.

У статті здійснено комплексне вивчення категорій відмінка та валентності, розглянуто їх на тлі семантичного, синтаксичного та морфологічного рівнів мови; проаналізовано стан вивчення та основні напрямки дослідження цієї проблеми на сучасному етапі.

Ключові слова: відмінок, валентність, суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь, локатив.

The article presents complex study of the case and valency categories. In the article the case and valency on the base of the significant, syntactical and morphological language level is analyzed; the condition of the study and the basic trends of the investigation of this problem on the modern stage is analyzed.

Key words: a case, a valency, a subject, an object, an addressee, an instrumentals, a location.

Людмила Лонська
(Черкаси)

УДК 811.161.2'367.332.3

ТРИКОМПОНЕНТНІ МОДЕЛІ ДВОСКЛАДНИХ БУТТЕВИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

При семантико-граматичному аналізі мовного матеріалу виявлено велику кількість речень із семантикою буття, які містять у своїй структурі буттєвий дієслівний предикат. Такий підхід зумовлює перегляд традиційних концепцій, згідно з якими буттєве речення розглядають у межах односкладного номінативного, у якому предикат виражений іменним компонентом.

Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних із вивченням односкладних буттєвих речень, зробили такі мовознавці: О.О. Потебня, О. М. Пешковський, О.О. Шахматов, Н.Ю. Шведова, Г. О. Золотова, Л.О. Біятенко, О.М. Книш, І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська [12; 11; 15; 6; 7; 3; 9; 13] та ін. Вони зазначали, що ці речення є засобом вираження буття природи чи довкілля. Для позначення суті буттєве речення І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська вживають термін одноядерні / двоядерні двокомпонентні речечня, під якими розуміють речення на позначення стану довкілля, періодів часу, стихійних явищ, що не викликані дією якогось суб'єкта [13]. Однак і пропоноване визначення не охоплює всіх буттєвих речень, тобто двоскладних конструкцій, провідним компонентом яких виступає буттєве дієслово-присудок. Вивченю двоскладних речень у мовознавстві приділялося недостатньо уваги. На матеріалі російської (Н.Д. Арутюнова, Є.М. Ширяєв, В.В. Тихонова)

[2; 14], англійської (Т.В. Воронцова) [5] мов проаналізовано граматико-семантичну чи логіко-семантичну суть буттєвого речення, з'ясовано семантичні можливості предиката як організатора пропозиції, семантичну структуру двоскладного речення та його різновиди, кожен із яких має референтом визначену ситуацію. На матеріалі української мови такі речення були об'єктом дисертаційного дослідження автора статті [10], що сприяло становленню сучасних уявень про двоскладне буттєве речення сучасної української мови.

Актуальність статті зумовлена необхідністю структурно-семантичного аналізу двоскладних буттєвих речень, виділюваних в окремий тип простого двоскладного речення за наявністю в їхній структурі діеслівних присудків на позначення процесів буття, існування суб'єктів у довкіллі, та опису їхньої морфолого-сintаксичної реалізації.

Необхідною умовою граматичного підходу до опису речення є виділення його структурного мінімуму, реалізованого у відповідних структурних схемах.

Об'єктом нашого дослідження стали трикомпонентні структури двоскладних буттєвих речень із локативною семантикою. **Матеріалом** дослідження є художні твори українських письменників XIX–XX ст. різної жанрової належності. **Мета** статті полягає в системному аналізі трикомпонентних структурних моделей двоскладних буттєвих речень із локативною семантикою та їхньої морфолого-сintаксичної реалізації.

При виділенні структурних моделей двоскладних буттєвих речень до уваги було взято вчення Й.Ф. Андерша про те, реченна структура – це семантико-сintаксична одиниця, «наявність компонентів якої зумовлюється валентно-інтенційними властивостями діеслівного предиката й за зразком якої утворюються мінімальні, але достатні зі структурного й інформативного погляду речення» [1, с. 24]. Тобто, дотримуючись поглядів Й.Ф. Андерша, за основу структурної схеми необхідно брати ті компоненти, які важливі не лише з лексичного боку, а й з інформативного.

У процесі аналізу нами було виокремлено трикомпонентну модель двоскладних буттєвих речень **S – PraedVs – Advloc**, яка має різні варіанти.

Названу структуру формують двовалентні діеслівні буттєві предикати з локативною семантикою. Адвербіальна локативна сintаксема належить до обов'язкових компонентів речень, побудованих за цією схемою. Для більшості конструкцій така модель є основною. Для локативних буттєвих речень наявність адвербіалізатора становить необхідну умову повної семантичної реалізації конструкцій. Локативне діеслово передбачає заповнення відкритої позиції компонентом з обставинно-локальним значенням, або адвербіалізатором у широкому розумінні відповідного сintаксичного поняття. За наведеною структурною схемою утворюються речення, у яких предикатом є діеслова перебування або наявності суб'єкта, локалізація якого конкретизується сintаксичним компонентом зі значенням **Advloc**. Це діеслова на зразок *жити*, *бути*, *мешкати*, *перебувати*, *залишатися*, *пробувати*, *стреміти*, *стояти*, *лежати*, *знаходитися*, *розташовуватися*, *міститися*. Напр.: *Неподалік Гортиценкової кошари стоять чабанський колодязь* (О. Гончар); *Там уже був противник* (О. Гончар).

Буттєві локативні діеслова мають релятивну семантику й можуть реалізувати свою двочи тривалентність. У реченнях трикомпонентної структури такі діеслова є двовалентними. Крім суб'єкта й локативного предиката, до їхньої структури входить локативна сintаксема, яка на формальному рівні є обставиною місця, котра найчастіше виражається прийменниково-іменниковою сполучкою, рідше прислівником місця. Вилучення локативних сintаксем із речень призведе до комунікативної неповноти відповідних сintаксичних одиниць. Саме обставинний конкретизатор визначає місце перебування особи (предмета) у просторі. Локативний поширювач заповнює прогнозовану діесловом-предикатом позицію. Локативні сintаксеми вимагають діеслова зі значенням статичної локалізації: *стояти*, *міститися*, *розташовуватися*, *перебувати*, *лежати*, *висіти*, *височіти*, *іти*, *пролягати (про дорогу)*. Напр.: *Вище від лісів височили гори* (С. Скляренко); *Данило піднімається на ганочок, що стоять під двосхилим дашком* (М. Стельмах); із кількісною характеристикою: *купчиться*, *збиратися*, *гуртуватися*.

юрбітися, таборитися, товпитися, табунитися. Напр.: *На схилах таборилися хмари* (С. Скляренко); *На передньому плані попід плавнями, спокійно сяяла річка, а впродовж неї табунилося білими хатками село* (О. Гончар); *Ще зовсім рано, а біля ганку покоїв товпляться люди* (У. Самчук); із семантикою існування в певних умовах (добрих, поганих, звичайних): *гнити, животіти, нидіти, виростати, жити.* Напр.: *Їм усім здавалось, що вони не живили, а тільки животіли на чужині, тиняючись в наймах по усіх місцях* (І. Нечуй-Левицький).

Трикомпонентна модель представлена на морфолого-сintаксичному рівні такими структурними схемами: N1 – Vf – praep N6; N1 – Vf – praep N2; N1 – Vf – praep N5; N1 – Vf – Adv.

Проаналізуємо кожну із зазначених моделей.

Модель N1 – Vf – praep N6

Найповніше локативну сintаксему представляє місцевий відмінок, який у граматичній системі мови посідає особливе місце, тому що лише він один може функціонувати з прийменником. Посдинання цього відмінка з прийменником є єдиною й невід'ємною його сintаксичною ознакою. На цій підставі форму місцевого відмінка включено до парадигми відмінкової системи як самостійний відмінок. Прийменниковий місцевий відмінок звичайно функціонує в детермінантній семантико-граматичній позиції, визначальну ознаку якої становить залежність від предикативного центру загалом. У детермінантній позиції місцевий відмінок використовують для вираження просторових відношень. У просторовій функції використовують прийменники: *в (у), на, при, по.* Базовою позицією відповідних прийменників є позиція в складі предикативного комплексу, тобто в сполучках із локативними дієсловами. Напр.: *Командний пункт розмістився в довгій низькій казармі* (О. Гончар); *На стежці виднілися свіжі сліди підків* (О. Гончар); *Велике село розкинулось по узбережжю за кілька кілометрів* (О. Гончар); *Медвинська школа містилася в колишній церковній сторожці* (М. Стельмах).

У схемі N1 – Vf – в/у N6 в адвербіальній позиції наявна прийменниково-іменна сполучка, що вказує на місце в середині предмета. Напр.: *Другого дня ми були в Києві* (О. Довженко).

Схема N1 – Vf – при N6 реалізується тоді, коли прийменник *при* вжитий з іменниками *дорога, берег*, тобто поширюється на вузькі пласти іменників. Напр.: *При самій дорозі протікала річка* (І. Нечуй-Левицький).

Схема N1 – Vf – поN6 передбачає в адвербіальній позиції прийменниково-іменникову сполучку зі значенням буття, наявності чогось на поверхні предмета. Напр.: *Піт брудними патьоками струмився по його обличчю* (М. Стельмах).

Модель N1 – Vf – praep N2

Адвербіальну семантику названої схеми реалізує прийменниково-іменникова конструкція родового відмінка.

У сучасній українській мові родовий може вживатися з великою кількістю прийменників. Велику продуктивність його щодо участі в прийменниково-відмінкових сполучках можна пояснити утворенням нових прийменників переважно з адвербіалізованих відмінкових або прийменниково-відмінкових форм, що зберігають попереднє найприродніше для субстантива поєднання з родовим відмінком.

Названа схема має такі варіанти: N1 – Vf – коло (навколо) N2; N1 – Vf – біля (побіля) N2; N1 – Vf – побіч N2; N1 – Vf – близько (поблизу) N2; N1 – Vf – недалеко, неподалік (від) N2; N1 – Vf – останочн (від) N2; N1 – Vf – між, поміж (помежи), проміж N2; N1 – Vf – перед (попереду) N2; N1 – Vf – позаду (за, позад, ззаду) N2; N1 – Vf – поруч N2; N1 – Vf – обіч (побіч, збоку від) N2; N1 – Vf – ліворуч / праворуч (від) N2; N1 – Vf – обабіч N2; N1 – Vf – край N2; N1 – Vf – останочн (від) N2; N1 – Vf – круг (навколо, довколо, довкруги) N2; N1 – Vf – навколо (довкіл) N2; N1 – Vf – всередині (посеред, серед, посередині) N2; N1 – Vf – уздовж, влодовж, поздовж, повздовж N2.

Ці конструкції означають розміщення навколо предмета або в безпосередній близькості від нього. Напр.: *Навколо сторожки лежали дошки* (Нечуй-Левицький); *Люди скучились біля хати* (М. Коцюбинський).

Локалізація в просторі на близькій відстані від просторового орієнтира має своїм домінантним засобом вираження сполучки «біля + родовий відмінок», у відношенні функціональної еквівалентності до якої перебуває прийменник *коло*, а в синонімічних відношеннях – прийменники *побіля, близько від, поблизу (поблиз), недалеко (від), неподалік (від)*, які виражають різний ступінь просторової близькості щодо предмета-орієнтира. Напр.: *Ще побувають екскурсанти біля велетня дуба* (О. Гончар); *Неподалік Горпищенкової кошари стоїть чабанський колодязь* (О. Гончар). Прийменники *оддалік (віддалік) від, поодаль, далеко (від)* із родовим відмінком вказують на градацію віддалення від просторового орієнтира – від незначної до значної. Напр.: *Чернишевасім'я в часі ліхоліття була далеко від України* (О. Гончар).

Схема N1 – Vf – між, поміж (помежи), проміж N2 виражає локалізацію між двома або кількома просторовими орієнтирами. Прийменники сигналізують про те, що просторові характеристики не стосуються внутрішніх меж просторових орієнтируваних. Напр.: *Стойть та хата серед болота Паміж просіків межсівих* (П. Воронько).

Схема N1 – Vf – перед, попереду N2 виражає значення перед передньою частиною предмета, а схема N1 – Vf – позаду, за, позад, ззаду N2 – місця локалізації за задньою частиною предмета. Напр.: *Попереду нього чорнів ліс* (Г. Тютюнник); *Режисер стояв позад апарату* (Ю. Яновський).

Різновидом горизонтальної локалізації є місце з бічної сторони просторового орієнтира. Це значення передається схемою: N1 – Vf – обіч, побіч, збоку від N2. Напр.: *На Тисьмині лежить село обіч великих шляхів* (Ю. Яновський); *Збоку від шляху осталося рідне село* (Л. Первомайський).

Для передачі точності просторового орієнтира вживають прийменники *ліворуч, ліворуч від, праворуч, праворуч від, обабіч*. Напр.: *Обабіч залізничної колії лежали зорані поля* (П. Загребельний).

Локативний поширювач у схемі N1 – Vf – остроронь (від) N2 вказує на розташування в просторі на незначній відстані від просторового орієнтира. Напр.: *Хата стояла остроронь від вулиці* (І. Ле).

Схема N1 – Vf – уздовж, вподовж, поздовж, повздовж N2 вказує на місце чогось у межах такого просторового орієнтира або при тій його стороні, що має протяжність. Вона може виражати як контактне, так і дистанктне розташування. Напр.: *Уздовж стежки було кам'яне громаддя* (І. Нечуй-Левицький). Таким чином, родовий прийменниковий займає важливе місце в складі буттєвих локативних речень і характеризується семантико-синтаксичною багатоплановістю.

Модель N1 – Vf – ргаер N5

При буттєвих дієсловах у складі предикативного комплексу речення з орудним відмінком вживають такі прийменники: *за, між, над, перед, під, поміж, понад, поперед, попід, поруч з, поряд з*. Вони диференціюють значення статичної локалізації. У складі структурної схеми речення вживання відмінка не корелює з безприйменниковим, тут відбувається нейтралізація значення відмінка, у результаті чого смислове релятивне навантаження в прийменниково-відмінковій формі припадає на прийменник.

Аналізована модель реалізується у таких варіантах: N1 – Vf – поза (за) N5; N1 – Vf – під (попід) N5; N1 – Vf – перед (поперед) N5; N1 – Vf – над (понад) N5; N1 – Vf – між (проміж, меж, межи) N5; N1 – Vf – поруч (поруч з) N5; N1 – Vf – поряд, (поряд з) N5; N1 – Vf – паралельно з N5; N1 – Vf – побіч з N5; N1 – Vf – нарівні з N5.

Найуживанішою є модель N1 – Vf – над (понад) N5. Напр.: *Біжуть стежка понад ставом* (А. Головко). Сполучаючись із назвами просторових об'єктів, названі сполучки нейтралізують значення вертикальної позиції, набуваючи при цьому значення близькості до просторового орієнтира.

Схема N1 – Vf – між, поміж, проміж, меж, межи N5 виражає значення між рядом об'єктів, котре зумовлене семантикою цих прийменників та лексико-граматичними

особливостями залежних слів, функцію яких виконують іменники-назви двох чи більше різnotипних предметів або назви однотипних предметів у множині. Напр.: *Поміж полем і річкою стояв густий туман* (О. Довженко).

Схема N1 – Vf – побіч з N5 реалізує значення горизонтальної локалізації, що підкреслює розташування предмета з бічної сторони й поблизу просторового орієнтира. Напр.: *Крамничка його була побіч з кімнаткою* (Г. Хоткевич).

Речення, що побудовані за схемою N1 – Vf – на рівні з N5, вживаються дуже рідко. Названий у схемі поширює має значення вертикальної позиції на однаковій щодо просторового орієнтира висоті. Напр.: *Нарівні з вікном біліли припорошені пилом акації* (О. Гончар).

Схема N1 – Vf – паралельно з N5 є новою порівняно з іншими. Вона недиференційовано щодо горизонтальної або вертикальної позиції вказує на паралельне розташування предмета щодо просторового орієнтира. Напр.: *Вулиця проягала паралельно з залізничною колією* (Г. Шовкопляс).

Наявність локалізаторів зумовлена потребами різного ступеня просторових характеристик виявів буття, позначуваного відповідними діесловами. Напр.: *Стридонова жила в глухому закутку однієї з старих харківських вулиць в одноповерховому будинку на кілька кімнат* (М. Хвильовий). У цьому випадку семантика присудка вимагає обов'язкової локалізації, що може бути реалізована в одному компоненті. Однак у наведеному прикладі використано розгорнуту локалізацію, що дає підстави виділяти окрему структурну схему буттєвих речень: N1 – Vf – в N6 – в N6.

Отже, у межах структури буттєвих речень можна розглядати компоненти, просторова розгорнута локалізація яких виражається градаційними, уточнювальними засобами. У таких випадках важко визначити, який із компонентів є обов'язковим, тобто, який із них зумовлений валентністю дієслівного предиката.

Розгорнуту просторову локалізацію з відповідною градацією, уточненням відображає схема, одним із компонентів якої є прислівник місця, котрий позначає локалізацію суб'єкта (*внизу, попереду, позаду, скрізь, всюди, зверху, знизу тощо*), а другим (третім тощо) є прийменниково-відмінкова форма іменника (прийменникового родового, орудного та місцевого). Напр.: *На північ од Владимирового пам'ятника глибоко внизу лежав Поділ* (І. Нечуй-Левицький), де суб'єкт позначає локалізацію щодо крайньої точки предмета.

Локалізацію навколо предмета позначають сполучки з прийменником *навколо*, напр.: *Навколо міст всюди тягнулися військові табори* (С. Скляренко); вертикальну позицію нижче просторового орієнтира чи на рівні з ним передають такі приклади: *Все давнє українське лежало десь глибоко під землею, рядом з могилою Сагайдачного* (І. Нечуй-Левицький).

Локалізацію в певному місці чи на поверхні відповідного об'єкта ілюструють такі приклади: *Внизу, на рівнині, розкинулось степове містечко* (О. Гончар); *На хворостині зверху струміла чорна дощечка* (М. Стельмах); *Далеко над Россю в полі манячив магазинчик* (І. Нечуй-Левицький). Локалізацію по поверхні відповідного об'єкта або в межах якогось простору реалізовано в такому реченні: *Велике село розкинулось по узбережжю за кілька кілометрів попереду* (О. Гончар); локалізацію між іншими предметами: *Сонце низько стойть на заході між білими й сизими хмарками* (С. Скляренко). Локалізацію щодо напряму просторового орієнтира ілюструє такий приклад: *На тому дворі далеко з другого боку стояли хати для челяді й стайня* (І. Нечуй-Левицький). Міру вияву ступеня градації відображають найповніше прийменникові форми одного відмінка, зокрема орудного або місцевого. Напр.: *Понад самісінкою Россю, попід глинястими стінами, поміж купами каміння в'ється дорога* (І. Нечуй-Левицький).

Отже, двоскладні буттєві речення мають широку семантико-сintаксичну розгалуженість, яку виявлено в різнопланових структурних моделях, кожна з яких має відповідну морфологічну

реалізацію. Перспективу подальшого дослідження становить комунікативний аспект вивчення буттєвих двоскладних речень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й.Ф. Андерш – К.: Наук. думка, 1987. – 191 с.
2. Арутюнова Н. Д. Русское предложение. Бытийный тип (структура и значение) / Н.Д. Арутюнова, Е.Н. Ширяев. – М.: Русский язык, 1983. – 198 с.
3. Биятенко Л. А. Номинативные предложения в современном украинском литературном языке: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня .канд. фіол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.А. Биятенко. – К., 1958. – 19 с.
4. Володина Г. И. Предложения со значением наличия / Г.И. Володина // Русский язык за рубежом. – 1985. – № 6. – С. 74-77.
5. Воронцова Т. В. Семантико-сintаксическая организация бытийного предложения (на мат. совр. англ. языка): автореф. на соискание научн. степени канд. фіол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т.В. Воронцова. – Л., 1981. – 17 с.
6. Грамматика современного русского литературного языка / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М.: Изд-во АН СССР, 1970. – 767 с.
7. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – С. 169.
8. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: НМК ВО, 1992. – 400 с.
9. Кныш О. Н. Экзистенциальные предложения в современном русском языке: автореферат на соискание научн. степени канд. фіол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / О.Н. Кныш. – Воронеж, 1990. – 17 с.
10. Лонська Л. І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові: дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Лонська. – українська мова. – К., 2001. – 249 с.
11. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский.– 7 изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – С. 173-176.
12. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – Т. 3. – М. : Просвещение, 1968. – С. 56-186.
13. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська . – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
14. Тихонова В. В. Грамматическая и семантическая структура двусоставных предложений с бытийным значением: автореф. на соискание учен. степени канд. фіол. наук / В.В. Тихонова. – М., 1990. – 16 с.
15. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. – Л.: Учпедгиз, 1941. – С. 51-56.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

S – суб’єкт

PraedVf – дієслівний буттєвий предикат

Advloc – локативний адвербіалізатор

N1 – іменник у формі називного (родового...) відмінка

Vf – дієвідміннована форма дієслова

praep N – прийменникована форма відмінка

У статті подано структурно-семантичний аналіз двоскладних буттєвих речень в українській мові, зокрема виокремлено трикомпонентні структури з локативною семантикою й описано їхню морфологіко-сintаксичну реалізацію.

Ключові слова: буттєве речення, локативна сintаксема, структурна модель, буттєвий предикат, локативний предикат.

The article is devoted to the analyses of complex sentences in the Ukrainian Language, specifically selected three-component structures with locative semantic and described their morphological and syntactical realization.

Key word: existence sentences, locative syntasema, structural model, existence predicate, locative predicate.

СЕМАНТИЧНА СВОЄРІДНІСТЬ ЛОКАТИВНОЇ МІНІМАЛЬНОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ

У сучасному українському мовознавстві набуває поширення вчення про три синтаксичні одиниці: речення, словосполучення й мінімальну синтаксичну одиницю. До найважливіших завдань синтаксичної теорії належить виділення і функціональний багатоаспектний аналіз мінімальних синтаксичних одиниць, які є компонентами речення. Мінімальні синтаксичні одиниці розглядають на двох рівнях: формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному. Якщо мінімальні формально-синтаксичні одиниці виділяють на основі синтаксичних зв'язків, то семантико-синтаксичні – на основі змістових відношень у реченні. На позначення мінімальних семантико-синтаксичних одиниць найчастіше вживають термін «синтаксема». Локативна синтаксема як правобічна мінімальна семантико-синтаксична одиниця потребує грунтовного вивчення. Вона разом із суб'ектом, предикатом та іншими субстанціальними компонентами формує значну кількість семантично елементарних речень української мови, тому без усебічного дослідження цієї мінімальної одиниці не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці, а без цього неможлива побудова викінченої синтаксичної теорії.

У сучасній українській граматиці проблеми локативної мінімальної семантико-синтаксичної одиниці (локативної синтаксеми, категорії локативності) досліджували І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, М.В. Мірченко, Т.Є. Масицька та ін., однак спеціальної праці, присвяченої суті семантичній диференціації локативної синтаксеми, немає. Метою пропонованої статті є детальний опис семантичних варіантів локативної синтаксеми в елементарних та ускладнених простих реченнях сучасної української літературної мови; з'ясування впливу семантичних і валентних типів предикатів на значенневе варіювання категорії локативності та її лексичне наповнення; визначення ролі прийменників у семантичній диференціації локативних компонентів. Дослідження побудовано на реченневих конструкціях, дібраних з художніх текстів сучасної української літературної мови.

У сукупності іменникових синтаксес локативна мінімальна семантико-синтаксична одиниця посідає периферійне місце і в типовому вияві характеризується диференційними ознаками субстанціальності, валентного зв'язку з динамічними/статичними дієслівними предикатами, пасивністю. За визначенням М.В. Мірченка, «підкатегорія локативності, підпорядкована надкатегорії суб-станціальності, вказує на статичні й динамічні просторові характеристики предметів, їхню контактну чи дистантну локалізацію» [5, с. 170]. Характерною функціональною особливістю локативних синтаксес є те, що вони можуть уживатися у двох позиціях: 1 – придієслівній, зумовленій правобічною валентністю локативних предикатів, у семантично елементарному простому реченні; 2 – валентно не передбачуваній позиції (детермінантній з формально-синтаксичного погляду, що залежить від предикативного ядра речення) семантично неелементарного простого речення [3, с. 106; 4, с. 124]. Розглянемо у цій статті першу, основну, яка не спричинена різноманітними трансформаціями та модифікаціями в реченневій структурі (друга позиція буде представлена у подальших дослідженнях).

Локативна субстанціальна синтаксема переважно вживається при трьох розрядах локативних дієслів: власне-локативних, локативних діесловах процесу і локативних діесловах дії, які І.Р. Вихованець об'єднує в окремий семантичний тип локативних предикатів [2, с. 104–109]. У.Л. Чейф стверджує, що діеслова, внутрішньо не являючи собою локативних, можуть бути факультативно перетворені на локативні діеслова за допомогою додавання до діеслівних коренів дериваційної одиниці, названої локативізатором [6, с. 186]. У поданому дослідженні

локативні предикати не виділено в окремий семантичний клас, а розглянуто в межах предикатів дій, предикатів процесу та предикатів стану, оскільки вони, на наш погляд, не становлять абсолютно нової щодо цих предикатних одиниць семантичної сутності. Деякі предикати дій, процесу і стану перетворюються на локативні предикати в результаті додавання до них аналітичних синтаксичних морфем (за термінологією І.Р. Вихованця – локативних дієслівних постфіксів), у ролі яких виступають просторові прийменники [1, с. 59]. Останні зумовлюють сполучуваність таких предикатів із локативними субстанціальними синтаксемами та надають їм відтінків локативної семантики. Незважаючи на ці перетворення, локативні предикати зберігають значення дій, процесу або стану. До того ж вони на відміну від інших типів предикатів становлять нечисленну групу. Це, на нашу думку, не дає особливих підстав виділяти окремо локативні предикати з погляду семантики, є причини їх об'єднувати лише за формальними ознаками. Характерну рису таких предикатів становить наявність у їх структурі локативного постфікса, який диференціює лексичні значення дієслів і викликає семантичну варіантність локативних субстанціальних синтаксем.

Семантичними варіантами локативної синтаксеми виступають: 1) варіанти із значенням статичної локалізації; 2) варіанти з динамічним значенням напрямку руху; 3) варіанти з динамічним значенням шляху руху. Вони зумовлені передусім відповідними типами предикатів.

Субстанціальна локативна синтаксема у функції статичної локалізації валентно пов'язана із власне-локативними предикатами стану типу *бути*, *перебувати*, *опинятися*, *розташовуватися* і под., а також з процесуально-локативними предикатами *сидіти*, *лежати*, *стояти*, *вистіти*, що позначають водночас процес та локативний стан, напр.: *Марія і мальва опинилися біля невільницького ринку* (Р.Іваничук); *Озерний мешканець лежав голий проти сонця* (Ю.Покальчук); *Будуть вік стояти біля броду посивілі верби-матері* (В.Симоненко); *Табір розташувався серед поля* (Р.Іваничук).

Семантичні варіанти локативної синтаксеми з динамічним значенням напрямку руху (початкового та кінцевого пункту) і варіанти з динамічним значенням шляху руху зумовлюються акціонально-локативними предикатами та деякими процесуально-локативними предикатами. Такими предикатами є: а) п'ятивалентні дієслова руху (передбачають усі три можливі локативи): *бігти*, *брести*, *іти*, *їхати*, *крокувати*, *летіти*, *лізти*, *мчати*, *пливти*, *прибувати*, *простувати*, *рунати*. Напр.: *Весняний вітерець біг навстріч простору полів* (А.Головко); *Втім, з Руської вулиці виходить на ринок старезний дід з хрестом на плечі* (Р.Іваничук); *Бредуть, бредуть вигнанці в дорогу неблизьку* (Л. Костенко); б) шести- та семивалентні дієслова зі значенням переміщення в просторі, які поєднують у собі семантику переміщення і конкретної фізичної дії (передбачають три локативи): *везти*, *вести*, *волокти*, *котити*, *нести*, *сунути*, *тягти* та ін. Напр.: *Турки поволокли Марка на нагорб* (Ю. Мушкетик); *Терентій котив кожне колесо стежкою* (В. Дрозд); *Вони капусту вносили із льоху* (Л. Костенко); в) дієслова із слабкішою порівняно з наведеними вище дієсловами моторністю типу *ставити*, *вставляти*, *виставляти*, *переставляти*; *класти*, *вкладати*, *викладати*, *закладати*, *накладати*, *перекладати*, *складати* та ін. (вимагають однієї або двох локативних синтаксем, що вказують на кінцеву та вихідну точку локативності), напр.: *Меланка ставила в піч два горщики з водою* (Є. Гуцало); *Господина викладає [з печі] на стіл пироги з сиром, цибулею і кропом* (М. Вінграновський); *Мирон кладе пошивку на землю* (М. Стельмах); г) дієслова *падати*, *опадати*, *звалюватися*, *текти*, *хилитися*, *капати*, *гнутися* і под., які передебають на периферії предикатів дій та зближуються з предикатами процесу: *З квача капотила фарба* (Леся Українка); *Поруч із пам'ятником помітили струмок, що витікав із розколини іржавої скелі* (З. Тулуб); *Падають яблука на землю* (В. Яворівський). У системі мовлення всі три локативні позиції експліcitно виражені рідко в одному реченні.

На семантичну диференціацію локативних синтаксем впливає також характер просторових прийменників, що виступають своєрідними дієслівними постфіксами, яких у сучасній українській мові нараховується понад сто. Семантична класифікація просторових

прийменників ґрунтуються на двох семантических протиставленнях: 1) динамічність / статичність; 2) контактність / дистантність. У валентну рамку предикатів стану та процесу з просторовими прийменниками статичної локалізації входить локативна синтаксема у функції статичної локалізації. Просторові прийменники **статичної локалізації** досить виразно членуються на контактні, що вказують на контакт із предметом, і дистантні з вказівкою на відсутність такого контакту. Кожну з цих груп можна конкретизувати за семантикою. Нечисленні контактні статичні прийменники (*в, всередині, на, зверху, поверх, посеред, серед*) можуть передавати більш конкретні значення внутрішнього контакту або контакту з поверхнею предмета: *У малині лежав поверхсений з небес маленький ангел і плакав без сліз* (О. Довженко); *Сидить на прильбі моя сива матір* (І. Драч); *Зіновій стояв поверх дахів* (Р. Іваничук); *Сидить у човні посеред води старий Нечуйвітер* (О. Гончар).

Набагато більш розгалужені дистантні статичні прийменники можуть виражати п'ять видів дистантної локалізації щодо просторового орієнтира. Загальну дистантну локалізацію поза межами просторового орієнтира передає прийменник *поза* та його стильовий еквівалент *за* в сполученні з локативною синтаксемою: *Ти стояв поза юрміщем і тільки спостерігав боротьбу* (В. Дрозд); *На той час вони були уже за Чигирином* (П. Загребельний); *Лишє один син був хліборобом і садівником та жив поза городом* (А. Чайковський).

Локалізацію за ознакою близькості-віддаленості щодо просторового орієнтира формують прийменники: *біля* – основний засіб вираження загальної просторової близькості до предмета; *коло, побіля* як його стильові еквіваленти: *Дівки собі стоять біля криниці, а парубки стоять біля дівчат* (Л. Костенко); *Побіля хати старезний дуб...* (Василь Шевчук); *при* – передає найбільшу близькість до просторового орієнтира: *Будинок був розташований зовсім при дорозі до храму* (В. Дрозд); *– Була торік при панові* (В. Шевчук); *близько, близько від, поблизу, неподалік, неподалік від, недалеко, недалеко від* – у значення просторової близькості вносять відтінок відносної віддаленості, пор.: *Петро був близько Чубової редути* (А. Чайковський); *Це село розташоване недалеко від річки* (А. Головко); *Хутір лежав неподалік станції* (П. Загребельний); *оддалік* (віддалік), *оддалік* (віддалік) *від, поодаль* – вказують на незначний ступінь віддаленості; *далеко від* – на значний ступінь віддаленості: *Стала Милуша оддалік від коня* (С. Скляренко); ... *чоловік сидів собі віддалік від князівського двору* (П. Загребельний); *Досить далеко від берега стояли коні* (А. Головко).

Локалізацію по колу, в центрі якого перебуває предмет, передають прийменники *навколо і довкола як* домінантні; *навкруг (навкруги), довкруг (довкруги), круг, округ (округи), кругом як* їх стильові еквіваленти: *Озбройвшись дерев'яними ложками, розсілась родина навколо миски ...* (У. Самчук); *Леміні гості розташувалися довкола столу* (Р. Іваничук); *Кругом нього стояли люди* (Ю. Винничук).

Локалізацію між просторовими орієнтирами (двою або кількома) визначають прийменники *між, поміж, проміж*: *Хата стояла між лісом і садом, притінена осокорами* (Ю. Мушкетик); *Поміж руїн лежить мій скорбний шлях* (В. Сосюра).

Локалізацію щодо горизонтальної осі на нижчих ярусах характеризують конкретніші значення: прийменники *перед, поперед, попереду, проти, на-проти, супроти, спереду, просто, насупроти* виражають різновиди локалізації перед предметом: *Учителю, стою перед тобою* (Д. Павличко); *Волин мовчики сидів напроти красуні і щось думав* (Ю. Покальчук); *Вони разом підвелися і довго стояли один супроти одного* (Р. Іваничук); прийменники *за, поза, позад, ззаду* позначають місце за просто-ровим орієнтиром: *За стінами похмурої стайні був інший світ* (М. Матіос); *Учитель Хома Романович стояв ззаду гурту...* (О. Гончар); *Улас теж побіг до дошки і став позаду всіх* (Г. Тютюнник); прийменники *поряд, поряд з, поруч, поруч з, обік, обіч, збоку, остеронь* вказують на місце з бічної сторони і поблизу просторового орієнтира: *Табір розташувався поряд з лісом* (Р. Федорів); *Обік нього стояла якась постать, схожа на людську* (Ю. Покальчук); *Лобода сидить збоку стола звично* (О. Гончар); прийменник *обабіч* позначає місце з обох боків предмета: *Тополі й верби стоять обабіч вулиці, підтираючи високу*

синю баню неба (І. Багряний); прийменники *край*, *кінець* передають місце на близькій відстані від кінцевої частини або краю предмета: *По другий кінець столу розташувався навпроти господаря старий боярин Михайл Юрша* (Р. Іваничук); *Під вечір розташувалися всі край лісу* (З. Тулуб). **Локалізацію щодо вертикальної осі** виражаюти прийменники: *над, понад, вище*, які окреслюють місце над просторовим орієнтиром: *Максимко сидів над балкою і спостерігав за людьми* (З. Тулуб); *На високій горі понад лісом стояв замок* (Ю. Винничук); *Ми опинились – вище хмар* (М. Рильський); *під, попід, нижче*, що позначають місце під просторовим орієнтиром: *Була [Гая]така гарна й молода під тим сонцем!* (В. Шевчук); *...нижче річок Улахези та Санчихези стояв на невеликім джерелі невеликий барак* (І. Багряний). Дистрибутивні прийменники *вдовж, вздовж, вподовж, впродовж, повздовж, поздовж*, *вспоперек, поперек*, *по* виражають контактну або дистантну локалізацію в напрямку довжини і ширини просторового орієнтира, напр.: *Ти лежиш іще вспоперек ліжка. Ну до чого мале й чудне!* (М. Рильський); *Кучеряві верби розташувалися довгою стрічкою уздовж яру* (А. Дімаров).

Просторові прийменники **динамічної локалізації** також поділяються на контактні й дистантні. Вони разом з усіма предикатами дії-локативності та деякими процесуально-локативними предикатами типу *падати, опадати, звалюватися, текти, хилитися, катати, гнутися*, валентно сполучаючись з локативною синтаксемою, можуть виражати семантичні варіанти шляху руху, вихідного та кінцевого пункту руху.

Значення шляху руху здатні виявляти контактні прийменники *через, крізь*, які вказують на наскрізний рух у межах просторового орієнтира і перебувають у синонімічних відношеннях: *Ми ішли через поле* (М. Рильський); *На в'ючених мулах і верблюдах пробивалися купці крізь натовп* (Р. Іваничук). До цієї групи прилягає також прийменник *по*, що визначає шлях руху поверхнею або в межах чого-небудь, напр.: *Сторожаходить по міському валу...* (Л. Костенко); *Начальник мій купив недавно катер і по Дніпру катається по-панськи* (Д. Павличко). Дистантні прийменники диференціюють різновиди шляху руху, виражаючи: а) динамічну локалізацію позаду рухового предмета як просторового орієнтира (прийменники *за, вслід, вслід за, слідом за, навздогін, навздогін за, позад, позаду*): *Запорожці йшли слідом за реєстровиками* (П. Загребельний); *Він попрямував за сонцем і через якийсь час дістався до хатини* (Ю. Покальчук); *І всі троє побігли навздогін за санями* (М. Стельмах); б) лінійну динамічну локалізацію близько просторового орієнтира (прийменники *мимо, повз, попри, проз*): *А човен понесло й понесло з Заріччя мимо хуторів на Десну* (О. Довженко); *Ми проїжджаєм повз твоє село* (В. Симоненко); *Проз двір іхав конем осаула* (Н. Рибак); в) динамічну локалізацію щодо просторового орієнтира, який рухається в протилежному напрямку (прийменники *назустріч, навстріч*): *Вихопив шаблю і кинувся навстріч піхотинцям* (Б. Лепкий); *І йшли назустріч вічності і смерті* (В. Симоненко); *І молода рибалка з кручи Стежками мчить мені навстріч* (М. Нагнибіда); г) динамічну локалізацію в напрямку перетину руху предмета як просторового орієнтира (прийменник *навпереди*): *Летять навпереди розбурханій стихії* (Ю. Покальчук).

Локативна синтаксема при акціонально-локативних предикатах з прийменниками *від (од), з (із, зі), з-за, з-межи (з-між), з-над, з-перед, з-під, з-поза, з-позад, з-поміж (з-помежи), з-понад, з-поперед, з-попід, з-посеред, з-проміж* виражає вихідний пункт руху. Контактні прийменники *з, від, з-посеред* позначають вихідну точку руху, розташовану в межах просторового орієнтира або на поверхні предмета, напр.: *Сусіди по гуртожитку тікали з кімнати, скаржачись на головний біль* (В. Дрозд); *Тарас і Максим зараз вийшли із схованки і мали йти додому* (А. Чайковський); ...*а в цей час шляхом від Кураївки мчить мотоцикліст* (О. Гончар). Дистантні прийменники (*з, з-за, з-поза, з-позад, з-перед, з-поперед, з-над, з-понад, з-під, з-попід, з-межи (з-між), з-поміж (з-помежи), з-проміж*) і омонімічний контактному прийменник *від* конкретизують дистантну щодо просторового орієнтира локалізацію вихідного пункту руху, вказуючи на: початкову межу руху (*від*): *Хлопець відштовхнувся від берега і поплив на середину озера* (З газети); загальний напрямок руху від предмета (*від, з*):

Оленка йшла двором від річки (І. Ле); рух з місця, розташованого з протилежного боку предмета (з-за, з-поза, з-позад) або перед предметом (з-перед, з-поперед): *Снаряди з-поза річки летіли все частіше й частіше* (Л. Первомайський); *Любимський з Капністом теж зникли з-перед очей* (Р. Іваничук); рух з місця, розташованого над предметом (з-над, з-понад), під предметом (з-під, з-попід), або оточеного кількома предметами (з-межи (з-між), з-поміж (з-помежи), з-проміж). Напр.: *Отаман вивів козаків з-над Кардашинського лиману* (Р.Іваничук); *Вечорами несвідомі закохані переносили лавки з-під ліхтарів у темні закутки* (В.Дрозд); *Телефоніст вийшов з-поміж гілястих дерев* (О. Гончар).

Локативна синтаксема у функції кінцевого пункту руху вживається при предикатах дії-локативності з просторовими динамічними прийменниками *в, до, всередину, на, за, поза, між (межи, поміж (помежи), проміж), по, над, понад, під, попід, поперед, у на-прямі до, у напрямку до*. Контактні прийменники *в, до, всереди-ну, на* вказують на кінцеву точку руху, що міститься всередині або на поверхні предмета, напр.: *Ми ввійшли в невеличку хатину* (О. Гончар);...*і ми всі разом пішли всередину вокзалу* (П. Тичина); *Парубок увійшов до хліва...* (Г. Тютюнник). Дистантні прийменники визначають шість основних параметрів кінцевої точки руху: 1) рух у бік предмета: *на, до, в, в бік, у напрямі, у напрямі до, у напрямку, у напрямку до,* напр.: *Він одразу рвонувся в бік крутого виступу землі* (В.Дрозд); *І потім пішла проводжати ген аж за село стежкою в напрямку Озера* (Ю. Покальчук); *Ми йдемо серединою бульвару в напрямку до східців у порт* (Ю. Яновський); 2) рух у простір за предметом: *за, поза, назад, напр.: За ясні зорі і за тихі води йшли в бої сини твого народу* (В. Симоненко); *Вони притильном подалися назад кущів* (П. Загребельний); ...*ми поза княжі посіlostі не виходили* (А. Чайковський); 3) рух у простір з переднього боку предмета: *перед, поперед, наперед, напр.: Хаблак почавав наперед акацій* (В. Дрозд); ...*а поперед нього летять вогненні комахи...*(І. Багряний); 4) рух у простір вище предмета: *над, понад, напр.: Пішли б укуті кудись на вигой або в гай над річку та застівали б* (Леся Українка); *Покривала, прозорі та барвисті, легким луком перекидалися понад хмаринки злотистих курев запашних* (Леся Українка); 5) рух у простір нижче предмета: *під, попід, напр.: Ластівки одна за одною залітали під дах* (З. Тулуб); *Павло Музика засовує сокиру під подушку* (Є. Гуцало); 6) рух у простір, обмежений двома або кількома предметами: *між (межи), поміж, (поме-жи), проміж*, напр.: *Поміж хмари пропелер пусті, Капітан!* (Ю. Яновський); *Неминуче їм треба буде піти колись на Запорожжя між козацтво* (А. Чайковський).

Отже, локативні мінімальні семантико-синтаксичні одиниці входять у валентну рамку локативних дієслів. Залежно від типу предикатів (власне-локативних стану, процесуально-локативних, акціонально-локативних) в елементарних простих реченнях функціонують субстанціальні локативні статичні синтаксеми і локативні динамічні синтаксеми, останні з яких поділяються на синтаксеми із значенням напрямку і шляху руху. На семантичну диференціацію локативних компонентів впливають також прийменники. У пропонованій статті зосереджено увагу лише на одному з аспектів вивчення категорії локативності, а саме її семантичній диференціації. **Подальші наукові розвідки** в цьому плані передбачають грунтовний опис морфологічних і позиційних варіантів локативної синтаксеми, що дасть змогу здійснити системний функціональний аналіз цієї мінімальної синтаксичної одиниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць / К.Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.

4. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т.Є. Масицька. – Луцьк.: Ред. - вид. від. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
5. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій / М.В. Мірченко. – вид. 2-ге, переробл. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
6. Чейф У.Л. Значення и структура языка / У.Л. Чейф. – М.: Прогресс, 1975. – 482 с.

У статті проведено системне дослідження локативних синтаксем сучасної української літературної мови на матеріалі художніх текстів у зв'язку з семантичними і валентними типами предикатів. Описано семантичні варіанти категорії локатива в елементарних та неелементарних простих реченнях, її лексичне наповнення.

Ключові слова: мінімальна семантико-синтаксична одиниця, локативна синтаксема, предикат, прийменник.

The article presents the research of locativ sintaxem in modern literary Ukrainian based on material of artistic texts in connection with the semantic and valency types of predicates. The semantic variants of category of locativ are described in the elementary and unelementary simple sentences, its lexical filling.

Key words: minimal semantic-syntactic unit, locativ sintaxema, predicate, pretext.

Інна Назаренко

(Запоріжжя)

УДК 81'366.541:811.161.2

ПЕРВИННІ ТА ВТОРИННІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ФУНКІЇ НАЗИВНОГО ВІДМІНКА В СИСТЕМІ ТРАНСПОЗИЦІЙНИХ ЗМІН

Категорія відмінка в системі іменних граматичних категорій посідає особливе місце. Це зумовлено насамперед тим, що відмінок «охоплює усю систему номінацій» [1, с. 20] – порівняно з категорією роду (семантичні форми якої стосуються переважно назв осіб) та числа (де наявні розряди singularia tantum та pluralia tantum). Відмінкові форми обов'язково зумовлюються та координуються предикатом, бо залежать від його семантико-синтаксичної валентності. Предикат-дієслово моделює власне граматичне оточення для окреслення меж його семантичного вживання, визначаючи «набір... семантико-граматичних функцій» [3, с. 23] відмінків. Не залежать від дієслівного центру грамеми відмінків із обставинним значенням. Відмінок, указуючи на предметність, бере участь у формуванні семантико-синтаксичної структури речення.

Мета цієї статті полягає у встановленні особливостей граматичної транспозиції, зокрема внутрішньо категорійних перехідних процесів на прикладі форми називного відмінка.

Граматична категорія відмінка в українській мові наділена широкими транспозиційними можливостями, що пояснюється її зв'язком із «морфологічною, формально-синтаксичною, семантико-синтаксичною та комунікативною структурами мови» [4, с. 54]. Для з'ясування транспозиційних властивостей, особливостей та шляхів утворення вторинних і периферійних значень тієї чи тієї грамеми є принципово важливою точність у визначенні первинних семантико-синтаксических функцій, які вона здатна виконувати. Дослідження в цьому напрямку почав проводити ще О.О. Потебня, який свого часу наголошував на субкатегоризації в межах відмінкової форми та змістовій залежності відмінкових грамем від семантико-синтаксичної позиції в реченні [10]. Саме тому теза про те, що за кожним відмінком закріплене одне значення, як уважав, наприклад, Р. Якобсон [12], видається некоректною, оскільки не враховує семантико-синтаксичне оточення грамеми та вплив на неї контексту загалом. Є. Курилович виокремив первинні та вторинні значення відмінків, розглядаючи їх з позиції синтаксических функцій [7].

Вивчення функцій українських відмінків, започатковане Є. Тимченком [11], було продовжене в працях І.К. Кучеренка [5], І.Г. Матвіяса [8], М.Я. Площ [9] та ін. У сучасній українській лігвістиці первинні та вторинні значення відмінків досить повно дослідив І.Р. Вихованець [2–4]. Саме він запропонував функціональну класифікацію українських відмінків за ознакою центральності, напівпериферійності та периферійності, виокремив первинні й вторинні семантико-сintаксичні функції відмінка, розмежував внутрішню та зовнішню (частиномовну) транспозиції відмінкових грамем.

У системі відмінків української мови виокремлюється ядро (або центр) – називний та знахідний відмінки, напівпериферія – давальний, та периферія – орудний, клічний; родовий відмінок як грамема абсолютних транспозиційних можливостей визначається, за І.Р. Вихованцем, як напівцентральний [4]. Функціонально-семантичне навантаження й транспозиційний потенціал кожного із семи відмінків української мови залежать від кількох чинників: лексичного значення словоформи, валентності предиката та характеру зв'язку з ним, семантико-сintаксичної спеціалізації первинного й розгалуженості мережі вторинних значень.

Для відмінка іманентним є значення предметності. Характер суб'єктно-об'єктних функційожної із семи грамем є виразником первинного значення – суб'єкта, об'єкта, інструментала, адресата або локатива, – яке вказує на її (грамеми) «семантико-сintаксичну спеціалізацію у структурі відмінкової системи» [4, с. 56].

Вторинні та периферійні значення групуються навколо первинного, зумовлюються ним, виникаючи в грамемному полі відмінка під впливом сintаксичного оточення, насамперед семантико-сintаксичного та формально-сintаксичного наповнення предиката, взаємодії різних відмінкових форм. Це спричиняє дифузію на семно-грамемному рівні та актуалізацію зазвичай невластивих функціонально-семантических значень тієї чи тієї грамеми. Крім того, вторинні та периферійні значення вказують на «транспозиційні зв'язки з іншими грамемами» [4, с. 56], оскільки відмінок у неспеціалізований функції виступає «комбінаторним варіантом» [там само] основної відмінкової грамеми (як, наприклад, родовий відмінок із актуалізованою семою суб'єкта дії виступає комбінаторним варіантом номінатива, для якого згадане значення є первинним).

Вторинні значення займають у семно-грамемному полі відмінка близьку позицію до центрального, основного значення грамеми, залишаючись переважно немаркованими, бо регулярно вступають у транспозиційні відношення, є продуктивними, і тому здебільшого позбавлені відтінку оканіональності.

Периферійні значення відмінка розташовуються далеко від його семного ядра й у зв'язку з цим зазвичай вирізняються «супровідними емоційними нашаруваннями, що не стосуються семантики власне відмінкової природи» [4, с. 79]. Такі транспозити виконують у контексті функції експресем.

Найголовнішим компонентом внутрішньої парадигми відмінка «є його семантика» [4, с. 55]. Лексичний компонент у словоформі виконує «організаційну роль» [6, с. 17]: обмежує контекстуальну й валентну поєднуваність останньої і нерідко «визначає її характер» [там само]. При цьому контекст залежить від внутрішньої лексичної зумовленості й разом із тим формує зовнішнє змістове поле.

Називний відмінок іменника є центральною грамемою морфолого-сintаксичної категорії відмінка [4, с. 63]. У первинній семантико-сintаксичній функції суб'єкта дії називний відмінок сполучається з предикативними одиницями, валентність яких охоплює значення дій, активності, динамічності. Навколо ядерного значення в грамемі називного відмінка групуються супровідні семи суб'єктності, репрезентовані іменами різноманітних машин, засобів пересування, пристройів, механізмів тощо. У таких іменниках на сему суб'єктності накладається сема інструментальності, при цьому зазначені словоформи не є транспозитами: *В пісок причалює пірога* (Л. Костенко); *Якийсь «Маз», «Краз, чи я там знаю? – з п'янім водієм вискочив на трасу, по якій іхала маркерісва машина...* (П. Загребельний). Первинним значення суб'єктності є й у назвах персоніфікованих явищ природи, предметів та інших неістот: *Плакав*

вітер, і айстри осінні нахилялись од зляканих трав (В. Сосюра); *Гукала тиша рупором вокзальним* (Л. Костенко); *Горизонт піднімає багряним плечем день...* (Л. Костенко).

Ядерна сема реалізується у таких різновидах називного відмінка, як називний суб'єкта процесу та називний суб'єкта стану, валентно зумовлених предикатами процесу та стану, динамічності й пасивності [4, с. 63]. Лексико-тематичний діапазон аналізованих словоформ досить широкий: У відрах з водою горять яскравими барвами жоржини та айстри, долі червоні соковита морква, золотаво виблискують цибулю, холодно білють пучечки часнику (Л. Письменна); Я, мов хлопчик, насолоджувається своїм становищем повелителя (П. Загребельний); У вранішньому листопадовому сутінку ординці Меншикова скидалися на слизгів, що опинилися на безводному дні спущеного ставу... (Р. Іваничук). У наведених прикладах виявляється невласне-суб'єктна семантика називного відмінка, оскільки ознака пасивності є іманентною насамперед для давального та знахідного відмінків. Отже, грамеми називного суб'єкта процесу та називного суб'єкта стану є супровідними щодо основного значення розгляданого відмінка, це створює умови для транспозиційних змін у внутрішньокатегорійному полі відмінка.

До вторинних – транспозиційних – функцій грамем називного відмінка належать об'єктно-суб'єктна – *Бредуть, бредуть вигнанці...* бредуть бездомні люди... *Ні даху, ні притулку, – буквар їм на умі!* (Л. Костенко); *Тут у Льоні губи раттом починають якось кумедно випинатися наперед, наче він свиснути хоче, і дрібно-дрібно трусяться* (В. Винниченко) – та інструментально-суб'єктна – *Топчути ноги радісно і струнко сонні трави на вузькій межі* (О. Теліга); ...коваль вигострює мечів двосічних сталь, щоб ці мечі могли пересікти німецьку кістку крізь лати і щити (М. Бажан), – що зумовлено транспозицією номінатива у площину знахідного та орудного відмінків (пор. *вигнанці* думають про буквар, випинати губи, ногами топтати трави, пересікати мечами тощо). Поєднання двох відмінкових компонентів (формального та змістового) в одній грамемі розширяє усталені межі функціонування відмінка, його контекстуально-семантичні можливості. У художньому творі соматичні назви, уживані в об'єктно-суб'єктній та інструментально-суб'єктній функціях, виконують допоміжну характеротворчу роль та виступають додатковим засобом психологізму, зокрема виявляючи мимовільні (подекуди неконтрольовані) жести, мімічні рухи особи, охопленої сильним почуттям.

Виникнення додаткових значень називного відмінка може зумовлюватися не тільки накладанням грамем двох відмінків, а й використанням іменника з предикатним значенням, як-от: *Спів лірника розчулив дівчат*. Подібні віддіслівні форми виявляють додаткові функціональні можливості називного відмінка – унаслідок трансформації складного речення з обставинним значенням (пор.: *Дівчата розчулилися, бо лірник співав*) у просту синтаксичну конструкцію в іменнику актуалізується причиново-суб'єктна сема.

Вторинні позавідмінкові функції називного відмінка можуть виникати і внаслідок переходу іменника в семантико-синтаксичне поле дієслова, у такому разі словоформа набуває виразно предикативного значення, наприклад: ...*Окремо стояла родина Косачів: це була цілком українська родина* (Л. Старицька-Черняхівська); мої брати – *боривітри а я лебідка сестра – геліонська статуя сестра – біле диво полянське* (В. Вовк). Позиція в реченні та синтаксична роль впливають на формування атрибутивного значення називного відмінка – ідеється насамперед про вживання номінатива у функції прикладки: *І цей дядько Семен... троїться зараз і воскресає в кожному з нас* (Б. Антоненко-Давидович); *Широкою долиною... тихо тече... невеличка річка Раславиця* (І. Нечуй-Левицький).

Називний допомагає репрезентувати об'єкт, засіб, просторовий образ та под. у суб'єктній функції, що, зокрема, дозволяє змалювати ситуацію узагальнено, ніби всеохопнє явище. Особа в таких ситуаціях виступає абстрактною, а знаряддя дії перетворюється на виконавця, наприклад: *Хто розкаже про їхній [розкуркулених хуторян] трагічний кінець, як у їхні садки приходила сокира, на подвір'я – залізний лом...*, щоб залишити на цьому місці пустелю... (О. Гончар); – *Отак би ти, Карпе, давно зробив [перегородив двір тином], то були б і горшки*

циї. і в твоєї матері очі не повілазили б, – говорила Мотря (І.Нечуй-Левицький); ...на класних зборах ... б'є барабан, мов перед стратою... А що власної, с о е і над нею [Ленцею] віади в Дарки вже на таке [примусити до розкяня] не було, то вона й удалась до єдиної на тупору приступної, послужливо підсунутої їй дорослим суспільством: «таваріщ председатель совета атряда» – і б'є барабан, ох як же він бив, аж морозом під шкіру... (О. Забужко).

Грамема називного відмінка допомагає передати психологічне напруження, коли справжній суб'єкт дії стає жертвою обставин, заручником своїх почуттів (з погляду граматичних перетворень ідеться про транспозицію локативної або інструментальної семи в площину суб'єкта дії): *Базарні лайки ї гарнидер участка ще клекотіли в ньому* [Зайчикові], *сердито ворушили губи і квадратове лицце, налили кров'ю кулак, ще важчий од грубого персня* (М.Коцюбинський). Таким чином автор нерідко викликає в уяві реципієнта фантасмагоричні картини: *...коридор набігав на неї* [Мілену], ламаючись усе несподіванішими закрутами, *та все банькатішими обличчями навстріч виблимуючи ї проносячись...* (О. Забужко).

Отже, ядерна сема називного відмінка – сема суб'єкта дії, стану, процесу – залишається домінантною навіть при ускладненні грамеми додатковими значеннями об'єктності, інструментальності або причиновості. Синтаксичні функції називного відмінка, зокрема роль прикладки та предиката, також впливають на утворення нових транспозиційних значень – атрибутивного та предикативного. Відчутно виражена суб'єктність номінатива дає змогу використовувати його в художньому мовленні задля створення яскравих метафоричних образів, які виконують важливу ідейно-стильову роль. І хоча модифікації граматичного рівня нерідко потребують метафоричних перенесень у семантичній площині, граматичні транспозити також допомагають надати вислову емоційної виразності, експресії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К. Іменник // О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. Граматика української мови. Морфологія: [підручник]. – К. : Либідь, 1993. – С. 16-93.
2. Вихованець І.Р. Семантико-сintаксична класифікація відмінків української мови / І.Р. Вихованець // Мовознавство. – 1988. – №2. – С. 44-51.
3. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
4. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
5. Кучеренко І.К. Категорія відмінка в сучасній українській мові / І.К. Кучеренко. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – 52 с.
6. Кононенко В.И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В.И. Кононенко. – К. : Вища школа, 1976. – 209 с.
7. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
8. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові / І.Г. Матвіяс. – К. : Рад. школа, 1974. – 183 с.
9. Плющ М.Я. Відмінок у семантико-сintаксичній структурі речення: [навч. посібник] / М.Я. Плющ. – К. : Київ. пед. ін.-т, 1978. – 107 с.
10. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4т. / А.А. Потебня.– М. : Просвещение, 1958 – 1985. – Т. IV. Вып. 2. – 1977. – 406 с.
11. Тимченко Є. Номінатив і датив в українській мові / Є. Тимченко.– К. : З друкарні УАН, 1925. – 64 с.
12. Якобсон Р.О. Морфологические наблюдения над славянским склонением (Состав русских падежных форм) / Р.О. Якобсон. – Gravenhage, 1958. – 30 с.
13. Якобсон Р.О. Морфологические наблюдения над русским склонением (Состав русских падежных форм) / Р.О. Якобсон. – Gravenhage, 1958. – 30 с.

Стаття присвячена питанню граматичної транспозиції, зокрема внутрішньокатегорійними переходним процесам, проблемі виявлення первинних і вторинних граматичних значень, їх валентності та здатності до розвитку й розширення контекстуального ареалу на прикладі форми називного відмінка.

Ключові слова: транспозиція, граматичне значення, первинне граматичне значення, вторинне граматичне значення, називний відмінок.

The article analyses issues of grammar transposition. Author researches into pre-conditions and mechanism of transposition and takes into consideration problems of manifestation of primary and secondary meanings, their valency and capacity to develop and extension of context for example nominative.

Key words: transposition, grammatical meaning, primary grammatical meaning, secondary grammatical meanings, nominative.

Ірина Овчиннікова
(Київ)

УДК 811.161.2'373

ДІЯ ТА Й КВАЛІФІКАТИВНІ ОЗНАКИ В СИСТЕМІ КАТЕГОРІЙ ДІЄСЛОВА

Дієслівні предикати із загальною семантикою дії складають найпродуктивніший клас серед різних лексико-семантичних груп лексики з погляду їхньої кількості та вживання в мовленні, бо, за словами М.В. Мірченка, «предикати дії становлять основній найпоширеніші предикати речення, що є найпоказовішими фактично в усіх мовах» [13, с. 127]. Це зумовлено тим, що поняття дії слугує позначенням загального категорійного значення дієслів і часто входить до визначення дієслова як частини мови загалом, на чому акцентував увагу ще Л.В. Щерба: «У категорії дієслів основним значенням, звичайно, є тільки дія, а не стан, як говорять у старих граматиках» [19, с. 91].

Антropоцентричний принцип організації мови визначає центральне місце поняття «дія» у його семантичному континуумі. Людина організує мовний простір, зважаючи на потребу осмислити себе і свою діяльність, навколоїшній світ засобами мови й найповніше реалізувати її в мовленні. Як зауважує Г.О. Золотова, «людина – центральна фігура мови і як особа, що говорить, і як головна особа-діяч у світі, про який вона говорить» [9, с. 5]. Аналогічну думку сповідує і Ю.С. Степанов, відзначаючи, що «людина-мовець розуміє себе як активну істоту-діяча, що діє у світі і перетворює світ» [16, с. 130]. Конкретні фізичні дії людини над об'єктами дійсності були найголовнішими реаліями суспільного буття й закономірно постали значущими для їхнього осмислення мовою свідомістю.

У філософії та психології дію визначають як “фізичну величину, яка чисельно дорівнює добутку енергії на час, це одна із важливих характеристик механічної системи. Дія – це складова, або окремий акт діяльності, яка є способом буття людини у світі, її здатністю вносити у дійсність зміни” [17, с. 45]. Ознакою дії є свідома активність, спрямована на досягнення певної мети і так само передбачає протиставлення суб'єкта та об'єкта, наприклад: *Клонить вітер дереву та на чисту воду* (В. Сосюра); *Марта нахилила велику хризантему й притиснула її до щоки* (В. Підмогильний). Структуру діяльності формують такі конституенти: суб'єкт, об'єкт, сам процес, мета, засіб і результат [18, с. 187], а також часові та просторові координати і якісні ознаки. Okрім того, лінгвісти визначають характерні особливості цих складників: «Ядерна акціональна структура об'єднує підмет, що позначає конкретний активний, наділений волею суб'єкт, конкретний об'єкт, який зазнає дії, конкретний час і конкретне місце дії» [7, с. 447].

У лінгвістичній літературі останніх десятиліть лексико-семантичні класи дієслів, що організовують речення із семантикою дії, дослідженні доволі масштабно (Теньєр 1970; Алісова 1971; Кацнельсон 1972; Апресян 1974; Богданов 1977; Новоженова 1983; Кильдибекова 1985; Вихованець 1988; Бацевич 1998; Орлова 1998; Вежбицька 1999; Мединська 2000; Джочка 2003), що дає змогу зробити висновок про їхню надзвичайну складність і диференційованість.

Група дієслівних предикатів дії об'єднує значну кількість підгруп, серед яких найчастіше визначають діеслова активної фізичної дії, впливу, створення, перетворення, знищення, механічної зміни предмета, діеслова, що позначають побутову господарську діяльність людини, інструментальні діеслова, діеслова зі значенням приєднання чи відчуження предмета, зближення, об'єднання, повного охоплення, просторової взаємодії предметів; каузативні діеслова конкретної фізичної дії, що містять сему локалізації, діеслова несамостійного переміщення предметів тощо.

При цьому складність і різновидність диференціації предикатів дії на численні класи й групи передбачає певну спільність їхніх ознак, на основі яких усі вони можуть бути презентовані в межах концептуального поля «дія». Зокрема, усім дієслівним предикатам дії властиві такі специфічні категорійно-семантичні ознаки, як волонтивність, контрольованість, каузативність, акціональність, перехідність, потенційна спостережуваність, локалізованість у часі.

Волонтивність передбачає залежність дії, яку здійснює суб'єкт, від його волі.

Контрольованість дій об'єднує «окрім довільності дій, також приховані ознаки усвідомлення, здатності предмета незалежно від того, с він істотою чи неістотою, здійснювати певну дію без зовнішнього втручання» [1, с. 153].

Каузативний елемент у дієслівних предикатів дії відповідає власні онтологічні сутності дії, наявності у її складі елементів мети і результату, бо його визначають «як можливість зробити так, щоб стан (або якість) об'єкта був змінений шляхом застосування засобів впливу – матеріалу, предметів» [12, с. 67].

Акціональність як дієвий, динамічний компонент семантики є основним критерієм розмежування дієслів: вони або називають дію предмета, або як дію представляють існування предметів, їхні відношення, стани, якості [8, с. 159]. «У центрі дієслівної системи – підклас дієслів зі значенням дії, або акціональних, найповніше відображає категорійне значення діеслова як частини мови» [10, с. 60]. Семантика неакціональних дієслів не відповідає основному категорійному значенню діеслова – значенню дії, тому вони часто можуть бути лексично послабленими.

В основі виділення категорії перехідності теж лежить саме семантика діеслова, бо, за словами К.Г. Городенської, «перехідність/неперехідність – здатність або нездатність дії, вираженої діесловом, поширюватися/не поширюватися, спрямовуватися/не спрямовуватися на об'єкт – конкретний предмет, особу чи іншу якусь істоту, що виступають у валентно зумовлений об'єктній позиції діеслова» [5, с. 248].

Потенційна спостережуваність є визначальною рисою дієслівних предикатів дії, бо саме дія має різні фізичні показники та параметри, які можна фіксувати за допомогою органів сприймання і представляти у різноманітних вимірах.

Значення часової локалізованості відображає одномірність, асиметричність і незворотність часу, ця ознака віддзеркалює в семантиці діеслова конкретне місцеперебування дії в односпрямованому і незворотному потоці часу. За твердженням О.В. Бондарка, «для констатації значення локалізованості достатньо, щоб у висловленні було виражено конкретну дію, яка займає певне місце положення в часі» [3, с. 214].

Окрім виділених категорійно-семантичних ознак, для реченневих моделей, організованих предикатами дії, визначальним є характер суб'єкта та об'єкта. Якщо в процесуальних моделях суб'єкти – істоти й неістоти – є неактивними, бо не мають особистої ініціативи (волі) участника події, то в моделях дії суб'єкт творить ці події сам і завжди є активним.

У лінгвістичній літературі активні й неактивні суб'єкти протиставлені як «вольові» й «не вольові» (Булыгина 1980; Гайсина 1981; Золотова 1982; Кильдібекова 1985 та ін.). Сема активності пов'язана зі значенням вольового зусилля, прикладенням енергії з боку суб'єкта, що певним чином впливає на об'єкт [11, с. 43], і на цю особливість звертав увагу ще О.М. Пешковський [14, с. 101]. Суб'єкт можна кваліфікувати як агентивний, якщо для виконання дії він докладає зусиль і/або спричиняє волевиявлення [15, с. 111]. За словами

Т.Б.Алісової, «протиставлення предикатів за ознакою активності і неактивності охоплює всі предикати із суб'єктом – істотою чи живим поняттям» [2, с. 58]. «Діяти» можуть лише живі істоти, усі решта предметів не «діють», а лише рухаються. Живі істоти «діють» тому, що вони рухаються за своєю волею, довільно, тому в діеслові, оскільки воно відображає дію, мусить бути відтінок волі, наміру» [14, с. 99].

Особливу групу речень дій, що близькі до моделей, які характеризують стани, утворюють дії з суб'єктом, вираженим іменем артефакту чи натурфакту: *Голка в колоді палець, і молодиця покинула вишивання* (Панас Мирний). У цьому випадку реалізоване явище метонімічного перенесення у сфері суб'єкта, проте таке зміщення семантичного плану відразу виявляє певні рефлекси на рівні форми. Такі речення мають обмежену парадигму, бо не утворюють системних модифікацій за особою (мають лише форму 3-ої особи).

Найчастіше суб'єктом при діеслівних предикатах дії виступає істота (людина, тварина): *Онися сама поздоровкалась і поставила тарілку на стіл* (І. Нечуй-Левицький). У реченнях із невираженим суб'єктом його легко відтворити як номінацію істоти: *Поставила відро на цямрину й чимно так*: «Пийте, будьте здорові» (Б. Левін). Антропоцентричний характер діяльності як визначальної ознаки буття людини в реченні певним чином обмежує суб'єктну орієнтованість предиката назвами істот. окремі випадки, коли суб'єктом при діесловах дій виступають іменники-неістоти, варто розглядати як переносне вживання діеслів (метафоричне, метонімічне, оказіональне): *Скаженіючи вітер торгікав ворітмиць оббивав на акаціях руді плюскі млиночки* (Гр. Тютюнник). Інший характер семантики має об'єкт, бо, за словами І.Р. Вихованця, характерною ознакою діеслів дій є їхній вужчий порівняно з діесловами стану лексичний діапазон суб'єктної позиції і ширше з лексичного погляду охоплення об'єктної валентності [6, с. 86].

Об'єктність – характерна ознака семантичної структури речень із предикатами дій, оскільки, за визначенням Т.А. Кильдібекової, дія спрямована на об'єкт і у сфері значеневих відношень активних діеслів домінует об'єктний зміст, а за семантикою їх можна кваліфікувати як об'єктні [11, с. 44].

Семантиці об'єкта належить важлива роль у процесі реалізації значення переходних діеслів, адже його позиція і лексичне наповнення виступають своєрідним індикатором сполучуваності діеслів. А. Вежбицька зазначає, що суб'єкт переходних діеслів є істотою, а переходні діеслівні предикати – це діеслівні предикати дій. Переходні дії на зразок *рубати дерево, ламати гілку, смажити м'ясо*, за її словами, «настільки суттєві для виживання людей, що майже не дивує те, що основний сценарій, який розігрується в них, закодований практично в усіх граматиках людських мов» [4, с. 69]. Для діеслівних предикатів дій характерним є субстанційний об'єкт, виражений артефактами – іменниками з предметним значенням або будь-якими словоформами, вибір яких залежить від різновиду суб'єктно-об'єктних відношень. Поява в позиції об'єкта іменників з абстрактною (пропозитивною) семантикою спричиняє дематеріалізацію діеслова, переход до класу т.зв. синсемантичних одиниць: *кувати перемогу, прорізати тишу, зарубати проект, знищити віру*; при цьому, на думку дослідників, абстрактні іменники зазнають определення, конкретизації (Арутюнова 1976; Кожевникова 1986; Нечитайлло 1997; Шамота 1967).

У моделях речень, організованих діеслівними предикатами дій, для діеслівної синтаксеми характерний високий ступінь передбачуваності об'єкта. Так, можна *розділити чашику, скло, голову, машину, дорогу*, але не можна *розділити тканину, плаття*, проте *тканину, плаття* можна *роздірати, розрізати*. Прочинити можна *вікно, двері*, але не можна *дорогу*. Отже, кожна дія поширюється на визначений «свій» клас предметів, у чому можна спостерігати дію закону поєднання змістів.

Високий ступінь передбачуваності об'єкта в моделях речень з діеслівними предикатами дій зумовлює можливість інкорпорованого вираження об'єкта. Це явище пов'язане насамперед із випадками семантичного стягнення і абсолютивного вживання, меншою мірою з еліпсисом: *Важко було рубати* (О. Гончар); *Дядьки тешуть* (У. Самчук); *Той мурує, той руйнує* (Т. Шевченко).

17. Філософський енциклопедичний словник / [В.І. Шинкарук (голова редакції)]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
18. Фурцов А. П. Деяльність / А.П. Фурцов, Э.Г. Юдин // БСЭ. – 3-е изд. Т.8. – М. : Советская энциклопедия, 1972. – С. 187.
19. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

У статті представлено характеристики таких специфічних категорійно-семантических ознак дієслівних предикатів дій, як волютивність, контролюваність, каузативність, акціональність, перехідність, потенційна спостережуваність, локалізація у часі. Визначено особливості суб'єктних і об'єктних синтаксес, які функціонують у межах валентної рамки дієслів дій, їхні семантичні варіанти.

Ключові слова: дія, дієслівний предикат, активний суб'єкт, об'єкт, перехідність, каузативність.

The article is devoted to the characteristics of specific categorical-semantic features of verbal predicates of action, such as control, valuntativity, causation, transitivity, akzionalization, potential supervision, localization in time. Peculiarities of subject and object syntaxemes are determinated, and act in limits of valence frame of verbs of action and their semantic variation.

Key words: action, verbal predicate, active subject, object, transitivity, causation.

*Ярослава Свенчух
(Київ)*

УДК 811.161.2'367

ФОРМУВАННЯ АТРИБУТИВНО-ЛОКАТИВНИХ ВІДНОШЕНЬ НА ОСНОВІ ІМЕННИКОВИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

У правилах сполучення слів та закономірностях утворення різних видів і типів словосполучень виявляється, на думку В.В. Виноградова, національна специфіка мови. Словосполучення із залежним іменником здатні граматично диференційовано передавати різноманітні смислові відношення між компонентами, з чим пов'язана різноманітність їхніх моделей.

У працях В.В. Виноградова, Г.О. Золотової, Т.М. Молошної, В.М. Русанівського, О.К. Безпояско, К.Г. Городенської, У.В. Кубської, Л.П. Давидової та ін. багато уваги приділено розгляду різних типів відношень між словами у словосполученнях. Т.М. Молошна, В.М. Русанівський досліджували атрибутивні відношення з різними значеннями (зокрема і з обставинним просторовим значенням). Проте розгляд атрибутивно-просторових відношень відбувається не окремо, а в поєднанні з атрибутивно-часовими та атрибутивно-цільовими відношеннями. Тому актуальним є питання детального розгляду атрибутивно-просторових відношень, які формуються на базі прийменникових субстантивно-субстантивних словосполучень.

Об'єктом дослідження є відношення між структурними елементами іменниково-іменникових словосполучень. **Предметом** безпосереднього аналізу слугують атрибутивні відношення з відтінком просторовості. **Мета** статті полягає в аналізі різних моделей субстантивно-субстантивних словосполучень із атрибутивно-просторовими (атрибутивно-локативними) відношеннями. Для дослідження були використані словосполучення, вилучені методом суцільної вибірки з художніх текстів і змодельовані автором для точнішого і переконливішого ілюстрування певних моделей.

Т.М. Молошна зазначає, що субстантивні словосполучення можуть передавати різні синтаксичні відношення. Для аналізу цих синтаксических відношень можна застосувати трансформаційний метод, за допомогою якого у словосполученнях однакової структури виявляються різні синтаксичні значення [9, с. 25]. У дослідженні виділено такі відношення

у словосполученнях: означальні, об'єктивно-означальні, суб'єктивно-означальні та означально-обставинні [9, с. 27]. Означально-обставинні відношення авторка поділяє на означально-часові, означально-просторові та відношення способу дії [9, с. 29].

Із категорійною належністю головного компонента словосполучення безпосередньо пов'язана не лише здатність формальної побудови словосполучення, але і його змістово-смислове навантаження, тому можна констатувати, що для субстантивних словосполучень головними є атрибутивні відношення, бо названий головним компонентом предмет у лінгвістичному значенні цього поняття характеризується відповідною ознакою, закладеною в семантиці залежного компонента. Крім того, поряд з однозначними атрибутивними, можливі контаміновані відношення, специфіка яких полягає в накладанні на основне значення додаткових відтінків, унаслідок чого вираження ознаки предмета різними аспектами інших відношень, зокрема, суб'єктних, об'єктивних та дуже розгалужених обставинних (адвербіальних) [10, с. 264].

У працях Л.П. Давидової зазначено, що субстантивні словосполучення з прийменниково-іменниковою конструкцією аналізують відповідно до відмінкової форми залежного члена і наявності того чи іншого прийменника в структурі семантико-граматичної єдності [3, с. 12]. Субстантивним словосполученням із прийменниково-іменниковою конструкцією у функції залежного компонента властива велика різноманітність внутрішніх відношень (з різними відтінками і переходними випадками). Це можна пояснити семантичною різноманітністю прийменників, синтаксична роль яких у субстантивних словосполученнях є особливою. Часто в одному і тому ж словосполученні межує два (і більше) значень, що сприяє виникненню синкретичних відношень між його компонентами.

Найчастіше визначити відношення між членами субстантивних словосполучень із прийменниково-іменниковою конструкцією можна лише в контексті, у складі речення. Характерно, що вся різноманітність смислових відтінків у таких словосполученнях знаходить своє вираження лише у двох формах граматичного зв'язку – керуванні і приляганні [3, с. 13].

Серед іменникових словосполучень у статті розглянуто іменниково-іменникові, які у своєму складі містять прийменник. За допомогою прийменників можуть передаватися різноманітні відношення між членами підрядних словосполучень (об'єктні, обставинні, атрибутивні), що відбивають складні відношення об'єктивної дійсності. Тому ці слова посідають значне місце в мові, виконуючи винятково важливі граматичні функції [4, с. 13]. Прийменники уточнюють, деталізують, доповнюють семантико-граматичне значення відмінків. Найбільше прийменників використовують у вираженні просторових відношень, їхніх найтонших смислових відтінків. На думку В.І. Кононенка, прийменники виражають ці відношення лише разом із відмінковими формами, які здатні виражати такі відношення [7].

Лінгвісти прийменниково-субстантивний комплекс інтерпретують по-різному. Це зумовлено не стільки неоднoplановим підходом до граматичного зв'язку прийменника та імені, скільки оцінкою функцій цього комплексу в синтаксичній організації мови і мовлення. На думку В.В. Виноградова, у прийменників переважає граматичне значення, хоч вони не зовсім втратили своє лексичне значення [1]. Своєрідність прийменника як службового слова полягає в характері закладених у ньому значень: більш конкретне, часткове значення прийменника розглядають як лексичне, а більш абстрактне, узагальнене – як лексико-граматичне. Однак і часткові значення прийменників порівняно з само-стійними словами характеризуються більшим ступенем узагальненості [7, с. 89].

Прийменник виступає носієм синтаксичного значення, яке виявляє себе у сполученні прийменника з іменем, а ще в більш розгорненому і повному вираженні – з іменем і основним компонентом [7, с. 90]. Деякі дослідники висловлюють припущення, що при зустрічності прийменниково-субстантивної конструкції керівним членом виявляються об'єктні відношення, а при відсутності цієї зустрічності – обставинні, однак такий зовні зручний поділ не відповідає складним і багатогранним, часом подвійним значенням, властивим словосполученням і реченням.

Розвиток означальних відношень у системі словосполучень пов'язаний із ростом і диференціацією смыслових відтінків у відповідному колі синтаксичних об'єднань. На думку В.В. Виноградова, до означальних значень нерідко додаються своєрідні відтінки обставинної характеристики шляхом вказівки на просторове розташування предмета, на його відношення до часу, на причини його виникнення, на цільове призначення тощо [1, с. 253].

У процесі розвитку іменних словосполучень дослідники бачать результат впливу і перенесення дієслівних зв'язків на іменні. Г.О. Золотова вказує на те, що прийменниково-іменникові конструкції, першочергово пов'язані з дісловами і залежні від них, з розвитком і ускладненням граматичної будови мови стали приєднуватися безпосередньо до іменників [6, с. 89]. На базі таких сполучок розвиваються однорідні синтаксичні зв'язки, які здатні передавати відтінки напряму, руху, протяжності тощо.

Вступати в сполучки з просторовою прийменниково-відмінковою формою властиво, на думку Г.О. Золотової, іменникам, зі значенням дії, стану, події, часового відтінку, конкретного предмета, менш властиво іменникам власним і навряд чи можливо для деяких назв зі значенням логічних понять тощо [6, с. 89-90]. Аналізуючи словосполучення, необхідно пам'ятати, що та сама модель може виражати різну семантику [5, с. 28].

Словосполученням з атрибутивно-просторовими відношеннями властиві значення, побудовані на взаємовідношенні опредмеченої дії чи предмета і просторового орієнтира. Просторовий орієнтир виражають прийменниково-відмінкові форми (назви конкретних предметів, споруд, закладів, обмеженого простору, географічних назв), які своїм лексико-граматичним складом визначають місце локалізації, напрям дії чи предмета [8, с. 9].

Для словосполучень зі стрижневими словами-віддієслівними іменниками з процесуальним значенням вихідними є двокомпонентні дієслівні словосполучення. Субстантивні словосполучення повторюють моделі відповідних дієслівних словосполучень, відрізняючись від них синкретичним характером тих відношень, які виражают.

За відношеннями між компонентами серед субстантивно-субстантивних словосполучень можна виділяти підгрупи, одна з яких – словосполучення з «обставинно-означальними відношеннями» (термін В.В. Виноградова) поділено на два семантичні типи: а) з просторовими відношеннями (*вогнище на снігу*) з багатьма варіантами (*верби над дорогою, тополі за селом*) і под., б) з часовими відношеннями (*небо після дощу*) [2, с. 11-12].

Подальший аналіз словосполучень здійснено за зразком моделей, запропонованих Т.М. Молошною («ім.+прийм.+ім. у певному відмінку») [9], авторами «Украинской грамматики» (пропонують загальну модель словосполучення $N+prer+N_{(x)}$) [10], Л.П. Давидовою (загальна модель словосполучення «ім.+прийм.+ім. у певному відмінку») [3]. Усі ці моделі побудовано за одним і тим же принципом, тому за основу класифікації можна брати будь-яку з них. Далі словосполучення скласифіковано за принципами, висунутими авторами «Украинской грамматики».

Загальна модель субстантивних словосполучень $N+prer+N_{(x)}$ реалізується в часткових моделях $N+prer+N_{gen}$, $N+prer+N_{dat}$, $N+prer+N_{acc}$, $N+prer+N_{instr}$, $N+prer+N_{loc}$ [10, с. 268]. Отже, у формуванні прийменників субстантивно-субстантивних словосполучень беруть участь усі непрямі відмінки, які входять у структуру відповідних конструкцій за принципом підрядного зв'язку керування.

Модель $N+prer+N_{(x)}$ передбачає атрибутивні відношення між компонентами, але ознаки, властивості та якості, виражені прийменниково-відмінковою формою ($prer+N_{(x)}$), можуть супроводжуватися додатковими співзначеннями, зокрема об'єктними і обставинними. У розвитку цих значень важливу роль відіграє семантико-синтаксичний мікроконтекст, під яким розуміють лексико-семантичні характеристики субстантивних компонентів, закріпленість прийменника за вираженням певного кола відношень. Крім того, конкретизації означальних відношень сприяють трансформаційні зв'язки словосполучень [10, с. 268-269].

Словосполучення $N+prer+N_{gen}$. Ця модель є найпродуктивнішою. Словосполучення цієї моделі в українській мові виражають означально-просторові відношення, представлені у вигляді реалізацій: $N+біля+N_{gen}$: битва біля лісу, ділянка біля міста, будинок біля дороги, каганчик біля образів, стіл біля вікна, приважок біля серця, студія біля Монреаля (Солодко перестаю відчувати себе, поступово гублячи контроль над окремими частинами тіла: спершу зникали в мене ноги, потім руки, а відтак розставив, як крижина весною, туруб, залишилася сама тільки голова, яка тихо й ледве помітно тліла, наче каганчик біля образів (В.Шевчук); Наступного ранку був дощ, і князь прокинувся з неприємним приважком біля серця (В.Шевчук); Більшість її робіт були створені у студії біля Монреаля, куди спеціально приїжджала працювати через особливе освічення, яке там було (Л.Дереш) тощо). Головний іменник у таких словосполученнях найчастіше співвідноситься з дієсловом.

$N+від(од)+N_{gen}$: дорога від пристані, стежка від села, шлях від міста, відстань від станції, од Сиона благодать (Не од Сиона благодать, А з тихої твоєї хати Нам возвістилася (Т.Шевченко) тощо).

$N+до+N_{gen}$: квиток до Києва, стежка до виноградника, двері до хати, поїздка до міста, спуск до річки (Ніколи раніше не заходив на це подвір'я – воно було заросле травою, вздовж паркану росли порічки, а навпроти дверей до хати стояв стіл із потрісканою від сонця клейонкою (Л.Дереш) тощо).

$N+з (зі, із, зо)+N_{gen}$: квіти з півдня, туристи з Греції, пшениця з Казахстану, чоловік з міста, вітер з півдня, повідомлення із штабу, робітник з Ніжина, дівчата з друкарні, крижина з моря, гості з Риму, риба з Каспію, сини з Путівля (відношення такого типу Т.М.Молошна відносить до власне означальних) [9, с. 67-68], стежка з гаю, лист із Києва (інколи такі словосполучення поєднуються із словосполученнями, що мають у своєму складі інші прийменники: прогулянка із села до лісу) [9, с.67]. (У князя свято: виглядає Із Литви князя-жениха За рушниками до Рогніди (Т.Шевченко); Вороння почалась годівля, І Див злітає на гіллю, Я за синів своїх з Путівля Ворожі орди спопелю Огнем смертельним! (А.Малишко) тощо).

$N+серед/посеред+N_{gen}$: дорога посеред поля, могилі серед поля, гайочок серед поля, вітер серед поля (І на могилі серед поля, Як тую волю на роздоллі, Туманом сивим сповила (Т.Шевченко); Благодать! Гайочок тихий серед поля, Одна-єдина їх доля Отой гайочок! (Т.Шевченко); Моя ж доля – Вітер серед поля (І.Франко) тощо).

$N+з-під+N_{gen}$: гості з-під Києва, визволення з-під гноблення, вітер з-під коліс, іскри з-під копит, бабуся з-під Білої Церкви, земля з-під костра, вчитель з-під Krakova (Малою сім'єю Зійшлися чехи, взяли землі з-під костра і з нею Пішли в Прагу (Т.Шевченко) тощо).

$N+з-за, із-за+N_{gen}$: звістка із-за океану, подарунки з-за кордону, голос з-за дверей (Побіг до вас, бо ви були в ліжку, щоб спитатися, чи пускати вас, але вас у ліжку вже не було, а голос з-за дверей усе-таки ваш, ну я й перелякався, аж душі в мене нема (В.Шевчук) тощо).

Словосполучення $N+prer+N_{dat}$. Серед цих словосполучень рідко зустрічаються обставинні відношення [10, с. 270]. Коли така модель будується за допомогою прийменника *по* і означуваний іменник може співвідноситися з дієсловом, то утворюються словосполучення типу: прогулянка по морю.

Словосполучення $N+prer+N_{acc}$. У складі словосполучень цієї моделі використовуються переважно непохідні прийменники. За цими словосполученнями категорійно закріплена означальна функція, яка доповнюється об'єктними, обмежувальними та обставинними відношеннями. Диференціація власне означальних та ускладнених відношень відбувається через наявність/відсутність трансформаційних зв'язків з дієслівними словосполученнями, в структурі яких прийменник виступає як прогнозований елемент, необхідний для введення відмінкової форми залежного іменника в конструкцію [10, с. 270-271]. Присубстантивне функціонування іменників у формі знахідного відмінка з прийменником представлена такими конкретними реалізаціями: $N+в/y+N_{acc}$: квиток у театр, путівка в санаторій, хвіртка в сад, дорога в місто, допуск в архів (головний іменник співвідноситься найчастіше з дієсловом) (A

сина (сотник був жонатий, Та жінка вмерла), сина дав У бурсу в Київ обучатись, А сам Настусю піджидав... (Т.Шевченко); *O спів дівочий у вечірнім полі, Лугів осінніх теплі голоси!* (А.Малишко); *До речі, після своєї поїздки в Київ і переходу в гімназію, він продав усі свої рушниці, а власний дім перетворив у молитовний* (В.Шевчук) тощо.

$N+за+N_{acc}$: *подорож за море, політ за хмари, поїздка за море, похід за місто, відступ за Дніпро* (словосполучення з опорним іменником дієслівного походження, крім об'єктно-атрибутивних виражає атрибутивні синтаксичні відношення з обставинними відтінками, зокрема з просторовими) [3]: *Я виходила за гай на долину, Щоб не бачила мати, Мого молодого Чумака з дороги Зустрічати* (Т. Шевченко) тощо).

$N+на+N_{acc}$: *квиток на концерт, подорож на Кавказ, сходи на дах, вікно на річку, дорога на північ, дорога на Брацлав* (*О слов'ї на канівській горі!* (А.Малишко); *В кареті помістилася й мамка – вони звільна поїхали по дорозі на Брацлав* (В.Шевчук) тощо).

$N+під+N_{acc}$: *поїздка під Київ, хід під міст, рух під гору* (*Рух під гору, дві куртки, каптур на голові* (Л.Дереш) тощо).

Словосполучення $N+прer+N_{instr}$. Ця модель належить до продуктивних засобів вираження означальних відношень, ускладнених об'єктними та обставинними відтінками значення [10, с. 271-272]. За участю прийменників можна виділити такі реалізації: $N+за+N_{instr}$: *сидіння за столом, озеро за лісом, дерева за вікном* (ці словосполучення співвідносяться з дієслівними (*сидіти за столом, розташовуватися за лісом, рости за вікном*) [9, с. 82]; *Насилу Прийшла додому, подивилася: Цвіти за образом святим, І на вікні стоять цвіти, На стінах фарбами хрести, Неначе добрая картина, Понамальовані...* (Т.Шевченко); *Тим часом, як вона співає, у садочок входить молодий хлопець в солом'яному брилі, в короткому синьому жупанку, в зелених шароварах, з торбиною за плечима і з нагасем* (Т.Шевченко); ...*І колишеться небо, як щит за плечем у солдата* (А. Малишко) тощо).

$N+між+N_{instr}$: *квіти між деревами, щілина між дошками, просвіти між хмарами, виступ між озерами, постать між деревами, проміжок між хатами, прохід між закутами, кімнатка між залом і операційною* (ця модель є однією з найпродуктивніших): *Служебка* (увіходить малою хвірткою з сусідньої загородки в прохід межи закутами) (Леся Українка); *Дихали на нас, видні в проміжку між хатами, рудівські поля* (В.Шевчук) тощо).

$N+над(наді)+N_{instr}$: *гора над морем, політ над морем, небо над містом, хмари над землею, клен над рікою, гай над річкою, садки над Тясмином, село над Дніпром, не грози над Посуллям* (*Тихий крик понад древньою Коднею, Над Посуллям не грози, а кров* (А. Малишко), *I сам ти повен ваготи й спокою, Неначе клен столітній над рікою...* (А. Малишко) тощо).

$N+перед+N_{instr}$: *парк перед будинком, сад перед музеєм, стіл перед вікном, садок перед хатою, місце перед корчмою, передхіддя перед дверима* (*Щоб зайти до нього, треба було вступити в темний коридор, з якого підіймалися зализні сходи до невеличкого передхіддя перед дверима* (В.Шевчук); *Місце перед корицмою* (І.Франко) тощо).

$N+під+N_{instr}$: *вибух під землею, пасіка під містом, стіл під деревом, яма під горобиною, кобза під киресю, хата під стріхою, паросток під снігом, півонії під вікнами, річка під льодом* (Може, ти була скуча в розмові, Як під льодом річка у півні, Я ж хотів, щоб у твоєму взорі Жайворонки бились голосні... (А.Малишко); *Відтак, усе, що оповідав, - правда, хоч ця правда жила в мені, як паросток під снігом* (В.Шевчук) тощо).

$N+за+N_{instr}$: *верхів'я за вікном, музика за вікном, пустир за іподромом* (*Вливаються в мою душу від тієї жовтої музики за вікном і мають запах глиці та перезрілих квітів* (В.Шевчук); *Для нашої непростої розмови я обрав до болю знайомий пустир за іподромом* (Л.Дереш) тощо).

Словосполучення $N+прer+N_{loc}$. Порівняно з іншими словосполученнями конструкції цієї моделі включають у свій склад найбільше простих непохідних прийменників. Первінне синтаксичне значення цієї форми полягає у позначенні просторових відношень. Протиріччя між прийменниково-відмінковою формою іменника і некатегорійним її вираженням

проявляються в різних додаткових співзначеннях, серед яких обставинні (просторові і часові) [10, с. 272].

Загальна модель $N+prer+N_{loc}$ має такі конкретні синтаксичні вияви: $N+b/y+N_{loc}$: біль у грудях, перебування у селі, касти в Індії, каганець у кімнаті, шпарина в паркані, трава в степу, пролісок в долині (*Не говорить, мовчить і гнеться, мов жива, В степу пожовкля трава; Не хоче правдоночки сказати, А більше ні вного спитати* (Т.Шевченко); *Може, згадкою крил журавлиних Чи луною закурених літ, Синім проліском в сніжних долинах, Ясним місяцем із-за воріт* (А.Малишко) тощо).

$N+na+N_{loc}$: листя на деревах, санаторій на березі (моря), хрест на дзвіниці, килим на стіні, родимка на лобі, рай на землі, струни на арфі, хліб на ниві, журавлі на Дунаї (*У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитятком малим* (Т.Шевченко); *Од моїх журавлів на Дунаї, Од веселок і літніх доріг. Од страшного переднього краю, де я ім'я твоє приберіг* (А.Малишко), *Бронзовий пам'ятник на майдані, Яблуні білої перший цвіт* (А.Малишко) тощо).

$N+po+N_{loc}$: плавання по воді, наказ по університету, постукування по стіні, плавання по морю (*Тук-тук-тук! – мос серце гупало в такт моого безнастенного постукування по стіні* (В.Шевчук); *Мороз по шкірі* (Л.Дереш) тощо).

$N+pri+N_{loc}$: аспірантура при університеті, помічник при адміністрації, гурток при клубі, сквер при каплиці, билина при долині, пороги при брамі (в таких словосполученнях головний іменник співвідноситься з дієсловом): *Як билина при долині, В одинокій самотині Старіюся я* (Т.Шевченко); *Як той горох при дорозі* (І.Франко) тощо).

Отже, у статті розглянуто моделі прийменникових субстантивно-субстантивних словосполучень, які репрезентують атрибутивно-просторові відношення. Належність словосполучення до певної моделі визначають прийменники та трансформації (тобто співвіднесеність прийменниково-субстантивного комплексу з прикметником просторового значення; якщо така трансформація можлива, то компоненти словосполучення вступають між собою в атрибутивно-просторові відношення). Серед розглянутих моделей найбільш продуктивними є моделі, в яких залежним компонентом виступає прийменниково-іменникова сполучка з іменником у родовому та місцевому відмінках. Найменш продуктивною виступає модель «іменник+прийменник+іменник у давальному відмінку». Часткові репрезентації цієї моделі є поодинокими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике / [под ред. Н.Ю. Шведовой] / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 658 с.
2. Горяной В. Д. Субстантивные словосочетания с предлогами в современном украинском языке: автореф. диссерт. на соиск. ученой степени канд. филолог. наук: спец. 10.02.01 «Украинский язык»/ В.Д. Горяной. – Х., 1967. – 19 с.
3. Давидова Л.П. Субстантивні словосполучення в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.П. Давидова. – К., 1972. – 20 с.
4. Жигилій Н.В. Дієслівно-іменні словосполучення на вираження просторових відношень: дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Н.В. Жигилій. – К., 1974. – 220 с.
5. Загнітко А.П. Український синтаксис: Науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс / А.П. Загнітко. – К., 1996. – 201 с.
6. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1973 – 352 с.
7. Кононенко В.І. Мова. Культура. Стиль / В.І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 87-101.
8. Кубская У.В. Семантико-синтаксическая структура субстантивных словосочетаний с атрибутивно-обстоятельственными отношениями в русском языке (в сопоставлении с

- украинским языком): автореф. диссерт. на соиск. ученой степени канд. филолог. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / У.В. Кубская. – К., 1981. – 27 с.
9. Молошная Т.Н. Субстантивные словосочетания в славянских языках (На материале русского, польского, чешского, болгарского и сербохорватского языков) / Т.Н. Молошная. – М. : Наука, 1976. – 237 с.
 10. Русановский В.М. Украинская грамматика / В.М. Русановский, М.А. Жовтобрюх, Е.Г. Городенская, А.А. Грищенко; [отв. ред. В.М. Русановский]. – К. : Наук. думка, 1986. – 360с.
 11. Скобликова Е.С. Очерки по теории словосочетания и предложения / Е.С. Скобликова. – Саратов : Издательство Саратовского ун-та, 1990. – 139 с.
- 10.02.01 «Русский язык» / У.В. Кубская. – К., 1981. – 27 с.

У статті розглянуті прийменникові субстантивно-субстантивні словосполучення, звернено увагу на семантичні відношення між компонентами таких словосполучень. Предметом безпосереднього аналізу є означально-просторові (атрибутивно-локативні) відношення. Проаналізовано різні погляди на моделі словосполучень з цими відношеннями та подано класифікацію словосполучень відповідно до часткових репрезентацій кожної моделі.

Ключові слова: субстантивно-субстативне словосполучення, атрибутивно-локативні відношення, модель словосполучення.

The article deals with the substantive phrases, drawing attention to semantic relations between the components of such phrases. The subject of direct analysis is definitive-dimensional ratio (the attributive ratio with locative semantic). The article analyzes the different views of the model with these phrases treatment and classification of phrases according to the partial representations of each model.

Key words: the substantive phrase, the attributive ratio with locative semantic, the model of phrase.

І. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ

Людмила Білоус
(Вінниця)

УДК 81'373.23 (477.43/44)

МЕТАФОРИЧНІ УТВОРЕННЯ В ГЕОГРАФІЧНІЙ НОМЕНКЛАТУРІ ВІННИЧЧИНИ

У слов'янському й українському мовознавстві посилився інтерес до структури й семантики слів у межах окремих тематичних груп.

Дослідження народних географічних термінів Вінниччини показало, що ця лексична група є численною і важливою частиною загальнонародної мови. Апелятивна лексика на позначення географічних об'єктів відзначається великим семантичним наповненням багатьох термінів. Важливою для формування ГТ є нетермінологічна лексика й лексика інших термінологічних систем. Перетворення останніх у назви на позначення ГО відбувається переважно шляхом метафоризації або метонімізації, унаслідок яких реалізується ряд продуктивних семантичних моделей, що в багатьох випадках підтверджує відомі в мові чи в інших діалектах семантичні закономірності.

Н.І. Толстой зазначав, що географічна термінологія пов'язана в лексичному, а в більш широкому плані і в змістовому відношенні з іншими термінологічними сферами, у першу чергу з назвами частин тіла, посуду, будівель.

Предмет нашого розгляду – окремі семантичні ряди народної географічної номенклатури Вінниччини, які пов'язані з лексикою інших термінологічних систем.

В окремих говірках Вінниччини на позначення вершини гори, пагорба та сухого місця серед болота виявлено лексему *чубок* (с. Іванівка, с. Вендичани Мог.-Под.). Аналізоване слово відоме як анатомічний термін, ~ укр. *чуб* волосся на голові людини (переважно у чоловіка)' [1, с. 1383], *чубок* - (- бка) – зменш. до *чуб'* [1, с. 1384]. Наведений номен також відомий у ряді українських говорів та функціонує в більшості інших слов'янських мов, пор. : укр. *діал.* (північностепове) *чубок* вершина гори, пагорба, підвищення' [2, с. 204], *вершина гори'* [7, с. 620].

На позначення позитивного рельєфу у значенні *вершина гори, пагорба'* (сс. Іванівці, Гулі Бар.) або *підвищення* (в загальному значенні)' (с. Андріївка Шарг.) функціонує географічний термін *лоб*, ~ укр. *лоб* верхня надочна частина обличчя людини або морди тварини' [1, с. 484]. Ця лексема має аналоги і в інших слов'янських говорах, пор. : укр. *діал. лоб* на теренах Кіровоградщини у значеннях *піщана гора, вільна від рослинності', вершина гори, горба, підвищення', місце в полі, де нічого не росте', рівнина на підвищенні'* [2, с. 113], у межах Волині *гора без рослинності', опуклий виступ на схилі'* [3, с. 55], рос. *лоб* *крутій берег, виступ гірського хребта'* [7, с. 344].

ГТ *око* (с. Лука - Барська Бар.), *віко* (с. Ялтушків Бар.) частина водяної поверхні, вільна від заростей', очевидно, є метафоричним перенесенням з анатомічної термінології. Паралелей на інших діалектних обстежених масивах не виявлено.

Зі значенням *велика водна артерія'* (м. Бар), *відгалуження русла річки'* (с. Верхівка Бар), *гирло річки'* (майже весь ареал) поодиноко вживаний апелятив *гирло*. Й. Дзендерівський, на противагу традиційній думці етимологів про те, що *гирло* – запозичення з румунської мови *gorla* [12, I, с. 408], переконливо доводить, що це – українізм у румунській мові, який є дуже давньою метафорою : ісл. **gъrðlo*> д.-рус. *гърло* *гирло ріки' і горло'* [5, с. 125]. Аналогічні

аргументи наводяться і в інших працях [14, с. 21; 6, I, с. 509]; має паралелі і в інших укр. діалектах гирло ріки' [2, с. 56], місце, де річка впадає в іншу річку', впад водної артерії', місце, де закінчується річка' [3, с. 24].

Для позначення повороту річки, крутой зміни напрямку річки нами виявлено лексему *коліно*, що локалізується майже в усіх районах області та її фонетичний варіант *куліно*, сягас ісл. **kolmno* коліно, кривизна, згин' [6, II, с. 513], термін *коліно* утворено внаслідок метафоричного переносу (за подібністю) з анатомічної номенклатури, ~ укр. *коліно* поворот русла річки' [2, с. 95], поворот річки', частина водоймища, що вдається в сушу' [3, с. 45], укр. діал. *куліно* поворот дороги', поворот русла' [3, с. 45], рос. *коліно* різкий крутий згин річки' [7, с. 284], бlr. *калена* крутий поворот річки, дороги' [16, с. 85], пол. *kolano* вигин річки' [17, с. 85].

Поодинокими вкрапленнями у говорці с. Кальник Іллін, району із семантикою гора, поросла лісом' фіксується лексема *пупок*, яку найвірогідніше слід розглядати як термін-метафору, ~ укр. *пупок* зменшено-пестливе до пуп', *пуп* круглий рубець посередині живота, який залишається на місці відпадіння пуповини' [1, с. 1004], що є результатом семантичного переосмислення відповідного анатомічного терміна. Зіставлення з лексемою *пупок*, попри формальну подібність, вдається малопереконливим, особливо з погляду на семантику.

ГТ *ріг* частина водоймища, що вдається в сушу' (с. Сказенці Мог.-Под.) – метафоричне утворення за подібністю до частини тіла тварини. Паралелі знаходимо і в інших діалектних масивах, ~ укр. діал. на території Кіровоградщини *клин поля*' [2, с. 173], край лісу, *клин лісу*' [3, с. 82].

Серед менш продуктивних на території Вінниччини зустрічаємо такі семантичні моделі: геометрична фігура' '! ГО' – угол ; частина будівлі' '! ГО' – вікно, вікнина; одяг і його деталі (кравецькі назви)' '! ГО' – клапоть, кусок, рукав, клин, клинок ; предмет побуту' '! ГО' – дзеркало, зеркало, вилка.

У говорках м. Жмеринка зі значенням частина водяної поверхні, вільна від заростей', зафіксовано апелятив *вікно* та дериват *вікнина* (с. Ялтушків Бар.). Ізоглосу продовжує укр. діал. *вікно* яма на болоті' [15, с. 189], частина водяної поверхні, вільна від заростей', яма в болоті', яма в річці', місце в річці, озері та ін. з круговим рухом води' [3, с. 21], чиста водна поверхня', місце на болоті, незаросле водоростями', водна поверхня серед болота', вир у річці' [2, с. 48], рос. *окно* ділянка відкритої води на поверхні болота, заростаючого озера' [9, с. 117], хорв. *okno* місце в болоті, де немає рослинності' [18, с. 66], пол. *okno* маленьке озеро в болоті' [17, с. 208]. Як вважає Й. Дзендерівський, первісним значенням метафори *вікно* у топографічній номенклатурі було відносно велике місце, простір на болоті, повірхні води тощо, що виділяється чимось (покрите чи непокрите рослинністю, глибиною і т.ін.) з-поміж основної частини, простору цього об'єкта', з якого розвинулось глибоке місце, значна заглибина в річці, озері', звідси згодом *вир*' [4, с. 148].

При номінації поняття *край лісу, клин лісу'* досить продуктивною є група метафор, які асоціативно передають візуальне сприйняття земельної ділянки: *угол, клапоть, клин, клинок*.

Апелятив *клапоть* (с. Івонівка Мог.-Под.) – це перенесення з ЛСГ назв на позначення кравецьких полотен. Вживання назви спостерігається і в інших діалектах, ~ укр. діал. *клапоть земельна ділянка*' [2, с. 93], *ділянка поля*' [3, с. 44]. *Угол* (с. Михайлівка Ямп.) – вузьколокальне метафоричне утворення, ~ укр. діал. на Кіровоградщині *узлісся, клин лісу*' [2, с. 196].

Сему *край лісу, клин лісу'* поодиноко репрезентують загальнозваний апелятив *клини* (сс. Каришків, Гулі Бар., с. Кудіївці Жмер., с. Бахтин Мурованокур., с. Сайнка Черн., с. Юрівка Козят.) та демінутив *клинок* (с. Юхимівка Шарг.). Цей ГТ, на нашу думку, виник шляхом метафоричного перенесення первісного ремісницького *клини* (пол. **kgliti, *kylti* "колоти" [6, II, с. 460-461]) на позначення одного кінця шматка дерева, полотна чи металу [11, IV : 182], укр. діал. *клин лісовий клин*' [13, с. 96], земельна ділянка, поле', *клини поля*', *узлісся, клин лісу*' [2, с. 94], *ділянка поля*', *край лісу*', частина водоймища, що вдається в сушу' [3, с. 44], *клинок невелика земельна ділянка*', *клини поля*', *луг*' [2, с. 94].

Рукав (с. Щаслива Лип., с. Івонівка Мог.-Под., с. Іванівці Бар., с. Яблуновиця Орат., с. Семки Хмільн., с. Сосни Літ.) відгалуження русла річки' – метафора, широко відома в українських діалектах та в більшості слов'янських мов, пор. укр. діал. водяний потік, що відійшов у бік від головного русла річки', проточний водяний потік, що відійшов у бік головного русла річки', рукав річки', вир у річці', невелика, менша ніж річка, водна артерія' [3, с. 85], водяний потік, що відокремився від основного русла річки' [2, с. 178].

Географія метафоричного утворення *дзеркало* (с. Юрівка Козят., с. Сайнка Черн., сс. Андріївка, Стрільники Шарг., сс. Гулі, Каришів Бар.) / *зеркало* (с. Дерешова Мурованокур., с. Іванівці Бар.) < псл. **zъrkalo* : **zъrkati* [6, II, с. 58] на позначення частини водяної поверхні, вільної від заростей, продовжується в укр. діалектах, ~ *дзеркало* / *зеркало* частина поверхні водоймища, вільна від заростей' [8, с. 46], *дзеркало* гладка водяна поверхня серед болота' [2, с. 69], частина водної поверхні, вільна від заростей' [3, с. 32], укр. діал. *зеркало* чиста водна поверхня' [2, с. 85], рос. *зеркало* відкрита поверхня води на заростаючих озерах' [10, с. 18].

Метафоричне утворення у с. Сказенці Мог.-Под. *вилка* (за подібністю до назви посуду – *виделки* : у місцевому мовленні – *вилка*) як ГТ з семантикою розгалуження русла річки' вживаний в аналогічному значенні і в інших укр. говорах, ~ укр. діал. *вилка* на території Кіровоградщини розгалуження русла річки', розгалуження дороги' [2, с. 41].

Ці приклади можна розширити та примножити. Подібні випадки переосмислення семантики географічних термінів на рівні народної етимології доволі часті. Дослідження вказують на те, що виявлені семантичні мотиваційні моделі залежать від уявлень, які лежать в основі внутрішньої форми. Чіткої диференціації мотивів не доводиться спостерігати ні в народних поглядах, ні в принципах номінації ГО.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел (укл. і ред.). – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
2. Громко Т.В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т.В. Громко, В.В. Лучик, Т.І. Поляруш. – К.-Кіровоград : РВГ ІЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
3. Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині : Словник / О.К. Данилюк. – Луцьк : Надтир'я, 1997. – 108 с.
4. Дзендерівський Й.О. Українські назви для виру / Й.О. Дзендерівський // Onomastica. – Krakow, 1978. – Т. XXIII. – 9. – S. 133–162.
5. Дзендерівський Й.О. Українські назви для гирла, устя річки / Й.О. Дзендерівський // Onomastica. – Krakow, 1970. – Т. XV. – S. 125 – 142.
6. Етимологічний словник української мови : в 7-ми томах / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1982 – 1989. – Т. 1–3.
7. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
8. Нікончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся) / М.В. Нікончук. – К. : Наук. думка, 1979. – 313 с.
9. Полякова Е.Н. От араины' до яра' : Народная географическая терминология Пермской области / Е.Н. Полякова. – Пермь : Кн. изд- во, 1998. – 181 с.
10. Словарь географических терминов Западной Сибири / [сост. М. Ф. Розен]. – Я., 1970. 101 с.
11. Словник української мови : В 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I–XI.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4-х т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. I – IV.
13. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья: словарь / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
14. Чучка П.П. История становления украинской географической номенклатуры: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / П.П. Чучка. – К., 1980. – 280 с.
15. Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В.П. Шульгач. – К., 1998. – 368 с.

16. Яшкін І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы : Тапаграфія. Гідрологія / І.Я. Яшкін. – Мінск : Навукова тэхніка, 1971. – 256 с.
17. Nitsche P. Die Geographische Terminologie des Polnischen. – Kuhn – Graz, 1964. – 3395 s.
18. Schütz I. Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. – Berlin : Akademie – Verlag, 1957. – 1139 s.

Скорочення назв районів

Бар. – Барський
 Жмер. – Жмеринський
 Іллін. – Іллінецький
 Козят. – Козятинський
 Лип. – Липовецький
 Літ. – Літинський
 Мог. – Под. – Могилів-Подільський
 Мурovanокур. – Мурованокуриловецький
 Орат. – Оратівський
 Хмільн. – Хмільницький
 Черн. – Чернівецький
 Шарг. – Шаргородський

Список інших умовних скорочень

ГО – географічний об'єкт
 ГТ – географічний термін, географічна термінологія
 ЛСГ – лексико-семантична група

У статті проаналізовано окремі семантичні ряди народної географічної номенклатури в говірках Вінницької області області, які пов'язані з лексикою інших термінологічних систем.

Ключові слова: апелятив, географічна термінологія, номенклатура, лексика, географічний об'єкт

The article deals with semantic rows of folk geographic nomenclature in patois of the researching region, which are connected with the vocabulary of other terminological systems.

Keywords: meaning, geographic terminology, nomenclature, vocabulary, geographical object.

Наталія Вишневана

(Вінниця)

УДК: 803.0-541.2

ПРИРОДА ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ І ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ

Значення – одна з найбільш складних не лише лінгвістичних, але й логічних, психологічних та філософських категорій. У процесі формування лексичного значення беруть участь та знаходять відображення три взаємозв'язаних фактори: навколошня дійсність, мислення та система мови. Невичерність та складність цих категорій призводять до того, що сформулювати загальноприйняте визначення значення неможливо. Для його об'єктивного пізнання слід враховувати різні підходи.

Численні визначення значення, що пропонувались у різний час представниками різних напрямків мовознавства, можна звести до двох основних типів:

- 1) до значення як ідеальної субстанції, відбиттєвої категорії, співвідносної з такими психічними явищами, як уявлення та поняття [17; 14; 5; 16];
- 2) до значення як реляційної сутності:
 - а) як відношення між словом-знаком та поняттям [15];
 - б) як позамовної реакції на мовленнєвий стимул [4];

- в) як відношення між мовними одиницями у семантичному полі [18; 19];
- г) як відношення між знаками у синтагматичному ряду [6];
- д) як сукупність відношень знака [2].

Відповідно концепції значення, що тяжіють до того чи іншого підходів, отримали в лінгвістиці назву субстанціональної та релятивістської. Перша концепція зародилася в надрах традиційної семасіології, друга є характерною для різних течій структуралізму.

Відмінність обох підходів проявляється передусім в оцінці співвідношення лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів у формуванні категорії значення слова.

Прихильники субстанціонального підходу відводять чільне місце у формуванні лексичного значення екстралінгвістичним факторам, зокрема зв'язку значення з мисленням та поняттям як основною розумовою категорією.

Лексичне значення, як і поняття, вони уявляють як «свого роду розумові концентрати», «згустки людських знань про певні фрагменти навколошньої дійсності, що ґрунтуються на специфічній формі відбиття дійсності – узагальненні та абстракції» [7, с. 9].

Єдність значення і поняття, як зазначають більшість лінгвістів, не означає їхньої тотожності [7, с.14, 18-23; 5, с.17-18; 16, с. 57]. Не заперечуючи концепції значення як відбитого в слові поняття, вони стверджують, що значення, не зливаючись з поняттям, має його передумовою і вводять термін «звичайне» та «наукове» поняття (у цьому ж напрямку іде розмежування «ближайшого» та «дальнейшого» значень у Потебні [13, с. 19] та «формального» і «змістового» понять у Кацнельсоні [7, с. 18-23]). Значенням слова може бути реалізоване як звичайне поняття, яке містить той мінімум найбільш загальних та характерних ознак, які необхідні для розпізнавання предмета, так і наукове поняття, яке значно ширше попереднього.

Лексичне значення і поняття не може ототожнюватися також через те, що в значенні відбувається не просто певна реалія, але й особливості її сприйняття та осмислення людиною, наслідком чого є наявність у значенні слова різного роду нашарувань – експресивно-емоціональних та стилістичних відтінків, які разом утворюють конотативний аспект значення [3, с. 107; 12, с. 27].

Відводячи належну роль у формуванні лексичного значення позамовним факторам, учени-субстанціоналісти, однак, применшують вплив власних мовних факторів і заперечують навіть відносну самостійність мови. Слід погодитись з Д.Н. Шмельовим, який зазначає, що значення слова-знака визначається не лише його “предметною співвіднесеністю”, але й тим, в яких він відношеннях з іншими знаками, як він представляє закріплений за ним смисл: «цим зумовлена подвійна природа лексичного значення слова: слово є одночасно знаком реалії та одиницею мови» [16, с. 15-16].

Недоліки субстанціональної концепції значення слова була покликана виправити нова (релятивістська) концепція, яка бере свій початок від вчення Фердинанта де Соссюра. Однак, як відзначають сучасні лінгвісти, цей підхід до розуміння лексичного значення привніє ще більше незрозумілого.

Структуралісти розглядають мову як іманентну сутність, як систему протиставлень, незалежних від реальних властивостей членів цих протиставлень. Всі категорії і поняття (в тому числі і значення) вони намагаються виразити в термінах самої лінгвістики, заперечуючи при цьому будь-який вплив мислення на структуру мовлення і абсолютизуючи самостійність мови.

Так, Фердинанд де Соссюр взагалі відмовляється від поняття «зна-чення» і протиставляє йому «значенінність» – продукт системи мови, яка визначається співвідношенням слова з іншими словами певного ряду.

Неспроможними є також концепції значення представників неогум-больдтіанської лінгвістичної школи (Й. Трір, В. Порциг, Л. Вайсгербер), які заперечували будь-яку самостійність значень поза семантичним полем.

У так званому біхейвіорістському напрямку лінгвістики, розробка ідей якого належить Л. Блумфілду [4], мову розуміють як «мовлен-невку поведінку» людини, а значення слова ототожнюють із результатами прагматичної дії думки.

Прихильники теорії синтагматичного релятивізму (В.А. Звєгінцев, М.Н. Муравицька) підходять до проблеми значення слова як до його вживання, «потенційної сполучуваності» [6]. Не можна не погодитися з критикою цієї концепції Д.Н. Шмельзовим, який зазначає, що сполучуваність є важливим показником значення слова, але саме «показником, а не власне значенням» [16, с. 56].

З усіх релятивістських теорій значення найбільш прийнятною, зокрема, для розуміння структури лексичного значення, є концепція, згідно з якою значення розуміється як сукупність відношень знака. Знак вступає у відношення з сутністю, що він позначає (денотатом), з поняттям, що він виражає (сигніфікатом), з умовами мовленнєвого акту та його учасниками, з іншими знаками: а) на парадигматичній вісі; б) на парадигматичній вісі. Відповідно розрізняють такі види значень: денотативне, сигніфікативне, прагматичне та структурне значення. Останнє може бути двох типів: диференціальне значення, або значеннєвість, та синтаксичне значення, або валентність.

Аналіз основних підходів до розуміння лексичного значення дає на підставі стверджувати, що не протиставлення субстанціоналістської концепції релятивістській, екстрапінгвістичних факторів власно мовним, а їхній синтез та комплексне врахування, уможливлює розуміння сутності такого складного і багатоаспектного поняття, як значення.

На нашу думку, найдоцільніше визначати значення як сукупність знань про слово та його вживання. У такий спосіб значення розглядається в концепціях В.В. Левицького, Т. Шіппана, І.А. Стерніна, О.Д. Огуя.

Сутність лексичного значення найкраще розкривається через його структуру. У сучасній семасіології значення витлумачують як складний об'єкт, багатошаровий комплекс, конституентами якого виступають “семантика” (інформація про позначувані словом предмети і явища навколошнього світу), “прагматика” (інформація про умови комунікації), “синтаксика” (інформація про правила вживання знака).

Єдності поглядів лінгвістів щодо тлумачення змістових компонентів, а також їхньої кількості в структурі лексичного значення немас.

Семантику знака прийнято розглядати на двох рівнях: предметному (денотативному) та понятійному (сигніфікативному). Говорячи про предметний компонент значення, слід чітко розрізняти референт та денотат. Референт – це окремий предмет. Під денотатом розуміється або “клас певних предметів” [1, с. 60], або «об'ективна властивість якогось об'єкта чи предмета» [9, с. 106], або типізо-ване уявлення про клас предметів. Найбільш прийнят-ним, на нашу думку, є визначення денотата як класу «ідентичних предметів» (для конкретних слів) або класу «однотипних ситуацій» (для абстрактних слів), об'єднаних певними ознаками [11, с. 14-16].

Мовним відповідником денотата є сигніфікат – «відбита у свідомості сукупність ознак класу однотипних предметів чи ситуацій» [11, с. 17]. Сигніфікат, виступаючи всеохоплюючою понятійною формою, виконує найбільш суттєву функцію мови – бути репрезентантом мислення [9, с. 111].

Сигніфікат і денотат знаходяться один з одним у відношеннях як зміст поняття до його обсягу, і, на думку деяких лінгвістів, складають основу значення словесного знака.

Г. Клаус, піддаючи критичному аналізу виділення таких розділів семіотики як семантика, прагматика і синтаксика, запропонував розділити семантику на 2 шари: власно семантику, що включає сферу ідеального, і сигматику, яка охоплює сферу матеріального [8, с. 16]. Згідно з цим семантику знака, його смисловий стрижень утворює сигніфікат. Сигматика знака представлена референтом і денотатом. Ці компоненти знаходяться за межами мови, а тому не можуть входити до складу лексичного значення, хоча вони є одним з найважливіших факторів, які зумовлюють це значення.

Прагматика знака, або конотація, представляє собою «узуально чи оказіонально закріплена за ним інформацію про умови та учасників комунікації і виражає емотивно-оціночне

та стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначенні у висловлюванні, яке отримує на основі цієї інформації експресивний ефект» [15, с. 5]. Щодо того, чи входить конотація в структуру значення, то думки вчених розійшлися.

Так, перша група вчених (К. Ердман, В.І. Шаховський, В.Н. Телія, А.В. Філіпов, І.В. Арнольд) розглядає конотацію як один із аспектів лексичного значення. Зокрема, К.О. Ердман розрізняє три компоненти в значенні слова: понятійний зміст (*begrifflicher Inhalt*), побічний зміст (*Nebensinn*) та емоційну цінність (*Gefühlswert*) [17, с. 107]. Останні два компоненти утворюють разом з позицією сучасного мовознавства конотативний аспект значення. Інша група вчених (В.А. Звєгінцев, Ю.Д. Апресян) заперечує таке розуміння значення [6, с. 180; 1, с. 68].

Ми поділяємо думку лінгвістів, що належать до першої групи, і вважаємо, що виводити конотацію за межі значення, означає, говорячи словами С.Д. Кацнельсона, робити його «штучне препарування» [7, с. 16].

Конотація постає структурою, до якої входять емоціональний, оціночний, експресивний та стилістичний компоненти.

Синтаксику знака складає сукупність його структурних відношень. Відношення між словами на синтагматичній вісі, тобто, у мовленнєвій ситуації, утворюють синтаксичне значення або валентність слова, відношення між словами на парадигматичній осі, тобто, в системі мови, утворюють диферен-ціальне значення або значеннєвість [2, с. 105-106]. Структурне значення слова характеризує положення цього слова в системі мови і повинно входити як обов'язковий компонент в склад його лексичного значення.

«Не дивлячись на безперечну доцільність розрізнення трьох вказаних компонентів у структурі значення, – вважає В.В. Левицький, – кордони між ними умовні та рухливі»; і далі: «Лексичне значення – це структурована цільність, де емоціональне невід'ємне від раціонального, логічного, а логічне – від власно мовного – синтаксичного» [10, с. 14].

Отже, лексичне значення – багатоаспектне поняття, що охоплює:

а) сукупність відбитих у свідомості та структурованих у мові об'єктів та явищ дійсності (семантика);

б) сукупність семантичних співзначень, за допомогою яких здійснюється ставлення людини до предмета номінації та умов комунікації (прагматика);

в) сукупність синтагматичних та парадигматичних відношень слова (синтаксика).

На тлі викладених вище концепцій можна запропонувати наступне визначення значення слова: значення – це набуті шляхом досвіду (в процесі діяльності) знання про сукупність мовленнєвих та немовленнєвих ситуацій, в яких може бути вживе слово.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. / Ю.Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
2. Апресян Ю.Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1963. – С. 102-150.
3. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 299 с.
4. Блумфілд Л. Язык [пер. с англ. Е.С. Кубряковой и В.П. Мурат] / Л. Блумфілд. – М.: Прогress, 1968. – 607 с.
5. Васильев Л.М. Проблема лексического значения и вопросы синонимии / Л.М. Васильев // Лексическая синонимия: сб. статей. – М. : Наука, 1967. – С. 16-26.
6. Звегінцев В.А. Семасиологія / В.А. Звегінцев. – М. : Ізд-во МГУ, 1957. – 321 с.
7. Кацнельсон С.Д. Содержание слова: значение и обозначение / С.Д. Кацнельсон. – М. - Л. : Наука, 1965. – 107 с.

8. Клаус Г. Сила слова: Гносеологический и прагматический анализ языка / Г. Клаус. – М. : Прогресс, 1967. – С. 13-19.
9. Колшанский Г.В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации / Г.В. Колшанский // Языковая номинация (общие вопросы). – М. : Наука, 1977. – С. 99-146.
10. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики / В.В. Левицкий. – К. : УМК ВО, 1989. – 156 с.
11. Левицкий В.В. Сучасне розуміння структури лексичного значення / В.В. Левицкий // Мовознавство. – 1982. – №5. – С. 12-19.
12. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 147 с.
13. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М. : Наука, 1958. – т. 1-2. – 551 с.
14. Смирницкий А.И. Значение слова / А.И. Смирницкий // Вопросы языкознания. – 1955. – №2. – С. 79-89.
15. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. – М. : Соцэгиз, 1933. – 272 с.
16. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 362 с.
17. Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика / Д.Н. Шмелев. – М. : Наука, 1977. – 334 с.
18. Erdmann K.O. Die Bedeutung des Wortes / K.O. Erdmann. – Leipzig, 1925. – 382 S.
19. Porzig W. Die Einheit des Wortes. Ein Beitrag zur Diskussion / W. Porzig // Sprache-Schlüssel zur Welt. – Düsseldorf, 1959. – S. 158-163.
20. Trier J. Sprachliche Felder / J. Trier // Zeitschrift für deutsche Bildung. – 1932. – №9. – S. 417-427.
21. Schippan Th. Ein Forschungsbericht: Gedanken zu einer Bedeutungskonzeption / Th. Schippan // Potsdamer Forschungen, Reihe A, Heft 89. – Potsdam, 1988. – S. 21-22.

У статті розглянуто сутність лексичного значення та описано його структуру, а також проаналізовано основні концепції значення в сучасних студіях.

Ключові слова: лексичне значення, субстанціональна та релятивістська концепції, семантика, прагматика, синтаксика.

The article focuses on the concept of lexical meaning and its structure. It gives the analysis of the basic conceptions of meaning in modern linguistics.

Key words: lexical meaning, substantial and relative conceptions, semantics, pragmatics, syntaxics.

*Тетяна Володіна
(Київ)*

УДК 811.112.2'37

МЕТАФОРИЧНИЙ ПЕРЕНОС ЗНАЧЕНЬ ПОХІДНОГО СЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛІСЕМІЧНИХ ВІДІМЕННИКОВИХ ДІЄСЛІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Одним із засобів розвитку і збагачення семантики слів, без утворення нових, є метафоризація мови. Процес метафоризації мови з поширенням семантики слів – це дуже давній процес. Унаслідок цього багато слів сучасної мови набули різноманітного значення. Метафоризації присвячено чимало праць лінгвістів, літературознавців, філософів, психологів. однак проблема метафоризації і нині залишається надзвичайно складною, адже йдеться про процеси мислення, в яких породжується знання про світ. Метафоризація значень похідного слова в сучасній німецькій мові – це наслідок дії складних когнітивних механізмів, які дотепер не мають остаточного тлумачення, тому вважаємо дану проблематику актуальною.

Метою дослідження є розкриття природи метафорізації значень відіменникових дієслів сучасної німецької мови з урахуванням динаміки їхнього полісемантичного потенціалу. **Об'єктом** дослідження виступають полісемічні відіменникові діеслови сучасної німецької мови. Предметом даної статті є проблема походження метафоричного значення в похідних лексичних одиниць сучасної німецької мови.

У мовознавстві спостерігалися різні підходи до класифікації типів семантичних змін лексичних одиниць. Вони можуть розрізнятися, у першу чергу, за своєю природою, оскільки в їхній основі лежать різні закономірності. Ми маємо на увазі закони асоціативних зв'язків, завдяки яким визначаються види семантичних змін слова у процесі його історичного розвитку, типи відношень між значеннями і, як кінцевий результат, типи самих значень у семантичній структурі багатозначного слова [7, с. 137–144]. Асоціативні зв'язки, як відображення наших понять і уявлень про взаємодію фактів і явищ предметного світу, складні й різноманітні. Найстійкіші з них, що надійшли із соціального досвіду мовного колективу і визначають появу вторинного вживання слів, ґрунтуються на вигаданому зв'язку і спільноті об'єктів навколошнього світу. Суть багатозначності полягає у тому, що якась назва предмета, явища, переходить, переноситься також і на інший предмет, інше явище, і тоді одне слово вживається як назва одночасно декількох предметів, явищ. Залежно від того, на якій основі і за якою ознакою назву одного предмета передають іншому, розрізняють три основних види переносних значень, тобто три типи полісемії: метафору, метонімію та синекдоху [3]. Щойно метафора була усвідомлена, виокремлена із ряду інших мовних явищ і описана, одразу виникло питання про її двояку сутність: бути засобом мови і поетичною фігурою [9, с. 60–84]. Наше дослідження розкриває метафору як засіб розширення значення слова.

Метафори, що розширяють полісемантизм похідних слів, принципово відрізняються від поетичних, індивідуально-авторських метафор. Перші мають мовний характер, вони частотні, відтворювані, анонімні. Мовні метафори, що слугують джерелом виникнення в слова нового значення, переважно необразні, тому їх називають “сухими”, “мертвими”. Проте можуть бути і такі переноси значення, за яких частково зберігається образність. Утім виразність подібних метафор значно поступається експресії індивідуальних поетичних образів.

Сухі метафори, які породжують нові значення слів, уживаються в будь-якому стилі мовлення (науковому, офіційно-діловому); мовні образні метафори тяжіють до експресивного мовлення, їхнє вживання в офіційно-діловому стилі не допускається; індивідуально-авторські метафори – надбання художнього мовлення, вони створені майстрами слова. У випадку, якщо назва предмета чи явища переноситься на інший предмет чи явище внаслідок їх функціональної спільноті, виділяють функціональний перенос як різновид метафори. У сфері префіксальних дієслів найрегулярнішими є перенесення різних дій і результатів цих дій.

Мовна метафора закладена в самій природі мови і досліджується в лінгвістиці як комплексна проблема, що стосується лексикології, семасіології, теорії номінації, психолінгвістики, лінгвостилістики. Вона є готовим елементом лексики; таку метафору не потрібно щоразу створювати – її беруть готовою і вживають у мовленні; при цьому живе мовлення зазвичай перенасичене метафоричністю. Мовна метафора автоматично сприймається і відтворюється у мовленні, часто навіть без усвідомлення того, що звичні слова мають фігуральний смисл. Розглядаючи мовленнєву метафору з точки зору її лексичного статусу, можна дійти висновку, що це самостійна лексична одиниця, яка відносно вільно входить до семантичних зв'язків і реалізується у різноманітних лексичних оточеннях [11, с. 26–52].

Якщо уявити образний потенціал слова у вигляді “шкали образності”, то на одному її кінці (з максимальним ступенем образності) виявиться художня метафора, а на іншому (з нульовим ступенем образності) – загальна (абстрактна) лексика, яка ні за яких умов не може метафоризуватися. Між цими полюсами розподіляються всі інші лексичні одиниці; знаходять там своє місце і мовні метафори та необразні похідні значення. Наприклад, діеслово *igel*, утворене від іменника *der Igel*: 1) іжак (*Erinaceus L.*); 2) іжак (загорожа); 3) каре; кругова

оборона; позиція, обладнана для кругової оборони; опорний пункт; 4) йорши (для чищення пляшок, труб); 5) борона, розпушувач), має такі значення: 1) розпушувати (трунт), 2) скородити (боронувати), 3) перен. колотитися, втиратися (про людину). Цікавим є той факт, що від твірної основи "Igel" не можуть бути утворені префіксальні дієслова.

Необхідно розрізняти метафоричні (образні) та необразні похідні значення (вторинні номінативні, номінативно-похідні). Проте розмежувати ці явища не завжди легко. Іноді необразна лексика розглядається поряд із метафорою, і в словнику поміткою "перен." нерідко позначаються не лише метафоричні переноси, а й інші типи полісемії: розширене чи звужене значення, кальки, функціональний перенос тощо.

Критерієм розмежування мовної метафори і необразного значення може слугувати різниця у характері семи, яка пов'язує вихідне (початкове) значення з похідним у тому й іншому випадку. Для мовної метафори такою семою слугує чуттєва ознака, не релевантна для денотативної частини вихідного лексичного значення або яка зовсім не належить до її структури і стосується конотації [6, с. 289–292]. Для необразного похідного значення така сема може визначатися як загальна (абстрагована) ознака, що вираховується логічним шляхом як елемент схожості за формою, просторовою локалізацією, функцією тощо, релевантна як для похідного, так і для первинного значення, що не привносить у слово додаткових експресивних, емотивних чи оцінних забарвлень. Вона й бере участь у формуванні необразного похідного значення як загальний семантичний елемент. Необразне похідне значення, на відміну від мовної метафори, має семантичну самостійність: воно сприймається й існує у мові незалежно від вихідного значення, що свідчить про його номінативну самостійність. Розбіжності між мовною метафорою і необразним похідним значенням в узагальненому вигляді можуть бути зведені в таблицю (див. табл. 1.).

Загальнозвінаним є той факт, що при метафоричному процесі деяка частина семантичного змісту вихідного значення переноситься у метафоричне значення, залишаючись при цьому незмінною або зазнаючи тих чи інших смислових модифікацій [8; 4].

Пошиrenoю і загальноприйнятою [1, с. 48–67] є точка зору, згідно з якою метафоричний перенос здійснюється на основі спільногометафоричного компонента. Інша точка зору передбачає таке: ознака, яка слугує основою метафоричного переносу, не лише не релевантна для семантичної структури слова, що переосмислюється, але й часто взагалі не є елементом цієї структури, а залежність метафоричного значення від вихідного визначається зовсім не повторенням у метафоричному значенні елементів, суттєвих для номінативних значень, а відображенням у них асоціативних чи репрезентативних ознак, тобто ознак, що тим чи іншим чином відображають уявлення, пов'язані з позначуваними даними словами предметами та явищами.

Таблиця 1.
Розбіжності між мовною метафорою та необразним похідним значенням слова

Мовна (образна) метафора	Необразне похідне значення
В основі семантичного звуку лежить емпірична ознака, не релевантна для семантичної структури вихідної семеми; Низька номінативна значущість (залежність від вихідного значення); Зв'язок словесного знака з детонатом опосередкований вихідною реалією (подвоюванням денотата); Семантична двоплановість; Експресивна і оцінка наслідків	В основі семантичного звуку лежить ознака, що виокремлюється логічним шляхом, релевантна для семантичної структури вихідної семеми; Висока номінативна значущість (відносна самостійність); Безпосередній зв'язок словесної ознаки з денотатом; Немає двоплановості; Експресивна і оцінка наїральність

Така ознака, як стійка асоціація, пов'язана з уявленням про явище, що позначається словом, не може вважатися ні диференційною семою, ні взагалі конструктивним елементом значення. Зіставляючи тлумачення основних і переносних значень слів, констатують, що у тлумаченні схожих значень нема і натяку на ті якості, які закріплені за ними при їх застосуванні до людей [12]. Існує думка про те, що конотативна ознака, яка слугує основою метафоричного переносу, не належить до основного значення слова і не релевантна для вихідного значення [5].

Вважаємо, що протиріччя описаних позицій значою мірою ґрунтуються на різному розумінні обсягу лексичного значення. Якщо лексичне значення трактують як структуру, що охоплює, окрім денотативного змісту, всі конотативні нашарування, то звідки й черпають “спільні семантичні елементи”, які призводять до стилістичної метафори.

Системний аналіз великої кількості словникового матеріалу засвідчив, що характерним для мовної метафори можна вважати відсутність спільногого з вихідним значенням семантичного елемента. У тих відносно небагатьох випадках, коли такий компонент семантики виокремлюється і фіксується, він має об'єктивний характер, нестійкий, легко трансформується й руйнується і тим самим виявляє свою семантичну неспроможність. Компонент семантики, що здійснює смисловий зв'язок метафоричного значення з вихідним, має різний ступінь складності. Такий елемент семантики може бути конкретною ознакою, яка лежить на поверхні, легко виокремлюється і експліцитно прив'язує метафоричне значення до вихідного.

В інших випадках в основі метафоризації лежить не конкретна ознака, яку можна виділити і позначити, а спільне чи схоже враження, яке спровокає порівнювані предмети. За цим принципом створюються цілі ряди метафоричної лексики, зокрема, низка експресивних найменувань – характеристик дій людини, що виражають полісемічні відімінникові дієслова: *eseln* (від імен. *der Esel* – осел, дурень) I. 1) *важко працювати; працювати, не розгиночи спини; надриватися;* 2) *зробити дурницю, поводитися нерозумно;* 2. *піджартовувати (над кимось), дурити когось;* *kälbern* (від імен. *die Kalbe* – теляця) I. 1) *телитися;* 2) *дуркувати, поводитися по-дитячому;* 3) *блювати.*

Роль семантичного посередника між вихідним і метафоричним значеннями може виконувати множина сем (звичайно нерозчленована, дифузна), які сховані у глибині семантичної структури і добуваються з неї при метафоризації. У мовній метафорі може актуалізуватися сема, не лише не релевантна для денотата, але й така, що суперечить звичайному уявленню про об'єкт, проте яка кожного разу виявляється при глибинному аналізі (зокрема, психологічному). Інакше кажучи, лексичне значення мовної метафори пов'язано з вихідним денотатом і детерміновано його властивостями, хоча ці властивості не фіксуються у семантичній структурі вихідного значення, а дістаються з її глибин. Такий компонент семантики, що пов'язує метафоричне значення з вихідним називається *символом метафори* виходячи х таких причин: термін *символ метафори* застосовується не лише до одиничної семи, але й до множини сем (порівнямо традиційні терміни конотативна сема, асоціативна ознака, засіб аперцепції і таке інше); термін пов'язує джерело метафори і готову метафору і представляє їх у єдності: ознака, яка в семантичній структурі подібного значення відносилася до сфери конотацій, у метафорі переміщається у денотативну частину, стає диференційною семою.

Дійсно, якщо у номінативному значенні дієслова *fuchseln* (від імен. *der Fuchs* – лисиця) сема “хитрість” є потенційною, тобто не належить до денотативного ядра, а лише відображає деяку якість, що приписується людиною цій тварині, то у мовній метафорі *fuchseln* сема “хитрість” стає диференційною, визначаючи семантику лексичного значення в цілому і його денотат. Таким чином, *символ метафори* може бути представлений як конотативна ознака вихідного значення, перетворена у процесі метафоризації у провідну ознаку метафоричного значення; інакше, як потенційна сема вихідного значення, перетворена у диференційну сему метафори.

Під *символом метафори* ми розуміємо елемент семантики, що складається або з однієї семи, або із сукупності сем, який у вихідному номінативному значенні відноситься до сфери конотацій, а в метафоричному значенні належить до денотативного змісту в якості ядерних

(диференційних) сем і слугує основою смислових перетворень у процесі метафоризації. Символ метафори виконує функції предмета кваліфікації, відображаючи складну, спарену (здвоєну) структуру кваліфікації у мовній метафорі. Типову кваліфікативну структуру метафори визначають як чотирикомпонентну: власне кваліфікація, суб'єкт кваліфікації, об'єкт кваліфікації та основа кваліфікації [2]. Структура ускладнюється шляхом виокремлення предмета кваліфікації – ті властивості реалії, які стимулюють емотивну реакцію суб'єкта мовлення; Так кваліфікативна структура дієслова *mähren* = *mägen* від імен. *die Mähre*: 1) *шката*; 2) *кінь, коняка*; *mägen*: 1) *зволікати, баритися; тягнути, затягувати; працювати як виснажена коняка, копатися*; 2) *копатися, ритися (в); заважати, зміщувати, перемішувати*; 3) *базікання, молоти дурницею*, реалізується таким чином дієслово *mägen* – такий вид трудової діяльності (об'єкт кваліфікації), який мовець (суб'єкт кваліфікації) вважає порівняно з “нормальними” видами трудової діяльності (основа кваліфікації) поганим (власне кваліфікація) через немічність чи непоказного вигляду виконавця дії (предмет кваліфікації), так само і відіменниковий префіксальний полісемант *vermähen*: 1) *приводити в (повний) безлад, псувати*; 2) *діал. робити когось предметом пересудів* має семантику негативного ставлення виконавця до роботи, за яку він відповідає.

Із позицій словотвору пропонується така схема: в іхідне слово – суб'єкт – базис – кваліфікація – похідне слово. Наприклад, іменник *der Storch* є твірною основою для відіменникового дієслова *storchchen*: 1) *крокувати як на ходуля*; 2) *переставляти ноги, як лелека*, яке мовець (суб'єкт кваліфікації) вважає порівняно з нормальними видами ходьби (базис кваліфікації) незвичайним (власне кваліфікація) через своєрідне пересування ніг виконавця дії (похідне слово).

При метафоризації здійснюється ніби подвійна поетапна кваліфікація і метафоричний процес ґрунтуються на багаторівневості людської свідомості. Вважають, що свідомість містить чотири основних рівні: сенсорний, понятійний, емоційно-оцінний і ціннісно-етичний. Метафоричні переноси, які ґрунтуються на різних рівнях свідомості, утворюють позитивну конотацію.

У ракурсі семантичних трансформацій метафора розглядається як полісемічне явище, що забезпечує вторинну номінацію об'єкта, який позначається, і лексичне значення метафори слід аналізувати в межах парадигматичних відношень вихідної та похідної одиниць. Треба звернути увагу й на те, як проявляються денотативні семи у похідному значенні в порівнянні з вихідним, тобто, поширюються, узагальнюються, замінюються або випадають ті чи інші змістові компоненти денотативної частини лексичного значення.

Із позиції компонентного аналізу виявлено семантичні трансформації метафори на рівні архісеми та диференційних сем. Метафора корелює з іншими семантичними категоріями в аспекті суміжності та бінарності, або у полі суміжності та полі протиставлення. У полі суміжності метафори називаються полісемічними, у полі протиставлення – синонімічними. Полісемічна метафора утворюється за наявності метафоричного зв'язку як джерела полісемії і також реалізується в полі суміжності. Семантичний процес, що стимулює прояв метафоричної полісемії, – це заміна архісеми (АС) та додавання нових диференційних сем (ДС) або заміна АС та узагальнення ДС. Наприклад, дієслово *teufeln* утворене від іменника *der Teufel*: *чорт, диявол, біс; сатана; демон* полісемічне і містить у своїй структурі такі значення: 1) *буянити*; 2) *поводитися негідно (мерзенно)*; 3) *безчинствувати*. Перше метафоричне значення “буянити” утворюється завдяки заміні АС. Друге метафоричне значення набуває нової АС “поводитися негідно (мерзенно)”. Результатом третього метафоричного переносу “безчинствувати” є значення, яке використовувало семантичну трансформацію заміни АС. У відіменниковому префіксальному дієслові *ver+teufeln*: 1) *перен. перетворитися на диявола (біса, звіра)*; 2) *перен. втратити людську зовнішність* результатом утворення двох метафоричних значень можна вважати також трансформацію заміни АС.

Метафора-персоніфікація має місце в разі перенесення ознак і властивостей людини на предмети, явища природи, абстрактні поняття і перебуває у полі суміжності. Семантична структура персоніфікованої метафори трансформується через процеси заміни АС та додавання ДС, заміни АС та актуалізації ДС. Утворення нового значення дієслів *durch+wintern* “перен. зависнути у когось на якись період часу”, *aus+loben* “перен. переказитися”, *be+nebeln* “перен. сп’янити” відбувається за допомогою заміни АС. Сфера метафори семантичних полів також суміжна. Структура метафор семантичного поля виявляється через семантичні процеси заміни АС та актуалізації ДС і заміни АС та додавання нових ДС. Так, у дієслова *aus+glötten* 1) розгладжувати, прасувати (близну) 2) вирівнювати, згладжувати 3) полірувати, лощити 2. (*sich*) заспокоюватися (про море, людину)) відбувається заміна АС “заспокоюватися” на *sich beruhigen* (ставати спокійним) та актуалізація ДС – спокійно, повільно у дієслів – вихідні значення та похідні значення дієслів. Образна метафора запроваджує у мові синонімію і відповідно породжує синонімічну метафору. Структурна синонімічна метафора зумовлена заміною АС та додаванням ДС.

Установлено, що семантичні трансформації метафор на рівні диференційних сем відбуваються у межах таких семантичних процесів: актуалізація ДС, тобто одна, або декілька ДС переходять у ядерну сему; додавання нових ДС, тобто переносне значення іноді сприяє виникненню нових ДС; генералізація, узагальнення ДС, при цьому відбувається їх перехід з лексико-граматичних у категоріально-граматичні; випадіння ДС, тобто узагальнення одних ДС може супроводжуватись випадінням інших ДС. Метафора – це перенесення назви з однієї дії або предмету на іншу або інший на основі схожості ознак. Метафори постійно створюються заново. Це один з основних шляхів розвитку значень слів і збагачення словникового складу. Заново створені метафори є *семантичними неологізмами* [10]. Метафори, що сприймаються вперше, є поєднанням знайомого, прийнятого у мові з незнайомим, новим; вони передбачають зіставлення предметів чи явищ за схожістю чи за їх поєднуністю, і при цьому слухач чи читач самостійно розкриває нове значення, виходячи з того, що йому знайомо, і вловлює ту схожість чи той зв’язок, які послужили основою для вживання слова у переносному значенні.

Отже, новостворені метафори є творчим елементом мовлення як для автора, так і для читача; вони створюють враження свіжості, оновленого вживання слів. Проте, якщо їх уживають повторно, то нове значення починають уловлювати безпосередньо без зіставлення з первинним значенням слова. Це призводить до стирання образності, до розвиткові в слові нових похідних значень, які виокремлюють у самостійні лексичні одиниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессарабова Н. Д. Из метафорического фонда: [метафора в средствах массовой информации] / Наталья Ивановна Бессарабова // Журналистика и культура русской речи. – М. : МГУ, Вып. 2. – 2002. – С. 48–67.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф; отв. ред. Г. В. Степанов. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
3. Зализняк А. А. Феномен многозначности и способы его описания / Зализняк Андрей Анатольевич // Вопросы языкознания. – 2004. – №2. – С. 20–45.
4. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
5. Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкоznании) / Н.З. Котелова. – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1976. – 164 с.
6. Минский М. Значение и метафора / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. ХХІІІ : Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 289–292.
7. Ольшанский И. Г. О соотношении лексической полисемии и метафоры / Г. Ольшанский // Лексика и лексикология: сб. научн. тр. – М. : Институт языкоznания РАН, 2000. – Вып. 11. – С. 137–144.
8. Потебня А. А. Слово и миф / А.А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 622 с.

9. Скляревская Г. Н. Языковая метафора в словаре. Опыт системного описания / Г.Н. Скляревская // Вопросы языкоznания. – 1987. – № 2. – С. 60–84.
10. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / [сост. А.Н. Зуев и др.; под рук. М.Д. Степановой]. – [2-е стереотип изд.]. – М. : Русский язык, 2000. – 536 с.
11. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / В.Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 26–52.
12. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.

У статті автор розкриває природу процесу метафорізації походних значень відіменникових дієслів з урахуванням динаміки їх полісемантичного потенціалу, представляє різні підходи до розгляду питання метафорізації значень мовних одиниць, детально аналізує семантичну структуру полісемантичних відіменникових дієслів сучасної німецької мови.

Ключові слова: метафора, метафоричний перенос, семантична структура, сема, полісемія, походне слово.

The author reveals the metaphorization process character of the denominative verbs derivative values according to the dynamics of their polysemous potential, represents different approaches to the metaphorization issue consideration of the language units values, analyses in detail the semantic structure of polysemous denominative verbs in modern German language.

Key words: metaphor, metaphorical transfer (word division), semantic structure, seme, polysemy, derivative word

Марина Вотінцева
(Дніпропетровськ)

УДК 811.161.1'374

СТУПІНЬ КРЕОЛІЗАЦІЇ ЯК ДИФЕРЕНЦІЙНА ОЗНАКА ТЛУМАЧНОГО Й ЕНЦІКЛОПЕДИЧНОГО СЛОВНИКІВ

У пропонованій статті порушено проблему способу опису слів в енциклопедичному словнику за допомогою нелінгвістичної інформації, представленої текстовою та образотворчою формами.

Проблеми лексикографії були досліджені відомими вченими, з-поміж яких – Л.В. Щерба, Х. Касарес, В.В. Виноградов та ін. У сучасних роботах увагу зосережують на вивченні загальних особливостей словників та їхній структуралізації, структурно-семантичних особливостях словникових дефініцій (В.В. Дубчинський, В.І. Карасик, О.І. Толікіна, Н.Л. Тичинська та ін.).

Метою даного дослідження є аналіз енциклопедичної словникової статті, до складу якої включено креолізований текст. Для вивчення особливостей дефініцій слів було використано «Великий Російський енциклопедичний словник» (2005) і «Великий тлумачний словник російської мови» (2004).

Одне з найважливіших протиставлень у словникарській справі – це поділ словникових видань на лінгвістичні, або філологічні, словники та енциклопедії. Це протиставлення має як формальний, так і змістовний характер. У лінгвістичних словниках описую слово, їхні значення й особливості вживання, а в енциклопедичних – сферу понять, фактів і реалій.

Основною одиницею мікроструктури словника є словникова стаття. Словникові статті – відносно самостійні тексти, які включають заголовне слово і його пояснення, що заповнюють певне місце відносно один одного і порівнюються між собою за зовнішніми (формальними) ознаками – наявністю лівої й правої частини, обов'язковим і факультативним

елементами, шрифтовим виділенням, скороченням у тексті і т.д.. У словниках різних типів статті суттєво різняться за обсягом, структурою та іншими характеристиками: від розгорнутих статей в енциклопедичних словниках до коротких статей в орфографічних словниках, у яких заголовне слово збігається з його поясненням. Таким чином, можна сказати, що словникова стаття – це лінгвістичний жанр, що інформує не лише про слово, але й про різні види мовних оточень слів – контекстних, класних, дериваційних, фразеологічних, функціональних [11, с. 6].

«Великий тлумачний словник російської мови» містить докладні відомості, що допомагають правильно вживати слова в мові. Основні елементи словникової статті сукупно дають повне уявлення про слово, його написання, вимову, зміну, походження, зміст і вживання в мові.

Словникова стаття тлумачного словника складається з декількох зон опису. Кожна зона містить особливий тип словникової інформації. Перша зона – лексичний вхід словникової статті, вокабула або лема. Часто у вокабулі вказується наголос. Лексичний вхід звичайно виділяють напівжирним шрифтом, і тому в жаргоні лексикографів і редакторів ця зона часто називається «чорним словом». У тлумачному словнику після лексичного входу найчастіше подаються зона граматичної інформації й зона стилістичних позначок. Граматична інформація про слово в тлумачних словниках містить вказівку на приналежність до частини мови, характерні граматичні форми (наприклад, для іменників – форма родового відмінка однини та вказівка на рід). Комплекс стилістичних позначок дає уявлення про обмеження щодо вживання слова: літературна мова vs. діалекти, термін vs. не термін; різні стилі літературної мови. У тлумачних словниках далі йде зона значення, яку розділяють на окремі підзони: номер значення, додаткові граматичні й стилістичні позначки, зона тлумачення, зона прикладу/ілюстрації, зона відтінків значення.

У тлумачних словниках словникову статтю здебільшого завершує зона фразеологізмів. Через нерідке маркування останньою знаком ромба, в професійному мовленні лексикографів її називають «заромбовою» зоною. Крім того, для більш повного опису слова в деяких випадках наводять етимологічну або історичну інформацію (вона формує зону етимології).

Для маркування зони словникової статті використовують різні види графічного виділення, що дає змогу читачеві легко знаходити й розмежовувати типи інформації.

Структурною одиницею основного тексту алфавітної енциклопедії є енциклопедична словникова стаття, що постає відносно самостійним текстом із заголовним словом і його поясненням. На відміну від статті лінгвістичного словника, її кваліфікують завершеним текстом, якому надають ознак цілісності й зв'язності (властивості, притаманні тексту взагалі), послідовності викладу, значенневої й граматичної завершеності. Наприклад:

КСИЛОМЕТР (*от ксило... и ...метр*), прибор (*сосуд с сообщающейся с ним градуированной трубкой*) для определения объема тел неправильной формы (*первоначально гл. обр. из дерева*) путем измерения объема жидкости, вытесненной погруженным в сосуд телом. [5].

Енциклопедична стаття дає характеристику не одиниці мови, а предмету, поняттю, явищу, тобто її реально-предметному наповненню. Можливі й відхилення від цього принципу: енциклопедичний словник може містити статті-тлумачення, досить близькі до лінгвістичного опису. У цьому випадку в статті фіксуються як властиво предметні аспекти заголовного слова, так і ті, що мають відношення до його властивостей як одиниці мови.

Для енциклопедичної статті характерні основні складники процесу читацького сприйняття щодо зв'язаного тексту – інформаційна, логічна, психологічна, естетична. Енциклопедична стаття в певному сенсі відкрита для впливу суб'єктивних факторів, що знаходять прояв на всіх рівнях статті як тексту (наприклад, індивідуально-авторського початку). Її властиві також чітка послідовність у викладенні властивостей описаного об'єкта, відсутність повторів, надмірності інформації або втручання інформації іншого типу.

Стиль енциклопедичних статей характеризується лаконічністю викладу, який не допускає використання експресивної, емоційної лексики, через дотримання вимоги

максимально наукового опису. Водночас зі статей вилучають обороти наукової мови, використовувані в журнальних статтях та монографіях.

Енциклопедичні словники містять найважливіші відомості про сучасний стан тієї або іншої галузі знань, про найбільш важливі події, осіб, явища. Підґрунтам для енциклопедичної статті виступають конкретні відомості й факти, а також поняття, закони, правила й т.п.

Заголовним словом енциклопедичного словника може виступати слово, словосполучення, вираз, термін, власне ім'я, а словникова стаття може включати різного роду інформацію – насамперед нелінгвістичну, передану в текстовій і образотворчій формах (у вигляді малюнків, фотографій, діаграм, карт та ін.).

Для текстів, організованих комбінацією природної мови з елементами інших знакових систем або впорядкованих множин, ще не вироблене єдине загальноприйняте термінологічне позначення. Поряд із метафоричним терміном «kreolізований текст», запропонованим Ю.О. Сорокіним і Є.Ф. Тарасовим [9], використовують й інші терміни: «синкретичне повідомлення» (Р.О. Якобсон [12]), «полікодовий текст» (Г.В. Єйгер, О.Г. Соnіn [7]), «лінгвовізуальний феномен» (Л.М. Большиянова [4]), «ізовербалний комплекс» (А.О. Бернацька [3]). Водночас власне визначення залишається, попри зазначені термінологічні розбіжності, однаковим. Зокрема всі дослідники наголошують на семіотичній ускладненості, негомогенності тексту, комбінації природного мовного коду з кодом якої-небудь іншої семіотичної системи. У даному дослідженні для позначення негомогенних, синкретичних повідомлень (текстів), утворених комбінацією елементів різних знакових систем, використовуємо термін «kreolізований текст». Початок науковому осмисленню креолізованих текстів було покладено в семіотиці, що обумовлене дослідженням зображення як особливої знакової системи, а також можливих контекстів її застосування [2].

У центрі уваги сучасних дослідників (О.Є. Анісімова [1], Л.М. Большиянова [4] та ін.), які вивчають креолізований текст, у першу чергу перебуває співвідношення верbalної та іконічної, візуальної знакових систем, тобто невербалні, графічні засоби, що супроводжують писемну мову.

Зображення й слово в креолізованому тексті не протиставлені, але й не ідентичні один одному. Між верbalною й образотворчою частинами встановлюються різні кореляції. О.Є. Анісімова в цьому зв'язку вказує на відносини взаємодоповнення й взаємозалежності. У першому випадку зображення зрозуміле без слів і може існувати самостійно. Верbalний коментар описує зображення, дублюючи його інформацію. У другому випадку зображення залежить від верbalного коментаря, який визначає його інтерпретацію. Без коментаря зміст зображення незрозумілий і може бути хибно витлумачений [1, с. 12].

Принципова відмінність у сприйнятті верbalного тексту й зображення полягає в тому, що для сприйняття тексту потрібен час, певні витрати розумових зусиль для усвідомлення інформації, що міститься в ньому [10]. Зображення, навпаки, є одномоментним для сприйняття, здатним миттєво передати більшу частину закладеної в ньому інформації [8, с. 15]. Загальне сприйняття креолізованого тексту здійснюється через подвійне декодування інформації: при добуванні концепту зображення відбувається його «накладення» на концепт верbalного тексту, взаємодія двох концептів призводить до створення единого загального концепту креолізованого тексту [1, с. 13]. Таким чином, в аспекті сприйняття зображення первинне щодо верbalного тексту, роль якого часто зводиться до вибору одного з можливих означуваних.

Залежно від характеру зв'язку зображення з верbalною частиною виділяю три основні групи текстів:

1. Тексти з нульовою креолізацією: зображення не представлене й не має значення для організації тексту.

2. Тексти із частковою креолізацією: верbalна частина відносно автономна, незалежна від зображення, між верbalними й образотворчими компонентами встановлено автосемантичні відношення. Здебільшого образотворчий компонент у цьому випадку

супроводжує вербальну частину і є факультативним елементом в організації тексту (див. рис. 1). Рис. 1

ЛЕТУЧИЕ РЫБЫ, гигантский морской скат, отображаемый на схемах. Да. 15-55 см. Ск. 76 видов, в тропиках и умеренных водах Тихого океана и Индийского океанов. В России в с. Яблонево «Приморье» есть виды до 200 грамм до 300 г. Общая известность.

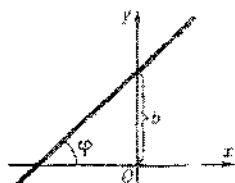

Летучая рыба.

3. Тексти з повною креолізацією: вербальна частина не може існувати автономно, незалежно від образотворчої частини – між двома компонентами встановлено синесемантичні відношення. Вербальна частина в цьому випадку відсилає до зображення, а зображення виступає облігаторним елементом тексту [1, с. 15]. (див. рис. 2.).

Рис. 2

ЛИНЕЙНАЯ ФУНКЦИЯ, линейные функции: изображаются на графике прямой линией (рис.) Выражается формулой $y = kx + b$, где $k =$

тангенс угла ϕ , под которым прямая пересекает ось абсцисс.

Отже, тлумачний словник можна вважати словником з нульовим ступенем креолізації, а словник енциклопедичний ймовірно віднести до групи із частковою креолізацією, хоча деякі словникові статті тяжіють до креолізації повної. Більш детальний опис таких способів тлумачення є перспективним напрямком наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) / Е.Е. Анисимова. – М. : Академия, 2003. – 128 с.
2. Агеев В. Н. Семиотика / В.Н. Агеев. – М. : Весь Мир, 2002. – 256 с.
3. Бернацкая А. А. К проблеме «креолизация» текста: история и современное состояние / А. А. Бернацкая. // Речевое общение (Теоретические и прикладные аспекты речевого общения): Специализированный вестник / Красноярский гос. Унив.; под ред. А. П. Сквородникова. – Красноярск : КрасГУ, 2000. – Вып. 3 (11).– С. 104–110.
4. Большиянова Л.М. Внешняя организация газетного текста поликодового характера / Л.М. Большиянова. // Типы коммуникации и содержательный аспект языка: сб. науч. тр. / АН СССР, Ин-т языкоznания. Совет молодых учёных и специалистов. – М. : Наука, 1987. – С. 57–61.
5. Большой Российской энциклопедический словарь. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2005. – 1888 с.: ил.
6. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С.А. Кузнецов]. – СПб. : Норинт, 2004. – 1536 с.
7. Ейгер Г. В. К построению типологии текстов / Г.В. Ейгер, В.Л. Юхт. // Лингвистика текста: материалы науч. конф. при МГПИИ им. М.Тореза. – М., 1974. – Ч.1. – С. 46–62.

8. Медведева Е. В. Рекламная пропаганда или «Почем опиум для народа?» / Е.В. Медведева. Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 1. – С. 22–35.
9. Сорокин Ю. А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю. А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия / [Н.А. Безменова, В.П. Белянин, Н.Н. Богомолова и др.]. – М. : Наука, 1990. – С. 180–186.
10. Ульянов Ю. Е. Лексическая семантика словесного стимула и структура ассоциативного поля: (психолингвистическое исследование фрагментов лексики на материалах «Латышско-русского ассоциативного словаря»): автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ю. Е. Ульянов. – Минск : БГУ им. В. И. Ленина, 1989. – 19 с.
11. Шведова Н. Ю. Парадоксы словарной статьи / Н.Ю. Шведова. // Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре: сб. ст. / АН СССР, Научный совет по лексикологии и лексикографии / [ред. Ю.Н. Карапулов]. – М. : Наука, 1988. – С. 6–11.
12. Якобсон Р. О. Избранные работы / Р. О. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 455 с.

У статті розглянуто способи опису слів в енциклопедичному словнику за допомогою нелінгвістичної інформації, представленої текстовою та образотворчою формами. Проаналізовано співвідношення вербалної й іконічної, візуальної знакових систем в словниковій статті. Виділено три основні групи креолізованих текстів: з нульовою, частковою та повною креолізацією.

Ключові слова: креолізований текст, енциклопедичний словник, словникова стаття, вербальна частина, ізозверб.

The ways of the word description with the help of non-linguistic information in thesaurus are under consideration. The interrelation of verbal and iconic, pictorial systems in the dictionary entry is analyzed. Three main groups of creolized texts are singled out: with zero, partial and full creolization.

Key words: creolized text, thesaurus, dictionary entry, verbal part, pictorial element.

*Ірина Гаценко
(Чернігів)*

УДК 81'411.4

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧASNOMU MOWOZNABSTVI

Група звуконаслідувань лексики привертала увагу дослідників дуже давно, адже вона безпосередньо пов’язана з надзвичайно важливою для мовознавчої науки проблемою – зв’язку звуку і значення. М. Рубіні підкреслював: «Серед найголовніших проблем мовознавства навряд чи є друга така проблема, яка так багато обговорювалася б мовознавцями та філософами, фахівцями і нефахівцями, як проблема ономатопеї» [1, с. 497]. Попри їхню, здавалося б, формальну примітивність і функціональну маргінальність, ономатопеїчні слова є чи не найцікавішим і найзагадковішим сегментом лексичної системи людської мови загалом і етнічної зокрема. Ономатонея, крім того, що становить традиційний аргумент для прихильників відомого ще з античних часів погляду про мотивований суттю позначуваного предмета чи явища план вираження мовного знака, містить велику з’ясувальну силу при розгляді проблеми виникнення мови загалом і звукових особливостей кореня, складу, просодичних характеристик тощо здогадної первісної мови зокрема. Усіляке нове дослідження, у предметному полі якого з’являються звуконаслідуванні слова, – це ще один крок до прояснення питання про універсальне й ідіоетнічне в людській мові.

При цьому увага зверталася передусім на звуконаслідуванні слова як на наочний приклад мотивованості мовного знака: «При більш уважному розгляді виявляється, що майже будь-яке слово, що називає звук чи предмет, який звучить, так чи інакше з цим звуком пов’язане звуковою формою» [2, с. 174].

Отже, актуальність даної розвідки передусім зумовлена потребою дослідження явища ономатопеї в сучасному мовознавстві. Мета дослідження полягає в комплексному аналізі слів-звукозображен. Завдання статті – проаналізувати останні дослідження, що їх присвячено проблемі мотивованості мовного знака, дати компонентний аналіз ономатопеї та порівняльний аналіз компонентної семантики цих одиниць.

Популярну свого часу тему звуконаслідувальних слів, без якої практично не обходилася жодна фундаментальна мовознавча праця (згадаймо хоча б “Мову” О. Єсперсена), Ф. де Соссюр визначив як периферійну, яка аж ніяк не могла похитнути основного висунутого ним положення про немотивованість мовного знака. Свою позицію він аргументував тим, що звуконаслідувальні слова не є органічними елементами мови, що насправді їх аргументованість не є повною і що певною мірою вони є приблизні та напівумовні імітації певних звуків, до того ж кількісно займають незначне місце у системі мови. Причина такого незмінного інтересу може полягати не лише в необхідності бачити мовний знак та мовну систему в їх найповніших проявах, а й у бажанні враховувати те, що є менш регулярним. З іншого боку, сам Ф. де Соссюр, визначаючи, що звуконаслідувальні слова змінюються під впливом фонетичної та морфологічної еволюції і набувають рис, притаманих решті мовних знаків, фактично визнає їхню повноправність у мовній системі. Тобто, при всій своїй звукозображеності, близькості до передачі звуків навколошнього світу, вони, безумовно, належать абсолютно певній мовній системі, використовуючи фонеми, притаманні конкретній мові, отже, природна мотивація значною мірою корегується соціально.

Осмисленню даної проблеми в мовознавстві сприяли праці Х. Марчанда [3], Дж. Р. Ферса [4], Л. Блумфілда [5], Л. Сміта [6], Г. Хільмера [7], у яких досліджувалися різні аспекти словотворчої структури ономатопеїчних слів та розглядалося питання словотворчого статусу сполучень фонем та окремих фонем у складі ономатопеї. Але, незважаючи на спроби лінгвістів проаналізувати деякі аспекти даного явища, слід зазначити, що проблема ономатопеї в сучасному мовознавстві вивчена ще далеко неповно.

Незважаючи на зростання уваги до явища іконізму в мові і на спробу розглядати його як один з фундаментальних принципів мової організації, брак задовільної теорії дається відмінно. Більше того, в галузі звукосимволізму та звуконаслідування його не вдається компенсувати і застосуванням нових точних методів. Наприклад, отримані в межах психолінгвістики цікаві та різноманітні дані щодо фonoсемантических зв'язків у різних мовах, попри розвинену експериментальну техніку, застосовану для цього, не піддаються остаточній верифікації. І хоча сучасні дослідники далеко відійшли від наївних тлумачень, на зразок тих, що наводились у першому словнику звуконаслідувань Шарля Нодье (*Dictionnaire des onomatopees*, 1808: *Bedon* “черевань”: ономатопея звуку барабана, або *Biffer* “викреслювати”; звук, що створює гусяче перо, коли ним швидко проводять по паперу), сама проблема все ще залишається нерозв'язаною і потребує подальших наукових зусиль.

Згідно із сучасним розумінням, термін «звуконаслідування», або «ономатопея» (у процесуальному значенні), вживають на позначення безпосередньої звукової імітації звуків нелінгвістичної природи шляхом комбінації відповідних сегментів, які добирають із інвентарю фонем певної мови (див.: Trask 1994: 247). Унаслідок цього виникають мовні одиниці, проблема визначення статусу яких є доволі складною. Йдучи слідом за дискусіями з цього приводу у вітчизняній традиції, нами відокремлюються звуконаслідування від вигуків. На підтвердження нашої позиції наводимо такі аргументи: дієслівно-вигукові слова виступають лише у функції присудка, тоді як звуконаслідування можуть виконувати й функцію підмета, означення тощо. Вигуки виражают волевиявлення та емоції, тобто виступають в якості такого знака, як сигнал, тоді як звуконаслідування є знаком-іконою, знаком-копією. Значення ономатопів мотивовано їхнім звуковим складом, вони є багатозначними, на відміну від омонімічності і повної залежності від контексту вигуків, у них використовується не лише редуплікація, як у вигуках (роль цієї редуплікації не тотожна в цих двох розрядах) та повторах, наявності парних слів,

крім того їхнє значення ніяк не залежить від інтонації. До цього можна додати й такі два інші фактори: завжди існують умови для створення нових звукових символів (словотворча функція) на відміну від вигуків та цілком розвинена індивідуальна варіативність ономатопів. Вигуки багато в чому зберегли зв'язок з інстинктивними звуками, їхнє коло досить обмежене. Фонетичні особливості вигуків та звуконаслідувань не тотожні, особливо, як це видно на функціях приголосних та голосних (у вигуках важливішою є роль голосних: голосні в коренях ономатопейчних слів характеризують звукові явища переважно з тональної точки зору, отже, служать для вираження того чи іншого ступеня інтенсивності сили звукового явища). Існує певна тенденція щодо вживання голосних та приголосних звуків у складі звуконаслідувальних слів української мови. Можна говорити про закріплення за окремими приголосними сили та slabкості, глухоти та дзвінкості звучання. Роль звука в створенні звуконаслідувального ефекту визначається його позицією в слові. Отже, всі фонеми, що входять до складу ономатопейчних слів, безпосередньо виконують звуконаслідувальну функцію. Лексико-граматичне значення ономатопей часто залежить від якісної характеристики ауслаутних фонем, що вказують на поступовість / миттєвість, тривалість / нетривалість звучання та шумову забарвленість наслідуваного явища. Таким чином, ауслаутний приголосний звуконаслідувальних слів передає миттєвість, нетривалість звучання, і навпаки, довгий ауслаутний голосний відображає його тривалість, поступовість, багаторазовість. Навіть шляхи поповнення не є ідентичні: вигуки поповнюються за рахунок повнозначних частин мови, тобто матеріал беруть з мови; звуконаслідування є звернутими до денотата, а не до мової системи. Хоча, безперечно, є й спільне: насамперед те, що ономатопи можуть відбивати мовленнєве використання вигуків.

Якщо порівняти цей висновок із результатами досліджень на матеріалі неіndoєвропейських мов (у збірнику статей за матеріалами міжнародного симпозіуму, присвяченого ідеофонам: Voeltz, F. K. Erhard, and Christa Kilian-Hatz, eds. (2001) Ideophones. John Benjamins Publishing Company, vii+434pp.) [8,c.434], то виявляється, що в останніх характерною рисою ідеофонів є, зокрема, наявність особливих словотворчих характеристик. Поза тим, можуть виявитися відмінності також і на синтаксичному рівні. Так, у згадуваному збірнику редактори у вступній статті, називаючи типологічні подібності, зафіксовані на матеріалі багатьох мов, стверджують, що звуконаслідування (у висловленні) уводяться переважно за допомогою *verbum dicendi* або підрядного сполучника типу *що*, *щоб*, *як*. Проте, як свідчать дослідження, це не є універсалією – наприклад, в українській та російській мовах картина виглядає інакше, оскільки звуконаслідування в них переважно виконують роль присудка, що дає, на наш погляд, додаткові підстави говорити про наявність у цьому пункті типологічно релевантної відмінності.

З усього сказаного можна зробити висновок, що положення про універсальність звуконаслідувальних слів (оскільки вони фіксуються у більшості мов, і їхня наявність передбачена в усіх мовах), попри позірну наочність, зовсім не є таким самоочевидним. Самої наявності замало, щоб говорити про ономатопейчні утворення як про універсальну категорію. У різних мовах вони мають відмінний набір фонетичних, фонологічних, морфологічних, синтаксичних, семантичних і, очевидно, дискурсивних параметрів. Опис цих параметрів є необхідним для визначення їхнього статусу, як уважають сучасні дослідники (див. G. Nilson). Проте типологічні дослідження в цій сфері перебувають на початковому етапі, тож розв'язання цих проблем ще попереду.

Цікавий момент, на який слід звернути увагу, стосується семантики звуконаслідувань. Йдеться про класифікацію власне за тематичними ознаками, а отже, за зв'язком із певною референційною сферою. Як доводить аналіз проведенного дослідження, картина світу, зафіксована в мові, відрізняється від фізичної реальності, тобто мова фіксує фізичні характеристики світу вибірково. Можна очікувати, що не всі «нелінгвістичні» звуки навколошнього світу відтворюються за допомогою звуконаслідувань, а також, що в різних мовах фіксуватимуться дещо відмінні фрагменти звукової реальності, що відповідало б

положенню про неоднакову категоризацію дійсності в різних мовах. Цікаво, на нашу думку, міг би виглядати портрет людини у дзеркалі звуконаслідувальних слів з поширеними групами лексем, що наслідують цмокання, пирхання, кашель, сміх, а також звуки жування та ковтання.

У звуковому вигляді звуконаслідувань знаходить відображення позамовний чинник (зображення звукова дійсність) і мовні фактори. На перший погляд звуконаслідування з'являються як універсальні слова, однак той самий звук об'єктивної реальності може зображуватися в різних мовах зовсім різними звуками (наприклад, українські, російські качки кричать *кря-кря*, датські – *rap-rap*, французькі – *couin-couin*, а в інших країнах крик качки передається як *gick-gack, hap-hap*). Мотивованість звуконаслідувань таким чином є не абсолютною, не природною, а соціально зумовленою, відносною. Якщо при імітації завдання полягає в точному відтворенні звуків навколошнього світу, то при утворенні звуконаслідувань кожен народ членує світ звуків відповідно до системи фонем своєї мови.

Підсумовуючи вище зазначене, не можна не погодитися з думкою І.О. Голубовської про те, «що слухові враження, концептуалізовані різними мовами, відрізняються тим більше, чим далі перебувають одна від одної географічно і культурно досліджувані мови. Віддалені в культурно-мовному відношенні етноси не тільки по-різному «чуєть» голоси тварин, а й виявляють певну вибірковість при їхній сенсорно-рецептивній концептуалізації» [9, с. 41].

Нетотожність звуконаслідувальних моделей у досліджуваних мовах можна пояснити можливістю побудови певної кількості правильних моделей одного явища та різноманітністю засобів і способів моделювання. Відповідно, подібність звуконаслідувальних моделей пояснюється спільністю об'єкта моделювання і стає можливою завдяки послабленню сигніфікативної функції звуків мовлення та збільшенню ролі їхніх акустичних властивостей в ономатопейчих словах, завдяки чому в мові можуть існувати декілька звуконаслідувань, що моделюють однакові звучання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rubinyi M. Das Problem der Lautnachahmung / M. Rubinyi // Germ.–Rom. Monatssehrift. – 1913. – Bd. 5. – S. 497.
2. Rauhut F. Probleme der Onomatopoie / F. Rauhut // Volkstum u kultur der Romanen. – 1928. – Bd. 3 – S. 113.
3. Marchand H. Motivation by Linguistic Form / H. Marchand // Studia Neophilologica. — 1957. - Vol XXIX. – P. 54-66.
4. Firth J. R. Papers in lingvistics / J. Firth. – 1934-1951. – London, 1958.
5. Blomfield L. Language / L. Blomfield. – London, 1935.
6. Smith L. P. The English Language / L.P. Smith. – London, 1950. – P. 64-66.
7. Hilmer H. Schallnachahmung, Wrtschupfung und Bedeutungs wandel: Diss. Halle / H. Halle. – 1916.
8. Voeltz F. K. Ideophones / [Erhard, and Christa Kilian-Hatz, eds]. – John Benjamins Publishing Company, 2001. – 434 p.
9. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовної картини світу : [монографія] / Ірина Олександровна Голубовська. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Логос, 2004. – 284 с.

Статтю присвячено актуальній науковій проблемі – мотивації мовного знака в сучасному мовознавстві. Розглянуто поняття звуконаслідування в сучасній лінгвістиці; зазначено риси, що дають змогу виділити звуконаслідування серед інших категорій слів; здійснено компонентний аналіз ономатопеї та проведено порівняльний аналіз компонентної семантики цих одиниць; проаналізовано їхню структуру.

Ключові слова: ономатопея, звукосимволізм, фоносемантика, мотивація мовного знака.

The article is devoted actual scientific problem – motivation of linguistic sign in modern linguistics. The concept of onomatopoeia is considered in modern linguistics, features which allow to select onomatopoeia among other categories of words are marked, the component analysis of onomatopoeias and comparative analysis of component semantics of these units is given, their structure is analysed.

Key words: onomatopoeia, soundsymbolism, fonosemantika, motivation of a language sign.

УДК 811.161.2'282.2(477.44)

БОТАНІЧНА ЛЕКСИКА ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК: АРЕАЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Іманентна властивість діалектного слова бути пов'язаним із мовним простором уможливлює застосування в діалектологічних дослідженнях ареалогічного методу. Здобутки лінгвогеографів переконливо засвідчують, що комплексне картографування мовних явищ «є лише сприяє створенню чи уточненню цілісної картини ареального варіювання лексики, а є ... розкриває надійний матеріал для часової і просторової інтерпретації діалектних даних, а й ... розкриває нові аспекти у використанні свідчень діалектології у вирішенні проблем історії мови і культури, зокрема у визначенні етапів і джерел становлення літературної мови, розв'язанні питань етно- і глотогенезу» [4, с. 10].

Сьогодні кожна із слов'янських та європейських лінгвістичних шкіл оперує значною за обсягом первісною ареалогічною інформацією, згromадженою насамперед у різних типів атласах. Українська лінгвістична географія має власні ґрунтовні напрацювання, проте відсутність вичерпної картини діалектної диференціації української мови на лексико-семантичному рівні висуває низку першочергових завдань, пов'язаних із створенням Лексичного атласу української мови. Заявлений на Всеукраїнських діалектологічних нарадах у 80-х роках минулого століття цей проект й дотепер залишається не реалізованим і в першу чергу у зв'язку із його масштабністю. Тематично зорієнтований підхід сучасних українських діалектологів до об'єкта картографування наближує нас до створення Лексичного атласу української мови.

Щодо ботанічної лексики, то спробу її лінгвогеографічної презентації здійснив І. В. Сабадош, підготувавши „Атлас ботанічної лексики української мови” [6], що містить 68 карт, мережа обстеження охоплює 133 н.п. з усіх діалектних зон України. Характерно, що лише 12 н.п. репрезентують подільський говір, з них тільки 4 н.п. розташовані у Вінницькій області. Така невіправдана неувага до подільського діалекту – ареалу, в якому проходять межі говіркових угрупувань, пролягали давні адміністративні та політичні кордони, торгові тракти, ареал свого часу зазнавав впливів як різних слов'янських, так і неслов'янських мов, з одного боку, та високий евристичний потенціал ботанічної лексики – великої за обсягом і давньою за походженням, з іншого, спонукали нас створити „Атлас ботанічної лексики Вінниччини” та дослідити зафіксовані мовні факти в лінгвогеографічній проекції.

Джерельною базою дослідження стали власні польові записи 2006-2008 рр., здійснені в 94 н.п. Вінницької обл.; збір матеріалу здійснювався за спеціальною програмою для збирання ботанічної лексики наукового співробітника відділу діалектології Інституту української мови НАН України О. А. Малахівської (1305 позицій); картотека флорономенів центрально-подільських говірок налічує 5252 одиниці (не враховуючи фонетичних та акцентних варіантів).

У нашій роботі ми послуговувалися методикою лінгвістичного картографування, розробленою німецькою школою: було використано 119 графічних знаків, що дало змогу максимально повно відобразити варіативність флоролексики на усіх структурних рівнях мови. Укладений Атлас налічує 63 лінгвістичні карти, з яких 48 лексичних, 9 фонетичних, 5 словотворчих, 1 зведені.

Картографування ботанічної лексики центрально-подільських говірок дало змогу виявити інформацію, цінну як для лінгвістичних, так і позалінгвістичних студій Поділля.

Для мовних явищ, поширеніх на якій-небудь території, характерні диференційні й недиференційні риси. Диференційні – ті, які на досліджуваній території мають різноваріантні форми. Саме вони утворюють ареали, розділені лініями ізоглос. Недиференційними є ті мовні

явища, які на досліджуваній території мають одну форму. Диференційні ж діалектні явища охоплюють протиставлені й непротиставлені мовні факти. Протиставлені – ті, які «співвідносяться за змістом чи за формою з явищами, що виконують у мові ту саму функцію, тобто мають свої еквіваленти на сусідній території, часто й у своєму ареалі». Непротиставлені діалектні явища – засвідчені в одних говірках, але не мають еквівалентів в інших [2, с. 63–64]. Виділивши з-поміж ботанічної лексики центрально-подільських говірок диференційні та недиференційні елементи, а також дослішивши характер ізоглос диференційних мовних явищ, змодельовано просторову проекцію центрально-подільських говірок.

Не членують центрально-подільський ландшафт такі флорономени: *йари^{на}*, *висадок*, *тие^{ниц}'а*, *просо*, *б'іб*, *сойа*, *речка*, *лон*, *карпушта*, *морква*, *мак*, *коло^{сок}*, *полова*, *стру^{чок}*, *ка^{чан}*, *корч*, *виног^{рад}*, *дерево*, *дуб*, *липа*, *береза*, *карлина*, *шишка*, *л'іс*, *бар^вінок*.

Сьогодні є загальнозвінаним положення про ареалогічну цінність, можливість і необхідність використання в лінгвogeографії даних усіх структурних рівнів мови. З огляду на це при внутрішньому членуванні досліджуваного ареалу простежено географічне поширення пасом ізоглос мовних явищ різних рівнів. Засвідчені такі диференційні мовні явища в ботанічній лексиці центрально-подільських говірок:

– **фонетичні опозиції**: *ба^{рак}* : *бу^{рак}* – північна макрозона : південно-західна, південно-східна макрозони; *ква^{сол}'а* : *фа^{сол}'а* – північна, південно-східна макрозони : південно-західна макрозона; *огир^{ки}* : *гойир^{ки}*, *гуйир^{ки}* – південно-західна макрозона : північна, південно-східна макрозони; *перец'* : *перец'* – північна, південно-східна макрозона : південно-західна макрозона; *сон'ашник* : *сойашник* – північна, південно-західна макрозона : південно-східна макрозона; *час^{ник}* : *чос^{ник}* – північна, південно-східна макрозона : південна мікрозона; *ка^{лачик}* : *ко^{лачик}* ‘герань, *Geranium*’ – північна, південно-східна макрозона : південна мікрозона; *подорож^{ник}* : *подорожник* ‘подорожник великий, *Plantago major L.*’ – південна мікрозона : північна, південно-східна макрозони тощо;

– **морфемні опозиції**: *густ'укі* : *гост'акі* ‘ости у злакових’ – північна, південно-східна макрозони : південно-західна макрозона; *хв'іст* : *х^востик* ‘корінець гарбуза’ – південно-східна макрозона : північна макрозона; *од^{земок}* : *в'ід^{земок}* ‘частина стовбура, що прилягає до кореня’ – північна макрозона : південно-західна макрозона; *пав^{та}* : *пав^{тиц}'а* ‘березка польова, *Convolvulus arvensis L.*’ – південно-східна макрозона : південно-західна макрозона; *ичи^{р'уга}* : *ичи^{р'уга}* ‘шириця звичайна, *Amaranthus retroflexus L.*’ – південно-східна, південно-західна макрозони : північна макрозона; *ква^{сек'}* : *ква^{сок}* ‘щавель кислий, *Rumex acetosa L.*’ – північна макрозона : південно-західна, південно-східна макрозони; *п'ід^{пен}'ку* : *о^{пен}'ку* – південно-західна макрозона : північна, південно-східна макрозони тощо.

– **морфологічні опозиції**: *гарбу^{за}* : *гар^{буз}* – північна макрозона : центрально-західна мікрозона; *в'і^ус'уга* : *в'і^ус'уг* ‘вівсюг, *Aventa tatica L.*’ – південно-східна, південно-західна макрозони : північна макрозона тощо;

– **лексичні опозиції**: *во^{ук}*, *во^{чок}* : *міа^{киши}*, *міа^{кушка}* : *середина*, *серединка*, *осредок* ‘середина розрізаного кавуна’ – південна, наддністянська мікрозони : південно-східна макрозона : північна макрозона, центрально-західна мікрозона; *ви^{д'ук}*, *в'і^{д'ук}* : *з'ір^{кач}*, *з'ір^{ката-мак}* ‘мак дикий, *Papaver rhoeas L.*’ – північна макрозона : південно-західна макрозона; *близ^{н'атка}* : *ба-стр'укі*, *ба-струч'ки* ‘два огірки, що зрослися разом’ – південно-західна, південно-східна макрозони : південна мікрозона; *шамп'ін^{йони}* : *печериц'i* – південно-східна макрозона : північна, південно-західна макрозони; *пап^{шойа}*, *пап^{шойі}* : *кукурудза* – наддністянська мікрозона : північна, південно-східна макрозони, центрально-західна, південна мікрозони; *брин^{души}'і* : *ко^{зодр}'із'*, *ко^{зодр}'іс'm'*, *ко^{задр}'іс'm'*, *ко^{задрос}'т'* ‘підсніжник звичайний, *Galanthus nivalis L.*’ – наддністянська мікрозона : південно-західна макрозона; *ка^{лендула}*, *кален^{дула}* : *пан'істка*, *пан'істки*, *пан'іст^{ки}*, *пагн'істки*, *поміаст^{ки}* : *к^{рок}'иш*, *к^{рек}'иш*, *к^{рик}'иш*, *к^{рак}'иш*, *к^{рокуши}* ‘нагідки лікарські’,

Calendula officinalis L. – південно-східна макрозона : північна макрозона : південно-західна південно-східна макрозони та ін.

– *семантичні опозиції*: *ма^РлаP* (*мала^Рй*) – ‘хліб з кукурудзяної муки’ : ‘невдало спечений пшеничний хліб’ : ‘хліб з горохової муки’ : ‘шматок житнього тіста, що використовується для закваски’ – південна, наддністянська мікрозони : південно-східна, південно-західна макрозони: центрально-західна мікрозона : південно-східна макрозона; *гар^Рбуз* – ‘гарбуз великий, *Cucurbita maxima Duchesne*’ : ‘кавун звичайний, *Citrullus lanatus Mansfeld*’ – північна макрозона. центрально-західна мікрозона : південна, наддністянська мікрозони.

Отже, спостережено накладання ізоглос значної кількості мовних явищ різних структурних рівнів, що не лише визначає мовні межі, але й є вагомим лінгвістичним доказом правильності встановленого діалектного членування [1, с. 250]. Просторове розміщення флорономенів центрально-подільських говірок детермінує виділення трьох діалектних макрозон (див. карту 1):

1. Північна макрозона, що належить до південноволинського говору південно-західного наріччя. Ареал охоплює говірки Хмільницького, Козятинського, Погребищенського. Калинівського р-нів, північної частини Літинського, Вінницького р-нів, північної та центральної частин Липовецького, Оратівського р-нів.

2. Південно-західна макрозона межує із західноподільськими та частково з буковинськими говірками південно-західного наріччя. Ареал обіймає говірки південної частини Літинського, Липовецького р-нів, центральної та південної частини Вінницького р-ну. Барського, Жмеринського, Тиврівського, Немирівського р-нів, північно-західної частини Іллінецького, Гайсинського р-нів, Мурванокуриловецького, Шаргородського, Тульчинського. Могилів-Подільського, Чернівецького, Томашпільського, Крижопільського р-нів, західної частини Тростянецького р-ну, Ямпільського, Піщанського р-нів, західної частини Чечельницького р-ну.

У межах південно-західної макрозони виділено три мікрозони: 1) центрально-західна; 2) південна; 3) наддністянська.

3. Південно-східна макрозона, що межує з середньонаддніпрянським говором південно-східного наріччя, охоплює говірки центральної південної частин Іллінецького р-ну, Гайсинського, Теплицького. Бершадського р-нів, східної частини Тростянецького, Чечельницького р-нів.

Кожну окреслену макро- і мікрозони репрезентують флороназви, невідомі в інших зонах. Так, північну макрозону характеризують назви *ви^Рд* ‘мак дикий, *Papaver rhoeas L.*’, *з^Ргонини* ‘вимолочені колоски (відходи більшого розміру)’, *п^Рід:имка* ‘цибуля, яку садять цибулинками’, *го^Рофіанка* ‘стебла гороху, з яких знято врожай’, *п^Рід^Рсосники* ‘маслята, *Boletus luteus*’ та ін.

Південно-західну макрозону формують найменування *кар^Ртофл* і ‘картопля, *Solanum tuberosum L.*’, *перец* ‘перець стручковий звичайний, *Capsicum annuum L.*’, *син^і, си^Рнен^і* ‘*син^і’^аки, *син^і’^оном^і’^ідори* ‘баклажани, *Solanum melongena L.*’, *коза^Рр^і*, *ко^Рзар^іки*, *ко^Рз’^арики*, *ко^Рзар^ік^і’^і, п^ідко^Рзар^іки*, *коб^Рзар^і*, *коб^Рзар^ік^і* ‘підберезник, *Leccinum scabrum S.F. Gray*’, *по^Рнова нуд^і*’, *по^Рнова^Рнуда* ‘брюслина європейська, *Euonymus europaeus L.*’ та ін.*

Південно-східну макрозону репрезентують флороназви *гой^Рки*, *гуй^Рки* ‘огірок посівний, *Cucumis sativus L.*’, *с^імн^і’^а* ‘коноплі посівні, *Cannabis sativa L.*’, *тиканка* ‘цибуля, яку садять цибулинками’, *варги*, *варга*, ‘грузд, *Lactarius piperatus S.F.Gray.*’, *кашка* ‘зерно горіха’, *с^ічен^і’^а* ‘айстра садова, *Callistephus chinensis L.*’, *ман^і’^аки* ‘рідко посіяні коноплі’, *го^Родчик* ‘місце біля хати, де сіють квіти’ тощо.

Аналіз флорономенів, зафікованих у центрально-подільських говірках, на тлі інших українських діалектів дає змогу виділити широкий ряд непротиставних номінативних одиниць – центрально-подільських локалізмів, які найбільше засвідчені в лексико-семантичній групі „Назви дикорослих трав та понять, пов’язаних з ними” (47,5 %): *тала^Ргани*, *п^інораз*, *с^івінораз*, *баран^і’^і*, *ба^Рранчики*, *пам^Рпушка*, *цибул^Рки*, *перво^Рв’^іт*, *брин^Рдуши^і*, *та^Ррасики* ‘ряст порожнистий, *Corydalis cava L.*’, *осо^Ркорики*, *скл’аноч^Рки*, *катерен^Рки*, *ма^Рринки*, *вино^Ррадик* ‘анемона лібровна, *Anemone nemorosa*

L.', *гречуха, гречч 'іРка, криїваунік, пол'о'ва сумка, со'бача сумка, грицевиР кошик* 'трицики звичайні, Capsella bursapastoris L.', *гл'ордин, гл'ордина, бу'йарин, кашка-ма'лашка, мама'личка* 'глід одностовпчиковий, Crataegus monogyna Jacq.' та ін.

Картографування ботанічної лексики Вінниччини дало змоуг не лише вперше здійснити внутрішнє членування центрально-подільського ареалу, встановити широкий ряд локалізмів, не відомих досі українській лексикографії, але й з'ясувати історію постання назв, природу окремих мовних явищ, прогнозувати їхній подальший розвиток. Так, походження флорономена *по'р'ічки* мовознавці трактують неоднозначно: польська дослідниця В. Будзішевська відносить укр. *порічки*, біл. *парэчкі* та ст.пол. *porzeczka* до спільніх українсько-білоруських утворень новітнього часу [8, с. 315-316]. В.Л. Карпова вважає, що польська мова запозичила цю назву з української й білоруської [5, с.331]. І.В. Сабадош спростовує останню версію, наводячи два аргументи: час фіксації назв (ст.пол. *porzeczka* засвідчене наприкінці XV ст., тоді як *порічки* - у XVIII ст.) та „поширення укр. *порічки* переважно в південно-західних укр. діалектах” [7, с. 77]. Дослідник припускає запозичення українського слова з польської мови, проте пристає до позиції В. Будзішевської. На нашу думку, гіпотезу І.В. Сабадоша можна посилити, взявши до уваги лінгвогеографічний аспект номінації рослинни, зокрема просторову поведінку назв рослинни в говірках Вінниччини. Вважаємо, що спочатку (орієнтовно з XV ст.) флороназва з польської мови потрапили на Західну Україну, зокрема й на Вінниччину, звідки поширилися на всю територію України, фонетично трансформувавшись (докладніше див. [3, с. 103-104]).

Свідчення лінгвогеографії виявилися важливими не лише для історії мови, а й для вивчення історії краю, адже репрезентують спілкування подолян з іншими народами, етнічними групами. Ці міжнаціональні зв'язки закарбувались у численних назвах рослин і передовсім у зонах контактування, які виразно окреслюються на сучасних лінгвістичних картах поширення інтродукованих флорономенів на Вінниччині. Так, запозичення флоролексики в центрально-подільські говірки здійснювалось через контакти

- з польською мовою: *морва* 'шовковиця, Morus'; *вен'герка* 'сорт сливи, Prunus Mill.', *ну'жички* 'порічки червоні, Ribes rubrum L.', *ма'л'она* 'диня звичайна, Melo sativus L.' та ін.;
- з румунською: *кочело* 'головка соняшника', *Рута* 'айва, Chaenomeles japonica L.', *дзардзар* і 'абрикос звичайний, Armeniaca vulgaris Lam.', *нат'шойа* 'кукурудза звичайна, Zea mays L.' та ін.;
- з російською: *кри'жоун'їк* 'агрус, Grossularia', *жас'м'їн* 'жасмин, Jasminum', *л'є'жалка* 'грушка, яку їдять пригнилою', *че'р'омуха* 'черемха звичайна, Padus avium Mill.' та ін.

Отож, показ за допомогою системи знаків мовоної субстанції центрально-подільського ареалу виявив багато цінного матеріалу для окреслення індивідуального профілю центрально-подільських говірок, а також інспірує подальші студії діалектної лексики Вінниччини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выгонная Л. Т. Изоглоссы и изопрагмы при дифференциации ареалов / Л. Т. Выгонная // Ареальные исследования в языкоznании и этнографии / [АН СССР]. – Л. : Наука, 1977. – С. 250-254.
2. Герман К. Проблеми наукової інтерпретації лінгвістичних атласів / Костянтин Герман // Діалектологічні студії. 6 : Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації : зб. наук. ст. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – С. 61-70.
3. Гороф'янюк І. В. Номінація плодових і ягідних рослин у центрально-подільських говірках / Інна Гороф'янюк // Лінгвістичні читання : зб. наук. ст. – Вінниця : „Ландо ЛТД”, 2010. – Вип. 3. – С. 99-110.
4. Гриценко П. Ю. Лексична система говорів і картографування / П.Ю. Гриценко // Українська діалектна лексика : зб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 10- 20.
5. Історія української мови. Лексика і фразеологія / [В. О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова та ін.] – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.
6. Сабадош І. В. Атлас ботанічної лексики української мови / І.В. Сабадош. – Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1999. – 104 с.

7. Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури / І.В. Сабадош. – Ужгород : Ужгород, 1996. – 192 с.
8. Budziszewska W. Słownictwo sielskie dotyczące przyrody i wsi / W. Budziszewska. – Wrocław, 1965. – 357 s.

У статті висвітлено досвід картографування ботанічної лексики центрально-подільських говірок, що дозволило вперше здійснити внутрішнє лінгвогеографічне членування говірок Вінниччини, виявити лексичне наповнення кожної з виділених діалектних зон, виявити центрально-подільські локалізми, оцінити цінність ареалогічної інформації для лінгвістичних і позалінгвістичних студій Поділля.

Ключові слова: флорономен, центрально-подільські говірки, діалектне членування, діалектна зона, лінгвальні опозиції.

The article is concerned with an experiment of cartographing of the Central Podillia botanical lexis. It has given the possibility for the first time to reveal the inner differentiation of the Central Podillia areal, to determine the lexical inflation of each outlined dialectal zone, to bring to light Central Podillia regionalisms, to draw the value of received lingual geography information.

Keywords: floranomen, Central Podillia dialects, dialect differentiation, dialect zone, lingual oppositions.

Список обстежених говірок (усі населені пункти розташовані у Вінницькій області)

1. Лозова Хмільницький р-н
3. Комунарівка Калинівський р-н
5. Вівсяники Козятинський р-н
7. Городище Літинський р-н
9. Польова Лисіївка Калинівський р-н
11. Улянівка Липовецький р-н
13. Літинка Літинський р-н
15. Майдан Вінницький р-н
17. Лопатинка Оратівський р-н
19. Рожична Оратівський р-н
21. Почапинці Жмеринський р-н
23. Демидівка Жмеринський р-н
25. Степанівка Вінницький р-н
27. Ометинці Немирівський р-н
29. Криштопівка Іллінецький р-н
35. Станіславчик Жмеринський р-н
33. Журавлівка Барський р-н
35. Станіславчик Жмеринський р-н
37. Нове Місто Тиврівський р-н
39. Рахни Лісові Шаргородський р-н
41. Печера Тульчинський р-н
43. Чуків Немирівський р-н
45. Зяньківці Немирівський р-н
47. Бубнівка Гайсинський р-н
49. Кивачівка Теп-н
51. Котюжани Мурванокуриловецький р-н
53. Руданське Шаргородський р-н
55. Мурафа Шаргородський р-н
57. Журавлівка Тульчинський р-н
59. Клебань Тульчинський р-н
61. Соболівка Теплицький р-н
63. Пологи Теплицький р-н
65. Куявка Могилів-Подільський р-н
67. Сайнка Чернівецький р-н
69. Заболотне Крижопільський р-н
71. Тростянецьник Тростянецький р-н
73. Джулінка Бершадський р-н
75. Вила Ярузькі Чернівецький р-н
77. Стіна Томашпільський р-н
79. Крикливець Крижопільський р-н
81. Поташня Бершадський р-н
83. Буша Ямпільський р-н
85. Пороги Ямпільський р-н
87. Велика Кісниця Ямпільський р-н
89. Болган Піщанський р-н
91. Червона Гребля Чечельницький р-н
93. Голдашівка Бершадський р-н
2. Пиків Калинівський р-н
4. Котюжинці Калиновський р-н
6. Глысків Погребищенський р-н
8. Іванів Калинівський р-н
10. Вахнівка Липовецький р-н
12. Скала Оратівський р-н
14. Микулинці Літинський р-н
16. Стадниця Вінницький р-н
18. Синарна Оратівський р-н
20. Комарівці Барський р-н
22. Біликівці Жмеринський р-н
24. Пилява Тиврівський р-н
26. Криківці Немирівський р-н
28. Василівка Іллінецький р-н
30. Дашиб Іллінецький р-н
36. Перепільчинці Шаргородський р-н
34. Шевченкове Барський р-н
36. Перепільчинці Шаргородський р-н
38. Бушинка Тиврівський р-н
40. Велика Вулига Тиврівський р-н
42. Мухівці Немирівський р-н
44. Гриненки Немирівський р-н
46. Кунка Гайсинський р-н
48. Чечелівка Гайсинський р-н
50. Бахтин Мурванокуриловецький р-н
52. Лучинчики Мурванокуриловецький р-н
54. Хоменки Шаргородський р-н
56. Торків Тульчинський р-н
58. Михайлівка Тульчинський р-н
60. Оляниця Тростянецький р-н
62. Мала Мочулка Теплицький р-н
64. Вербовець Мурванокуриловецький р-н
66. Гонтівка Чернівецький р-н
68. Велика Русава Томашпільський р-н
70. Капустяни Тростянецький р-н
72. Баланівка Бершадський р-н
74. Яришів Могилів-Подільський р-н
76. Возлуйвка Чернівецький р-н
78. Городківка Крижопільський р-н
80. Ободівка Тростянецький р-н
82. Бронниця Могилів-Подільський р-н
84. Русава Ямпільський р-н
86. Підлісівка Ямпільський р-н
88. Вільшанка Крижопільський р-н
90. Гонорівка Піщанський р-н
92. Тартак Чечельницький р-н
94. Демівка Чечельницький р-н

Карта 1. „Діалектні зони центрально-подільських і сучасних говірок (Вікниччина)“

- Північна макрозона
- Південно-західна макрозона
- Центрально-західна мікрозона
- Південна мікрозона
- Нагінсько-стрижинська мікрозона
- Південно-східна макрозона
- межі областей
- межі районів

З ЛЕКСИКИ ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ПІВДЕННОЇ ДОНЕЧЧИНІ

Дослідження лексики окремих тематичних груп у існуважитніх східностепових говірках в останні десятиліття все частіше привертає увагу мовознавців. Слід відзначити діалектологічні студії Л.Д. Фроляк [6], В.Ю. Дроботенко [1], Н.Б. Клименко [3], С. Тарасенкової [5], Н. П. Сіденко [4], Н. Г. Загнітко [2] та ін. На сьогодні однією з актуальних і перспективних проблем вітчизняної лінгвістики є вивчення тематичної групи лексики “Риси людини”, яка у східностеповому мовному просторі не стала предметом системного дослідження.

Метою статті є опис лексико-семантических груп (ЛСГ) “Назви статурної людини”, “Назви горбатої людини”, “Назви людини за кольором очей, волосся, відтінком шкіри” на матеріалі українських східностепових говірок Південної Донеччини.

До ЛСГ “Назви статурної людини” належать 26 номінативних одиниць – репрезентантів семи ‘статурний’, серед яких:

1) прикметники: *струнки-* (н. пп. 1, 3, 4, 8, 16, 18, 21, 26, 28, 33, 34, 36, 40, 41, 43, 44, 47, 48, 51, 52, 56, 60, 61, 63, 67, 70–72, 74–77, 80, 83, 85–88, 90), *стро-ни-* (н. пп. 1, 2, 4–7, 10–12, 14, 15, 17, 22, 23, 29, 32, 42, 48, 49, 55, 59, 61, 63–66, 68, 73, 84, 88, 94), *гарни-* (н. пп. 40, 42, 61, 64, 70, 72, 73, 82, 83, 86, 90), *красиви-* (н. пп. 45, 69, 73, 77, 79, 82, 89) (і фонетичний варіант *крас'иви-* – н. пп. 39, 62, 81, 84), *статни-* (н. пп. 20, 24, 30, 37, 40, 47, 50, 57, 58, 85, 92, 93) (і акцентний та словотвірний варіанти – *статни-* (н. пп. 38, 46) і *постатни-* (н. пп. 40, 47)), *становити-* (н. пп. 25, 27, 90, 91), *стаўни-* (н. пп. 59, 93), *старту-ни-* (н. п. 45), *хороши-* (н. пп. 9, 53) (і фонетичний варіант *хароши-* – н. пп. 2, 81), *фігуристи-* (н. пп. 17, 45, 47) (і словотвірний варіант *фігурни-* – н. п. 65), *ло́жки-* (н. пп. 54, 78);

2) атрибутивні словосполучення: *хороша фігура* (н. п. 69), *добра фігура* (н. п. 50);

3) стійкі порівняння: *йак струна* (н. п. 84), *струнки- йак топол'а* (н. пп. 31, 50), *струнки- йак топolina* (н. п. 13), *стро-ни- йак виточ'їна фігура* (н. п. 19);

4) описові форми: *дуже хороши- на вид* (н. п. 47), *л'удина с красивою фігурою* (н. п. 35), *л'удина з гарним станом* (н. пп. 74, 90), *майє гарни- стан* (н. п. 52).

Найпоширенішою виступає лексема *струнки-* (39 фіксацій), яка є нормативною для літературної мови (СУМ IX, с. 793). Високою частотою вживання в обстежуваних говірках вирізняється й номен *стро-ни-* (31 фіксація), що характерний, як правило, для північної частини досліджуваної території; у 6 н. пп. згадані лексеми функціонують як синоніми. Номенам *статни-* (12 фіксацій) і *гарни-* (11 фіксацій) властива порівняно невисока функціональна активність. Інші номінативні одиниці є нерегулярними. Синоніми засвідчено зрідка: у 64 н. пп. виявлено один маніфестант семи, у 22 н. пп. – два, у 5 н. пп. – три, у 2 н. пп. – чотири, в 1 н. п. – п'ять.

Окремі з наведених назв мають відповідники в інших українських діалектах. Так, лексеми *струнки-* і *стро-ни-* побутують із тим самим значенням у східнословобожанських говірках (ЛС, с. 55). У західнополіських говірках також зафіксовано прикметник *струйний* (разом із назвою *сановътій*) для передачі значення ‘статурний, той, що має струнку, гарну, пропорційно складену фігуру’ (ЄР, с. 119, 112). СБГ подає фонетичний варіант *струнькъ* ‘стрункий’ із прикладом *станочок струнькъ та назви струйний і стрній зі значенням ‘гарно вбраний, нарядний’* (СБГ IV, с. 219, 216, 218). У східнословобожанських говірках засвідчено найменування *стаўни-*, *станисти-*, *становити-*, *статни-*, які також уживаються зі значенням ‘статурний, який має струнку фігуру’ (ЛС, с. 54, 55). Лексему *стбтний* виявлено й у гуцульських

говірках, але із семантикою ‘заможний, багатий’ (ГГ, с. 177). У східнословожанському просторі зафіксовано й слова *гарни-*, *ф'ї гуристи-*, *хв'ї гуристи-*, *ф'ї гурни-*, *ха роши-* ‘статурний’ (ЛС, с. 15, 58, 59). Лексема *гарни-* у згаданому обширі має ще значення ‘красивий, з привабливою зовнішністю’ і ‘той, якому не властива зарозумілість’ (ЛС, с. 15); номен *ха роши-* уживается ще зі значеннями ‘красивий, з привабливою зовнішністю’, ‘той, який виявляє повагу до інших’, ‘щирій до когось’ (ЛС, с. 59). Найменування *кра сиви-* та *кра с'їви-* у східнословожанському континуумі передають тільки одне значення – ‘з привабливою зовнішністю’ (ЛС, с. 30). Лексема *ло єки-* у східнословожанських говірках побутує із семантикою ‘спритний, вправний’ (ЛС, с. 33). СБГ подає слово *лувкий* із трьома значеннями – ‘хороший; красивий; смачний’ (СБГ II, с. 374). Остання особливість свідчить про широту загальної позитивної оцінності семантики назви. Звернімо увагу на лексему *ста ту-ни-*, яка, на нашу думку, є варіантом слова *ста турни-* (заміна вібранта [r] щілинним [й], очевидно, полегшує вимову). Розгляд цієї лексеми як вторинної номінації (утворення від іменника *статуя*) маломовірний. Подібний номен (щоправда, афіксальний антонім) засвідчує СП: *не^встатэйний* ‘(про людину) незgrabний, некрасивий, без хороших форм тіла’ (СП, с. 61).

ЛСГ “Назви горбатої людини” включає репрезентанти семи ‘горбата людина’: корелятивні пари (субстантивовані прикметники) *горбати-* : *горбата* (63 н. пп.: 2, 3, 5–12, 14–18, 20, 22–24, 26, 28, 29, 31–40, 42, 43, 45, 46, 48, 49, 51–58, 62, 64–68, 73, 75–80, 82, 86, 88, 91) (демінутиви *горбате^н’ки-* : *горбате^н’ка* – 5 н. пп. (1, 4, 59, 63, 84) і *горбат^е^н’ки-* : *горбат^е^н’ка* – 1 н. п. (63)), іменники *горбун* (10 н. пп.: 25, 27, 41, 74, 87, 89, 90, 92–94) (деривати *горбач*’ – 7 н. пп. (30, 44, 47, 70, 71, 83, 85), *горбан*’ – 5 н. пп. (21, 50, 60, 61, 69), *горбат[’]ко* – 1 н. п. (13)), стійке порівняння *горбати- йак пен*’ (1 н. п.: 72), вторинні номени (назви казкового персонажа) *ко н’ок горбун’ок* (1 н. п.: 19), *горбоконик* (1 н. п.: 13). Функціонування в окремих говірках утворень із зменшувально-пестливим суфіксом *-ен’к-* пояснюється дією своєрідного табу під час називання людей із певними фізичними вадами, адже народна мораль не дозволяє ображати покараного Богом. Різні фізичні вади в людини позитивної вдачі діалектоносії й намагаються “приховати” шляхом уживання переважно зменшувально-пестливих суфіксів. Напр., суфікс *-ен’к-* надає лексемам відтінку співчуття, про що можуть свідчити демінутиви типу *горбате^н’ки-*, *кри^вен’ки-*, *слабен’ки-*, *худен’ки-*. Передачі згаданого відтінку можуть сприяти лексема *се^вредешна*, а також займенник та прикметник середнього роду *во^{но} б^ідне*: *горбата* / *се^вредешна та л’удина* / *ш^іч’о оце же горб // йак же во^{но} б^ідне* (н. п. 4). У говірці н. п. 81 номена для позначення горбатої людини не зафіксовано; інформант так пояснює цей факт: *горбату л’удину ми вооби^жч’е н’і как не^в нази^в вайем / бо см^і юати^с а н’^їл’з’а с кал’ики*.

До складу ЛСГ “Назви людини за кольором очей, волосся, відтінком шкіри” входять маніфестанти 10 сем.

Сема ‘білявий, який має світле волосся, біле обличчя’ виражена такими номінативними одиницями: прикметниками *б^іл’ави-* (69 н. пп.: 1–13, 15, 16, 18, 20, 23–27, 29–35, 37–43, 45, 47, 48, 52, 53, 55–57, 59, 61, 63–66, 68–72, 74–76, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 89–93), *б^іли-* (16 н. пп.: 8, 22, 35, 44, 46, 50, 56, 58, 60, 73, 76, 79, 80, 85, 88, 90), *б^ілобриси-* (9 н. пп.: 19, 21, 22, 40, 49, 54, 62, 77, 78), *с’в^ітли-* (2 н. пп.: 88, 90), стійкими порівняннями *б^іли- йак моло^{ко}* (1 н. п.: 38), *б^іли- йак сме^втана* (1 н. п.: 67), *б^іла йак кови^{ла}* (про жінку – 1 н. п.: 5), корелятивними родовими парами *блондин* : *блондинка* (1 н. п.: 94) (фонетичними варіантами *блон’д’ін* : *блон’д’інка* – 8 н. пп.: 2, 14, 17, 19, 28, 45, 67, 82), *б^іл’ак* : *б^іл’ач’ка* (1 н. п.: 36), *б^іл’а^ука* (про жінку – 7 н. пп.: 19, 42, 50, 51, 60, 70, 74), *б^іл’анка* (про жінку – 1 н. п.: 27). Деякі номени зафіксовано в діалектних словниках: *біл’авка*, *біл’а^ука* ‘мила’, ‘кохана’ (про дівчину), ‘милий’, ‘коханий’ (про хлопця, рідко), ‘блондинка’, *біл’ак* ‘білий гриб’ (*Boletus edulis* Bull.), *біл’анка* ‘ромашка’, *біл’анка*² (доміно) ‘фішка’ (ОБГ I, с. 56, 57); *білявка* (разом із *біляв’на* та *білявочка*) ‘мила, кохана’ (ГГ, с. 26).

Сема ‘чорний, який має шкіру темнуватого забарвлення й темне волосся’ репрезентована прикметниками ч’орн’ави- (88 н. пп.: 1–16, 18–21, 23–38, 40–45, 47–77, 80–94), ч’орни- (7 н. пп.: 17, 22, 46, 73, 76, 79, 83), ч’орнєн’ка (про жінку – 2 н. пп.: 21, 64), стійкими порівняннями *йак негр* (про чоловіка – 1 н. п.: 39), *йак не^єгри^єтоска* (про жінку – н. п. 39), ч’орни- *йак циган* (про чоловіка – н. п. 78), ч’орна *йак ци^єганка* (про жінку – н. п. 78), ч’орн’ави- *йак ци^єган* (про чоловіка – н. п. 38), ч’орн’ава *йак ци^єганка* (про жінку – н. пп. 38, 74), ч’орн’ава та *гарна* *йак кукла* (про жінку – н. п. 1), *тє^ємно кора* *йак вишн’а* (про жінку – н. п. 72), іменником ч’орн’ауч’ік (про чоловіка – н. п. 1), вторинним номеном *смола* (про чоловіка та жінку – н. п. 21).

Для семи ‘смугливий, який має шкіру темного забарвлення’ характерний такий репертуар номінативних одиниць: прикметники *смугл’ави-* (76 н. пп.: 2–16, 18–20, 22–34, 36, 37, 39–47, 49–53, 55–58, 60, 61, 63–69, 71–78, 80–83, 86, 87, 89, 90), *смагл’ави-* (3 н. пп.: 40, 70, 77), *смугли-* (34 н. пп.: 3–5, 17, 19, 22, 28, 31, 35, 38, 42, 45, 53, 54, 58, 59, 62–65, 67, 70–73, 76, 79, 83, 84, 88, 90–93), *смугасти-* (1 н. п.: 60), *темни-* (н. п. 85), іменник *смугл’аука* (про жінку – 3 н. пп.: 36, 74, 94), компаративи *смуглі-* *йак ч’авунец’* (1 н. п.: 1), *йак циган* (про чоловіка та жінку – н. п. 63; тільки про чоловіка – н. пп. 48, 69), *йак ци^єганка* (про жінку – н. пп. 48, 69), вторинні назви *циган* (про чоловіка – н. п. 76), *ци^єган’ч’ук* (про чоловіка – н. п. 21), *ци^єганка* (про жінку – н. пп. 21, 76), *смугл’ави- араб*” (про чоловіка – н. п. 94). Зауважимо, що лексема *циган* часто виступає в ролі компонента фразеологізмів (див.: УФД, с. 246–247).

Сема ‘рудий, який має руде волосся або рясне ластовиння на обличчі’ виражена прикметниками *рижки-* (73 н. пп.: 3–6, 8, 10, 11, 13–19, 21, 25–36, 38–40, 43–47, 49, 50, 53–69, 71–76, 78, 80–82, 84, 85, 87–93), *руди-* (54 н. пп.: 1–13, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 29, 32–34, 37, 38, 41–45, 48, 49, 51–55, 61, 66–70, 72–75, 77, 79, 83, 86, 87, 90, 94), *рижсєн’ка* (про жінку – 2 н. пп.: 14, 60), *красни-* (4 н. пп.: 22, 31, 78, 79), ч’ервони- (1 н. п.: 80), іменником *руди-* (про чоловіка – 1 н. п.: 69); засвідчено також вторинний номен (російське запозичення) *солн’еч’ни-* (1 н. п.: 17).

Сема ‘сивий’ реалізована дванадцятьма найменуваннями: прикметниками (серед якіх, наявні й композити) *сиви-* (74 н. пп.: 1–8, 10–16, 18–21, 23–26, 29, 30, 32–39, 41–43, 47, 48, 50–57, 59, 63–70, 72, 73, 75–77, 79–86, 88–93), *с’їди-* (14 н. пп.: 9, 17, 19, 22, 28, 44–46, 49, 58, 59, 61, 62, 73), *си^євоголови-* (9 н. пп.: 14, 19, 31, 56, 60, 70, 74, 77, 87), *ср’їбного голови-* (4 н. пп.: 56, 71, 90, 94), *бїлого голови-* (1 н. п.: 72), *си^євоволоси-* (1 н. п.: 21), *ср’їбл’ости-* (2 н. пп.: 27, 60), *се^єре^єбрести-* (2 н. пп.: 67, 80), *бїли-* (3 н. пп.: 40, 77, 85), іменником *си^єваши* (про чоловіка – 1 н. п.: 69) та стійкими порівняннями *бїли-* *йак с’їг* (1 н. п.: 60), *сиви-* *йак лун’* (1 н. п.: 78).

Серед репрезентантів семи ‘блакитноокий’ виявлено два загальнозвживані композити *си^єн’о оки-* і *си^єн’оглази-* (94 фіксації). Інші відповідники аналізованої семи не мають значного поширення в досліджуваному ареалі: прикметник *голубоглази-* – 24 н. пп. (3–5, 8, 17, 19, 22, 28, 35, 37, 44–46, 59, 63–65, 73, 78, 80, 82, 84–86), *голубо оки-* – 1 н. п. (28), *блаки^єтно оки-* – 7 н. пп. (2, 21, 36, 50, 72, 86, 94), *блаки^єтноглази-* – 2 н. пп. (21, 90), *с’є^єтло оки-* – 1 н. п. (84), поодинокими є компаративи *голубий очі* *йак небо* (н. п. 39), вторинний номен *вас’їл’ков^єглаз* (н. п. 17), описова назва *л’удина з волошковими очима* (н. п. 90).

Сема ‘синьоокий’ маніфестована загальнозвживаними композитами *си^єн’о оки-* і *си^єн’оглази-* (н. пп. 1–94), а також складним прикметником *голубоглази-* (2 н. пп.: 35, 78) та поодинокими стійкими порівняннями *си^єн’оглазка* *йак картопка* (про жінку – н. п. 69) та *оч’ї* *йак голуба ромашка* (н. п. 39).

Сема ‘чорноокий’ представлена композитами ч’орно^єоки- і ч’орноглази- (н. пп. 1–94). Лише в н. п. 39 до них відзначено синонім – компаратив *оч’ї* *йак у воука с’є^єтам’* *ноч*’и.

Сема ‘кароокий’ реалізована так само загальнозвживаними композитами – *каро оки-* : *кароглази-* (н. пп. 1–94). Стійке порівняння *оч’ї* *йак у со ви як* синонім зафіковано тільки в : говорці (н. п. 39).

Для семи ‘сіроокий’ характерні два загальновживані композити *с'иро-оки-* і *с'ироглази-* (н. пп. 1–94), описовий номен *майє кошач'ї оч'ї* (н. п. 48) та низка спорадичних компаративів: *йак кітішка* (н. п. 1), *оч'ї йак у кітішки* (н. пп. 39, 54), *с'ир'ї оч'ї йак у коші* (н. п. 4, 72), *с'ир'ї оч'ї йак у кітішки* (н. п. 28).

Зазначимо, що вживання діалектносіями складних прикметників із суфіксом -глази- може пояснюватися впливом російської мови. Крім того, доцільно підкреслити, що вікова характеристика носіїв говірок впливає на варіативність певних назв. Так, за нашими спостереженнями, у н. пп. 63, 65 представники старшого покоління найчастіше віддають перевагу композитові із суфіксом -оки-, молодше – -глази-.

Отже, серед номінативних ресурсів розглянутих ЛСГ домінують однокомпонентні назви. Засвідчено чимало номенів, які мають структуру компаративів. Інші найменування, зокрема у формі словосполучень різних типів, належать до спорадичних. Більшість сем реалізовано значною кількістю назв. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в з’ясуванні просторового розміщення й варіативності аналізованої лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / В. Ю. Дроботенко. – Донецьк, 2001. – 23 с.
2. Загнітко Н. Загальні назви їжі в східностепових говірках / Надія Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [наук. ред. А. Загнітко]. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 247-252.
3. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н.Б. Клименко. – Донецьк, 2001. – 19 с.
4. Сіденко Н. П. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. П. Сіденко. – Донецьк, 2003. – 22 с.
5. Тарасенкова С. Назви осіб за спорідненістю в донецьких східностепових говірках / Світлана Тарасенкова // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [наук. ред. А. Загнітко]. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 268-271.
6. Фроляк Л. Д. Ботаническая лексика украинских говоров Северного Приазовья : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР (украинский язык)” / Л. Д. Фроляк. – К., 1988. – 17 с.

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГГ – Гуцульські говірки : короткий словник / за ред. Я. Закревської. – Львів, 1997. – 232 с.

ЄР – Євтушок О. М. Короткий словник говірок Рівненщини // Вивчення лексики говірок Рівненщини / О. М. Євтушок. – Рівне, 1997. – С. 38–138.

ЛС – Леснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини : Людина та її риси / В. В. Леснова. – Луганськ : Шлях, 1999. – 76 с.

ОБГ – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 495 с.

СБГ – Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996–1997. – Т. 2. – 1996. – 588 с.; Т. 4. – 1997. – 616 с.

СП – Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини : навч. посіб. / А. Т. Сизько. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1990. – 99 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 9. – 1978. – 917 с.

УФД – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ (усі населені пункти (н. пп.) розташовані в Донецькій обл.)

- 1) с. Іскра Великоновосілківського р-ну; 2) с. Червона Зірка Великоновосілківського р-ну;
3) с. Новоукраїнка Великоновосілківського р-ну; 4) с. Олексіївка Великоновосілківського р-ну;
5) с. Андріївка Великоновосілківського р-ну; 6) м. Курахове Мар'їнського р-ну; 7) смт Старомихайлівка Мар'їнського р-ну; 8) с. Комар Великоновосілківського р-ну; 9) с. Федорівка Великоновосілківського р-ну; 10) с. Успенівка Мар'їнського р-ну; 11) с-ще Грабське Амвросіївського р-ну; 12) с. Благодатне Амвросіївського р-ну; 13) с. Катеринівка Мар'їнського р-ну; 14) с-ще Новомиколаївка Волноваського р-ну; 15) с. Обільне Старобешівського р-ну; 16) с-ще Родники Амвросіївського р-ну; 17) смт Велика Новосілка; 18) с-ще Новоукраїнка Мар'їнського р-ну; 19) смт Оленівка Волноваського р-ну; 20) с. Времівка Великоновосілківського р-ну; 21) с. Микільське Волноваського р-ну; 22) смт Старобешеве; 23) смт Войковський Амвросіївського р-ну; 24) с-ще Урожайне Великоновосілківського р-ну; 25) с. Новомайорське Великоновосілківського р-ну; 26) смт Новотроїцьке Волноваського р-ну; 27) с. Старомлинівка Великоновосілківського р-ну; 28) м. Комсомольське Старобешівського р-ну; 29) с. Василівка Амвросіївського р-ну; 30) с. Новопетриківка Великоновосілківського р-ну; 31) с-ще Степне Волноваського р-ну; 32) с. Кирилівка Волноваського р-ну; 33) с. Петрівське Старобешівського р-ну; 34) с. Кумачове Старобешівського р-ну; 35) с. Рибинське Волноваського р-ну; 36) с. Красна Поляна Великоновосілківського р-ну; 37) с. Старогнатівка Тельманівського р-ну; 38) с. Вершинівка Тельманівського р-ну; 39) с-ще Хлібодарівка Волноваського р-ну; 40) с. Калиніне Волноваського р-ну; 41) смт Андріївка Тельманівського р-ну; 42) с. Гранітне Тельманівського р-ну; 43) с. Мічуріне Тельманівського р-ну; 44) с. Черевківське Тельманівського р-ну; 45) с. Кузнецово-Михайлівка Тельманівського р-ну; 46) с. Котлярівське Тельманівського р-ну; 47) с. Краснівка Волноваського р-ну; 48) с. Старомар'ївка Тельманівського р-ну; 49) с. Нова Мар'ївка Тельманівського р-ну; 50) с-ще Труженка Володарського р-ну; 51) с-ще Привільне Волноваського р-ну; 52) с. Кальчинівка Володарського р-ну; 53) с. Малоянисоль Володарського р-ну; 54) с. Назарівка Володарського р-ну; 55) с. Кирилівка Володарського р-ну; 56) с. Чермалик Тельманівського р-ну; 57) с. Приморське Новоазовського р-ну; 58) с. Свободне Тельманівського р-ну; 59) с. Конькове Тельманівського р-ну; 60) с. Новокраснівка Володарського р-ну; 61) с. Новоянисоль Володарського р-ну; 62) с. Старченкове Володарського р-ну; 63) с. Ксенівка Володарського р-ну; 64) с. Сергіївка Володарського р-ну; 65) с. Республіка Володарського р-ну; 66) с. Октябр Новоазовського р-ну; 67) с. Красноармійське Новоазовського р-ну; 68) с. Козацьке Новоазовського р-ну; 69) с. Лугове Володарського р-ну; 70) с. Паннівка Володарського р-ну; 71) с. Новогригорівка Володарського р-ну; 72) смт Володарське; 73) с. Гнутове м. Маріуполя; 74) с. Зайченко Новоазовського р-ну; 75) с. Митьково-Качкари Новоазовського р-ну; 76) с. Захарівка Першотравневого р-ну; 77) с. Суженка Володарського р-ну; 78) с. Бойове Володарського р-ну; 79) смт Старий Крим м. Маріуполя; 80) с. Стародубівка Першотравневого р-ну; 81) с. Бердянське Першотравневого р-ну; 82) с-ще Агробаза Першотравневого р-ну; 83) с. Широкине Новоазовського р-ну; 84) с. Безіменне Новоазовського р-ну; 85) м. Новоазовськ; 86) с. Комишувате Першотравневого р-ну; 87) с-ще Дем'янівка Першотравневого р-ну; 88) смт Мангуш (Першотравневе); 89) с. Іллічівське Першотравневого р-ну; 90) смт Седове Новоазовського р-ну; 91) с-ще Бабах-Тарама Першотравневого р-ну; 92) с. Урзуф Першотравневого р-ну; 93) смт Ялта Першотравневого р-ну; 94) с. Мелекине Першотравневого р-ну.

У статті подано опис лексико-семантичних груп "Назви статурної людини", "Назви горбатої людини", "Назви людини за кольором очей, волосся, відтінком шкіри" на матеріалі українських східностепових говірок Південної Донеччини. Висвітлено особливості вербальних засобів вираження досліджуваних сем.

Ключові слова: українські східностепові говірки, лексико-семантична група, сема, номінативна одиниця, лексика зовнішнього вигляду людини.

The article deals with the description of lexico-semantic groups "Names of stately people", "Names of humped-shaped people", "Names of people classified according to the colour of their eyes, hair and skin" based on the Ukrainian eastern steppe dialects of Southern Donetsk region. The author reveals peculiarities to express verbal means of the semes under consideration.

Key words: Ukrainian eastern steppe dialects, lexico-semantic group, seme, nominative unit, vocabulary of a person's outlook.

КРИПТОНІМ ЯК ЗАСІБ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ ОСОБИ

Криптонім – «шифрований підпис автора під своїм твором, щоб приховати справжнє ім’я». *Криптограма* – «напис, зроблений криптографічним способом. Графоніми або криптограмами... – це псевдоніми, виражені різними значками, цифрами, зірочками, крапками, рисками і т.п.» [7, с. 348].

За «Словником іншомовних слів» *криптонім* (від грец. κρυψφτъ – таємний, прихований, ьнхмб – ім’я) – «літера чи літери, які замість підписів іноді ставлять автори під своїми творами» [6, с. 566].

У «Словаре русской ономастической терминологии» *криптонім* (таємне ім’я) – «прихована, зашифрована будь-яка власна назва» [5, с. 68].

У зведеній слов’янській ономастичній термінології *криптонім* –«фіктонім, вигадане ім’я місця, міста, предмета, якоюсь акції, операції і т. д. (але не особи)» [4, с. 160].

На думку П.П. Чучки, віднесення криптонімів до псевдонімів етимологічно виправдане (адже з гр. *криптонім* – таємний, прихований), але функціонально ні. Маскування у нинішніх криптонімів не є визначальною функцією, до того ж вони не є промовистими назвами... [9, с. 82].

Дослідник українських псевдонімів і криптонімів О.І. Дей у «Словнику» (1969) назначає, що *криптонім* (прихований) – надзвичайно поширена форма приховання авторства і розглядає такі різновиди криптонімів: 1) ініціали імені або прізвища, або імені й прізвища, а часом – імені по батькові й прізвища, а також початкових літер псевдоніма автора; 2) кінцеві літери імені й прізвища; 3) будь-які літери алфавіту слов’янського, грецького, латинського тощо; 4) ім’я і початкова літера прізвища; 5) різноманітні скорочення власного імені чи прізвища автора або його псевдоніма; 6) ім’я або ініціали із одною або кількома зірочками; 7) змішання букв та складів імені і прізвища. А за глибиною приховання авторства О.І. Дей поділяє криптоніми на *дешифровані* (напр., І.Ф. – Іван Франко) і *шифровані* (напр., Р.Л.Н. – М.П. Драгоманов).

Існує думка, що літерні або інші скорочення офіційних імен та прізвищ (І.Ф., Іван Ф. – Іван Франко) зараховувати до фіктонімів можна лише умовно [3, с. 32].

Криптоніми англійських та українських письменників і публіцистів вивчав Ю.В. Собко. Автор уважає, що криптонім є різновидом самоназв прихованого авторства, але на відміну від псевдоніма, має на меті приховання реального імені автора шляхом подачі його у скороченому або зашифрованому вигляді [8, с. 17].

У свій час криптоніми й криптограми досліджував Євген Грицак. У праці «Криптоніми і криптограми в українському письменстві» спостерігаємо такі дефініції: *криптограми* – це «таємні значки», коли це слово дослівно перекласти, це поодинокі букви, що мають заступити імена й прізвища людей, а як не самі букви, то змішання букв і складів, щось наче кусники слів, яких люди вживають, щоб із деяких причин заховати своє імення, а ще більше – прізвище, а *криптонім* – вже окремі слова, здебільш, загальні, але вони вже деколи щось кажуть про авторів, напр., з якої вони верстви, з якої околиці, який іх фах і т. п. [2, с. 255]. На сьогодні, таке розуміння криптоніма і криптограми застаріле.

Об’єктом запропонованої розвідки стали криптоніми українських діячів культури, зокрема, письменників, публіцистів та громадсько-політичних діячів (ОУН та УПА).

Джерельну базу дослідження склали довідкові (Літопис УПА основної серії (Т. 1–41) (Торонто, 1989–2004); Літопис УПА нової серії (Т.1–7) (Торонто, 1993–2003) та лексикографічне (Дей О.І. «Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI –XX ст.)» (Київ, 1969)) видання.

Ми ставимо за мету показати, що криptonіми входять до складу псевдонімів і є засобом вторинної номінації особи.

У псевдоніміконі письменників і публіцистів ХХ століття найпоширеніші форми криptonімів – ініціали імені, прізвища, імені по батькові чи псевдоніма номінатора. Серед них виокремлюються такі групи:

а) ініціали імені й прізвища (У.С. – Улас Самчук; Ф.П. – Федір Погребенник; О.К. – Олег Кандиба; М.В. – Микола Вороний; С.М. – Євген Маланюк та ін.);

б) ініціали імені (О. – Олександр Кандиба; В. – Василь Елланський; М. – Григорій-Микола Лужницький та ін.);

в) ініціали прізвища (П. – Пеленський Євген-Юлій; К. – Коновал Віктор; В. – Василевський Феофан; М. – Михайлець Григорій; Я. – Яновський Василь та ін.);

г) ініціали імені та імені по-батькові (С.Л. – Петлюра Леся Симонівна; П.В. – Одарченко Петро Васильович; К.О. – Гордієнко Кость Олексійович; Н.Д. – Полонська-Василеко Наталя Дмитрівна та ін.);

і) початкові літери псевдоніма (В. – Кандиба Олександр (псевд. – *Валентин*); Ю.Г. – Савицький Василь (псевд. *Юхим Гедзь*); Т.К. – Ісаєвич Ярослав Дм. (псевд. *Теліжско К.*); Я.В. – Лотоцький Антін (псевд. – *Вільшенко Ярослав*); М.Т. – Дембовська Маріанна (псевд. – *Тополя М.*) і под.);

д) комбінування ініціалів імені, імені по батькові, прізвища чи псевдоніма з іншими літерами (В.Н. – Варрава Олекса Петрович; Д.Г. – Ісаєвич Ярослав Дмитрович; М.С. – Синявський Антін Степанович; А.Д. – Кубинська / Драгоманова Людмила Мих.; Б.С. – Свідерський Федір Ів.; Л.Н. – Лепкий Богдан Сильвестрович.; О.В. – Донцов Дмитро Іванович (псевд. – *Варнак Д.*) та ін.);

Трапляються криptonіми – будь-які літери алфавіту (слов'янського, грецького, латинського тощо) (Ш. – Боровиковський Левко Іванович; Н.Б. – Самчук Улас Олексійович; Н.М. – Лепкий Богдан Сильвестрович; Б.В. – Дацкевич Ярослав Романович; Х. – Козак Марія та ін.);

– криptonіми – ініціали імені й прізвища, оформлені літерами іншого алфавіту (грецького, латинського) (W.S. – Селянська Віра-Лідія-Катерина Ост.; P.S. – Савицький Петро).

Поширеними були криptonіми – різноманітні скорочення імені та прізвища автора (Юх. Мих. – Юхим Михайлів; Гр-й Ол. – Неприцький-Грановський Олексій; Дон-ко Ол. – Донченко Олександр Вас.; Л-ко Ар. – Любченко Аркадій Панас. та ін.);

– імені в поєднанні з ініціалом прізвища (Гр. Л. – Лужницький Григорій-Микола; Євг. М. – Євген Маланюк; Ол. Д. – Олександр Донченко);

– прізвища в поєднанні з ініціалом імені (С-ий А. – Синявський Антін Степ.; К-ій П. – Кизисовський Петро; М-ний І. – Мірний Іван; Ш-ий Ф. – Шоковицький Федір; О-в Г. – Овчаров Гр.; В-н П. – Воронін Прохор та ін.);

– прізвища (С-кий – Словинський Микола; С-кий – Синявський Антін; Г-ль – Горбаль Кость);

– імені (Дм. – Дмитро Донцов; Л-ъ, Л-сь – Олександр-Зенон (Лесь) Курбас.);

– частини імені в поєднанні з першою літерою псевдоніма (Вас. Ч. – Губенко Василь (псевд. – *Чечьянський*); частиною псевдоніма з першою літерою імені (Ел. Бл. – Серговський Леонід (псевд. – *Балобан*); М-ий М. – Балгаков Михайло (псевд. – *Майський*); С-кий В. – Міяковський Володимир (псевд. – *Світицький В.*));

– псевдоніма (Ік-р – Керницький Іван (псевд. – *Iker*); Гер. Ол. – Вайсблат Володимир (псевд. – *Гер Олександр*)).

Можливе комбінування скорочень та ініціалів іменувань кількох авторів (Ів. Б. та М.П. – І. Багмут і Пилинська Марія).

Діячі української культури, окрім криptonімів, використовували криптограми: *.* – Людкевич Станіслав; *.* – Мандичевський Євген; (!), (§) – Барвінський Олександр; § – Кордуба Мирон; *** – Іван Франко; **.*. *** – Осип Маковей та інші.

У складі псевдонімів учасників національно-визвольних змагань криптоніми трапляються порівняно рідко. І це зрозуміло, адже вони «незручні для живого мовного вживання... через це криптоніми частіше використовують на позначення неживих об'єктів та тип людей» [102, с. 32].

Репрезентативна в псевдоніміконі ОУН та УПА група криптонімів, які позначають будь-які літери алфавіту. Можливо, серед них є такі, що позначають першу літеру справжнього імені чи прізвища носія. Але, на жаль, носії переважної більшості криптонімів залишаються невідомими.

«Б» – (к-р; т. 8. 41, 102, 106; 174; т. 9. 309, 315, 448, 462, 464); (к-р вд.; т. 33. 448, 450, 589); (к-р вд. ім. Хм-го; т. 24. 511); (к-р вд.; Чортків; т. 24. 419); (к-р вд.; Косів; т. 24. 51, 517); (к-р вд.; Кам'янка-Буська; т. 24. 512); (к-р вд.; Долина-Стрий; т. 24. 414, 415); (к-р вд.; Болехів; т. 24. 417, 418); (к-р вд.; Бережани-Рогатин; т. 24. 351, 414); (кущ.; т. 34. 25); (пвд.; т. 34. 95, 97); (бунч.; т. 33. 515); (чот.; т. 33. 442); (віст.; Мірч., 174); (сот.; т. 34. 296; Мірч., 207); (рой.; т. 9. 306);

«В» – (сот.; т. 16. 111); (к-р вд. УПА ім. Хм-го; т. 9. 313, 325); (к-р; т. 34. 436, 611, 616); (к-р; т. 24. 417, 419, 517); (к-р вд. 94-а; т. 33. 516);

«Г» (сот.; т. 19. 77); (пвх вд. «Трикутник смерті»; т. 18. 41); (к-р вд. УПА; Бібрецьк. р-в; т. 8. 174; т. 9. 309, 311-314, 316, 342); (к-р вд. 84; Перегінськ. р-н; т. 18. 102, 130); (к-р; Мірч., 121); (к-р пвд. 507; т. 33. 379, 399); (к-р; т. 24. 349, 350, 513); (кущ.; т. 34. 131, 301); (кущ.; т. 34. 451); (чот.; Мірч., 123); (пвх.; т. 24. 419);

«Д» – (підп.; т. 19. 82); (кущ.; т. 16. 167); (к-р; Рожнят. р-н; т. 18. 131); (к-р вд.; УПА «Опришки»; т. 9. 321); (к-р вд.; Станіслав; т. 24. 415, 417, 511, 514, 515); (т. 5. 207, 362; пор. псевдонім «Далекий»); (к-р; Мірч., 156); (кущ. госп.; т. 34. 35, 103, 343); (к-р; т. 34. 360, 361, 362);

«Е» – (пвх.; т. 34. 184); (к-р; Мірч., 108) та ін.

Криптоніми, що позначаються літерами алфавіту, засвідчені в 151 особи. Переважна більшість з них передаються літерами, що позначають приголосні звуки, рідше – голосні («Е», «І», «О», «У»).

У псевдоніміконі ОУН та УПА трапляються криптоніми типу «ЕМ» – Пеліп Дмитро (т. 36. 775), «Ем» (реф. проп. рай. пр. ОУН; т. 6. 282, 285).

Підпільнники використали криптоніми – ініціали імені чи прізвища носія або ж початкову літеру його псевдоніма: «С.» – Стасик Микола (ком-т боїв. СБ; т. 36. 497); «О.» – Онишкевич Мирослав (к-р ВО УПА; т. 31. 9, 12, 13, 19, 22, 23, 228 ...277, 380). Варто відзначити, що Онишкевич Мирослав мав псевдоніми Орест, Олег. Тому криптонім міг сягати першої літери обох псевдонімів). «Е.» – (сот. пвх.; т. 34. 795, 798, 802; псевдонім – Евген); «Г.» – Зима Іван (т. 36. 213; псевдонім – Горбок); «Д. Ш.» – Позичанюк Йосип (чл. УГВР; т. 5. 42, 46; т. 8. 11, 14, 15, 25, 29, 148, 203-206, 275, 280, 281; т. 9. 6, 10, 142, 405, 470, 471; т. 10. 338; псевдонім – Щахай Д.»).

Криптонім Дмитра Маївського утворений шляхом змішування букв імені і прізвища, зокрема додаванням останньої літери імені та першої прізвища. Пор. «ОМ» – Дмитро Маївський (чл. БП ОУН; т. 26. 18, 30, 31, 55, 57, 58, 62, 200, 332, 333, 571, 573, 579, 580, 582, 583, 590, 595, 596).

Деякі криптоніми – це різні скорочення псевдоніма чи навіть кількох псевдонімів членів ОУН та УПА:

«Б-да» – Миколенко Петро (кур. май.; т. 13. 3, 9, 10, 14, 18, 34, 163, 295; т. 14. 10, 19, 20, 30, 38, 41, 42, 57, 59, 60, 64, 66, 72, 73, 89, 92, 95, 96, 152, 163; т. 15. 7, 9, 14, 17, 167, 172, 221, 222, 228; т. 16. 549, 556; псевдонім – Байдаг);

«Б-н» – (хор. бунч.; т. 13. 1, 8, 10, 14, 32 ... 305, 309; т. 14. 13, 15, 16, 23, 26, 80, 84, 171, 174, 187, 196, 197, 201-203, 217; псевдонім Буркун) та ін.

Окремі криптоніми, можливо, позначають ініціали носіїв (на жаль, нам не вдалося з'ясувати їхні справжні іменування): «О.Х.» (В рядах УПА. т. 2. 31), «М.Д.» (пор.; Мірч., 210); «Д.М.» – Лужицький Євген (лік.; т. 12. 299; т. 13. 12, 163; т. 14. 96, 97; т. 16. 543, 550, 556); «М.К.» (В рядах УПА. т. 2. 86); «М.К.» (т. 1. 150, 152, 176, 207); «Б.Г.» (стр.; т. 13. 257); «Б.Ф.» (т. 1. 225); «В.Л.» (т. 1. 184). Один із підпільнників використовував криптонім «С. Вол.» (т. 1.

154). Можливо, що до складу цього криптоніма входить перша літера прізвища та скорочене ім'я *Володимир*.

Криптоніми «Б-р» (к-р; т. 33. 441); «Х-а» (к-р; Мірч., 175); «Б-а» (пор.; т. 1. 159); «Я-в» (рай. пров.; т. 34. 565); «К-ра» (т. 1. 220) могли утворитися шляхом пропуску частини літер імені, прізвища чи псевдоніма носія.

Криптоніми деяких підпільників – це перша літера відділів, в яких вони служили, функцій, які виконували: «Л.» (к-р УПА; вд. *Летуни*; т. 9. 325); «К» (к-р УПА; вд. *К* (т. 9. 317, 318, 319); «С» (сот.; т. 9. 430-432); «С» (стр.; т. 34. 355, 451).

Криптоніми, виражені цифрами (цифроніми), засвідчено в 10 осіб: «№ 8» – Шуревич Омелян (т. 36. 264); «№ 27» – Товарницький Микола (т. 36. 378, 393); «№ 222» – Лаврів Іван (кер. Дрог. обл. пр.; т. 36. 248); «444/2» – Зборик Богдан (т. 36. 334) та ін.

Інші криптоніми – поєднання літер і цифр – засвідчено в 6 осіб: «Г-20» – Богдан Гук (реф.; т. 34. 825; літера «Г» – перша літера прізвища носія); «М-22» – Пелип Дмитро (т. 36. 775; пор. ще один криптонім цього носія – «ЕМ»); «Д-7» (куш.; т. 33. 415); «К-42» – Полюжин Микола (пров.; т. 34. 831); «А-1» (prov.; т. 13. 15, 44, 172; т. 14. 32, 60, 61, 68, 71, 121-128; т. 34. 796, 827); «Г-06» – Гетиль Антон (т. 36. 270; можливо, літера «Г» – це перша літера прізвища *Гетиль* або ж його псевдоніма *Грізний*).

Криптоніми виявлено в понад 200 осіб. Їх використовували переважно командири, сотенні, кущові, працівники пропаганди, чотові – тобто командний склад, який мав справу з діловими паперами.

Отже, криптоніми користувалися популярністю передусім в українських діячів культури, але більшість з них не передбачала функцію «маскування». Зберігають таємницю авторства лише ті, які нічим не нагадують справжнього іменування носія (Н.М. – Богдан Лепкий). Тому далеко не всі криптоніми можна вважати формою приховання авторства й лише умовно зараховувати їх до псевдонімів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / О.І. Дей. – К. : Наук. думка, 1967. – 559 с.
2. Криптоніми і криптограми в українському письменстві // Євген Грицак. Вибрані українознавчі праці. – «Черемиська бібл-ка» Черемиського відділу Об’єднання українців у Польщі. – Перемишль, 2002. – Том III. – С. 255–261.
3. Німчук В. В. Про українську псевдонімію та криптонімію / В. В. Німчук. – Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30-58.
4. Основен систем терминологија на словенската ономастика – основная система и терминология славянской ономастики. – Grundsysteem und Terminologie der Slawischen Onomastik. – 1983. – С. 158–160, 231, 232, 266.
5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.
6. Словник іншомовних слів / [за ред. акад. О. С. Мельничука]. – К., 1974. – 775 с.
7. Словник української мови. – К. : Наук. думка. – Т. 1–11. – 1970–1980.
8. Собков Ю. В. Типологія криптонімів англійської та української мов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Ю. В. Собков. – Львів, 2008. – 21 с.
9. Чучка П. П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції / П. П. Чучка // Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка. Серія : фіол. науки (мовознавство). – 2001. – Вип. 37. – С. 82-83.

Основні умовні скорочення ОУН та УПА

бунч. – бунчужний

вд. – відділ

віст. – вістун

к-р – командир

км-т – комендант
кур. – курінний
куш. – кущовий
лік. – лікар
май. – майор
підп. – підпільник
проп. – пропагандист
пр. – провідник
пор. – поручник
пвх. – політичний куреня, сотні або чоти
рай. – районний
рой. – ройовий
сот. – сотник
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
хор. – хорунжий
чот. – чотовий
чл. – член

Примітки:

1. До кожного криptonіма подаємо відому нам паспортзацію носія.

У статті йдеється про криptonіми як засіб вторинної номінації особи. Увага акцентується на тому, що не всі криptonіми, а лише ті, як нічим не нагадують справжнього іменування носія, виконують функцію «приховування».

Ключові слова: фіктонім, псевдонім, криptonім, вторинна номінація, функція «приховування».

The article deals with the kriptonim as a means of undirect nomination of a person. It was found that only kriptonims, which don't imply real name of a person can function as reticence.

Key words: fiktonim, kriptonim, undirect, nomination, function of reticence.

Наталія П'яст
(Вінниця)

УДК 811.161.2'373.2

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ НАЗВ ПОСУДУ, ЯКІ ВКАЗУЮТЬ НА ПЕРВИННУ ФУНКЦІЮ (ПРИЗНАЧЕННЯ) ПОСУДИНИ

Серед недостатньо досліджених тематичних груп лексики української мови виділяється лексика на позначення назв посуду.

Актуальність дослідження визначається як необхідністю дослідження системних зв'язків в окремих групах слів, що дає змогу краще пізнати системну організацію лексики в цілому, так і важливістю вивчення лексики, яка безпосередньо віддзеркалює форми господарювання, побуту, історію матеріальної і духовної культури.

У сучасній лінгвістичній практиці конкретних лексико-семантичних описів активно застосовують теорію тематичних і лексико-семантических груп. Вивчення джерельних мовних матеріалів минулого, що сприяють відродженню історичної пам'яті українського народу, особливо активізувалося в останні десятиліття. У цій галузі зроблено вже чимало, описано, зокрема, у діахронному плані різні тематичні групи української лексики: назви спорідненості та своїщта (А. Бурячок), метрологічна лексика (В. Винник), назви одягу, уборів, прикрас (Г. Войтів, Г. Миронова), назви кольорів (М. Чікало), назви осіб (О. Кровицька), торговельна лексика запорозького козацького вжитку (Л. Бойко), оцінні назви осіб (Т. Вільчинська), історія назв грошей і грошових одиниць (Є. Чернов) та ін. Проте досі не було спроб дослідити

тематичну групу лексики „назви посуду” як систему, тобто виявити з максимальною повнотою її номінативний інвентар в українській мові (літературні і говорках), охарактеризувати її походженням, структурною організацією, особливостями функціонування, описати системні відношення в окремих лексико-семантичних групах.

Наукова новизна. Уперше в українському мовознавстві в повному обсязі виокремлено й здійснено системний опис лексико-семантичної групи назв посуду, які вказують на первинну функцію (призначення) посудини.

Класифікація матеріалу за лексико-семантичними групами виправдовує себе з двох причин: 1) «як методичний засіб у викладі різномірного лексичного матеріалу; 2) як засіб, який допомагає виявити зв’язки і відношення між позначенням і тим, що позначає» [1, с. 35]. Аналіз і систематизація фактів здійснювалися на основі лінгвістичних критеріїв.

Об’єкт дослідження – лексеми на позначення посуду в українській літературній мові, які вказують на первинну функцію (призначення) посудини.

Особливістю семантичної системи мови є її здатність використовувати назви дій, процесів (*nomen actionis*) для позначення їх результату [3, с. 126 – 127]. Саме з таким перенесенням назв дій і пов’язана значна кількість найменувань, які вказують на первинне призначення посудини. Усі ці лексеми мотивовані дієсловами: *браговар, варійка, варійник, варінник, варінча, варильник, варница, самовар, сковорінка* ہ! варити; *водогрійка* ہ! гріти тощо. Вони вказують як на функцію, яку виконує сама посудина (*банька-холодушка, вмістнице* ہ! вміщати), так і на дію (процес), які виконують з ними люди (*дійниця, дійник, дійка* ہ! діяти, *зсила* ہ! зсипати, *всипище* (усипище) ہ! всипати (усипати)).

Номенклатура назв, які вказують на первинну функцію (призначення) посудини, засвідчує багатство цієї галузі матеріальної культури і репрезентована 110-ма основними назвами, їх варіантами та похідними від цих назв.

Баньки-холодешки, „керамічні посудини, в яких довго зберігалися холодними вода, молоко та інші напої” [Бубн., с. 5], лексема мотивована дієсловом *холодити*. *Браговбр*, „заторний чан” [Грінченко, I, с. 91].

Варнійка, „маленький горицічик” [Грінченко, I, с. 127], *варнійник* = *варнінник*, „різновид кухонного гориціка” [Грінченко, I, с. 127; Гонтар, с. 35], *варінчб*, „невеликий горицік достатній для двох” [Грінченко, I, с. 127], на Гуцульщині – *варинч* [Гонтар, с. 35], *варильник*, „великий глиняний горицік” [Білецький-Носенко, с. 68]. *Варница* [Срезневський, I, с. 1230], *варнь*, „велика залізна сковорода, в якій у солеварні виварюють сіль з соляного розчину” СУМ. I с. 293]. *Вмістнице* (умістнице), „місце, посудина тощо для вміщення чого-небудь” [СУМ. I с. 707]. *вмістълище* (умістълище), „рідко, те саме, що *вмістнице*” [СУМ, I: 707]. *Водогрійка*, „розм. посудина, пристосована для нагрівання значної кількості води; кип’ятильник” [СУМ, I, с. 719]. *Водоность* = *водонос* “відро або дзбан для води” [Срезневський, I, с. 278; СУМ XVI – п.п. XVII, IV, с. 153], *водоніска* “посуд для носіння і зберігання води на Гуцульщині” [Гонтар, с. 44]. *Волочук*, „скляна вузька баночка, якою черпають напої з бочок для проби їх на смак” [Білецький-Носенко, с. 84], „циліндрична склянка на шнуркові, якою виймають з бочки горілку для проби” [Грінченко, I, с. 252]. *Всипище* (усипище), „посудина або приміщення для збереження сипких речовин” [Грінченко, IV, с. 355; СУМ, I, с. 766], *dial.* *усипище* [Дз. Пр., с. 1449].

Дійника, „1. Сосок у корови. 2. Дійниця”, *дійн’къ, дойнякъ, дійн’ця*” [Грінченко, I, с. 390], *дійн’ця*, „спеціальний посуд, у який доять молоко”, *зменш.-пестл. дійн’чка* [Грінченко, I, с. 390; СУМ, II, с. 302], *дойн’ця*, *зменш. дойн’чка* [Грінченко, I, с. 412]. У говорках Полісся вживалися лексеми *дайннца*, *даєнка* [Полесье, с. 394]. На позначення *дійниці* на Бойківщині використовується лексема *доильниця* [Гонтар: 48]. *Дивн’ця*, „макітра” [ХіП: 225; Бойк., с. 127], лексема на позначення посуду мотивована дієсловом *давити*.

Електрокавовбрка, електросамовбр (див. *кавоварка, самовар*).

Жарн’чка = *жарувня*, „*dial.* сковорода” [Дз. Пр., с. 1364].

Збивблка-глічик „складається з глечика з носиком, ручки та кришки. Всередині збивалки міститься дводисковий поршень, який рухається вгору і вниз. Місткість глечика 1 л” [УК, с. 250]. Зсъпа „різновид посудини для зерна: виготовляється з кришкою у формі великої, зверху розширеної бочки з пучків соломи, зв’язаних шворками чи ликами” [Грінченко, ІІ, с. 186].

Кавовбрка “посудина, в якій варять і іноді подають каву” [УК, с. 246].

Кастрэля-жарьея „призначена для тушкування м’яса, швидкого приготування борщу та ін.” [УК, с. 251], *кастрэля-кашовбрка* – для варіння кащ, *кастрэля-паровбрка* – для варіння на пару [УК, с. 251]. *Кваска* = *кваснък* “діал. діжска для заквашування капусти” [Дз. Пр., с. 1427]. *Квашия* „посудина, що використовувалася для замішування і закваски тіста” [Тиць., 1983, с. 19]. З однаковим лексичним значенням, проте різними наголосами засвідчено лексему *ковганка* в СУМ і „Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка: *кувганка* [Грінченко, ІІ, с. 261], *ковгнка* [СУМ, IV, с. 203] „дерев’яна ступка для товчення сала”. Очевидно, що це слово мотивоване дієсловом *ковзати*, зафіксовано також діал. *ковганка* „шматок криги або облитий водою й заморожений кізяк, на якому діти спускаються з пагорбка” [СУМ, IV, с. 203], тобто *ковзаються*.

Первинна семантика апелятива *макнтра*, *макутра* (діал. *мбкотерть*, *мбкортерть*, *мбкортет*, *макэтра*) < **макотъра*, **макотърть* „вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором” [СУМ, IV, с. 602; Марк., с. 152; ХіП, с. 225], „вид глиняного посуду (первісно для розтирання маку) – складне утворення з основ слів *мак* і *терти* (*tryp*); численні фонетичні варіанти зумовлені деетимологізацією складного слова; припущення про запозичення з грецької мови (Karłowicz, Matzenauer) позбавлені достатніх підстав” [ЕСУМ, III, с. 365–366]. Зафіксовано і демінутиви *макнтерка*, *макнтрище* [Грінченко, ІІ, с. 399].

Нальвка «ківі» [Срезневський, ІІ, с. 295]. *Напувблка*, „посудина, з якої напувають худобу, птицю, *поїлка*” [СУМ, V, с. 165]. *Начиння* „збірна посудина, посуд” [Грінченко, ІІ, с. 533, „1. Знаряддя праці, що необхідні для виконання якоєї роботи, здійснення чого-небудь. 2. Господарські речі, які служать для приготування, подачі, зберігання їжі, напоїв і т. ін.; посуд” [СУМ, V, с. 235]. Ця лексема мотивована дієсловом *начиняти*, тобто *наповнювати* щось, зокрема посуд.

Особливий інтерес викликає метафоризована лексема на позначення посуду *одуван*, „назва горщика в загадці” [Грінченко, III, с. 43], мотивована дієсловом *годувати*. „Як жив одуван, всіх людей годував, а як пропав одуван, ніхто й кісток не сховав” [Грінченко, III, с. 43]. Слово *опалбчка* „коритце, посуд, в якому палають зерно” [Грінченко, III, с. 55] мотивоване дієсловом *палти* „очищати лущене зерно (проса, ячменю, гречки) від полови чи зерна соняшника від порожніх та ін., перетрушуючи їх певним (особливим) способом у коритці, від чого легкі частки відділяються у верхній шар і відлітають” [Грінченко, III, с. 89]. У селах закарпатської Бойківщини та східної Лемківщини хліб перед випіканням формували в дерев’яних довбаних мисках з двома ручками, які називалися *палбчки*, *опалбчки*, *тільки* [Гонтар, с. 38]. *Облка*, „діал. 1. Мішок або торба для годівлі коней у дорозі; репух. 2. Кошик. 3. Невеликі начви” [СУМ, V, с. 701].

Перепнець, „діал. На Слобожанщині полив’яний весільний глечик для місних напоїв, який дозволялося передавати іншому тільки навхрест через стіл” [Пош., с. 215, 255]. *Перйпуст*, „посудина для перегонки горілки, холодильник, колба; *переріз*” [Грінченко, III, с. 137]. Ця лексема мотивована дієсловом *перепускати* (переганяти горілку). *Піднус*, „1. Дія за знач. підносити. 2. Дерев’яний, металевий і т. ін. плоский посуд для перенесення страв; *тация*. 3. *заст.* Подарунок, хабар” [СУМ, VI, с. 470], діал. *піднис* [Дз. Пр.: 1400]. *Питэн*, „різновид глиняного кухля для пиття води; питець” [Грінченко, III, с. 155; HI, с. 46], „діал. посуд для пиття” [СУМ, VI, с. 370]. *Питэн*, „найменший горщик, в якому готували страви для дітей, тримали масло, сметану” [Пош., с. 210]. *Поіло* «колода для пиття; водоймище» [Срезневський, ІІ, с. 1094]. *Поїлка*, „посудина або пристрій для напування свійських тварин, птиці і т. ін.” [СУМ, VI, с. 8323]. *Поставайць*, „заст. 1. Рід ковша для зачерпування пива, меду, квасу і т. ін. 2. Мисник. 3. Невеликий столик” [СУМ, VII, с. 362]. На Полтавщині *поставець* – глиняна посудина, в якій випікають паску [Пош., с. 216]. *Прѣвара* = превара «чан для варіння меду, пива»

[Срезневський, Мат., с. 229]. *Пристбвки „невеликі, різні за формою та розмірами посудини*, які служили для всякого роду соусів, приправ, спецій тощо. Для приставок характерна збільшення кількість ручок: від 2 до 6, щоб їх можна було брати з різних боків, оскільки приставка – столовий посуд загального користування. Їхні форми різноманітні, залежно від призначення або спеції, для якої вони призначенні. Одні з них – ускладнені, побудовані на сполученні кульститичних конічних елементів, інші зроблені у формі вазочки або горщечка” [Тиш., 1992, с. 37].

Салотувка „дерев’яна посудина (ступка) з пестиком для товчиння сала” [Грінченко, IV, с. 98]. „Січенники і товченники робили з м’яса або риби, які дрібно рубали (сікли) або товкали (салотовці)” [УСК, с. 56]. У говірках Поділля вживается лексема *салятирка* [Поділля], утворені за тією ж словотвірною моделлю, що і *салотовка*: *сало товкти* ® *салотовка*, *сало терти* ® *салотерка* ® *салятирка*. Лексеми утворені складно-флективним способом [4, с. 129]; *Самовбр* „металева своєрідна за формою посудина для кип’ятіння води з топкою всередині, що наповнюється переважно вугіллям” [Грінченко, IV, с. 99; СУМ, IX, с. 29], *самовбрчик* – зменш.-пестл. до *самовар* [СУМ, IX, с. 29]. У жителів Карпат для посвячення велигоднього печива та харчових продуктів був спеціальний бондарний, рідше довбаній посуд – *святыльниця*, *святыльня* [Гонтар, с. 48]. *Съпанка* „дерев’яний посуд для засипання зерна” [Грінченко, IV, с. 122], „дерев’яна тара для зберігання зерна” [СУМ, IX, с. 192]. *Сепнь* “діал. видовбана з липи або верби висока діжка на зерно, борошно” [Дз. Пр., с. 1449].

У давньоруській мові зафіковано лексеми на позначення посуду *скара* «сковорода(?)» [Срезневський, III, с. 365], *сквара* «різновид посудини» [Срезневський, III, с. 369], *сковорода* «металеве блюдо, яке використовується для випікання чи смаження» [Срезневський, III, с. 376], зменш. *сковородька* [Срезневський, III, с. 376–377], *сковрада* = *сковърада* «сковорода; знаряддя катування; дошка(?)...» [Срезневський, III, с. 377]. *Сковородб* „неглибокий круглий посуд, у якому смажать їжу” [СУМ, IX, с. 290], *сковорінда* „те саме, що сковорода; невелика сковорода” [СУМ, IX, с. 289], діал. *сковорутка*, *сковардб* [Дз. Пр., с. 1364], споріднені з „давньоруським сковорода, старослов’янським сковрада, давньочеським skravada, skrovada (*skovrada), польським skowroda, верхньолужицьким лъkorodej, нижньолужицьким лъkyrodej, лъkyrodwej // Праслов’янське *skovorda, *skovordy, ъve. Подальша спорідненість неясна...” [Фасмер, III, с. 644]. У пам’ятках південнослов’янського походження, переписаних на Русі, виступає назва *сквара* „вогонь, полум’я” та ін. Староукраїнські тексти засвідчують етимологічно споріднений з нею метеорологічний термін *скварь*: aestus сква(r), знай [Слав. 74; пор. також: Аеръ наполнился дымом и скваромъ – Пал. 1023], який у нову літературну мову не ввійшов і функціонує в окремих діалектах: *сквар*: „спека”, *скварний*, *шкварний* „жаркий (про погоду)” [СУМ, IX, с. 257; XI, с. 473], *скварота* „спека” (Закарпаття). Термін *skvarъ*, *skvara* – праслов’янський [Machek: 615; цей же корінь – у діеслові *шкварити* і його дериватах]. Імовірно, що його континуант був і в давньоруській мові (принаймні в південних говорах ї) [5, с. 154 – 155]. Можна припустити, що сучасна лексема *сковорода* є демінутивом діеслова *шкварити*, *скварити*, тобто *смажити*, бо в цієї посудини саме таке призначення. На користь цього припущення свідчить наявність демінутива *шкварка*.

За свідченням О. Тищенка, *сковорінди-лбтки* – невеликі плоскі посудини з низькими заокругленими стінками, загнутими до середини, з порожнистою ручкою збоку для насадження дерев’яного держака – служили для витоплювання жиру. Десь з XVII ст. перестають використовуватись, їх змінюю інший тип посуду [Тиш., 1992, с. 35].

Слово *сковорбрка* „герметично закрита посудина, призначена для прискореного готування страви” [СУМ, IX, с. 300] утворене складно-суфіксальним способом [4, с. 129]: *сковорити* ® *сковорарка*. За такою ж словотвірною моделлю утворено лексему-композит на позначення посуду *соковбрка* [УК, с. 248]. У давньоруській мові засвідчена лексема *ставъ* [Срезневський, III, с. 488 – 489] і її демінутив *ставицъ* „зменш. від *ставъ* – різновид посудини” [Срезневський, III, с. 489], яка фіксується і сучасними лексикографічними джерелами. *Ставицъ* „заст. 1. Ставник (велика свічка чи великий церковний підсвічник). 2. Дерев’яна тарілка.

3. Циліндрична форма для випікання пасок. 4. Конусоподібна купа дров, наготована для випалювання вугілля” [Грінченко, IV, с. 194, СУМ, IX, с. 629]. *Стбвчик, стбвець* на Полтавщині – глиняна посудина, в якій випікають паску [Пош., с. 216]. *Стбнва „велика кадка, бочка”* [Грінченко, IV, с. 196]. *Стник* „1. Варта. 2. Відро, в якому тримають воду в підлозі; воно має дно і зверху, крізь тонкий отвір якого, за допомогою лійки, наливають у відро воду; через той же отвір і п’ють воду за допомогою очеретяної чи бузинової трубочки” [Грінченко, IV, с. 205]. Ці лексеми мотивовані дієсловами *ставити, стояти*.

Тірмос „посудина з подвійними скляними стінками всередині, яка запобігає охолодженню або нагріванню поміщеного в ній продукту” [СУМ, IX, с. 90], слово іншомовного походження *термос* походить від грецьк. *thermos* „теплий, гарячий” [СІС, 2000, с. 888]. *Термоконтейнер* „призначений для перевезення охолоджених і морожених напівфабрикатів у підприємства і торгову мережу, доставки гарячої чи охолодженої їжі в ідалльні, буфети, дитсадки, школи, лікарні та інші підприємства” [Тихомиров, с. 197]. *Тірмос-лотук* „призначений для переноски й продажу гарячих напоїв (кави, какао, чаю) в торгових залах, на вокзалах, в аеропортах, місцях масового відпочинку” [Тихомиров, с. 202]. Ці лексеми-композити утворено способом складання. Хоч ці найменування посуду іншомовного походження мотивовано грецьким прикметником *thermos* „теплий, гарячий”, проте їх слід віднести до назв посуду, які вказують на первинну функцію (призначення) посудини. Тому що в цих назвах закладено дію: *термос* – посудина, яка зберігає (утримує) певну високу чи низьку температуру. *Тувчка „ступка”* [Грінченко, IV, с. 271]. *Топчъло „чан, у якому топчуть виноград”* [Грінченко, IV, с. 275].

Черпбк „черпак на довгій палиці чи відро з короткою ручкою, направленою вгору, для набирання води” [Грінченко, IV, с. 458, „ківш, невелика посудина (переважно з довгою ручкою) для черпання чого-небудь” [СУМ, XI, с. 312]; на Буковині *черпаком* називають дерев’яний ківш з ручкою для пиття води [Кож., с. 14]; *черпачук зменш.-пестл. до черпак* [СУМ, XI, с. 312], *черпблка* „розм. посудина, пристосування для черпання; черпак, ківш” [СУМ, XI, с. 312], ч’рпalo, „ківш, чаша,” ч’рпальникъ «ківш», ч’рпальце = ч’рпальце «ківшик» [Срезневський, III, с. 1567].

В окрему групу можна виділити лексеми-композити зі спільною другою частиною: *електрокавоварка, кавоварка, кастрюля-кашоварка, кастрюля-пароварка, сковорінка, сковорінка*.

Висновки. Усі розглянуті лексеми на позначення посуду мотивовано дієсловами, окрім лексем *термос, термоконтейнер, термос-лоток*, які утворено від прикметника іншомовного походження, а також лексем *кастрюля-жаровня* і *банька-холодушка*, які утворено способом складання основ двох іменників. Проте можна стверджувати, що іменники *жаровня* і *холодушка* мотивовано дієсловами *жарити* і *холодити*. Виділяється також невелика група лексем, утворених складанням трьох основ: *електрокавоварка, електросамовар, кастрюля-кашоварка, кастрюля-пароварка*. Частина лексем описаної лексико-семантичної групи входить до складу лексико-семантичної групи назв посуду, мотивованих іменниками, що позначають продукти, вміст посуду. Це лексеми-композити, перша частина яких – іменник, що позначає вміст посудини, друга – дієслово, що вказує на первинне призначення посудини (*вода носити ! водонос; кава варити ! кавоварка; мак терти ! макітра; сало товкти ! салотовка тощо*). Це т.зв. периферійні лексеми-ланки між різними лексико-семантичними групами. Проте визначальним для лексем цієї лексико-семантичної групи назв посуду все ж є наявність мотивуючої дієслівної основи.

ЛІТЕРАТУРА

- Арнольд В. И. Оппозиции в семасиологии / В.И. Арнольд // Вопросы языкоznания. – 1968. – № 2. – С. 106 - 110.
- Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Н. Д. Арутюнова // Аспекты семантических исследований. – М. : Наука, 1980. – С. 156 – 249.

3. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М. : Учпедгиз. 1957. – 295 с.
4. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
5. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 416 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Білецький-Носенко – Білецький-Носенко П.П. Словник української мови. Підгот. до вид. В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 423 с.; *Бойк.* – Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наук. думка, 1983. – 303 с.; *Бубн.* – Бубнівська кераміка / Л. Мельничук, І. Мельничук, М. Вдовцов. – Бубнівка : Вінниця, 1999. – 81 с.; *Гонтар* – Гонтар Т. О. Народне харчування українців Карпат. – К.: Наук. думка, 1979. – 138 с.; *Грінченко* – Словарь української мови: [До 70 тис. слів]: У 4 т. / НАН України, Ін-т української мови; Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996 – 1997; *Дз. Пр.* – Дзендрівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К.: Наук. думка, 1984. – 307 с.; *ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови: У 7-ми т. / Упоряд.: Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, О. П. Критенко та інші. – К. : Наук. думка, 1982 – 1989; *Кож.* – Кожолянко Г. К. Народознавство Буковини. Народна їжа українців. – Чернівці: Рута, 2000. – 104 с.; *Марк.* – Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. – К.: тип. И. и А. Давиденко, 1860. – 174 с.; *НІ* – Нарис з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1969. – 191 с.; *Поділля* – Поділля: Історико-етнографічне дослідження / З. Є. Болтарович та ін. – К.: Вид-во НКЦ „Доля”, 1994. – 504 с.; *Полесье* – Полесье. Матеріальная культура / В. К. Бондарчик, И. Н. Браим, Н. И. Бураковская и др.; АН УССР. Львовское отделение Института искусствоведения, фольклора и этнографии им. М. Т. Рильского. – К.: Наукова думка, 1988. – 448 с.; *Пош.* – Пошивайло О. М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. – К.: Молодь, 1993. – 408 с.; *CIC, 2000* – Словник іншомовних слів / Укл. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.; *Срезневський* – Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: У 3-х т., 6 кн. – Репринтное издание. – М.: Книга, 1989. – Т. 1 – 3.; *СУМ* – Словник української мови / В 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980; *СУМ XVI – п. п. XVII* – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАН України. Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича; Редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін. – Львів, 1994 – 2000. – Вип. 1 – 7; *Тихомиров* – Тихомиров А. Н. Инвентарь и посуда общественного питания. Справочник. Изд. 2-е перераб. и доп. – М.: Экономика, 1974. – 223 с.; *Тищ.*, 1983 – Тищенко О. Р. Декоративно-прикладне мистецтво східних слов'ян і давньоруської народності (І ст. до н. е. – середина XIII ст. н. е.). – К.: Вища школа, вид-во при КДУ, 1983. – 110 с.; *Тиц.*, 1992 – Тищенко О. Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII – XVIII ст.). – К.: Либідь. 1992. – 192 с.; *УК* – Георгієвський М. І. та ін. Українська кухня. Вид. 3-е доп. – К.: Техніка. – 1970. – 306 с.; *УСК* – Українська стародавня кухня. – К.: Спалах ЛТД, 1993. – 238 с.; *Фасмер* – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 Т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1983; *ХіП* – Холмщина і Підляшшя наприкінці XIX ст.: Історико-етнографічне дослідження / В. Борисенко, Г. Вишневська, Ю. Гаврилюк та ін. – К. : Вид-во „Родовід”, 1997. – 387 с.

На лексикографічному та етнографічному матеріалі проаналізовано формування лексико-семантичної групи назв посуду, які вказують на первинну функцію (призначення) посудини як у синхронному, так і в діахронному аспектах.

Ключові слова: лексико-семантична група, лексема, функція, дія, процес, мотивований, дієслово.

The formation of lexical-semantic group names of dishes, which point the primary function (destination) of the vessel both in synchronic and diachronic aspects is analyzed on lexicography and ethnography material.

Keywords: lexical-semantic group, lexeme, function, action, process, motivated, verb.

ОЦІНКА ЯК КОМПОНЕНТ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ КОНОТАТИВНОГО ДІЄСЛОВА

Мова відображає об'єктивну дійсність. Людину оточують люди, предмети, властивості, які, до яких вона може ставитися по-різному: в аспекті доброти і зла, справедливого чи **неправедливого**, можливості чи неможливості. Ціннісні відношення закріплені в мові в **семантичних структурах**. Оцінка, як ціннісний аспект значення, простежується в різних мовних висловлюваннях.

Оцінка – це ставлення суб'єкта до об'єкта висловлювання, яке виникає на основі **практичної діяльності** і пов'язана зі світоглядом, соціальним статусом людей. При вираженні оцінки людина згадує про норму, „еталон”, за допомогою якого проводять порівняння, роблять **висновки**, які відображають розуміння дійсності. Серед різних типів оцінки переважає інтелектуально-логічна, ...яка ґрунтується на логічних судженнях про об'єктивні ознаки [11, с. 32].

У мовознавстві категорію оцінки досліджували О. М. Вольф, С. С. Хідекель, І. А. Стернін, Г. Г. Кошель, В. М. Телія, Е. В. Рябцева, З. Д. Попова, Т. А. Космеда, В. В. Нагель. Проте залишається дискусійним положення про місце оцінного компонента у семантичній структурі слова, недостатньо вивченими є різновиди оцінок, оцінна інтерпретація емоційно-оцінних дієслів, що і визначає **актуальність** статті.

Мета статті – дослідити оцінну модальність дієслівних конотем.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: дослідити структуру оцінної модальності, з'ясувати різновиди оцінок, визначити місце оцінного компонента в значенні слова.

Проблема дієслівних конотем може стати частиною комплексного дослідження, присвяченого питанням унормування та стандартизації словникового складу.

Об'єктом дослідження є експресивно забарвлений дієслов, дібрани з газет “Україна молоді” (УМ), “День” (Д), “Сільські вісті” (СВ), “Вечірній Київ” (ВК), „Молодь України” (МУ), „Голос України” (ГУ).

Оцінне ставлення розглядають як один з видів модальності, що супроводжує мовні вираження. Оцінна модальність вказує на ставлення мовця до всього об'єктивного, наприклад: *Після гучної справи щодо виселення музеїв Києво-Печерський заповідник знову „вляпався” в історію кадрову* (УМ, 11.01.11, с. 13); *У нашому ж Криму все навпаки – ціни буквально скаженіють* (УМ, 13.06.2009, с. 13); *До того вони вирощували овочі, та ця виснажлива робота їх уже „дісталася”, тому вирішили шукати іншу* (Д, 15.04.2009, с. 6); ..*Опозиція – не та, яка „гавкає”. Яценюк оголосив про новий намір прийти до влади* (УМ, 16.12.2010, с. 4).

Оцінна модальність – це зв'язок між ціннісною орієнтацією мовця чи слухача та позначуваною реалією, тобто оцінна модальність є комплексом ознак, що утворюють структуру оцінки. В оцінці завжди присутні суб'єкт, об'єкт, шкала і стандарт. У структурі оцінного висловлювання виділяють елементи трьох рівнів: ті, що експліцітуються (об'єкт оцінки), імпліцитні елементи (шкала оцінки, оцінний стереотип) і елементи, які можуть бути як імпліцитними, так і експліцитними (суб'єкт оцінки, мотивація оцінки) [4, с. 8]. Суб'єктом оцінки може бути конкретна особа чи група людей, або певний соціум. Суб'єктивний фактор завжди взаємодіє з об'єктивним. Один об'єкт різні мовці можуть оцінити по-різному (наприклад, залежно від віку, статі, соціального стану, професії): 1) для однієї людини об'єкт цінний, а для іншої ні; 2) може оцінюватися частина об'єкта, цінна для суб'єкта. „Взаємодія суб'єкта

і об'єкта оцінки – це взаємодія активно-пасивна: суб'єкт оцінює об'єкт у процесі практичного пізнання і виявлення в ньому цінності” [9, с. 40].

Оцінка – один із способів пізнання людиною навколоїшньої дійсності. Оцінка – суспільно закріплене ставленняносіїв мови (добрий – поганий, добре – погано) до позамовного об'єкта і до фактів мови і мовлення [10, с. 11]. Оцінку дають за різними ознаками, а саме „важливо / не важливо”, „цікаво / не цікаво”, „смачно / не смачно” [2, с. 2]. Конотація виникає внаслідок оцінного сприйняття і відображення в слові дійсності. О. М. Вольф стверджує, „основна сфера значень, що зазвичай відносять до оцінних, пов’язана з ознакою „добре / погано” [4, с. 8]. Оцінність – семантична властивість мовних одиниць, яка полягає у вираженні позитивного чи негативного ставлення суб'єкта до позамовного об'єкта. Отже, оцінний компонент – це позитивна чи негативна оцінка, яка існує в значенні слова.

Ми переконані, що оцінний компонент є елементом лексичного значення слова. В. В. Виноградов доводив, що „слово містить не лише граматичні і лексичні предметні значення, але й виражає оцінку суб'єкта – колективного чи індивідуального. Предметне значення певного мірою формується цією оцінкою, і оцінці належить творча роль у зміні значень” [5, с. 18]. Оцінку в якості семантичного компонента розглядали О. Н. Іваніщева, С. С. Хідекель, Г. Г. Кошель, І. А. Стернін, Е. В. Рябцева та інші. М. Ф. Алефіренко виділяє три різні погляди на природу оцінної семи. Перший погляд на оцінність як конотативну сему поділяють З. Д. Попова та І. А. Стернін, оскільки конотація відображає певне ставлення мовця. Другий погляд представляє В. М. Телія, яка вважає, що оцінність можна поділити на два типи значення: власне оцінне, характеризує денотат, та емотивно-очінне, належить конотації [9]. Інша точка зору належить В. І. Шаховському, який стверджує, що оцінна сема за своєю природою рациональна і є понятійною, оскільки відображає ознаки предмета, але оцінка виникає на основі денотації конотативних сем [1, с. 107 – 111].

Відповідно до місця оцінки у слові, М. М. Кожина виділяє різні види конотації: власне емоційно-експресивний, у якому оцінка входить до значення мової одиниці (рос. *губоштук*, *разгильдяй*, *забулдыга*, *тряпка* (про человека) и другие); умовно-традиційно-експресивний, де оцінка супроводжує денотативне значення (очи, *грядущий*, *снизойти* и другие); третій вид враховує функціональну маркованість слів (*гносеологія*, *генетика*, *синхрофазотрон*) [6, с. 33–34]. В. М. Телія виділяє власне оцінну модальність (орієнтована на предмет позначення), денотативну модальність і конотативну модальність [9, с. 25 – 29].

На нашу думку, оцінним буває все слово, тобто оцінність може бути у денотативному компоненті значення і виступати як оцінне поняття (раціональна оцінка), наприклад: *смердіти* – денотативне значення „погано пахнути”, *витурити* – „вигнати”, *трощити* – „ламати”, *конати* – „вмирати”, *гиркатися* – „сваритися”, *обпектися* – „зазнати бальзових відчуттів чи невдач”, *ляпнути* – „сказати щось зайве” тощо – дії оцінюються об'єктивно. Підсилення раціональної оцінки емотивною модальністю призводить до виникнення конотативної оцінки. Якщо ж оцінка конотативна, – оцінюється лише певний аспект (ознака) дії, який порівнюється зі стандартом. Чим менш значимий аспект потрапляє у фокус оцінки, тим яскравіша суб'єктивність оцінки. У дієсловах *розслаблятися*, *zmорозити*, *navariti*, *здерти*, *залетити*, *pідколоти*, *зажати* оцінка конотативна, оскільки у фокус оцінки потрапляють такі аспекти: *розслаблятися* – „відпочивати”, „відпочиває весь організм” – оцінний компонент „це добре”. *zmорозити* – „сказати”, але „щось недоречне” – аксіологічний компонент „це погано”. *navariti* – „збагатитися”, але „нечесним шляхом” – аксіологічний компонент „це погано”. *здерти* – „отримати гроши”, „забрати в когось хитрощами або силою” – „це погано”. *залетити* – „потрапити кудись”, „у неприємності” – „це погано”, *pідколоти* – „жартувати”, „принижувати, ображати” – „це погано”, *зажати* – „не дати комусь щось”, „через жадібність” – „це погано”. Іноді важко визначити вид оцінки – денотативна чи конотативна. У такому випадку І. А. Стернін пропонує трансформувати значення в умовну фразу „... і це добре / погано” так, щоб ліворуч не було оцінних слів – тоді оцінка додаткова, конотативна.

якщо ж трансформація неможлива, – оцінка денотативна [7, с.71]. Наприклад, *накручувати* (ціни) – збільшити, і це погано, *кинути* – обдурити когось, і це погано, *мочити* – бити, і це погано, розводити – обдурити когось, і це погано, *нахімічти* – зробити щось як-небудь, і це погано. Отже, у проаналізованих дієсловах оцінка конотативна. Н. І. Бойко розрізняє слова з оцінним компонентом значення, що входить до конотації, і слова з оцінним значенням, що становить власне денотацію. У другій групі виділяє слова з меліоративною та пейоративною оцінкою раціонального змісту. Якщо сема „оцінність” входить одночасно і до денотації, і до конотації, тоді вся номінація є оцінкою [3, с.66 - 67].

Оцінні семи містять позитивну, негативну, амбівалентну (поєднано позитивну і негативну), нейтральну оцінки. На відміну від позитивної і негативної оцінок, що виражають схвалення / несхвалення дій, нейтральна (нульова) оцінка містить оцінно-нейтральне ставлення до дій, є нормою, своєрідною точкою відліку. «Нульова оцінка, що виражає неоцінне ставлення носіїв мови до ознак референта, належить в якості семантичного компонента до структури значення слів, які містять норму будь-якої якості, ознаки, і є фоном, відносно якого сприймаються оцінні відношення у ту чи іншу сторону» [10, с. 11-12].

Усі експресивні дієслова можна поділити на:

1) негативнооцінні (пейоративна оцінка): *підколювати*, *застовпiti*, *кришувати*, *мочити* та інші: *34-річний чоловік акторки Скарлетт Йохансон до нового „титулу”* (прим. авт. – „найсексуальніший чоловік року”) поставився іронічно. „Підозрюю, що це звання дасть моїй сім’ї привід „*підколювати*” мене до кінця життя”, - каже Рейнольдс (УМ, 20.11.10, с. 16); *Молоді пари намагалися „застовпiti” в РАЦСах місце на одружження 8 серпня 2008-го ще з минулого осені...*(УМ, 12.07.2008, с. 13); Водночас він відкинув підозри, що саме дільничі в погоні за додатковим заробітком „*кришують*” нелегальні пункти скутівлі металобрухту... (Д, 28.08.2008, с. 6); *Неохоче залишивши „Мерседес”, високий посол у тренувальному костюмі запросив Бориса пройтися і в тіні акацій запропонував йому „не мочити” Ткачова в обмін на реєстрацію* (Д, 28.04.2009, с. 7);

2) дієслова з позитивною оцінкою семою (меліоративна оцінка), які трапляються у мові ЗМІ досить рідко: *розвертитися*, *обмити*, *розкритися*: Далі – залежно від обставин і від того, наскільки вдається „*розвертитися*” та принадити солідну клієнтуру (ВК, 13.11.2008, с. 6); „Свою першу золоту медаль я „*обмила*” джемом і медом (УМ, 22.02.2008, с. 23); Сім'я склалася. Діти вже „*розкрилися*”. Вони знають, чого хочуть від життя (МУ, 08.02.11, с. 2); та контекстні позитивнооцінні семи, оцінка яких може змінюватися залежно від контексту: *засвітитися*, *відтягуватися*, *підрізати*, *приручити* тощо: *Позавчора ця група (а може, перша з груп?) „засвітилася”* (УМ, 02.02.2008, с. 4) – позитивна; З батьками мені пощастило, скажіть? Вони вміють „*відтягуватися*” по повній програмі (МУ, 11.02.11, с. 2); *Мер „підрізав” чиновників*. Леонід Черновецький залишив своїх заступників спочатку без авто, а потім і без компенсацій (ВК, 07.11.2008, с. 1) – негативна; *Тетяна переконана: смачна домашня їжа, та ще й досхочу – дієвий спосіб „приручити” дитину*, бо це теж прояв любові й турботи (СВ, 14.08.2008, с. 3) – позитивна;

3) дієслова з амбівалентною оцінкою, наприклад: *дурачитися*, *пробрендувати*, *причесати*, *настоювати* й інші: *Наталя Єфименко до кожного з учасників репетиції підходить дуже відповідально*: “Вони „*дурачатися*” тільки, коли в залі є хтось сторонній. Хочуть показати, як легко їм все дается, але насправді тут не просто робота, а треба пахати” (УМ, 24.02.2006, с. 17); *Автанділ*, який цього разу всю свою колекцію „*пробрендував*” – на кожній речі є напис, лейбл чи принт *Avtandil...* (УМ, 18.03.2006, с. 3); УДАІ про зазначені недоліки знають – кажуть, що пройде певний час, доки новий закон „*причешути*” і Кабмін затвердить усі необхідні постанови (ВК, 17.12.2008, с. 5); З того часу з'явився лише один альбом „*Любов моя*”. Так, співак не квапиться, а спокійно „*настоює*” матеріал, додаючи нових фарб, новогозвучання (МУ, 18.02.11, с. 7);

4) нейтральнооцінні дієслова, напр.: *годувати, розлітатися, размести, замішати, потягнути та інші*: Я ж буду „*годувати*” своїх пасажирів старими фіксованими тарифами – 1,50; 1,75 (УМ, 03.09.2008, с. 2); *А колекція* тим часом *розліталася* з полиць швидше, ніж гарячі пиріжки (УМ, 04.05.2007, с. 24); У самому селищі Славське в перший день рок-фестивалю дощовики по 8-10 гривень (звичайна ціна – 4-5 гривень) та калоші й чоботи нормальних розмірів по 30 – 60 гривень *размели* буквально за декілька годин (УМ, 29.07.2008, с. 13); ... камічну опера „*Задунаець за порогом*” Хостікоєв з Бенюком „*замішали*” на історії, сучасності, родинних зв’язках та вірі в те, що гумор у житті українця відіграє дуже важливу роль (УМ, 30.08.2008, с. 9); Левка Паріхаладзе *потягнуло на високе* (ВК, 27.11.2008, с. 3). Нейтральне дієслово у певному контексті може стати позитивнооцінним, але частіше – негативнооцінним.

Отже, у дієсловах оцінка може характеризувати суб’єкт дії, саму дію за певною ознакою об’єкта, на який спрямована дія. З часом може відбуватися зміна оцінки – з позитивної на негативну, наприклад: *храбрувати* – „вдавати, що все добре”, *запрошувати* – „перехід влади у спадок”: Економічна ситуація дедалі більше нагадує середину 90-х, хоч би там як *храбрували* й хоч би які сольні концерти із заздалегідь узгодженими питаннями давала на телеканалах нинішня влада (Д, 28.01.2009, с. 10); За роки незалежності України багатьом політикам вдалося накопичити політичний й економічний капітал, який дозволяє сьогодні мажновладцям без особливих труднощів „*запрошувати*” в знайому їм сферу своїх спадкоємців (Д, 01.11.2008, с. 4); і навпаки – з негативної на позитивну, як-от: *пригалмувати* – „ціни не підніматимуться”, зв’язатися – „зателефонувати, встановити зв’язок з кимось”, *відриватися* – „весело активно відпочивати, святкувати щось”: Бензин істотно не подешевшає, але ціни *пригалмують* (ГУ, 18.01.11, с. 1); *А от „зв’язатися”* з Дідом Морозом, щоб картина віддавалася реальною. виявилася справжньою проблемою (ГУ, 06.01.11, 9); *Наступного дня всі „відриваються”* по повній програмі: вуличні вертепи, колядники, багатий на найдки різдвяний стіл, усілякі напої і звичайно ж, пісні (УМ, 11.01.2011, с. 9).

Позитивний і негативний оцінний компонент неоднорідний, його семантична специфіка залежить від основи оцінки, тому виділяють три типи оцінних компонентів:

1) інтелектуально-логічний, який ґрунтуються на логічних судженнях про властивості об’єкта: *До слова сказати, попередні уряди також „малювали” цифри досягти 12-мільйонного рубежу ще до 2010 року, однак, як свідчить статистика, більше 8 мільйонів „не витягнули”* (ГУ, 08.02.11, с. 12); *Є незначні можливості збути до Росії або Білорусі, але майже весь зібраний урожай реалізується на внутрішньому ринку*. Тож виходить: як тільки збільшуються посіви і зростають обсяги виробництва – ціна „*підсаджується*”, відповідно економічна зацікавленість падає (Д, 17.11.2009, с. 4); *При цьому левова частка коштів – 15 млн. грн. – „прокручується”* через Держтелерадіоінформ (УМ, 04.06.2008, с. 4);

2) емоційний, який заснований на емоціях, пов’язаних із властивостями, об’єктивно не характерними для конкретного референта, наприклад: *Сфабрикована щиро поважним мною письменником Л. Дерешем* ахінея пішла, як-то кажуть, у народ. Бібліотеки „*клюнули*” на їм’я та закупили цей твір на нещасні бюджетні гроші – лише на Харківщину потратило сім сотень примірників книжки, про читачів якої можна буде сказати слідом за С. Поваляєвою: „*Не диво, що з них такі дурні дорослі виходять*” (УМ, 13.06.2009, с. 10); *Обама виявився першим американським президентом*, який прибув на сесію Міжнародного олімпійського комітету „*проштовхувати*” рідне місто (УМ, 06.10.2009, с. 10); *У підсумку, повернути ваші гроші буде нереально, оскільки людину, котра „*прокрутила*” таку аферу, більше не знайти – у неї, швидше за все, були фальшиві документи* (УМ, 10.08.2007, с. 17);

3) емоційно-інтелектуальний тип, що ґрунтуються на єдності емоцій і раціонально-оцінних суджень, зокрема: *За словами представників місцевої громади, він (прим. авт. – екс-голова селища Шепеленко О. В.) напочуд швидко „*перефарбувався*” в кольори провладної партії та почав бити у всі дзвони, мовляв, результати виборів підтасовані* (СВ, 03.02.11, с. 1); *Але на сьогодні цей пункт не виконано – кошти „*зависли*”* (УМ, 13.07.2005, с. 4); *Торік*

від найсуворішої за останнє півстоліття зими кримські господарства „влетіли” конкретно – приблизно на 300 мільйонів гривень (УМ, 07.03.2007, с. 3).

Г. Я. Солганік стверджує, що оцінна лексика проходить такі етапи: контекстне використання - модальнооцінне забарвлення - негативно чи позитивнооцінне забарвлення [8, с. 58].

У такий спосіб, ми дійшли висновку, що оцінка є обов'язковим компонентом семантичної структури конотативного слова. Об'єктом оцінки можуть бути як особи, предмети, так і дії. Оцінка залежить від об'єкта, суб'єкта, мотиву та умов спілкування. Дієслова поділяють на: власне оцінні (раціональна оцінка) і дієслова, у яких домінує конотативна оцінка. У мові періодичних видань функціонують переважно дієслова з пейоративним відтінком.

Функція емоційно-оцінних дієслів не стільки інформативна, скільки емотивна; вони виражают ставлення мовців до реалії, вказують на оцінку певних дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: монография / Н. Ф. Алефиренко. – Волгоград : Перемена, 1999. – 274 с.
2. Апресян Ю. Д. Избранные труды: В 2-х т. / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 1. – 1995. – 767 с.
3. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні: [навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей] / Н. І. Бойко. – Ніжин, 2002. – 217 с.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
5. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М., 1947. – С. 18-19.
6. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1977. – 223 с.
7. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1979. – 156 с.
8. Солганик Г. Я. Лексика газеты (Функциональный аспект) / Г. Я. Солганик. – М. : Высш. школа, 1981. – 112 с.
9. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц [отв. ред А.А. Уфимцева] / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 139 с.
10. Хидекель С. С. Природа и характер языковых оценок / С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1983. – С. 11-16.
11. Шаховский В. И. Лексикография и коннотативная семантика / В. И. Шаховский // Лексические и грамматические компоненты в системе языкового знака. Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1983. – С. 27-34.

У статті розглянуто оцінну модальність дієслівних конотем. Проаналізовано структуру оцінки, встановлено, що оцінка є компонентом коннотативного значення дієслів.

Ключові слова: оцінка, оцінна модальність, дієслівна конотема, негативна оцінка, позитивна оцінка.

Modality of verbal connotem is considered in the article. The structure of evaluation is analysed. It is also found that evaluation is a component of connotative meanings of verbs.

Keywords: assessment, evaluation modality, verbal connotheme, negative evaluation, positive evaluation.

УДК 801. 316. 4(=83)

ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНО-ОБРЯДОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

В українському мовознавстві можна константувати декілька спроб різnobічних підходів до розгляду української церковно-обрядової термінології (далі – УЦОТ): І. Огієнко (правопис та акцентуалізація релігійних термінів, їх етимологічний наліз) [9], П. Ковалів (джерела, шляхи запозичення церковних термінів в українську мову) [5], Є. Грицак (діалектна УЦОТ) [4], О. Горбач (історичний аналіз окремих тематичних підгруп УЦОТ) [3], М. Лесів, Я. Рудницький (історія семантичного становлення кремих церковних термінів) [7; 15]. Функціонуванню української богослужбово-обрядової присвячена монографія київського дослідника Ю. Осінчука [10]. Крім того, історія функціонування УЦТ оглядово викладена в колективній праці «країнське термінознавство» [11]. Протягом останніх десятиліть питання богослужбової термінолексики стали темами дисертаційних досліджень та наукових статей Н. Бабич [1], С. Біблой [2], Н. Пуряєвої [12], Г. Наконечної [8] та ін. Проблематика сучасної церковної термінології широко дискутувалася на конференціях, опубліковані матеріали яких є суттєвим внеском у дослідження цієї термінології. [16; 17].

Спорадичний аналіз церковно – термінологічних найменувань містять також лінгвістичні дослідження: а) церковнослов'янської лексики вчених С. Верещагіна, А. Львова, М. Цейнталін та ін.; б) лексичного складу української мови періоду Київської Русі – Г. Войтів, П. Ковалева, В. Колесова, А. Львова, Г. Лукіної, Г. Миронової, В. Мур'янова, В. Німчука, Ф. Філіна, П. Черних. Оскільки вагома частина церковної термінології за походженням – грецькі запозичення, іншим суттєвим джерелом мовознавчої інформації про неї є праці, присвячені впливові грецької мови на слов'янські у сфері лексики (В. Дубровіна, В. Істрін, М. Копиленко, А. Критенко, Н. Мещерський, І. Огієнко, С. Олексієнко, О. Пономарів, О. Поспішил, О. Соболевський та ін.). Але на цьому етапі розвитку УЦОТ, як і інші галузі термінології української мови, потребує подальшого ретельного розвитку, нормування, впорядкування та вдосконалення. Саме тому метою цієї розвідки є дослідження семантико – парадигматичних особливостей української церковно – обрядової термінології і зокрема її гіперо-гіпонімічних співвідношень. Адже вивчення гіперо-гіпонімічних відношень сприятиме кращому пізнанню системних взаємозв'язків у лексико-семантичній системі церковної термінології, що й зумовлює актуальність дослідження.

Гіпонімічні відношення пронизують кожну термінологічну систему. Більше того, це системоутворювальна складова майже кожної української лексико-семантичної групи, тому є дивним той факт, що гіперо-гіпонімічні зв'язки знаходяться на початковій стадії досліджень, особливо в діахронному мовознавстві. Нині у лінгвістиці домінує погляд, що гіпонімічні парадигми вмотивовані взаємодією між родо-видовими поняттями та частиною і цілим, ґрунтуються на імпліфікації чи виключенні понять. Уявивши до уваги, що в логіці поняття імпліфікації охоплює лише родо-видові відношення на зразок *трикутник* – *прямокутний трикутник*, *наука* – *кібернетика*, сучасні дослідники української церковної термінології постулюють той факт, що гіперо-гіпонімічні відношення між термінами конкретних систем виникають або внаслідок розвитку синтагматичних гіперонімів (наявність широкої мережі розгалужених родо-видових лексем з дещо приглушеними синонімічними відношеннями) й активними зв'язками між гіпонімами, частина з яких відноситься не до термінів, а до термінологічних лексем : *читець*, *співець*, *дзвонар*, *ризничий*, *свіконос*, *проскурник*, *одвірний*,

вратарь, писець тощо, які знаходяться в гіпонімічних зв'язках між собою і об'єднані гіперонімом церковнослужитель [14, с. 42]); або шляхом актуалізації їх парадигматичних значень. В останньому випадку співгіпоніми мають стійкий експліцитний характер, вони ілюструють з'єднання попередньо розчленованих образів сприйняття у певні семантичні сутності, що вітворює зміст видового поняття, і тим самим формують семантку гіпоніма [13, с. 107]. На думку М. П. Кочергана, «гіпонімія — це найбільш фундаментальні парадигматичні відношення, за допомогою яких структурується словниковий склад мови. На основі гіпонімії лексичні одиниці об'єднуються в тематичній лексико-семантичній групі і поля. Саме тому, що панівними в лексико-семантичній системі є родо-видові відношення, превалюючим типом опозицій тут є інклузивні, тобто відношення слабкого ... й сильного ... члена. Це надає лексико-семантичній системі домінантно-підпорядкованої впорядкованості (послідовне включення слів нижчого рівня абстракції до вищого)» [6, с. 269].

Терміни, як спеціально створені номінативні одиниці, покликані не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, частини й цілого, суміжності у просторі або часі тощо [8, с. 82]. Звідси наявність гіпонімічної парадигми як однієї з найважливіших категорій, що формують термінологічні структури взагалі та церковно-обрядову систему термінів зокрема. Відношення між термінами-гіпонімами у церковно-обрядовій термінології розглядаємо як багатогранну опозицію, що ґрунтуються на спільноті їх кетегоріальних ознак. Терміни, які виражають поняття видового плану, містять весь той комплекс ознак, що становлять значення терміна-виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значенневі ознаки, що звужують об'єм їх значення. Ці додаткові змістові ознаки розрізняють родові й видові терміни на позначення видових понять, формують еквівалентну опозицію. Гіпонімічні відношення тісно пов'язані з відношеннями власне синонімічними передусім у плані багатозначності окремих церковних термінів. *Таїнство Шлюбу і Шлюб*. 1. Таїнство освячення подружньої любові та сімейного життя; 2. Богослужіння під час якого через заручини й благословіння ніпцями відбувається це таїнство; *Таїнство Вінчання; Таїнство Подружжя; розм. Одруження* [14, с. 128].

Часто гіпонімічні ряди УЦОТ розвиваються із первісно синонімічних шляхом десинонімізації синонімів-дублетів. Так гіпонімічний ряд *аналав ~ параманд* став результатом паралельного засвоєння запозичень [14, с. 29]. З парадигматичної точки зору гіпоніми характеризуються двома видами протиставлення: 1) протиставлення родового (гіперонімічного) значення за відсутністю (наявністю) розрізнювального компонента; 2) протиставлення одне одному всіх видових значень за змістом розрізнювального компонента значень.

Гіперо-гіпонімічні відношення можуть розвиватися й імпліцитно – через актуалізацію парадигмо-значень гіперонімів, напр.: до терміна *церковно-обрядове дійство* (гіперонім) гіпонімами є терміни *богослужіння, літургія, відправа; заст. хирономія* [14, с. 39]. В окремих випадках гіпоніми можуть стати гіперонімами стосовно інших термінів-гіпонімів уже через розвиток синтагмозначень: *богослужіння великопісне, богослужіння вечірнє, богослужіння денне, богослужіння добове, богослужіння загальне, богослужіння заупокійне, богослужіння недільне, богослужіння обіднє, богослужіння патріарше, богослужіння пісне, богослужіння повсякденне, богослужіння річне, богослужіння суботнє, богослужіння тижневе, богослужіння свяtkове* тощо [14].

У такому утвореному на матеріалі одного гіпероніма у мікрополі термінів простежується ієрархічна взаємозалежність усієї системи термінів, оскільки поділ понять на родові й видові може відбуватися за різними ознаками й у різній послідовності.

Відтак спочатку маємо бінарну опозицію гіпонімів (як у попередньому випадку), далі лакуновий розвиток парадигмо- або синтагмозначень продовжує гіперо-гіпонімічні зв'язки термінів УЦОТ.

Гіперо-гіпонімічні відношення термінів переконливо ілюструє й класифікаційна побудована шляхом описання поняття дефініція, типова й обов'язкова для передачі змісту поняттяожної системи. Пояснюючи особливості родового поняття через найближче видове. ця дефініція не тільки мінімально пояснює зміст поняття, а й відношення його з іншими [2. с. 14]. Гіпероніми у таких випадках позначаються формою іменника у Н.в. однини або номінативним словосполученням: *ворота(врата)-церковні ворота, ризи - архиерейські ризи, дияконські ризи, ризи ієрейські*. [14].

Гіперо-гіпонімічні зв'язки між термінами церковно-обрядової терміносистеми не є незалежним параметром її організації. Так, констатація терміну *богослужіння* передбачає поділ на *вечірнє, ранкове і т.д.* За рахунок перерозподілу в активності вживання певних шарів спеціальних церковних слів, зміни стилістичних меж їх уживання можливий подальший етап розвитку синтагмозначень (*ранкове богослужіння: опівнічниця, утреня, перший час*). У свою чергу гіпонім *утреня* виступає гіперонімом до термінів *утреня велика, утреня великодня, утреня воскресна, утреня єрусалимська, утреня з поклонами, утреня з поліслесем, утреня пасхальна, утреня повсякденна, утреня святкова, утреня страсна*. [14]. Гіперо-гіпонімічні відношення й багатозначність терміна мають точки дотику, адже чим більше співгіпонімів (сегментів полісемічного терміна), тим ширше значення гіпероніма. Отже, семантика гіпероніма формує своєрідну мікросистему, значення в якій перебувають у зв'язку з іншими. Ланцюговий характер розвитку гіперо-гіпонімічних відношень відтворює звуження семантики у напрямі гіперонім – гіпонім, і навпаки – розширення значення від терміна-гіпоніма до гіпероніма. Розвиток цих відношень на основі синагмо- і парадигмозначень взаємозумовлений і пов'язаний.

Гіперо-гіпонімічна парадигма – це найважливіша категорія, яка формує систему церковно-обрядових термінологічних найменувань, є засобом їхньої тематичної ієрархічної організації і чи не найвагомішим доказом її системності.

Дослідження гіперо-гіпонімічних кореляцій має неабияке практичне й теоретичне значення, бо системність відповідності плану вираження планові змісту найчіткіше простежується саме в цих відношеннях, що має бути одним із напрямків упорядкування будь-якої термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Проблеми терміновживання і терміновтворення в сучасному конфесійному стилі : Н.Д. Бабич // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 13-15 травня 1998 р. – Львів : ЛБА, 1998. – С. 161-168.
2. Бібла С. В. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів і посад): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіол. наук спец.10.02.01 «Українська мова» / С.В. Бібла. – К. ; 1997. – 20 с.
3. Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології // Олекса Горбач. Термінографічна серія / [ред. Б. Рицар, Р. Мікульчук]. – Львів, 2004. – С. 58-78.
4. Грицак Є. Народна Великодня термінологія / Євген Грицак // Рідна мова. – 1934. – №2. – С. 41-48.
5. Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови Київського періоду Х-ХІУ ст. / П.Ковалів. – Нью-Йорк, 1964. – Т.2:Запозичення. – 1964. – 317 с.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. П. Кочерган. — К. : Академія, 2006. — 464 с.
7. Лесів М. Церконослов'янізми в сучасній українській літературній мові // Греко-католицький церковний календар. – Варшава, 1988. – С. 83-89.
8. Наконечна Г. Українська богословська термінологія: характеристика системи / Галина Наконечна // Християнство й українська мова: матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000 р. – Львів : ЛБА, 2000. – С. 79-92.
9. Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову / Іван Огієнко // Єдиними устами: бюллетень Інституту богословської термінології та перекладів. – 2000. – №4. – С. 3-41.

10. Осінчук Ю. Історія української богослужбово-обрядової лексики / Юрій Осінчук . – К. : Видавничий дім Дмитрія Бураго, 2009. – 176с.
11. Панько Т. І. Українське термінознавство : підруч. [для студ. гуманітар. спец. вищ. навч. закл.] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 213 с.
12. Пуряєва Н. В. Українська церковно-обрядова термінологія: проблеми термінографічної семантизації / Наталія Пуряєва // Єдиними устами: бюллетень Інституту Богословської Термінології та Перекладів. – 1999. – № 3. – С. 34-44.
13. Пуряєва Н. В. Варіантність у сучасній українській церковно-обрядовій термінології: проблема термінографічного відображення / Наталія Пуряєва // Християнство й українська мова: матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000 р. – Львів : ЛБА, 2000. – С. 101-110.
14. Пуряєва Н. В. Словник церковно-обрядової термінології / Наталія Пуряєва – Львів : Свічадо, 2001. – 160 с.
15. Рудницький Я. Семантика «хреста» і «хрищення» / Ярослав Рудницький // Науковий конгрес у 1000-ліття Хрещення Русі-України. – Мюнхен, 1989. – С. 577-587.
16. Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 13-15 травня 1998 р.) / Львівська богословська академія. – Львів: ЛБА, 1998. – 287 с.
17. Християнство й українська мова: матеріали наукової конференції (Київ, 5-6 жовтня 2000 р.) / Інститут української мови, Львівська богословська академія. – Львів : ЛБА, 2000. – 514с.

У статті аналізується гіперо-гіпонімічна організація термінологічних одиниць у сучасній українській церковно-обрядовій термінології. Виявлений характер зв'язків у гіперо-гіпонімічній парадигмі.

Ключові слова: гіпонім, гіперонім, гіперо-гіпонімічні відношення, українська церковно-обрядова термінологія (УЦОТ), типи опозицій.

The article investigates the hyper-hyponym organization of linguistic units in the modern Ukrainian church ceremonial terminology. The character of links in the hyper-hyponym paradigm is defined.

Keywords: hyponym, hyperonym, hyper-hyponym links, the Ukrainian church ceremonial terminology, types of oppositions.

ІІІ. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

*Оксана Волошина
(Вінниця)*

УДК 811.111'42

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ЗНАЧЕННЯ ВИГУКІВ У СУЧASNІЙ АНГЛІСТИЦІ

Слово, його значення постійно привертають увагу науковців. Ще Л.А.Булаховський зазначав, що вивчати значення слова не можна, не враховуючи мовленнєвого контексту, його функціонування, оскільки «контекст встановлює для нас важливу різницю – як саме вжите слово; у його прямому (звичайному) значенні чи переносно (образно, фігулярно)» [3, с. 29].

Урахування контексту при аналізі мовленнєвих актів має важливe значення для тлумачення іллокутивної сили висловлення, правильного розуміння вираженої в ньому інтенції мовця, оскільки мовець у процесі спілкування прагне не лише передати свою думку чи інформацію, а й зробити свої інтенції зрозумілими для інших. Отже, мовленнєвий акт і контекст зв'язані між собою, причому мовленнєвий акт залежить від контексту.

У мовленнєвих актах із невираженою пропозиційною частиною інформативну неповноту висловлення компенсує контекст. Саме необхідність залучення контексту для адекватної інтерпретації вираженої в ньому комунікативної інтенції мовця залежить від ступеня конвенціональності мовленнєвого акту, способу вираження його іллокутивної сили (прямого / непрямого, експліцитного / імпліцитного), а також його прагматичного потенціалу.

«Вигуки як лексико-граматичний клас одиниць, що мають своєрідне значення, відбувають дійсність нерозчленовано, не відокремлюючи емоційне від раціонального, є характерним елементом певної сфери мовлення, тісно пов'язаним з па-ралінгвістичними, невербальними засобами. Така природа вигуків зумовлює їхнє особливe місце в системі частин мови. Вони виконують важливі функції у мовленні, у них виразно виявляється прагматичне значення, оскільки вони безпосередньо відображають прагматичний тип інформації» [7, с. 50]. Ідеї нерозривного взаємозв'язку процесів, що відбуваються в людській пам'яті, і процесів, що детермінують утворення вигуків і їхнє розуміння, визначають загальну орієнтацію сучасної лінгвістики на всеобічне вивчення комунікативно-прагматичних аспектів мовних явищ, серед яких вигуки посідають окреме місце.

Мета нашої статті полягає у розкритті комунікативно-прагматичних значень вигуків сучасної англійської мови та їхньої здатності реалізувати основні, первісні, й вторинні, похідні, прагматичні значення.

Останнім часом з'явилося чимало досліджень, присвячених даному питанню, серед них – праці Ю.Н. Карапурова, Л.І. Мацько, О.В. Каптурової, Л.М. Медведєвої, В.М. Жирмунського, О.І. Герасимова, Т.В. Булигіної. Учені розглядають місце вигуків у дискурсі та використання вигуків / вигукових висловлювань у мовленні.

До вигуків / вигукових висловлень з контекстуально-обумовленим прагматичним значенням належать вигуки/вигукові висловлення, що виражають різні емоції, почуття.

Послідовно проаналізуємо вигуки/вигукові висловлення з конвеційно-обумовленим прагматичним значенням, вигуки/вигукові висловлення з контекстуально-обумовленим значенням. За-уважимо, що це не єдина існуюча класифікація вигуків. Так, А. Вежбицька, розглядаючи семантику вигуків, виділяє три класи: (1) емотивні вигуки (такі, що мають у

своїй семантиці компонент «я щось відчуваю»); (2) волітивні ви-гуки (такі, які мають у своїй семантиці компонент «я чогось хочу» і які не мають компонента «я щось відчуваю», наприклад, англійський *Sh!* або польський *Sza!* «поводь себе тихо»); (3) когнітивні ви-гуки (такі, які мають у своїй семантиці компонент «я щось думаю» або «я щось знаю» і які не мають ні емотивного компонента «я щось відчуваю», ні волітивного компонента «я чо-гось хочу»; наприклад, англійський *Aha!* «розумію»), хоча припускає й інші класифікації, засновані на відмінних критеріях, відзначаючи, що «зазначений розподіл не може бути цілком строго проведений через наявність тісних семантичних зв'язків між ви-гуками різних типів» [5, с. 187].

Ви-гуки-директиви вживають у директивних мовленнєвих актах, актах спонукання, в яких мовець висловлює слухачеві свою волю, спрямовану на виконання певної дії. Ви-гуки-директиви неоднорідні і відрізняються за ступенем виявлення в них категоричності, що залежить від низки обставин і, насамперед, від офіційності чи неофіційності ситуації, від соціального статусу комунікантів: *fall out, forward march, front pass, left oblique, left shoulder arms, left step, left turn, left wheel all hands ahoy, all hands on deck, all hands to quarters, anchor's aweigh, as she goes, as you go.*

Важливу роль у мовленні виконують ви-гуки-експресиви, які є складовою частиною експресивних мовленнєвих актів. «До експресивних мовленнєвих актів належать «акти, які виражают емоційний стан», включають формули соціального етикету – привітання, прощання, ви-бачення й відповіді на них, подяки, поздоровлення, благопожелання й тости» [2, с. 355]. Вони є своєрідними експресивними звуковими жестами, якими обмінюються відповідно до суспільного етикету знайомі чи стрічні в різних випадках життя. У цих ви-гуках виражено складний ланцюг побутових емоцій і обрядностей: *good afternoon/day/evening/morning, greetings from; hallo, hello, hullo, hi, (I) haven't seen you for ages, how are you, how are you (doing/getting on/keeping)?, how do?, how do you do?, how goes it/the world with you?, how is it going?, how's life (things) tricks?; long time no see, love from, welcome (home), well met, God bless us!, God bless you!, good health!, good luck!, happy days!, health and happiness!, here's hoping!, here's luck (to you)!, here's your (good) health! happiness, here's mud, your (good/very good) health, cheerio, cheers; chin, chin.*

Ви-гуки мають цілу низку зна-чень, які реалізуються лише в контексті, тобто для них відомості про прагматичне оточення дуже важливі. Склад англійських ви-гуоків з контекстуально-обумовленим прагматичним значенням досить широкий. Їх можна розкласифікувати за тими емоційними характеристиками, конкретне значення яких виявляється в контексті. Вони є співвідносними переважно з прагматичним суб'єктом (мовцем), виражаючи його емоції й почуття, реакції на зміст висловлення, різний психічний стан, на те, що діється, тобто вони є адресантно-орієнтованими. Комунікативно-прагматичне значення ви-гуоків визначається їхньою здатністю реалізувати конкретні іллокутивні функції, що відбивають інтенцію прагматичного суб'єкта. Слід відзначити, що ви-гуки є складовими компонентами складних мовленнєвих актів і виражают додаткові прагматичні значення. Вони, модифікуючи інтенцію мовця, надають висловленню певних прагматичних значень: *ah!, aha!, bless me!, (by) Jove!, ha!, hah!, heigh!, hey!, heh!, hoy!, hurra(h)!, hooray!, Lord!, Oh, Lord!, my!, oh my!, my-o-my!, O!, Oh!, dear!, dear me!, deary-me!, George!, now!, ah!, bless me!, ol!, I say!, well!, ha! hah! (my) hat! ugh, gracious!, good gracious!*

Подібні ви-гуки виражают майже увесь спектр людських емоцій, почуттів. У зв'язку з цим ви-гуки з контекстуально-обумовленим значенням можна поділити на кілька груп, кожна з яких, у свою чергу, залежно від контексту, ситуації поділяється на підгрупи, до складу яких входять ви-гуки з семантично дифузними функціями.

Ціла низка англійських ви-гуоків, що реалізує їхні значення в контексті, утворює групу ви-гуоків з контекстуально-обумовленим прагматичним значенням. Вони відбивають інтенцію суб'єкта. Входячи як складовий компонент до складних мовленнєвих актів, ви-гуки виражают різні прагматичні значення; вживаючись у різних контекстах, вони входять до різних семантических полів.

«Контекстуально-обумовлені прагматичні значення можуть виражати як позитивні, так і негативні емоції, причому як адресатно, так і адресантно-спрямовані. Для вигуків характерні ті самі парадигматичні відношення, що й для слів повно-значних частин мови, а саме синонімія, антонімія і як її різновид енантиосемія» [4, с. 335].

Однією із важливих особливостей вигуків англійської мови є їхня здатність до прагматичного варіювання, тобто вираження різних прагматичних значень «у межах тотожності слова» в різних контекстах і ситуаціях спілкування. «Прагматичне варіювання здебільшого властиве вигукам з конвенційно-обумовленим значенням, тобто таким вигукам, розуміння яких виявляється і поза контекстом, оскільки вони преважно є однозначними мовними одиницями. І лише в контексті за певних ситуацій вони можуть прагматично варіювати, не змінюючи свого первісного значення, а лише варіюючи це значення залежно від середовища спілкування, емоційного забарвлення. Наприклад, військова команда *forward march* має чітке значення початку стрійового руху в певному напрямі» [8, с. 229].

Комуникативно-прагматичні особливості вигуків обумовлені насамперед їхнію здатністю реалізувати основні, первісні, й вторинні, похідні, прагматичні значення. Основні і вторинні прагматичні значення вигуків виступають як конвенційно-обумовлені значення.

Вигуки з різними прагматичними значеннями по-різному співвідносяться з учасниками комунікації. Вигуки з конвенційно-обумовленими прагматичними значеннями є переважно адресатно-орієнтованими, тоді як вигуки з контекстуально-обумовленим прагматичним значенням – адресантно-орієнтовані.

Вибір вигуку адресантом залежить від комунікативної ситуації, емоційної забарвленості мови, від теми й інтелектуального рівня співрозмовника. Це й зумовлює появу в мовленні мовця цих одиниць, підказуючи виділення різних груп вигуків, для яких характерні свої умови функціонування, оскільки вони закріплені за певними структурами й пов’язані з безпосередньою реакцією на якусь подію, стан, висловлення, тобто пов’язані з комунікативною інтенцією мовця.

Вигуки з конвенційно-обумовленим значенням відповідають основним, пря-мим їх значенням, у яких загальномовне й прагматичне значення співпадають. До них належать вигуки-директиви, які співвідносяться з адресатом і мають різні іллокутивні сили – від усіх розпоряджень, наказів, команд, спонукань до дії й її припинення, застережень, жалю, розради, схвалення до вираження згоди/незгоди, що обтяжують їхній прояв іллокутивної сили різної інтенсивності.

Вигуки-експресиви включають формулі соціального етикету – привітання, прощання, вибачення й відповіді на них, подяки, поздоровлення, благопожажання й тости. «Вигуки-експресиви, як правило, супроводжуються паралінгвістичними, невербалними засобами, зокрема інтонацією, жестами, мімікою, від чого залежить тональність спілкування. Вигуки-експресиви включають емоційні реакції й оцінки, що відіграють важливу роль в житті індивідів, і тим самим виконують важливі функції в акті комунікації.» [1, с. 87]

Вигуки з контекстуально-обумовленим прагматичним значенням кількісно досить великі за складом. Предаючи конкретне значення, вони водночас мають низку значень, що реалізуються лише в контексті. Здебільшого вони співвідносяться з прагматичним суб’єктом, виражають його емоції й почуття, реакції на зміст висловлення, на те, що відбувається, тобто є адресантно-орієнтованими.

Вигуки, модифікуючи інтенцію мовця, надають висловленню певне прагматичне значення. Вигукові висловлення, вживаючись у різних контекстах, утворюють своєрідні семантичні поля. Низку висловлень, що можуть складатися з одного слова, словосполучення чи речення, немає підстав беззастережно віднести до граматичного класу вигуків. Проте за комунікативною функцією і їхнім прагматичним значенням вони, безсумнівно, виконують роль вигукового висловлення. Це підтверджує думку дослідників про відкритість похідних, вторинних вигуків.

Вигуки з контекстуально-обумовленним значенням поділяють на групу вигуків, що виражают позитивні емоції (радість, захоплення, захват, радісне хвилювання, симпатії, полегшення, задоволення); групу вигуків, що виражают негативні емоції (жаль, хвилювання, неспокій, каяття, розчарування, збентеження, презирство, зневаження, огиду, обурення, досаду, гнів, злорадість); групу вигуків, що виражают різні психічні стани людини (як позитивні, так і негативні); групи вигуків зі значенням прохання; запрошення; іронії, сміху і глузування; вираження зверхності; докору; побоювання; виконання передчуття; застереження; погрози; протесту; прокляття; лайки.

Вигуки із конвенційно-обумовленим значенням утворюють прагмасемантичні ряди, а також антонімічні пари. Для таких вигуків характерна внутрішньослівна антонімія, тобто енантіосемія, яка для них є продуктивною. «Вигукам властива потенційна й синхронна прагматична багатозначність, обумовлена їхньою здатністю реалізувати кілька прагматичних значень в різних і тих самих контекстах функціонування. Потенційна прагматична багатозначність вигуків зумовлює можливість їхнього прагматичного варіювання» [4, с. 339-340].

Аналіз комунікативно-прагматичних значень вигуків сприяє більш широкому і водночас конкретному тлумаченню вигуків у словниках, допомагає тим, хто вивчає англійську мову, осмислено засвоїти їхнє вживання в мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика / Ш. Балли. – М. : Иностр. лит-ра, 1955. – 416 с.
3. Булаховський Л .А. Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. – К. : Рад. школа, 1959. – 308 с.
4. Булыгина Т. В. О границах и содержании прагматики / Т.В. Булыгина //Изв. АН СССР. Сер. литер. и языка. – 1981. – №4. – С. 333-342.
5. Вежбицка А. Речевые акты / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. Вып. XVI. – М. : Прогресс, 1985. – С. 183-216.
6. Жирмунский В.М. О границах слова В.М. Жирмунский // Морфологическая структура слова в языках различных типов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 6-33.
7. Каптуррова О.В. Використання вигуків в організації мовленнєвої діяльності / О.В. Каптуррова // Іноземні мови. – 1997. – №2. – С. 49-51.
8. Каушанская В.Л. Грамматика английского языка / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О.Н. Кожевникова. – Л. : Просвещение, 1973. – 319 с. (На англ. яз.)

У статті розглянуто комунікативно-прагматичні особливості вигуків англійської мови. Подано аналіз вигуків/вигукових висловлювань та розкрито їхню здатність реалізовувати свої основні та похідні функції.

Ключові слова: комунікативно-прагматичне значення, вигуки-директиви, вигуки-експресиви, вигуки з контекстуально обумовленим значенням, вигуки з конвенційно-обумовленим значенням, прагматичне варіювання.

The article deals with communicative-pragmatic features of English exclamations. The author focused on the analysis of exclamations / exclamations expression and revealed their ability to exercise their basic functions and derivatives.

Keywords: communicative-pragmatic meaning, shouting-directive-expressives shouts, cries of contextually definite value, shouting with conventional value-driven, pragmatic variation.

УДК 811.112.2'37

ПЕРФОРМАТИВНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ ТА ЙОГО МІСЦЕ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Актуальність дослідження зумовлена інтересом сучасних лінгвістичних сту

комунікативно-прагматичних аспектів мови, зокрема до мовленнєвих актів, за допомогою

у процесі мовленнєвого спілкування між співрозмовниками відбувається обмін інформацією.

Дослідники вказують на дискурсивну сутність мовленнєвого акту, стверджуючи, що це

сукупність мовленнєвих операцій, яка характеризується довільністю, цілеспрямованістю, усвідомленістю, контекстуальністю, динамічністю, можливістю як самостійного вживання, мовленнєвій взаємодії, так і включення в іншу форму діяльності або сприянню останній [2; 4].

Саме в межах дискурсу здійснюється інтеракція учасників спілкування, реалізуються

інтенційні впливи і в такий спосіб відбувається формування конкретних мовленнєвих актів, які взаємодіють між собою у процесах міжособистісного спілкування, формуючи різноманітні типи дискурсів.

Засобом реалізації мовленнєвого акту є висловлення – мінімальна одиниця комунікації, мовну основу якої складає речення. Метою цублікації є вивчення прагматичних характеристик перформативних висловлень як засобів реалізації мовленнєвих актів і встановлення місця та функціонального значення перформативів у сучасному німецькомовному діалогічному дискурсі. Об’єктом дослідження є перформативні висловлення, предметом – їхні прагматичні характеристики. Матеріалом дослідження слугують перформативні висловлення, що реалізують мовленнєві акти, відобраний методом суцільної вибірки з художніх творів німецькомовних авторів ХХ – ХХІ століть.

Оскільки перформативне висловлення не описує мовленнєву дію, а є здійсненням, відповідно до якого виникає мовленнєвий акту, то воно тотожне мовленнєвому акту. Наприклад, вимовляючи висловлення *Ich bin froh dich, das Fenster zuzumachen*, мовець здійснює акт прохання, а говорячи *Ich behaupte, dass niemand von uns zu einer Tat fähig ist*, – акт ствердження.

Розглянувши різні джерела з досліджуваної проблеми, масно всі підстави констатувати, що перформативний мовленнєвий акт – це мовленнєва взаємодія комунікантів, яка здійснюється відповідно до прийнятих у певному суспільстві принципів і правил мовленнєвої поведінки, для досягнення необхідних перлокутивних цілей мовця [2; 5]. До його основних ознак відносимо інтенціональність, цілеспрямованість, конвенціональність, адреса/н/тність та пропозиціональність.

Варто наголосити, що перформативний мовленнєвий акт являє собою гетерогенне трохрівневе утворення, яке об’єднує локутивний (акт вимовляння), іллокутивний (акт внесення в локуцію певного смислу і комунікативних намірів мовця), перлокутивний акт (акт перетворення висловлення у знаряддя впливу на думки, почуття і вчинки слухачів) [1]. Зазначені компоненти не мають самостійного існування у мовленнєвій діяльності, тому є лише динамічними умовами його реалізації.

У формально-семантичній структурі перформативного мовленнєвого акту розрізняють іллокутивну силу (іллокутивну функцію) та пропозиційний зміст. Іллокутивна сила включає іллокутивну ціль (комунікативний намір / інтенцію мовця), що становить її ядро [7], формується як результат взаємодії багатьох чинників і складається з більшої або меншої кількості компонентів, зокрема, характеристик адресанта й адресата, часу і місця, пов’язаних з здійсненням мовленнєвого акту.

Перформативні висловлення є іллокутивними індикаторами іллокутивних типів мовленнєвих актів. Адже іллокутивна функція перформативного мовленнєвого акту реалізується

через відповідне перформативне дієслово, яке виступає її експліцитним показником і визначає тип мовленнєвого акту. Таким чином, реалізація мети мовця, що полягає у повній і точній фіксації думки та передачі її в адекватній формі адресату, здійснюється за допомогою перформативного мовленнєвого акту.

Підтверджимо сказане прикладом, у якому мовець здійснює акт пропозиції, на що вказує перформативне дієслово „*vorschlagen*“:

„*Ich schlage vor, wir gehen zuerst zu mir, dort künnen Sie Ihre Tasche loswerden und sich etwas frisch machen*“ (Suter, S. 99).

Згідно проведених досліджень, експліцитні перформативи мають велику значимість для ділової комунікації, оскільки саме в цій сфері важливі точність та однозначність реалізації інтенцій, характерні стандартність, формальність і ритуальність форм вираження. Опрацьований нами фактичний матеріал дає підстави стверджувати, що найбільш уживаними експліцитними перформативними актами є акти подяки, вибачення, поздоровлення, побажання, обіцянки, клятви, запевнення, прохання, благання, пропозиції, запрошення, поради тощо.

Науковці пояснюють цей факт низкою причин. Наведемо ті з них, які, на нашу думку, є найбільш суттєвими: 1) основною властивістю експліцитних перформативних мовленнєвих актів є максимальна виразність та однозначність, що не завжди доречно у кожній сфері спілкування; 2) значній кількості перформативів характерний високий ступінь категоричності, що суперечить комунікативному принципу ввічливості; 3) деякі перформативи зустрічаються лише в особливих ритуалізованих ситуаціях (одруження, хрещення), а тому рідко вживаються; 4) експліцитним перформативним мовленнєвим актам властиві експресивність та емоційність, що суперечить наміру мовця у певній ситуації приховати свої справжні думки та почуття [10].

Згідно наших спостережень, у німецькомовному дискурсі все більшого розповсюдження набувають експліцитно-модифіковані та імпліцитні перформативні висловлення. Звернемо увагу на те, що в імпліцитних перформативних мовленнєвих актах іллокутивна складова не чітко вербалізована, вона завжди імплікована та в більшості випадків визначається за допомогою контексту. Іншими словами, здійснюючи імпліцитні акти, мовець бажає донести до слухача свої інтенції непрямим шляхом. Маючи певне лексико-граматичне оформлення та синтаксичне оточення, такі висловлення набувають перформативного значення лише у певній ситуації мовлення. Залишаючи деякі ділянки смислу невираженими, імпліцитними, адресант дає можливість адресату дістати цей смисл засобом імплікацій – логічних операцій наслідків, висновків [8, с. 8].

Для підтвердження сказаного наведемо приклад, який ілюструє вживання імпліцитного перформативного мовленнєвого акту у формі питального речення з іллокутивною функцією пропозицій:

Beim Lift schlug David vor: „Wollen wir uns nicht richtig duzen? „Sie“ sagen mit Vornamen ist so doof“ (Suter, S. 327).

Розглянемо детально класи перформативних мовленнєвих актів сучасного німецькомовного дискурсу.

Асертивні перформативні мовленнєві акти. У науковій літературі широко дискутується питання щодо віднесення перформативних мовленнєвих актів до актів твердження та їх співвідношення з індируктивними мовленнєвими актами. Одні дослідники наполягають на тому, що перформативи не є твердженнями й не мають істиннісного значення, оскільки перформативне дієслово не входить у пропозицію мовленнєвого акту, а тільки модифікує її (Г. Гревендорф, Ф. Лідтке, Дж. Остін, Г. Фалькенберг). Інша група вчених доводить, що перформативи є твердженням про дію адресанта, яку він здійснює у момент твердження, і ця дія є індируктивним мовленнєвим актом (К. Бах, Ф. Реканаті, Р. Харніш).

Услід за Л. Безуглою, ми дотримуємося думки, що перформативні висловлення, які вживаються для реалізації асертивних мовленнєвих актів, є твердженнями, чого не можна сказати про інші перформативи. Підкреслимо також і те, що тільки в асертивних

перформативних мовленнєвих актах пропозиція набуває істиннісного значення, тобто може верифікуватися на істинність чи хибність. Адже якщо адресант щось стверджує, повідомляє, припускає тощо, неодмінно мається на увазі, що він визнає виражений стан речей істинним [3, с. 210].

До асертивних перформативних актів відносимо акти ствердження, повідомлення, нагадування, припущення, зізнання, згоди, заперечення, биття об заклад, номінаціями яких є такі перформативні діеслова: *annehmen, behaupten, feststellen, gestehen, mitteilen, protestieren, verneinen, wetten, zugeben, zustimmen* тощо.

У німецькомовному дискурсі асертивні перформативні мовленнєві акти реалізують такі експліцитні й модалізовані перформативні висловлення: *Ich behalte / nehme an / gestehe / gebe zu / stimme zu; Ich muss / soll mitteilen / feststellen / zugeben; Ich kann / könnte behaupten; Ich kann / muss gestehen* тощо.

Комісивні перформативні мовленнєві акти. У лінгвістиці комісивний контекст тлумачиться як самоспонукання. Адже обіцяти можна лише те, що лежить в інтересах адресата і не зачіпає інтереси мовця. Вимовляючи комісивні акти, мовець змінює перш за все стосунки між комунікантами з нейтральних (відсутність будь-яких зобов'язань) до стану зобов'язання виконати обіцяну дію. Іншими словами, обіцяючи, мовець бере на себе зобов'язання дещо виконати і має уявлення про наслідки своїх дій.

До комісивних перформативних актів відносимо акти обіцянки, клятви, запевнення, гарантії. Номінаціями зазначених актів є перформативні діеслова *versprechen, zusichern, zusagen; schwören, beschwören, geloben, beteuern; versichern; garantieren* тощо. Спільним для цих актів є те, що вони інтенціональні, спрямовані на суб'єкт і мають принципово одинаковий пропозиційний зміст, який являє собою майбутню дію адресанта [9, с. 252].

Реалізуються комісивні перформативні акти за допомогою висловлень на кшталт *Ich schwäre / verspreche / versichere dir / euch / Ihnen; Ich kann / könnte dir versprechen / schwören / versichern* тощо.

Директивні перформативні мовленнєві акти. У реальному мовленнєвому спілкуванні директивні мовленнєві акти утворюють спонукальний (або директивний) дискурс, основною прагматичною спрямованістю якого є спонукання. Спонукання становить вид цілеспрямованої людської діяльності, пов'язаної з наміром мовця вплинути на співрозмовника і певним чином зберегти або змінити існуючий стан речей, що свідчить про діяльнісну природу спонукання.

Слід зазначити, що серед директивних висловлень розрізняють категоричні / ін'юнктиви (наказ, вимога, заборона) і некатегоричні („м'які“) / реквестиви (прохання, благання, запрошення, пропозиція, порада, застереження, рекомендація, дозвіл). Також їх поділяють на інтенсивні і нейтральні. До інтенсивних відносять ін'юнктиви (наказ, вимога) і реквестиви (прохання, благання), до нейтральних – пораду, рекомендацію, пропозицію, застереження, попередження [8, с. 9].

О. І. Беляєва зазначає, що існує три типи директивів: 1) прескриптиви (наказ, заборона, дозвіл, вимога), що зумовлюють дію адресата; 2) реквестиви (прохання, благання, запрошення), що спонукають до дії, яка здійснюється в інтересах мовця; 3) сугестиви (порада, пропозиція, попередження), що виражають пораду. Прескриптиви виражають облігаторність дії, пріоритетність мовця і бенефактивність дії для нього, реквестиви – пріоритетність адресата, необлігаторність і бенефактивність дії для адресанта, сугестиви – пріоритетність мовця, необлігаторність і бенефактивність дії для адресата [4, с. 15].

Зауважимо, що директивні перформативні мовленнєві акти займають чільне місце серед засобів вираження спонукання у німецькомовному спонукальному дискурсі. До директивних перформативних актів відносимо акти наказу, вимоги, заборони, дозволу, прохання, пропозиції, запрошення, поради, застереження, номінаціями яких є перформативні діеслова *befehlen, verlangen, verbieten, erlauben, bitten, vorschlagen, raten, warnen*. Реалізуються директивні перформативні акти за допомогою висловлень на кшталт *Ich befahle / verlange / verbiete / erlaube / bitte / schlage vor / rate / warne* тощо.

Декларативні перформативні мовленнєві акти. Декларативи називають „парадними випадками перформативності” [13, с. 19], оскільки вони базуються на немовних системах знань. Зазначені акти спрямовані на зміну стану справ, а їхня успішність залежить від соціального становища і права на їхнє здійснення. До характерних рис декларативних перформативних мовленнєвих актів відносимо інституціональність ситуації, що передбачає набір конститутивних правил, і перформативність форми.

У цьому зв’язку доречно навести думку Е. Рольфа про те, що дійсність, яку описують декларативи, має інституціональну сутність, є інституціональною дійсністю, оскільки факти, які створюються декларативами, становлять „спеціальний клас соціальних фактів” [15, с. 89]. К. Петрус підкреслює, що декларативи „релігійно або законодавчо стилізовані”, вони „вимагають насамперед установленої рамки, церемонії, у межах якої реалізація відповідної дії визначена найточніше” [14, с. 147].

До декларативних перформативних актів відносимо акти називання, призначення, схвалення, осуду, оголошення (війни, засідання закритим тощо), заповідання, звільнення тощо, номінаціями яких, відповідно, є перформативні дієслова *nennen*, *einsetzen*, *taufen*, *loben*, *beschuldigen*, *erkündigen*, *vermachen*, *entlassen*. У німецькомовному дискурсі декларативні перформативні мовленнєві акти реалізуються такими перформативними висловленнями: *Ich erkläre Ihnen den Krieg*, *Ich eröffne / schließe die Sitzung*, *Ich nenne dich...*, *Ich taufe dich auf den Namen ...*, *Ich entlasse Sie, Sie sind entlassen*, *Ich beschuldige Sie* тощо.

Етикетні перформативні мовленнєві акти. Загальновідомо, що в процесі спілкування комуніканти повинні дотримуватися певних загальнозвінзних правил, які сприятимуть ефективності виконання їхніх комунікативних намірів. Одним із таких правил є принцип ввічливості, в основі якого лежить „закріплений у мові комунікативно важливий зміст, який виражає мовленнєві інтенції мовців, що знаходять типову реалізацію у конкретних мовленнєвих актах: привітання, подяки, вибачення, побажання, компліменту, співчуття тощо” [11, с. 113]. Серед засобів вираження ввічливості розрізняють лексичні, морфологічні, синтаксичні та просодичні. Це спеціальні етикетні мовні формули, що утворюють у кожній мові цілу систему, яку прийнято називати мовним етикетом. До них відносять формули звертань і вітань, які вживають комуніканти при зав’язуванні контакту; формули вибачення, прохання та подяки, які застосовуються для підтримання контакту; формули прощення та побажання, що вживаються ними при припиненні контакту.

Ввічливістю називають форму прояву поваги до людини, що виражається у стереотипах мовленнєвого етикету [12, с. 56]. Саме в них знайшли відображення і закріпились за певною, соціально обумовленою мовленнєвою ситуацією комунікативні наміри мовців. Синонімічний ряд одиниць мовленнєвого етикету характеризується стилістичною диференціацією синонімів, які входять до нього. В той же час, цей ряд об’єднується інваріантним значенням (напр., привітання, прошання тощо), присутнім у кожній одиниці, і в залежності від соціологічних та психологічних факторів перетворюється в акті мовлення в той чи інший конкретний варіант.

Групу німецьких етикетних перформативів становлять перформативні акти подяки, вибачення, поздоровлення, побажання, привітання, прошання, співчуття, номінаціями яких є перформативні дієслова *danken*, *sich entschuldigen*, *gratulieren*, *wünschen*, *begrüßen*, *sich verabschieden*, *kondolieren*. Всі вони поєднані вираженням наявної чи можливої у перспективі позитивної оцінки. Виключення складають перформативні дієслова *sich entschuldigen* та *kondolieren*, у яких відсутність позитивних емоцій суб’єкта-мовця „я” компенсується його переконаністю у необхідності, доречності та правильності подібних дій [7, с. 72]. Для етикетних перформативних актів характерне вживання таких перформативних висловлень: *Ich danke / gratuliere / wünsche / entschuldige mich*; *Ich möchte danken / gratulieren / mich entschuldigen / bedanken / verabschieden*; *Ich muss danken / mich entschuldigen*; *Danke / Entschuldige* тощо.

Таким чином, узагальнення проаналізованого матеріалу дало нам змогу визначити, що в процесі комунікативної поведінки індивідів перформативний мовленнєвий акт виступає як

частина дискурсу та є мінімальною, але не ізольованою одиницею вербальної комунікації іллокутивним індикатором для іллокутивних типів мовленнєвих актів.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в проведенні інтерпретації перформативних висловлень на матеріалі дискурсивних фрагментів із сучасної німецькомовної художньої літератури з метою встановлення їхньої інтенційної спрямованості та перлокутивного ефекту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : [учеб. пособие] / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 412 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф.С. Бацевич. – 2-ге вид. доп. – К. : Вид. центр „Академія”, 2009. – 376 с.
3. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : [монографія] / Л.Р. Безугла. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 330 с.
4. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения : английский язык / Е.И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1992. – 168 с.
5. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : 200-річчю Харківського національного університету присвячується / [Л.Р. Безугла, Є.В. Бондаренко, П.М. Донець та ін.]. – Х. : Константа, 2005. – 356 с.
6. Карабан В. И. Сложные речевые единицы. Прагматика английских асиндегических полипредикативных образований / В.И. Карабан. – К. : Вища шк., 1989. – 132 с.
7. Красина Е. А. Русские перформативы : [монография] / Е.А. Красина. – М. : Изд-во РУДН, 1999. – 126 с.
8. Никифорова Р. В. Коммуникативно-семантическая группа высказываний, реализующая интенцию „предлагания” (в современном английском языке) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Р. В. Никифорова. – К., 1988. – 24 с.
9. Серль Дж. Р. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Р. Серль, Д. Вандервекен. – Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 242–263.
10. Стеблецова А. О. Использование перформативов в сфере деловой коммуникации / А. О. Стеблецова // Коммуникативные и прагматические компоненты в лингвистическом исследовании : сб. статей. – Воронеж, 1995. – С. 68–74.
11. Телеки М. М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : [монографія] / М. М. Телеки, В. Д. Шинкарук. – К. : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – 176 с.
12. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М. : Высшая Школа, 1989. – 159 с.
13. Harras G. Performativitdt, Sprechakte und Sprechaktverben / G. Harras // ders. (Hg.: Kommunikationsverben: Konzeptuelle Ordnung und semantische Repräsentation. – Tübingen : Niemeyer, 2001. – S. 11–32.
14. Petrus K. Was sind illokutionäre Akte? / K. Petrus // Linguistische Berichte. – 2002. – N. 190. – S. 131–156.
15. Rolf E. Sagen und Meinen / E. Rolf. – Opladen : Westdeutscher Verl., 1994. – 269

Стаття присвячена дослідженню перформативних висловлень як засобів реалізації мовленнєвих актів. Визначається місце перформативних мовленнєвих актів у сучасному німецькомовному дискурсі. Розглядаються та систематизуються класи перформативних мовленнєвих актів.

Ключові слова: експліцитне, експліцитно-модифіковане, імпліцитне перформативне висловлення, асертивний, комісивний, директивний, декларативний, етикетний перформативний мовленнєвий акт.

The article is dedicated to the investigation of the performative utterances as the means of speech acts' realization. The place of performative speech acts in the modern German-speaking discourse is being determined. The classes of performative speech acts are being examined and systematized.

Key words: explicit, explicit-modified, implicit performative utterance, assertive, comissive, directive, declarative, etiquette performative speech act.

ВНУТРІШНЄ «Я» М. СТЕЛЬМАХА: ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПОЕТИЧНИХ ОБРАЗІВ КОНЦЕПТОСФЕРИ

Культура вербалізується в мові, яка містить інформацію не лише про національну самосвідомість, репрезентує не лише «національний дух», але й особливості концептуалізації світу поетом. Поетичне багатство мови письменника визначається не лише багатством лексики, фразеології і граматики, але й багатством концептуальної сфери. Оскільки митець слова, виокремлюючи той чи інший фрагмент світу для опису, концептуалізує світ, наповнюючи особистісними смислами сутнісні реалії буття. Зокрема це стосується і мовнокреативної діяльності М. Стельмаха, який є одним з видатних письменників України. Дослідження особистісних способів бачення світу поетом відповідно до його логіки розуміння світу набуває актуальності.

Мета наукової розвідки – проаналізувати витоки творення поетичних образів концептуальної сфери М. Стельмаха, які сягають глибин внутрішнього світу митця.

Для глибшого розуміння витоків антропоцентричності М. Стельмаха, його світоглядної, ментально-психологічної сутності логічно звернутися до фактів його біографії, аналізу його мислення, світобачення, світосприйняття і світорозуміння, його інтенцій, тобто до того, що він пережив, про що мріяв, як бачив, розумів і сприймав дійсність. Як пише Л. Лисиченко, «мовна індивідуальність письменника, його мовна картина світу формується не тільки під упливом суспільно-політичних та культурно-історичних чинників, у ній активну роль відіграють індивідуально-психічні фактори, традиція поетичного мовлення, ідейно-художня спрямованість особистості і т. ін. Ці чинники накладають виразний відбиток як на зміст, так і на мовну форму, в якій художник слова виражає своє бачення. Отже, серед явищ, які впливають на поетичну мовну картину світу письменника, важливе місце посідає його психічний тип» [7, с.139].

С. Гуцалю короткими штрихами робить спробу пояснити витоки світоглядної концепції поета. Він зазначає, що М. Стельмах «народився в бідняцькій родині», «змалку зумів скласти ціну шматкові хліба насущного», «змалку проникнувся розумінням великого значення землі для селянина-хлібороба», деякий час працював бригадиром у колгоспі. Саме тому тема селянської праці, землі, хліба є наскрізною у творчості М. Стельмаха, саме тому концепт-образ людини репрезентується як концепт-образ селянина, землероба, тому «будь-який елемент землеробського образного сприйняття має у М. Стельмаха складне поетичне звучання» [3, с. 111]. Багато образних порівнянь у його поезії взято з хліборобського побуту. «Письменник так добре знає внутрішній світ селянина, спосіб його мислення і коло уявлень, що саме його очима дивиться на навколишню природу» [15, с. 34].

Отже, як і Т. Шевченко та І. Франко, М. Стельмах за походженням ідентифікував себе як селянський син, тобто селянин, саме тому основою його свідомості, зокрема й мовної, стала класична натурфілософія, а звідси людину він розглядає як частку природи. Тип світовідчуття сучасників-землеробів, яким він відкривався М. Стельмаху у періоди його дитинства та юності, забув національно-історичної сутності. «При цьому все більше пізнається загальнолюдська розгорнутість землеробського світовідчуття, сила його надчасового змісту, що й забезпечує мистецтву довге життя» [3, с. 111].

Не випадково у поета послідовно вербалізується і концепт-образ рідні. На це вплинули стосунки, що панували в його родині, образи його близьких. Як пише І. Дузь, «дід його Дем'ян був людиною від природи обдарованою. Вмів він розмовляти і з небом, і з землею, нехитрим інструментом міг вирізати просту людину і святого, в його руках слівало залізо і дерево. До при йому була і бабуся, що любила і вміла садити сади. Батько письменника довго служив

батраком у князя Кочубея, потім – матрос-кочегар на броненосці «Жемчуг», а після революції господарював на своєму клаптику землі. Ніжна і лагідна, пісенна і журлива, мудра і щира мати письменника найбільше любить землю, працю і людей» [5, с. 5].

Ще в дитинстві на М. Стельмаха «незабутнє враження справила пісня, що з неперевершеною силою трансформувала в собі поетичну душу й тяжку історію народу. А ще казки, легенди, химерні повір'я, а ще невичерпна скарбниця живої мови...» [4, с. 25]. З дитинства М. Стельмах насправді глибоко і послідовно «успадковує від народнопісенної культури (зі зрозумілими соціально-історичними корекціями) – етику, моральний ідеал людини, критерій її ставлення до світу» [9, с. 171]. Ще в дитинстві поет починає розуміти, що людина прекрасна. Н. Тимошенко зазначає, що «вирісши серед чарівної природи Поділля і провівши молоді роки на Поліссі, М. Стельмах «викохав у собі палку любов до людей, їх мови й природного оточення, виробив уміння тонко спостерігати й образно мислити. І це сильно вплинуло на його літературний і мовний стилі, на індивідуальні мовні особливості його поезії» [13, с. 264].

Факти з життя М. Стельмаха засвідчують, що фольклор приваблював не лише його душу і серце, але й розум, оскільки письменник усе життя прагнув нюхувати свої знання в галузі фольклористики. Він деякий час працював науковим співробітником в Інституті мистецтвознавства, фольклору й етнографії. Н. Шумада наголошує, що «туди він прийшов уже досвідченим фольклористом: селянський син і з дитинства сільський житель, він, відколи навчився розуміти людську мову, чув і переймав її, соковиту, образну, барвисту» [15, с. 32]. М. Стельмах систематично збирал, записував і обробляв фольклорні тексти, робив певні наукові висновки, як і його видатні попередники. Маючи й талант науковця, він, услід за представниками психологічної та фольклорно-історичної шкіл у мовознавстві, добре усвідомив значення фольклору для дослідження української національної мови, її концептосфери, необхідності опису мовної картини світу українців, значним сегментом якої є фольклорна та міфологічна картина світу. Письменник опублікував низку наукових праць із фольклористики щодо вивчення народної пісні, відредактував збірку «Народна лірика».

На думку Л. Боднар, розповідаючи історію свого дитинства у повісті «Гуси-лебеді летять», письменник переконливо доводить, що трьома складовими частинами, без яких немає художника, є: 1) рідна земля, 2) її народ, 3) епоха, що припала на долю митця, породила і виховала його [1, с. 96]. Як бачимо, Л. Боднар наголошує, зважаючи на висловлювання поета, що концепт-образ людини, М. Стельмах розглядав за такими параметрами, як простір і час, тим самим підтверджується наша думка про те, що основою своєї творчості, її мега- і метаконцептом поет визнавав концепт-образ людини.

У статті «Співцеві ясної надії» М. Стельмах, характеризуючи концепцію А. Чехова, озвучив своє поетичне кредо щодо людини як центру його світосприйняття і світобачення, порівнявши «Лікарі, сучасники Чехова, визначали, що він був хворий на сухоти. Я не знаю, чи в чистій крові Чехова були палички Коха, але я знаю, що в його крові була безмірна людяність і згустки людської долі. Тому і зараз живий Чехов іде по всіх паралелях і меридіанах земної кулі» [12, с. 3]. Коли Б. Буряк запитав М. Стельмаха про його творче кредо, то поет красномовно відповів: «І досі з моого дитинства бриняль мені звитяжні козацькі пісні («Гей, військо йде, корогви мають...»). І досі зачудованими очима бачу, як піляхами Поділля, наздоганяючи ворогів, вихором промчали червоні козаки та й залетіли в югу історії. ... на землі батьків, біля червоної пшениці і сивого жита бачу наших селянських мадонн із серпом у руці, з дитям біля ніг... І тому мужність вояцька, краса жіноча і чарі рідної землі стали для мене тими корогвами, без яких я не уявляю свого життя і слова....» [2, с. 7]. Звідси значущість для його концептосфери макроконцепту пам'ять, концептів-образів жінки, війна-визволителя, козака.

Як уважає В. Загороднюк, одним із аспектів розуміння світогляду, психології творчості М. Стельмаха є «синтез життєвої авторської мудрості і наївна дитяча мрія письменника. Можна констатувати, що у п'ятдесятілітнього М.П. Стельмаха все це наявне, коли він розповідає про писати твори про дитинство...» [6, с. 113]. Як засвідчують очевидці, М. Стельмах

дітей, добре зновував душу дитини, розумів її настрої, почуття, інтереси. Вірші про дітей і для дітей є важливою складовою частиною його поетичної творчості [8, с. 19].

Як відомо з автобіографії митця, М. Стельмах багато років учителював і мав неабиякий педагогічний досвід. П. Буряк звернув увагу, що, очевидно, саме вища педагогічна освіта сприяла наявності у письменника особливих знань про дитячу психологію, специфіку дитячого світобачення, світосприйняття і світорозуміння. У центрі дитячих творів поета також концепт-образ *людини*, порівн.: «Знання дитячої психології, жанрової специфіки, уміння розповісти найменшим читачам цікаво про цікаве – все це робить добру славу його книжкам, які виховують любов до краси і знань, до людини і природи» [2, с. 5]. О. Мазуркевич слушно зауважує, що у віршах для дітей М. Стельмах щиро розмовляє з юними читачами, скрізь враховуючи їх вік, їх потреби й інтереси. «Поет уникає голих абстракцій, надуманих сентенцій, – він знає, як їх не люблять діти. Його поезії для дітей надзвичайно конкретні, образи прозоро яскраві, чіткі і легкі для сприймання дитиною. Його вірші завжди сповнені дії, руху, мають простий і ясний сюжет, цікавий і зрозумілий дітям. Все це передається цілком доступною для дітей, простою і в той же час висококультурною мовою» [8, с. 19]. Ярослав Стельмах, син письменника, свідчить, що на будь-яке своє дитяче, а згодом і юначе запитання отримував від батька завжди вичерпну відповідь. «Енциклопедичні знання та знання дитячої психології, звичайно, мали позитивний уплів на творчість автора» [6, с. 113]. Отже, цілком закономірно простежуємо у концептосфері поета своєрідну вербалізацію концепту-образу *дитини*.

Не випадково одним із суперконцептів, крізь призму якого бачить М. Стельмах концепт-образ *людини* є *війна*. Під час війни поет служив рядовим гаубично-артилерійського полку. Йому випало воювати на найнапруженнішій ділянці фронту: у бою поблизу Великих Лук (липень 1941 р.) М. Стельмах був поранений і контужений. Відомо також, що М. Стельмах воював разом з М. Романченком, згодом відомим українським радянським поетом, представляючи редакцію фронтової газети «За честь Батьківщини». М. Романченко врятував М. Стельмаху життя, доправивши вчасно пораненого в госпіталь [10, с. 3], можливо, тому так реалістично змальовує поет і концепт-образ *фронтового друга*. Командир військової частини, до якої був прикріплений М. Стельмах, гвардій полковник І. Куликов, представляючи поета до нагородження орденом, написав у бойовій характеристиці таке: «Тов. Стельмах М.П. з 14 по 20 липня 1944 року, тобто в період операції Радянської армії по прориву і розвитку успіху на Львівському напрямі, перебуваючи у військовій частині польова пошта 32156, займався збиранням цінних матеріалів, що відбивали бойові дії частини, подвиги і героїзм особового складу, а також одночасно брав участь у вихованні особового складу підрозділів частини, надихаючи їх на героїчні подвиги....» [10, с. 3].

Як свідчить В. Загороднюк, коли перегортати записну книжку М. Стельмаха, то впадає у вічі, наскільки заклопотана була ця людина. Скільки різних справ, турбот про інших людей, навіть зовсім йому незнайомих, він зреалізовував. Конкретні прізвища та адреси свідчать, «скільком людям він допоміг то будматеріалами, то грішми, то клопотався, щоб нарешті через суд перемогла правда, то порадами початковому літераторові... Він був у вирі життя, але не любив парадності, показухи, мітингів. У записній книжці зафіксовано актуальні життєві проблеми багатьох людей. Ось звідки черпалися знання правди життя, які згодом синтезувалися і реалізовувалися» [6, с. 113]. Отже, людина була центром уваги письменника не лише у творчості, але й у житті.

Стельмах-мислитель, як пише М. Ткачук, «співає гімн життю як безупинному відтворенню живої матерії. І критерій істини, і критерій цінності людини та життя він знаходить у народній свідомості» [14, с. 20]. Розв'язуючи проблему, якою є концепція людини у свідомості М. Стельмаха, погрібно зважити на «властиве видатному письменникові загальнолюдське етичне наповнення поняття «людина», «людяне». «За філософською й етичною інтерпретацією письменника, життя об'ємає і працю, і моральні проблеми, і буденні людські турботи. Життю протистоїть смерть, зло, мертвотний застій, насильство, фашизм, війна...» [14, с. 19]. Як бачимо,

основним критерієм оцінки людини для М.Стельмаха є позачасові одвічні сутності *добра і зла*, через ставлення до яких письменник і репрезентує свій концепт-образ людини.

Можна впевнено стверджувати, що основною рисою світогляду М.Стельмаха, його світосприйняття, духовності, психології, головної тенденції усієї його творчості, основним пафосом його життя є антропоцентризм, тобто людина поставлена в центрі усього його буття, довкілля – природи, історії, усіх сфер культури. У цьому самобутністю поета, специфіка його концептосфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар Л. П. Деякі спостереження над прийомами і засобами творення образу в автобіографічних повістях Михайла Стельмаха / Л. П. Бондар // Українське літературознавство: Міжвідомчий республіканський збірник. – 1970. – Вип. 10. – С. 96-101.
2. Буряк П. С. Слово про художника і людину / П. С. Буряк. Вступна стаття // Стельмах М. П. Твори: в 6-ти томах / М. П. Стельмах. – К.: Дніпро, 1972. – М. Стельмах; Т. 1. – С. 5-20.
3. Гуменний Я. Національні традиції та стиль М.Стельмаха / Я. Гуменний // Науковий вісник ВДУ: Філологічні науки (слов'янська філологія). – 1997. – № 12. – С. 111-112.
4. Гуцало Є. Дума про долю народну / Є. Гуцало // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 4. – С. 25-39.
5. Дузь І. М. Поезія сонячної людянності / І. М. Дузь. Вступна стаття // Стельмах М. П. Виbrane твори / М. П. Стельмах. – К.: Дніпро, 1969. – С. 5-13.
6. Загороднюк В. Деякі аспекти психології творчості М. Стельмаха / В. Загороднюк // Науковий вісник ВДУ: Філологічні науки (слов'янська філологія). – 1997. – № 12. – С. 113-114.
7. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні / Л. А. Лисиченко // Збірник наукових праць Харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 1998. – Т.6. – С. 129-144.
8. Мазуркевич О. Поетична творчість Михайла Стельмаха / О. Мазуркевич (вступ. стаття) // Стельмах М. Поезії. – К.: Держлитвидав УРСР, 1988. – С. 3-19.
9. Моренець В. Сіяч: Поезія М. Стельмаха / В. Моренець // Вітчизна. – 1986. – № 10. – С. 169-175.
10. Плачинда С. П. «Цей найчарівніший в світі край» / С. П. Плачинда. Вступна стаття / Стельмах М. П. Над Черемошем: Гуцульські мотиви. – Львів: Каменяр, 1981. – С. 3-12.
11. Стельмах М. П. / М. П. Стельмах. – К.: Дніпро, 1984. – (Твори: в 7 т.). - Т. 7. – 1984. – 647 с.
12. Стельмах М. Співцеві ясної надії / М. П. Стельмах // Літературна Україна. – 18 жовтня, 1964. – С. 3-4.
13. Тимошенко Н. Поезії Михайла Стельмаха з мовного погляду / Н. Тимошенко // Стельмах М. П.: збірник статей / [ред. кол.: І. М. Дузь (відповід. ред.) та ін.]. – Одеса: Вид-во ОДУ, 1963. – С. 264-279.
14. Ткачук М. П. Концепція дійсності і людини в романі М. Стельмаха «Дума про тебе» / М. П. Ткачук // Українське літературознавство. – 1973. – Вип. 18. – С. 18-24.
15. Шумада Н. Фольклор у романі Михайла Стельмаха «Кров людська – не водиця» / Н. Шумада // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 5. – С. 32-39.

Стаття присвячена виокремленню шляхів формування поетичних образів концептуальної сфери М.Стельмаха; аналізу особистісних способів бачення світу поетом, його світогляду.

Ключові слова: концепт, концептуальна сфера, поетичні образи, особистісне бачення світу, світогляд.

The article is devoted to picking out the ways of formation of the poetic images of conceptual sphere of M. Stelmah; the analysis of personal ways of poet's world comprehension, his world outlook.

Key words: concept, conceptual sphere, the poetic images, personal world comprehension, world outlook.

КОНЦЕПТ «ЛІНЬ» У МОВНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Більшість явищ соціокультурної сфери, людської поведінки й діяльності завжди були в полі зору психологів, етнографів, філософів. Наразі ці феномени є об'єктом вивчення когнітивної лінгвістики. На відміну від матеріально зумовлених концептів (ВОДА, ДЕРЕВО, ЖІНКА, ЗЕМЛЯ), аксіологічно детерміновані ПРАЦЯ, ЛЮБОВ, ЧЕСТЬ, ЩИРІСТЬ тощо мають виразну конотативну полярність у протиставлені відповідно ЛІНЬ, НЕНАВІСТЬ, ЛУКАВІСТЬ.

Об'єктом нашого дослідження виступає концепт ЛІНЬ. Метою за завданнями розвідки є представлення вербалізації концепту ЛІНЬ, виходячи з позицій народної моралі, а також із власне лінгвістичних настанов: семантика, конотація, розмаїття одиниць, які є референтами безпосередніми вербальними репрезентантами непрямими репрезентантами. Ці одиниці представлені нами в порядку зростання складності формальної й семантичної структури вираження концепту ЛІНЬ.

Найспеціфічнішими вербалізаторами концепту є прямі народні номінації носіїв цієї деструктивної якості. Український народ завжди з осудом ставиться до недбалості у праці, лінощів. Гультай, ледарі зазнають найдешкільнішої критики в усіх жанрах українського фольклору. У зв'язку з цим в українській мові на позначення названої риси людської вдачі утворився номінативний ряд *ледар, ледарство „ледарі, нероби”, ледарювати, ледаркувати* – очевидно, результат видозміни форми *лодар* під впливом слів *ледаць, ледачий*. *Ледач „ледачі люди, ледарі, ледаць”, ледачий „дуже лінівий”*. Етимологічним джерелом є польське, словенське *ladaco* (ледар, ледаць) тобто „нічого не вартий”. З чеської *ladaco* „абищо, дещо”. З праслов'янської – *la da* иль (to) „будь-що” [1, Т.3; с. 211].

У дусі народної моралі лексема „ледар” завжди містить негативну конотацію. Слово *ледар* функціонує як домінанта у такому ряду синонімів: *ледачий, лінівий, лінівець, ледацій, ледарюга, ледація, гаволов, лежень, лежебока, ледарка, ледачкувати, зледацій*. *Ледарювати – лінитися, лінь, ледарювати, дармувати, лежати, байдикувати, баглаї бити, байдики бити* [4, Т. 1, с. 755-756]. *Що скоре, то ледаць. Ледаць – не варте ні на що. Грім не гряне – ледачий не встане. Важко ледачому годити. У лінівого на полі кропива росте. Вчи лінівого не молотом, а голodom. Лінівий і коло готового хліба вмре. Лінівий усе бідний. Лінівий сидячи спить, лежачи робить. Ледар живе, аби землі важче. У ледаря піч до спини пристала. Ледаче ледачим і загине. Він добрий жснець, як вузький загонець, а як широка нива, – то бестія лініва. Лінь – гірш хвороби. Як біда лініва, то каже, що широка нива. Лежачи хліба не добудеш. Все ніколи: за лежнею, то й сидні нема. За лежсанням не захотиш сидіння. День в'язала, два дні лежала. День дармувала, два дні спочивала. Не позіхай на мене, а то зледацію* [6, с. 112, 113, 114, 115, 117, 119].

Український народ зневажливо ставився до людей, які ведуть бездіяльне, ледаче життя використовуючи номен *нероба*: *Нероба гірше пияка. Сьогодні святого нероба, хто не робить, того не візьме хвороба*. До цього семантичного поля народне мовлення залучає субстантивовану частку *нехай*, надаючи їй статусу номінації людини з недбалим ставленням до роботи, до своїх обов'язків. У *нехая торба лихая. Нехай на петрівку. Нехай, нехай – та й зовсім занехаєш*. Не прихований осуд байдужості до роботи звучить у пареміях, що не містять прямих номінацій ледарювання: *Робить за одного, а єсть за трьох. Робить ні в честь, ні в славу. Робить п'яте через десяте. Робить так, аби збутися. Тебе так робота береться, як вогонь води. Тобі так хочеться робити, як старому псеві в завірюху брехати* [3, с. 286, 288, 301].

Спорадично в народомовному дискурсі вживані метафоризовані номени: *Рушся з місця, гнилюко, бо коріння пустини глибоко!* [6, с. 111]. Український народ застерігає ледарів від перспективи згнити, зникнути безслідно, якщо будуть цуратися продуктивної праці, адже праця, у розумінні народу, це – життя. В етимологічному словнику одне із значень лексеми *гнити* „хвороблива людина”, що використовується у сільському господарстві та медицині. У дефініції із Матеріалів до словника буковинських говорів знаходимо тлумачення слів *гнилиця* – „ледацьо”, *гнилиця* – „ледарка”, *гнилоша* – „ледача жінка”; *гнильний, гнилий, гниявий* – „ледачий” [1, Т.1; с. 536-537].

В етноментальності лінощі сприймаються через порівняння, зіставлення різних – споріднених чи діаметрально протилежних – реалій та понять. До іменникових вербалізаторів аналізованого концепту функціонально прилягають прикметники в ролі фольклорних епітетів: *Ледачий плуг скоро поржавіс, ледача людина скоро постаріє. У ледачого пасічника і бджоли ледачі. За ходячим ліс, за ледачим піч. Лініві руки не рідня розумній голові. Ледачий двічі робить, а скupий двічі платить. І сокира лежачи ржавіс. Лежачий плуг ржавіс, ледача людина хворіє. Під лежачий камінь вода не біжить. Лежачи і камінь мохнатіє.*

Окремий вияв функціонування вербальних знаків морально-етичних понять є антитеза: *Добре далеко чути, а ледаче ще далі. Добре бойтесь кива, а ледаче не бойтесь ї кия. Поки лежень належиться, то встайко наїться* [6, с. 112-115].

У мовній експлікації народної оцінки лінощів як поняття моральної сфери менталітет українців витворив оригінальні за своїм вираженням образи-символи, що є глибшими, порівняно з прямими номінаціями й метафорами, стереотипними уявленнями про концепт. Прикметними тут постають зооморфні вербалізатори концепту ЛІНЬ і антонімічного ПРАЦЯ. Так, лексема *віл*, є символом працьовитої людини, зарібника [3, с. 27]: *Без вола хата гола. Від чого віл брикає, від того кінь здихає. Доброго вола у ярмі пізнають. І віл над силу не потягне. Вола кличуть у гості не мед пити, а воду возити. Вали на воли – усе повезуть. У кого віл та коса, у того грошей тьма. Коли віл пропав, то пропадай і ярмо* [3, с. 153-155]. Старий віл уособлює досвідченість у роботі: *Старого вола трудно вигнати з борозни. Старий віл борозни не псує. Старий віл не піде на ріллю* [3, с. 155].

Концепт КІНЬ у перетині з аналізованим концептом більш багатовимірний і реалізує полярні конотації, символізм яких можна зобразити у вигляді спадної градації від концепту ПРАЦЯ до – ЛІНЬ. Так, кінь є а) символом найвищої працьовитості: *Кінь – не хлібороб, не коваль, не плотник, а перший на селі роботник;* б) символом людей, зморених довголітньою працею: *Був кінь добрий, та з іздився; Молодий кінь до бою, а старий до гною; Не кінь солому поїв, а солома коня;* в) утіленням неспеціалізованості, нездібності до певних видів праці: *Сінним конем не наїздишся, солом'яним волом не наробишся;* г) важкості праці, корельованої з небажанням працювати, отже, безпосередньо з концептом ЛІНЬ: *Тягни, кобило, хоч тобі не мило;* г) власне вербалізатором ЛІНІ: *Ледача шкапа скрізь припинки має. Силуваним конем не доробишся хліба* [3, с. 159-166].

Інші зооніми більш послідовні в їхній символічності. Так, поведінка кота асоціюється з діями людей, які не хотути працювати, тому кіт символізує лінівого: *Від чого кіт гладок? – Поїв та й набок! Ласа кішка до риби, та в воду лізти не хоче. Кішку б'ють, а невістці замітку дають. Ти тільки зробиш, що кіт наплаче. Нема, як попові та котові: обидва сидять і хліб їдять. Теля – також, символ ледарів: Працюеш гірш теляти* [3, с. 8, 183, 185, 288, 284]. *На роботу телята, а на іжу коні* [6, с. 111].

Антонімічними є більшість орнітологічних й ентомологічних назв: *пташка, ластівка, мураха, бджола, які* за подібністю до людських вчинків набувають переносних значень, литонімії: *Кожна пташка своїм носиком годується* [3, с. 211]. Аналогічно невтомність бджолі при збиранні меду переносиється на працьовитих людей: *Бджола мала, а й та працює. У нас у бджолі такий девіз: не працюєш – в мед не лізь* [3, с. 182].

Антонімічними вербалізаторами цієї семантичної групи є лексеми *трутень*, асоційований з безділлям (*Трутнів бджоли викидають як неробів люди. Бджола – дармовий працівник* [3, с. 182, 183]) та *муха й комар*, які позначають істот, що постійно оточують людину й докучають їй. За своєю силою вони є слабкими, тому український народ, щоб показати неміцність та мізерність працьовитої людини використовує саме ці символи. І для відтінення контрасту слабкого – сильного відбувається зіставлення образів, наприклад, *комара або мухи і вола*: *Для того ї муха на світі, щоб ліниві удені не спали* [6, с. 112]. З *мухи вола не зробиш. Ледар ховається від роботи, як пес від мух*.

У фольклорному дискурсі знаходимо також такі види тропів, як гіперболи, ліtotи: *Істъ за вола, а робить за комара. Стільки зробив, як комар надзижчав* [3, с. 280, 287-288].

Вербалізація концепту ЛІНЬ через протиставлення позитивно конотованим реаліям і символам дуже поширена в українських пареміях сентенційного характеру. Найбільш поширеними є паремійні гнізда з такими опорними словами-символами, як *хата*, *піч*, *плуг*. *Хата* – символ добробуту селян, символ доброго, заможного господаря, а отже, працьовитості: *У хаті в неї, як у віночку: хліб випечений, як сонце, сама сидить, як квіточка. Де хата не метена там дівка не плетена. Хата господинею красна Само нічого до хати не прийде, крім біди. Хату руки держать. Хто не ризикує, той хати не збуде. У хорошої хазяйки хата – то повна чаща* [3, с. 130, 133-135]. З усіх речей, що становлять інтер’єр у хаті, найбільш привертає увагу носіїв мови, *піч*. Вживаність лексеми *піч* пояснюється на побутовому рівні поліфункціональністю денотата: в ній пекли хліб, варили їсти, на ній спали, вона обігрівала хату, а також вона є втіленням не тільки вправної хазяйки, а й може бути притулком для ледаря: *А я знаю, що він діє, коло печі спину гріє. Добра річ – попоїв та й на піч. Хоч три дні не їсти, аби з печі не зійтти* [3, с. 140-141].

Периферійними вербалізаторами асоціативно-образних є паремії про хатнє начиння, що концентруються навколо слів *макогін*, *кочерга* і здебільшого мають переносне значення. Знаходимо метафоричні образи: предмет – характеристика людини за схожістю на відповідний предмет: *Кочерга – до печі газдиня, майстер в своїм ділі. Макогін – хазяйн у хаті* [3, с. 141]. Має метафоричне значення і лексема *криниця*. У світосприйнятті українців вона асоціюється з працьовитою людиною: *До доброї криниці стежска утоптана* [3, с. 147]. Але може символізувати і безрезультатну працю людини: *В ліс дров не возять, а в колодязь воду не ллють* [3, с. 32].

Найвищим символічним узагальненням добробуту й праці у протиставленні до концепту ЛІНЬ упродовж віків і на сьогодні виступає лексема *хліб*. Її денотат є не лише, основою харчування, а й символом праці: *Як хліб буде, то й усе буде. Хто працює, кажуть люди, той хліб їсти буде. Хто без діла той без хліба* [3, с. 100, 290, 295].

У зв’язку з фонетичною й – ширше – звуковою мотивацією, до сфери метафоричних інтерпретацій позамовної дійсності українці часто залучають назви музичних інструментів, окрім звука яких без мелодії і пісні сприймають як щось недоречне й порожнє. Сема «пустота», «беззмістовність» тут виокремлюються як конотативно-приховані: *На словах, як на цимбалах, а на ділі, як на балалайці. На словах, як на органі, а як до діла – ані гугу. На словах, як на гуслях, а як до діла, то наче побитий бубон* [6, с. 111]. Значно підсилюють сатиричне ставлення народу до ледарів вигуки, за допомогою яких відтворено звуки неживої природи, зокрема звуки музичних інструментів, що виступають компонентами фразем: *Тень-тень, аби збути день. Дзень-дзень, аби минув день* [6, с. 120]. На позначення ледарювання у пареміях використовують інтер’єктивний іменник „*бомки*” у поєднанні з діесловами *бити*, *стріляти*, що створює ефект глузування.

Є випадки вербалізації концепту ЛІНЬ виключно на основі фонетичної мотивації. Характеристичним у цьому плані є вислів: *Робить на галай-балай* [3, с. 286], містить тюркське, що означає „необдумано, абияк”; польською *haiaj-baiaj*, чеською, словацькою мовами *halabala* – „наспіх” [1, Т.1; с. 457]. Цей вислів має негативну конотацію: *робить недбало, як-небудь, необдумано* [5, с. 146].

Специфічною синтаксичною фігурою народних паремій тематичної сфери «лінь» є одиниці з повторюваними (редуплікованими або паронімічними) лексичними експлікаторами. При цьому часто спостерігаються римування синонімів (паронімів), особливо при висміюванні бракоробства: *Все хіхоньки та хахоньки, а роботи ні капельки. Робити ні сіло, ні впalo не годиться. Роби так і сяк, а їсти – дай велику ложку* [3, с. 277, 285]. *Косо-криво, аби живо. Працює через пень-колоду* [6, с. 105, 111]. Та недолугих: *Що швидко, то бридко. Стук-грюк, аби з рук. Так-сяк на косяк, аби не по-людськи. Третясья, мнеться – думас, мнеться* [6, с. 112, 118].

Також знаходимо паремії, в яких негативна конотативна семантика реалізується посередництвом експланаторності (пояснювальності): *Як голак, він мастак, як за ціп, він утік. Лінивому все ніколи: вранці росяно, в обід жарко, а ввечері кусаються комарі* [6, с. 114]. *Зроби людям на сміх. Зробили спішно, та вийшло смішно* [3, с. 34, 280].

Фразеологізми, що вербалізують концепт ЛІНЬ, виразно поділяються на поняттє (ідіоматично вказують негативну якість) й сентенційні (прислів'я й приказки тематичної сфери «лінь»). Так, існує широка гама фразеологізмів ідіоматичного плану зі значенням ледарювати включає одиниці, що позначають безглузді дії: *Навчився горобцем дулі давати* [6, с. 111]. *Один діло робить, другий гави ловить. Хто роботу робить, а хто ворон ловить. Не мав що робити, пішов воду гатити* [3, с. 283, 290, 295]. *Стовкла воду в ступі* [2, с. 188]; або фразеологічні синоніми, що містять сему низької інтенсивності дії або постійної бездіяльності: наприклад, нічого не робити: *I за холодну воду не візьметься.Хоч вогню до нього прикладай* [6, с. 109, 118].

Зі значенням „нічого не робити” українці вживають вислів байдики бити, де компонент байдики етимологічно споріднене з: байда – гультяй, ледар [2, Т.1; с. 115], а байдики (у виразі б. бити „не працювати”) [2, Т.1; с. 116]. *Коли став робить, то байдики не бідуть. Йому тільки байдики бити* [3, с. 281]. *Тобі б тільки лежати та байдики бити. Їсть, як та байдики б’є* [6, с. 115, 119].

Паремії є носіями різних негативних конотацій, корельованих з концептом ЛІНЬ: негативного об’єкту дії (У нього її робота – не бий лежачого); негативного ставлення до роботи (*На іду мастак, а на роботу сяк-так* [3, с. 282] осуд людини, яка затрачає велику праці, великого напруження [5, с. 27]); відсутності здібностей, умінь або бажання робити небудь: *Зробив сяк-так, а вийшло ніяк* [6, с. 110], тобто по-всякому, як завгодно, ні краще ні горі [15, с. 705]. *Його робота не лізе ні в тин ні в ворота* [6, с. 111] – нічого не вміє робити, ні на що здатний [5, с. 711].

Часто до фразеологізованого вираження ставлення до ледарів народ залучає метафоричні конструкції з назвами частин тіла, при чому: *За лініве око калитка відповідає. Встав лінівий бік. Животик та головка – ледачому одмовка. На язик гарячий, до роботи ледачий. Не спіши язиком, квасяся ділом. Язиком густо, а на ділі пусто. Язиком сяк-так, а ділом язиком діри не залатаєш* [6, с. 105, 111, 112].

Отже, розуміння й вербалізація українцями явища лінощів здійснюється через лексичних і фразеологічних одиниць, структурованих навколо антонімічних центрів лін – працьовитість. На лексичному рівні такі одиниці послаблюють свою специфікацію від протиставлених номінацій лексико-семантичної групи *праця*. На фразеологічному рівні експлікація концепту лінь характеризується широким діапазоном форм: від ідіом і народних порівнянь до сентенцій, у більшості яких зіставляються діаметрально протилежні властивості – семантичної групи «праця».

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник української мови. В 7 т. АН УРСР / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. / Укл. : І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т.І. – А – Г – 631 с.; укл.: Р. В. Болдирев, В.Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова та ін. – К. : Наук. думка, 1989. – Т.ІІІ. – К – М – 552 с.
2. Народ скаже – як зав’яже / Українські народні прислів’я, загадки / [ред. кол. В. В. Бичко, Ф.С. Кислий, М.М. Острік та ін.]. – К. : «Веселка», 1971. – 230 с.
3. Прислівія та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; упоряд. М.М. Пазяк; відп. ред. С.В. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.
4. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А. А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головашук та ін. – К. : Наук. думка, 1999-2000. – Т.І. – 1040 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. : В.М. Білоноженко та ін. – Наук. думка, 2008. – 1104 с.
6. Українські прислів’я та приказки / Упоряд. С.В. Мишанич, М.М. Пазяк. – К. : «Дніпро», 1984. – 390 с.

У статті проаналізовано основні вербалізатори концепту лінь, який є компонентом більш загальної концептосфери мораль й експлікується у низці лексико-фразеологічних засобів навколо антонімічних понять лінь – працьовитість.

Ключові слова: концепт, вербалізація, конотація, порівняння, символ, паремія, антонімія, лексико-семантична група.

The article deals with the main verbalizers of the concept «laziness», which is the component of general conceptual sphere «moral» and is expressed by lexical-phraseological means of antonymous notions «laziness» – «efficiency».

Key-words: concept, verbalization, connotation, comparison, symbol, paremnyt, antonym, lexical-semantic group.

Антоніна Стрільчук
(Вінниця)

УДК 811.111'367:81'22+82-1(73)

СИМЕТРІЯ ЯК ПРИНЦІП ОРГАНІЗАЦІЇ СИНТАКСИЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧASNOGO АМЕРИКАНСЬКОГО ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ (ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ)

Симетрія – один із найважливіших принципів естетики, пов’язаний з пропорційним співвідношенням частин творів мистецтва [3, с. 357; 7, с. 413]. У поетичному тексті вона виконує роль організаційного стрижня, що зумовлює структурну впорядкованість і збалансованість одиниць різних підсистем вірша: фонологічної, морфологічної, лексико-семантичної та синтаксичної [4, с. 42; 9, с. 25; 10, с. 86]. Аналіз виявів симетрії на синтаксичному рівні поетичного тексту є актуальним, оскільки сприяє з’ясуванню естетичної природи вірша та параметрів його структурно-смислової побудови. Об’єктом дослідження є синтаксичні конструкції американської модерної і постмодерної поезії, що забезпечують гармонійну, симетричну організацію синтаксичного простору – сукупності взаємопов’язаних синтаксичних одиниць, які становлять синтаксичну підсистему віршованого твору. Мета статті полягає у виявленні лінгвокогнітивних особливостей симетрії як принципу організації синтаксичного простору поетичного тексту. Необхідним є вирішення таких завдань: з’ясувати сутність симетрії як загальноестетичного і мовленнєвого явища; висвітлити лінгвокогнітивну природу симетрії

та її передконцептуальне підґрунтя; схарактеризувати типи симетричних синтаксичних конструкцій, притаманні американським віршованим творам модерної і постмодерної доби.

Звернення до теоретико-методологічного апарату когнітивної лінгвістики і когнітивної поетики дозволяє виявити глибинну сутність симетрії, зумовлену її належністю до повторюваних гештальтів. Згідно з принципом втіленої когніції, що ґрунтуються на розумінні людиною себе та навколошнього середовища крізь призму власного тілесного досвіду [6, с. 14; 13, с. 16-20], СИМЕТРІЯ – це образо-схемна структура нашого доконцептуального знання [12, с. 126]. Вона пов’язана із симетричною будовою тіла людини та переважної більшості об’єктів навколошнього середовища, а саме, тварин, рослин, творів мистецтва, як-от: літературних текстів, архітектурних споруд, скульптур, музичних творів тощо. Симетрія є вродженою здатністю, що організує стосунки людини зі світом, підсвідомо спонукаючи нас відшукувати її вияви й намагатися відновлювати симетричність у разі її відсутності [16, с. 95; 17, с. 238]. Хоча більшість текстів сучасної американської поезії написані верлібром, який відкидає притаманну традиційному віршуванню домірність та пропорційність, синтаксичні конструкції досить часто містять вияви симетрії на зразок паралелізму і повторів. Таку тенденцію можна пояснити тим, що в американській поезії ХХ – початку ХХІ століття симетричні синтаксичні конструкції покликані компенсувати відсутність жорстких структурних моделей метричного віршування [11, с. 102-103]. Відштовхуючись від досвідного розуміння мовних одиниць, ми розглядаємо симетричні конструкції як семантично мотивовані, тобто форма симетричних конструкцій структурована образ-схемою СИМЕТРІЯ, концептуальними ознаками якої є повторюваність, сталість, рівновага, збалансованість, гармонія, домірність, рівність, упорядкованість [9, с. 29-31]. Завдяки вкоріненості цих концептуальних ознак в доконцептуальному досвіді читача, та або інша синтаксична конструкція може сприйматися ним як домірна, симетрична або, навпаки, асиметрична, незбалансована.

Огляд підходів щодо тлумачення симетрії в художньому тексті дозволяє вирізнати такі її види, як трансляційна, або переносна, симетрія [8, с. 100], дзеркальна, або двостороння, симетрія [там само], гвинтова симетрія, зокрема, симетрія “золотого перетину” [14, с. 100]. Беручи за основу цю класифікацію, симетричні конструкції, виявлені в текстах сучасної американської поезії, розподіляються нами на три типи: трансляційні, дзеркальні та гвинтові.

Трансляційні синтаксичні конструкції пов’язані з трансляційною, або переносною, симетрією, яка полягає в проекції певної одиниці або структурної моделі на інші частини синтаксичної конструкції. Цей вид симетрії найбільш поширений у сучасних американських поетичних текстах, про що переконливо свідчить розмаїття його виявів не лише на синтаксичному, але й на фонологічному (алітерація, асонанс) та лексико-семантичному (явище паронімічної атракції) рівнях віршованих творів [25, с. 187-189]. Трансляційні синтаксичні конструкції мають тотожну будову складових частин, оскільки їх передконцептуальною базою є такі концептуальні ознаки, як повторюваність, домірність, рівність, упорядкованість, виражені в формі синтаксичних конструкцій, що містять паралелізм, анафору, епіфору, полісиндетон або асиндетон. Для ілюстрації розглянемо уривок вірша американського поета-постмодерніста Л. Велча, що має яскраво виражені ознаки переносної симетрії:

*I have travelled
I have made a circuit
I have lived in 14 cities
I have been a word in a book
I have been a book originally*
(Welch PA, 210)

Наведений уривок є складним безсполучниковим реченням, побудованим на неповному синтаксичному паралелізмі, що виражається в подібній, але не тотожній організації складових частин. Частина *I have travelled*, що складається з підмета й присудка, задає модель *S+P* для синтаксичної організації інших частин синтаксичної конструкції. Так, речення *I have made a*

circuit побудоване за аналогічною моделлю $S+P$, де S позначає підмет I , а P присудок, виражений фразовим дієсловом *have made a circuit*. У реченні *I have lived in 14 cities* задана попередніми синтаксичними конструкціями модель розширяється обставиною місця (*in 14 cities*). За ідентичною моделлю побудовані передостаннє (*I have been a word in a book*) й останнє (*I have been a book originally*) речення уривка, другорядними членами яких відповідно є обставини місця *in a book* та способу дії *originally*. Ця синтаксична конструкція активує в свідомості читача образ-схему СИМЕТРІЯ, концептуальна ознака якої *повторюваність* втілюється в співвідносну з нею поліпропозиційну структуру з частинами, пов'язаними між собою *єднальними* відношеннями. Домірні частини аналізованої синтаксичної конструкції постають видозміненими копіями заданої синтаксичної моделі [1, с. 156] і у такий спосіб актуалізують архетип ВІЧНИЙ МАНДРІВНИК, концептуальна іmplікація якого *безперервність руху* активується, завдяки вищезазначеному спорідненому концептуальному ознакам образ-схеми СИМЕТРІЯ. Отже, симетрія форми привертає увагу читача до смислу поетичного уривка: циклічності людського життя, “рекурсивної динаміки буття” [там само, с. 130].

Дзеркальні синтаксичні конструкції пов'язані з дзеркальною, або двосторонньою, симетрією. Передконцептуальну основу цього типу симетричних конструкцій, крім СИМЕТРІЇ, складає образ-схема РІВНОВАГА ЩОДО ЦЕНТРУ [16, с. 70], концептуальними ознаками якої є *збалансованість*, *співвідношення*, *узгодженість*, *гармонія*, та образ-схема ЦІКЛ з концептуальними ознаками *циклічність*, *взаємозв'язок*, *спільність*, що можуть об'єктивуватися за допомогою прийому обрамлення, тобто кільцевого повтору синтаксичних елементів початку синтаксичної конструкції в її кінці, повтором-підхопленням, який полягає в повторенні синтаксичних елементів однієї частини синтаксичної конструкції на початку наступної, та хіазмом, або зверненим паралелізмом, у якому порядок розташування синтаксичних елементів однієї частини дзеркально відображається іншою частиною за допомогою зворотного порядку слів. Явище дзеркальної симетрії спостерігаємо в уривку поетичного тексту Р. Крілі “The Rain” – “Дощ”, який містить хіазм:

*All night the sound had
come back again,
and again falls
this quiet, persistent rain.*

(Creely CAP, 59)

У наведеному прикладі встановлюється дзеркальний порядок розташування елементів синтаксичної конструкції. Так, послідовність елементів першої частини – підмета *the sound*, присудка *had come back* та обставини міри *again* – дзеркально відтворюється у зворотному порядку розташування елементів другої частини – обставини міри *again*, присудка *falls* та підмета *rain*. Ця синтаксична конструкція структурована образ-схемами СИМЕТРІЯ, РІВНОВАГА ЩОДО ЦЕНТРУ і ЦІКЛ, концептуальні ознаки яких відтворені в синтаксичній конструкції хіазму. В аналізованому уривку хіазм не тільки є засобом зв'язку між частинами синтаксичної конструкції, але й, завдяки потенційній здатності виражати *повторення*, *циклічність*, реалізує споріднені концептуальні іmplікації архетипу ВОДА – безмежна, *невпинна стихія*. Відтак, повторення елементів у зворотному порядку міметично відтворює рекурентну природу зливи, яка не відчувається, а відзвивається новими нотами музики дощу.

У текстах сучасної американської поезії дзеркальна симетрія здатна підпорядковувати не лише окремі синтаксичні конструкції, але й увесь синтаксичний простір вірша в цілому. Яскравим прикладом є поетичний твір А. МакЛіша “The Snow Fall” – “Снігопад”:

*Quietness clings to the air
Quietness gathers the bell
To a great distance.
Listen!
This is the snow.*

*This is the slow
Chime
The snow
Makes.
It encloses us.
Time in the snow is alone:
Time in the snow is at last,
Is past.*

(MacLeish CAP, 379)

Аналіз номінтивних одиниць вірша *snow*, *snowfall* дозволяє виявити архетип ЗИМА, концептуальними імплікаціями якого є *гріх*, *старість*, *хвороба*, *смерть* [5, с. 32]. Ці негативні конотації відтворюються як лексичними, так і графіко-сintаксичними засобами поетичного тексту, а саме, неповним паралелізмом частин сintаксичних конструкцій на початку вірша (*Quietness clings to the air, Quietness gathers the bell*) та наприкінці (*Time in the snow is alone: Time in the snow is at last / Is past*). Поетичний текст має обрамлену структуру – перші два рядки ніби відзеркалюються в передостанніх рядках поетичного тексту. Графічні засоби вірша: короткі, стислі рядки й анжамбеман, з одного боку, створюють вертикальний візерунок, що візуально відтворює падіння снігу на землю, а з другого, нагадують форму сніжинки, будова якої ґрунтується на дзеркальній симетрії. Таким чином, симетрія пронизує наскрізь мовні засоби різних рівнів поетичного тексту, завдяки чому він спровокає на читача враження гармонійної структури, що є водночас простою й довершеною, як будь-яке природне явище. На нашу думку, архетип ЗИМА актуалізується в поетичному творі не для опису зими як такої, а використовується автором метафорично для розкриття архетипу ЖИТЯ. За допомогою концептуального аналізу виявляємо метафоричну концептуальну схему ЖИТЯ – ЦЕ СНІГ, що дозволяє по-новому інтерпретувати смисл вірша: життя – надзвичайне, але швидкоплинне явище, яке можна уподібнити снігу, що летить на землю. Використання дзеркальної симетрії як підґрунтя побудови сintаксичного простору цього тексту є невипадковим, адже саме цей вид симетрії лежить в основі будови людського тіла й досягає найбільш вираженого вияву в момент смерті людини. Цікавим є те, що симетричні сintаксичні конструкції, які традиційно актуалізують позитивні імплікації гармонії, балансу, використовуються для передачі негативно забарвлених концептуальних імплікацій і дають змогу переосмислити архетип СМЕРТЬ, який зазвичай асоціюється з руйнуванням, страхом. Як наслідок, у поетичному тексті смерть зображене як невід’ємний етап життєвого шляху, якому притаманна своя гармонія (порівн.: рядки поетичного тексту поета-модерніста В. Стівенса “*Death is the mother of beauty*” – “*Смерть – це мати краси*” (Stevens OBAP, с. 252)). Отже, в наведеному прикладі дзеркальні сintаксичні конструкції спричиняють інверсію архетипних значень [5, с. 8], що свідчить про особливості індивідуального світобачення автора поетичного тексту.

Видом симетрії, який може виявлятися в будові сintаксичних конструкцій поетичного тексту, є гвинтова симетрія, відома ще як симетрія “золотого перетину”, підґрунтям якої виступають рекурентні відношення, тобто повне або часткове повторення певної структурно-сintаксичної моделі в межах сintаксичного простору [9, с. 39], унаслідок чого встановлюється гармонійне співвідношення між окремими сintаксичними конструкціями та сintаксичною системою вірша в цілому. Конструкції, які ґрунтуються на симетрії “золотого перетину”, залучаються нами до типу **гвинтових сintаксичних конструкцій**, у яких не лише частини відтворюють одна одну, але й елементи цих частин є симетричними один щодо одного [16, с. 78]. Гвинтові сintаксичні конструкції виявляють здатність до самоорганізації, вони ніби замикаються самі на собі й у такий спосіб стають джерелом власного розвитку [1, с. 130]. Ґрунтуючись на самоповторенні власної структури, вони втілюють ключовий для сучасного мистецтва принцип автопоезису / автореференції [15, с. 23], який постулює самозначущість

форми поетичного тексту як такої. Це позначає відхід поетичної творчості від мімезису дійсності до мімезису індивідуального розуміння та відчуття дійсності.

Під час сприйняття поетичного тексту гвинтові конструкції викликають у читача сильне емоційне переживання, адже з кожним повторенням певної структурної моделі синтаксична конструкція набуває нових смыслових відтінків [1, с. 133]. Так, А. В. Анісимов з цього приводу зауважує: «Унаслідок збільшення рекурсії відчуття неясної тривоги зростає, неначе пірнаєш у глибоку водоверть, яка затягує, й не знаєш, випливеш чи ні» [там само, с. 133]. Пояснимо специфіку гвинтових синтаксичних конструкцій на прикладі поетичного тексту А. МакЛіша «Ars Poetica» – «Арс Поетика»:

*A poem should be palpable and mute
As a globed fruit,
Dumb
As old medallions to the thumb.
Silent as the sleeve-worn stone
Of casement ledges where the moss has grown –
A poem should be wordless
As the flight of birds.*

* *

*A poem should be motionless in time
As the moon climbs,
Leaving, as the moon releases
Twig by twig the night-entangled trees,
Leaving, as the moon behind the winterleaves,
Memory by memory the mind –
A poem should be motionless in time
As the moon climbs,*

* *

*A poem should be equal to:
Not true.
For all the history of grief
An empty doorway and a maple leaf.
For love
The leaning grasses and two lights above the sea –
But be*

(MacLeish CP, 106-107)

У наведеному поетичному тексті синтаксичним інваріантом, навколо якого здійснюється структурна і смылова розбудова вірша, є синтаксична порівняльна конструкція зі сполучником *as* і модальним дієсловом *should*, вжита на початку поетичного тексту (*A poem should be palpable and mute / As a globed fruit*). Ця конструкція слугує своєрідним “синтаксичним зачином”, який визначає особливості структурного впорядкування поетичного твору. Часткове (*Dumb / As old medallions to the thumb, Silent as the sleeve-worn stone*) або повне (*A poem should be wordless / As the flight of birds, A poem should be motionless in time*) повторення синтаксичної порівняльної конструкції в наступних строфах дозволяє читачеві спрогнозувати подальше симетричне розгортання поетичної структури, завдяки вкоріненості в свідомості образ-схеми ЦИКЛ. Проте модифікована синтаксична конструкція останньої строфи, представлена заперечним реченням *A poem should not mean / But be*, на фоні попередніх стверджувальних речень спричиняє деавтоматизацію сприйняття, спонукаючи читача переосмислити зміст усього твору: поет повинен прагнути не до міметичного відтворення, а до творчого перетворення дійсності.

Отже, проведене дослідження дало змогу встановити, що в сучасних американських поетичних текстах симетрична побудова синтаксичного простору зумовлена трьома основними

типами синтаксичних конструкцій, що викликають у читача відчуття гармонійності, врівноваженості за рахунок активованих ними концептуальних ознак образ-схем СИМЕТРІЯ, РІВНОВАГА ЩОДО ЦЕНТРУ, ЦІКЛ. **Перспективним** вбачаємо подальші розвідки виявів симетрії у віршованих текстах шляхом звернення до лінгвосинергетичного поняття фрактальності як самоподібності, самоповторюваності різноманітних елементів літературного твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов А. В. Информатика. Творчество. Рекурсия / А.В. Анисимов. – К. : Наук. думка. 1988. – 224 с.
2. Бележова Л. И. Словесный образ в американской поэзии: лингвокогнитивный взгляд: [монография] / Л.И. Бележова. – [вид 2-е, доп. і перероб.]. – М. : ООО “Звездопад”, 2004. – 376 с.
3. Вейль Г. Симметрия / Г. Вейль; [пер. с англ. Б. В. Бирюков, Ю. А. Данилов]. – [2-е изд. стер.]. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 192 с.
4. Гаспаров М. Л. Избранные труды: в 3 т. / М.Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1997. – Т. 2: О стихах. – 501 с.
5. Доманский Ю. В. Смыслообразующая роль архетипических значений в литературном тексте: [пособ. по спецкурсу] / Ю.В. Доманский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Тверь : Изд-во Тверского гос. ун-та, 2001. – 100 с.
6. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории говорят нам о мышлении / Джордж Лакофф; [пер. с англ. И. Б. Шагуновский]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
7. Философский энциклопедический словарь / [редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильинёв и др.]. – [2-е изд.]. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 856 с.
8. Черемисина Н. В. Вопросы эстетики русской художественной речи / Н.В. Черемисина. – К. : Вища школа, 1981. – 240 с.
9. Штайн К. Э. Язык, поэзия, гармония / К.Э. Штайн. – Ставрополь : Кн. изд-во, 1989. – 208 с.
10. Якобсон Р. Вопросы поэтики / Р. Якобсон // Работы по поэтике. – М. : Прогресс, 1987. – С. 80-98.
11. Jeffrees L. The Language of Twentieth-Century Poetry / L. Jeffrees . – L. : The Macmillan Press. 1993. – 178 p.
12. Johnson M. The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / M. Johnson. – Chicago; L. : University of Chicago Press, 1987. – 227 p.
13. Lakoff G. M. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N.Y.: Basic Books, 1999. – 624 p.
14. Norrman R. Creating the world in our image: a new theory of love and symmetry and iconicist desire / R. Norrman // Form Miming Meaning: Iconicity in Language and Literature / Ed. by M. Ndppu, O. Fischer. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999. – P. 59-82.
15. Nuth W. Semiotic foundations of iconicity in language and literature / W. Nuth // The Motivated Sign: Iconicity in Language and Literature 2 / Ed. by O. Fischer, M. Ndppu. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000. – P. 17–28.
16. Turner M. Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science / M. Turner. – Princeton: Princeton University Press, 1991. – 298 p.
17. Verdonk P. Painting, Poetry, Parallelism: Ekphrasis, Stylistics, and Cognitive Poetics / P. Verdonk. Language and Literature. – 2005. – Vol. 14, № 3. – P. 231-244.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

CAP – The Contemporary American Poets: American Poetry Since 1940 / [Ed. by Mark Strand]. – N.Y.: The World Publishing Company, 1980. – 394 p.

MacLeish, CP – MacLeish A. Collected Poems, 1917 – 1982. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1985. – 524 p.

OBAP – The Oxford Book of American Poetry / [Ed. By David Lehman, John Brehm]. – Oxford, N.Y.: Oxford University Press, 2006. – 1132 p.

PA – The Postmoderns: The New American Poetry Revised / [Ed. by Donald Allen and George F. Butterick]. – N.Y. Grove Weidenfeld, 1982. – 436 p.

У статті симетрія висвітлюється як один з принципів організації сучасного американського поетичного тексту, його синтаксичного рівня зокрема. У текстах модерної і постмодерної американської поезії виявлені трансляційні, дзеркальні і гвинтові симетричні конструкції. Розкриті лінгвокогнітивні особливості кожного типу конструкцій та образо-схемні структури, які узагальнюють їх передконцептуальну сутність.

Ключові слова: симетрія, синтаксичний простір, трансляційні, дзеркальні, гвинтові синтаксичні конструкції, образ-схема, поетичний текст.

The paper poses symmetry as a principle of organizing a contemporary American poetry text, its syntactic level in particular. Texts of modern and postmodern American poetry demonstrate such types of symmetric constructions as translational, mirror image and spiral. The article provides a linguocognitive account of the outlined types of syntactic constructions and image-schematic structures which represent their preconceptual meaning.

Key words: symmetry, syntactic space, translational, mirror image, spiral syntactic constructions, image-schema, poetic text.

Світлана Шабат-Савка
(Чернівці)

УДК 811.161.2'367

КАТЕГОРІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ІНТЕНЦІЇ ТА СИНТАКСИЧНА МОДАЛЬНІСТЬ

У сучасній лінгвістиці, прагматично зорієнтованій на «вивищення людини в процесі комунікації», на з'ясування чинників, стратегій і тактик спілкування, залишаються актуальними питання, пов'язані зі спектром граматичних, комунікативних, дискурсивних категорій, які детермінують інтеракцію, виражають її сутність. У категорійному синтаксисі практично нез'ясованим залишається питання про кількість та характер синтаксичних категорій. Поле наукових пошуків формують категорії предикативності, напівпредикативності, модальності, настанови, інтенції тощо. Однак і досі відсутні ґрунтовні праці, які відображали б міжкатегорійну взаємодію та взаємопливи названих категорійних величин, їх лінгвістичний статус. Найбільш вразливою залишається модальність, яка не має одностайноговитлумачення серед дослідників. Потребує перегляду та вивчення категорія комунікативної інтенції як універсальна мовна субстанція.

Мета нашої статті – розглянути міжкатегорійну взаємодію комунікативної інтенції та модальності, визначити їхнє місце в практиці лінгвістичних досліджень.

Осердя лінгвістики сьогодення формують наукові студії, в яких представлено динамічний, антропозорієнтований аспект функціонування мови, вивчення внутрішнього світу суб'єкта комунікації, його прагнень та намірів, що стають визначальними для породження висловлення, початку інтеракції. На позначення комунікативних потреб мовця у мовознавчій практиці існує термін «інтенція», впроваджений у науковий обіг послідовниками Дж. Остіна, одного з творців теорії мовленнєвих актів, – Г. Грайсом, Дж. Серлем, П. Стросоном. Проте це в „Граматиці руської мови“ С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, в якій здійснено майже сучасний поділ речень за змістом (у сучасній термінології – за «комунікативною настанововою» або «метою висловлювання»), зазначалося: «Як говоримо, то звичайно робимо се з *наміром*, аби комусь другому висказати те, що гадаємо або думаємо, т.з. свою гадку або думку» [10, с. 104].

У теорії мовленнєвих актів, яка передбачає аналіз цілеспрямованих вербальних висловлень у стосунку до адресата мовлення, інтенцію ототожнюють з комунікативним наміром і витлумачують як суб'єктивне значення. Так, на думку Г. Грайса, інтенція містить намір мовця повідомити щось, передати у висловленні певне суб'єктивне значення, тобто те, що конкретний мовець має на увазі під своїм висловленням [цит.за 11, с. 137]. Дж. Серль уводить поняття «інтенціонального стану», що передбачає «слокутивний вплив на слухача», виражає ментальне спрямування суб'єкта до дійсності [8, с. 195], а отже – стосунок мовця до світу, висловленого, почутого, суб'єктивний погляд на життєві реалії, контекст спілкування. Така позиція розкриває можливості для виявлення міжкатегорійних відношень між двома визначальними синтаксичними категоріями – комунікативною інтенцією та модальністю, між якими, на

переконання В. Адмоні, існує безсумнівний зв'язок, відображеній у комунікативному типі речення [1, с. 45]

У деяких лінгвістичних дослідженнях інтенція – превербальний, осмислений намір мовця, який зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її здійснення (О. Селіванова, Ф. Бацевич). Зазначена концепція увиразнює думку про те, що інтенція – категорія радше ментальна, психологічна. Нам імпонує позиція, за якою інтенція – глобальна настанова змісту висловлення, що асоціюється з комунікативним спрямуванням речення, метою висловлювання (М. Мірченко, А. Загнітко), оскільки розглядаємо *інтенцію* як комплексну мовленнєву категорію, що реалізує свої значення в основних модально-інтенційних реченнєвих реалізаціях, дискурсивних висловленнях, нечленованих комунікатах, тобто в синтаксичних конструкціях, використання яких пов'язуємо передусім з мовцем, соціокультурним та етнопсихологічним контекстом перебігу інтеракції.

Розмаїття життєвих повсякденних ситуацій, стилюва диференціація мовлення породжує різноманітні типи дискурсів, мовленнєвих жанрів, реченнєвих реалізацій, що максимально точно розкривають комунікативні інтенції. Ментальний стан мовця, певна подія, сфера людського буття, фрагмент реальної чи ірреальної дійсності формують ґрунт для породження висловлень, організовують модально-інтенційні синтаксичні засоби. Мовна форма виступає репрезентантом реального мовленнєвого наміру.

Питання про зміст модальності, її обсяг і засоби вираження належать до актуальних проблем синтаксису. Мовознавці характеризують модальність як формально-граматичну, функціонально-семантичну, комунікативну, семантико-прагматичну категорію (Ш. Баллі, В. Виноградов, Г. Золотова, О. Мельничук, О. Бондарко, Г. Колшанський, Е. Белічкова-Кржижкова, Б. Хричиков, Ф. Бацевич та ін.). Полярність таких думок викликана термінологічною невпорядкованістю і неоднозначною природою цього лінгвістичного феномену. Недостатнім вивченням єства модальності можна пояснити намагання деяких учених звузити її обсяг лише до дієслівної категорії способу (реальність / ірреальність), розглядати модальні значення у парадигмальному просторі предикативності або ж розширити розуміння модальності до комплексної, багатопланової категорії речення.

Сучасна інтерпретація модальності своїм корінням сягає тих теоретичних положень, які були висунуті Ш. Баллі. Модальність, на думку мовознавця, – це душа речення; як думка вона утворюється в результаті активної дії суб'єкта [2, с. 44]. «Мовець додає своїм думкам або об'єктивної, розсудливої форми, яка максимально відповідає дійсності, або, найчастіше, вкладає у вираз в різній мірі емоційні елементи; іноді останні відображають особисте ставлення того, хто говорить, а іноді видозмінюються під впливом соціальних умов, тобто залежно від реальної або уявної присутності якихось інших осіб (одного або декількох)» [2, с. 27].

Будь-яке речення, як зазначав Ш. Баллі та деякі сучасні дослідники, зокрема І. Вихованець, охоплює дві сфери значень – диктумну сферу значення, що стосується інформації про світ та його пізнання, і модусну сферу, яка містить інтерпретації суб'єктом думки об'єктивного змісту речення, різноманітні оцінки мовця, його почуття й волевиявлення» [4, с. 117]. Модальна семантика вказує на стосунок „змісту речення до дійсності, з яким пов'язується витлумачення повідомлюваного як реального (лице констатованого мовцем) або як ірреального (можливого, бажаного, необхідного) [4, с. 117]. До суб'єктивних значень І. Вихованець зараховує і категорію настанови, орієнтовану на вияв мети комунікативного акту, наміру та завдань мовця [4, с. 63].

В окремих наукових студіях модальність розглядають у ракурсі модусу, «вербалізованої суб'єктивної інтерпретації диктумної події». За спостереженнями В. Шинкарука, у сфері модусу модальність означає будь-яке відношення мовця – до предмета мовлення, змісту висловлення, співрозмовника, форми мовлення, порядку, ходу думки, а поза сферою модусу вона виражає відношення мовця до змісту повідомлюваного з погляду його реальності / ірреальності [14, с. 21].

Розгляд модальності у плані реальності – ірреальності не повністю відображає її сутність, звужує семантико-прагматичний потенціал. Видається правильною позицією тих лінгвістів, які

не протиставляють об'єктивну модальність суб'єктивній, а визначають модальність як функціонально-семантичну категорію, що виражає суб'єктивне, але таке, що ґрунтуються на об'єктивних факторах, ставлення мовця до повідомлюваного в реченні, стосунок змісту висловлення до дійсності та оцінку подієвості з боку мовця. Цілком слушну думку висловив П. Лекант, котрий стверджував, що не варто протиставляти об'єктивну і суб'єктивну модальність, оскільки обидва вияви детерміновані позицією суб'єкта мовлення: визначення суб'єктивної модальності не містить вказівки на відношення до дійсності, однак мовець, підкреслюючи достовірність (звичайно) чи припущення (напевно) висловлюваного, дає оцінку співвідношення висловленого з дійсністю; об'єктивний характер значень реальності / ірреальності абсолютної абсолютується, ігнорується те положення, що ці значення не є інше, як оцінка реальності висловлення мовцем [6, с. 93-94].

Зрозуміло, об'єктивна модальність – обов'язковий «семантико-прагматичний вимір будь-якої комунікативної одиниці (висловлення, мовленнєвого жанру, тексту, дискурсу), складник її предикативності, який є носієм складного синтетичного комунікативного смислу, що втілює ставлення (емотивне, експресивне, оцінне, раціональне, підсвідоме тощо) адресанта (мовця, автора) до того, про що йдеться в повідомленні» [3, с. 192-193]. Суб'єктивно-модальна оцінка безпосередньо пов'язана з особою самого мовця, вона увиразнює його репрезентативні як концепції, детермінує організацію мовного коду.

Семантико-сintаксична концепція модальності, як бачимо, ґрунтуються на ідеї двобічного змісту речення (наявності в його семантиці об'єктивних і суб'єктивних значень). Проте сфера модальних значень виявляється і в здатності граматикализованого поняття реальності / ірреальності формувати комунікативний процес та реалізувати подібним чином інтенцію мовця. Таке розуміння модальності дає змогу розглядати комунікативні типи речення як висловлення, що характеризуються основними модально-інтенційними значеннями: повідомлення – розповідне речення, питання – питальне речення, наказу, прохання – спонукальне речення, бажання – оптативне речення. На нашу думку, **комунікативна інтенція** – поняття, значно ширше, аніж модальність, оскільки формує і визначає те, яку інформацію, які спонуки чи бажання суб'єкт комунікації вкладає у свій мовленнєвий витвір, детермінує цілісний комунікативний процес – об'єктивно реальний / ірреальний, проте завше суб'єктивний.

Зміст категорій модальності та інтенції виформовує мовець з його свідомістю і ставленням до світу: «пряме відношення висловленої у реченні думки до певного явища дійсності відбувається через психіку мовця і співрозмовника» [12, с. 119]. Іншими словами, модальність вербалізує психічний стан, ментальний світ та концептосферу мовної особистості, розкриває можливості потенційної взаємодії з реципієнтом. Ця мовна універсалія тісно пов'язана з «екзистенцією свідомості та існує як наслідок когнітивно-лінгвістичної діяльності й базується на здатності мозку до моделювання дійсності» [13, с. 56], що загалом передбачає міжкатегорійну взаємодію інтенції та модальності. Інтенція, з одного боку, репрезентує когнітивні (ментальні, довербальні) можливості людини, а з іншого – передає конкретний намір мовця виконати певну мовленнєву дію. Модальність має прямий стосунок до матеріального вираження інтенціональних потреб мовця.

У практиці лінгвістичних студій активно обговорюється питання про необхідність розмежування понять модальність присудка і модальність висловлення. Присудок як категорія формально-граматичного рівня виступає організувальним, смисловим центром речення. Модальність будь-якого висловлення наскрізь суб'єктивна, вона детермінована атмосферою спілкування, ситуацією, в якій відбувається інтеракція, комунікативною компетентністю спілкувальників, тими цілями і стратегіями, якими керується кожен із комунікантів.

У сучасній лінгвістиці модальність співвідноситься не тільки з реченнями, але й мовленнєвими актами, комунікативними одиницями, що характеризуються динамічністю, релевантністю для певної ситуації мовлення, інтенційністю, цілеспрямованістю, конвенційністю, обов'язковою наявністю комунікантів: ініціатора висловлення (мовця,

адресанта) і реципієнта (співрозмовника, адресата). Власне у цьому стосунку модальність «стає складником ілокутивної функції» [3, с. 194]. Т. Шмельова зосереджує увагу на прагматиці стосунків між адресантом та адресатом, виснуючи про те, що комунікативна побудова речення використовується мовцем для того, щоб керувати поведінкою співрозмовника, зорієнтувати його на певний вид мовленнєвої діяльності – розмову, слухання тощо, фіксувати увагу реципієнта на тих чи інших елементах смислу відповідно до їх актуальної значущості [15, с. 81]. Втілення комунікативних інтенцій залежить не тільки від чітко організованого мовного коду, але й від позалінгвального контексту, від таких факторів, як учасники інтеракції, їх ментально-психологічні зв’язки, толерантна / інтолерантна атмосфера спілкування.

Комунікативна інтенція виступає постійною змістовою домінантою речення і формує функціональну перспективу висловлення, детермінує модальність і прагматику у відборі синтаксичних одиниць мовцем. Модальні відношення, які визначають основну інтенцію речення, А. Сколкова називає «функціональною модальністю» [9, с. 93], акцентуючи на тому, що йдеться про відношення мовця до повідомлюваного та вираження його інтенції – бажання з’ясувати, розповісти чи спонукати, а не про реальність / ірреальність самого висловлення.

Визначення модальності з урахуванням позиції мовця та процесу комунікації відстежуємо у працях В. Виноградова, І. Распопова, О. Мельничука, Н. Арутюнової, Т. Алісової та ін. Комунікативна модальність відображає поділ речень за комунікативною настанововою, функцією, метою висловлювання. Адресант залежно від інтенціональних потреб (прагнення щось запитати, повідомити чи спонукати) у певній ситуації мовлення використовує конкретний модально-інтенційний тип висловлень. Приміром, деякі українські вчені (О. Мельничук, Л. Кадомцева та ін.) у зовнішньо-синтаксичній структурі речення виділяють конструкції розповідної, питальної, спонукальної, бажальної, умовної, гіпотетичної, переповідної модальностей, що якраз увиразнюють діапазон інтенцій мовця.

Основним модальним значенням речення виступає комунікативна мета висловлення, його настанова. Суб’єктивний план реченевої структури, як зазначає А. Загнітко, взаємодіє з комунікативно визначальними компонентами категорії настанови, в межах якої диференціюються значення інтенціональності, що охоплює семантику повідомлення, питання, спонукання, гіпотетичності, постулативності [5, с. 130-131]. За влучним твердженням М. Мірченка, надкатегорія настанови орієнтує зміст речення щодо вираження в ньому комунікативного наміру, завдання мовця передати або ж об’єктивний стан речей дійсних (гіпотетичних, ірреальних), або дізнатися про цей стан (подію, факт, явище, особу), або спонукати когось до дії чи розмови, або висловити бажання чогось, про щось тощо. Настанова речення як категорійний його параметр взаємодіє з об’єктивно-модальними значеннями: характеристикою об’єктивного змісту як реально-гіпотетично-ірреального, а також у плані а) вірогідності / невірогідності; б) ствердження / заперечення; в) емоційності / неемоційності (нейтральності) [7, с.125].

Категорія настанови, модальність – це власне синтаксичні параметри речення, що розглядаються на структурно-семантичному та комунікативних рівнях. Залучення до аналізу інтенцій та засобів їх реалізації, визначення конкретних цілей та стратегій процесу спілкування дає змогу оцінити будь-яке мовне явище цілісно, сприяє всебічному вивченню життєдіяльності мовної особистості.

Отже, інтенція – це насамперед комунікативна категорія, що репрезентує ментальний світ людини в синтаксично окреслених, модально-релевантних реченевих та дискурсивних реалізаціях. Модальність як визначальний параметр будь-якої синтаксичної конструкції пов’язана з мовою особистістю, а тому сфера модальних (об’єктивних / суб’єктивних, реальних / ірреальних) значень перебуває у безпосередній залежності від інтенцій мовця, від мовленнєвого наміру передати ставлення до світу, висловити суб’єктивну оцінку, запитати про щось, емоційно відреагувати на побачене, налагодити контакт тощо. Синтаксичні категорії інтенцій та модальності існують в единому комунікативному просторі суб’єкта мовлення, втім

інтенція – ієрархічно вершинна категорія, глобальна мовна субстанція, що детермінує весь процес спілкування, зумовлює використання мовцями найбільш прийнятних засобів синтаксису для втілення інтенціональних потреб. Аналіз міжкатегорійної взаємодії та взаємопливів двох визначальних комунікативно та прагматично зорієнтованих категорій на теоретичному рівні вже показує нам широке коло питань, які досі в українському мовознавстві залишаються ще не вирішеними і потребують детального вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. О модальности предложения / В. Г. Адмони // Учёные записки Ленинградского госпединститута. – Ленинград : ЛГПИ им.А.И. Герцена, 1956. – Т.21. – С.47–70.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
3. Бацевич Ф. Нарисы з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови : Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Лекант П.А. К вопросу о модальных разновидностях предложения / П. А. Лекант // Современный русский язык. Лингвистический сборник. – М., 1976. – Вып. 6. – С. 92–102.
7. Мірченко М.В. Надкатегорія настанови / М. В. Мірченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. – Х., 2007. – Вип. 22. – С. 125–132.
8. Серль Дж.Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 7. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 195–222.
9. Сколкова А.М. О модальности вопросительного предложения / А. М. Сколкова // Ученые записки МГПИ им. В.Ленина. – М., 1971. – Т. 451. – Ч. 1. – С. 91–107.
10. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – Віден, 1914. – 202 с.
11. Стросон П.Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 131–151.
12. Кадомцева Л.О. Синтаксична модальність речення / Л. О. Кадомцева // Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за заг.ред.академіка І.К.Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 119–137.
13. Ткачук В. Функціональність модальності: мова та метамова / Вадим Ткачук // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Вип. 8. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – С. 49–57.
14. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : [монографія] / В. Д. Шинкарук. – Ч. : Рута, 2002. – 272 с.
15. Шмелева Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности / Т. В. Шмелева // Актуальные проблемы русского синтаксиса. І М. : Изд-во Московского ун-та, 1984. – С. 78–100.

У статті здійснено аналіз двох визначальних категорій синтаксису – комунікативної інтенції та модальності, зазначено, що інтенція детермінує модальну семантику, репрезентує ментальний світ мовця, його наміри та прагнення в синтаксично окреслених реченевих та дискурсивних реалізаціях, а тому виступає ієрархічно вершинною у стосунку до модальності.

Ключові слова: інтенція, мовець, модальність, комунікативний процес, модально-інтенційні висловлення.

The article refers to the interaction of two determinative syntactical categories -- communicative intention and modality; it is revealed that intention determines modal semantics and represents a speaker's mental world, his expectancies and aspirations through syntactically delineated phrasal and discursive realizations thus being a hierarchical vertex with respect to modality.

Key words: intention, speaker, modality, communication process, modal-intention utterances.

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМПЛІМЕНТІВ-АГРУМЕНТЕМ

Із другої половини ХХ ст. лінгвістика розширила коло своїх досліджень, включивши до нього всі аспекти мовленнєвої діяльності та мовленнєвої взаємодії. Особливо зросла кількість наукових розвідок із прагматичністю. Поштовхом до цього стало збільшення загального інтересу до культурології, соціології, прагматики, національної специфіки поведінки й мовлення людей. Сказане стосується і досліджень компліментарних висловлювань, які й сьогодні становлять об'єкт мовознавчих студій. Вивченю компліментів присвячені роботи К.В. Мудрової, Р.В. Серебрякової, Л. Стойкова, Л.І. Гришаєва та ін. На матеріалі романо-германських мов компліментарні висловлювання досліджували Н. Вульфсон, Дж. Мейнз, Є.С. Петеліна, Л.О. Кокойло, В.Я. Міщенко, І.С. Морозова, Е.В. Мурашкіна, Л.Е. Безміснова, Г.В. Бобенко, Г.С. Двіннянінова, І.С. Морозова, В.В. Леонтьєв тощо.

У згаданих мовознавчих працях компліментарні висловлювання аналізувались переважно або з позиції теорії мовленнєвих актів та теорії мовленнєвої діяльності, або з позиції концепції ввічливості, де їх основною соціальною функцією постає гармонізація взаємин між комунікантами й виявлення добрих намірів.

Як стратегію комплімент розглядали К.Ф. Седов, Н.Н. Германова, Г.С. Двіннянінова, І.С. Морозова, К.В. Мудрова. Частково питання функціонування компліментів, ужитих із маніпулятивною метою, висвітлено в роботі Г.В. Бобенко, але всебічно як основний жанр маніпулятивної стратегії позитиву компліментарні висловлювання у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві не розглядались, що й зумовлює актуальність нашої наукової розвідки.

Мета статті – дослідити реалізацію маніпулятивного потенціалу компліментарних висловлювань, ужитих у ролі аргументів. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: з'ясувати функції компліментів-аргументем; виокремити позитивні характеристики мовця, що найчастіше постають детермінантами певного стану справ чи ставлення мовця до співрозмовника; визначити позицію компліменту щодо висловлювання на позначення дії чи стану справ, які аргументуються або пояснюються; описати засоби вербалізації аргументації.

Об'єкт дослідження становлять компліментарні висловлювання, що виконують аргументувальну функцію в маніпулятивній стратегії позитиву, предмет – структурно-семантичні та прагматичні особливості компліментів-аргументем, уживаних мовцем із маніпулятивною метою.

Стаття написана на матеріалі вибірки компліментарних висловлювань, що функціонують як засоби здійснення маніпулятивного впливу, із текстів творів української художньої літератури кінця XIX – початку ХХІ ст.

Аргументація є різновидом психічної та мовленнєвої діяльності, націленим на переконання адресата в істинності висунутої гіпотези, її прийняття ним, згоди [6, с. 328]. Аргументацію можна відобразити за допомогою таких когнітивних схем: „Х хоче, щоб Y думав, що він повинен виконати Z, тому що для цього існують переконливі підстави” [7]; „Х хоче, щоб Y зробив Z; якщо Y не зробить Z, то X від цього буде погано” [3, с. 233], „якщо X зробить P – буде Q, де Q – добре”, „якщо X не зробить P – буде Q, де Q – погано”, „якщо X не зробить P – не буде Q, де Q – погано” [4, с. 33].

Переконування в істинності повідомлюваного чи необхідності виконання якої-небудь дії використовується адресантом тоді, коли він не впевнений у тому, що адресат за якихось умов буде схильний підтримати його думку або позицію, сумніватиметься в доцільноті згоди тощо.

Переконування спрямоване на емоційну й раціональну сфери свідомості адресата. Відповідно розрізняють логічний та емоційний типи аргументації. Логічна, чи розсудлива, аргументація передбачає звертання до вже існуючих цінностей адресата. Емоційна аргументація є аргументацією, у якій цінністю виступає стійка когнітивна структура, що діє за схемою „стимул – реакція” [5, с. 178].

Основними видами раціональних аргументів постають факти реального життя, закони, аксіоми та інші доведені раніше положення. Нерациональні аргументи представлені апеляцією до традиції, авторитету, аудиторії, марнославства, сили, жалості, незнання [2, с. 311-313]. Містячи емотивно-марковані одиниці мови, аргументативний дискурс орієнтується на психологічні характеристики адресата, його психічний стан і момент спілкування, рівень атракції та систему цінностей [1, с. 39].

Роль логічних аргументів виконують імпліцитні оцінки (шляхом представлення позитивності об'єкта зовнішньо неоцінними мовними засобами) й експліцитні оцінки дескриптивно-оцінного типу, які апелюють до розумової сфери психіки реципієнта. Експліцитні оцінки, у яких емоційно-експресивний компонент поєднується з оцінним, мають ефект емоційного зараження, апелюють до емоційної сфери психіки реципієнта.

Оцінка, постаючи одним із найсильніших засобів природно-мовної аргументації, має аргументувальну силу, яка полягає в тому, що щодо оцінюваного мовець уже приймає якесь рішення. Оцінки-аргументи мають специфіку. Так, наприклад, оцінні твердження не припускають прямого і непрямого емпіричного підтвердження: „оцінки не аргументуються ані безпосереднім спостереженням, наведенням фактів, ані підтвердженням щодо їх логічних висновків … щодо оцінок безглуздо говорити про фальсифікацію … щодо оцінок не можна ставити питання про принципову можливість емпіричного підтвердження й емпіричного спростування оцінок” [2, с. 151].

В основі компліментарних висловлювань лежить оцінка, тому вони часто вживаються як аргументувальні засоби. Особливо яскраво аргументувальна функція компліментів реалізується під час здійснення впливу на співрозмовника за допомогою маніпулятивної стратегії позитиву. Ця стратегія є мовним вираженням суб'єктом впливу мети, спрямованої на одержання вигоди чи бажаного результату шляхом повідомлення адресату приемної для нього інформації.

У маніпулятивній стратегії позитиву компліментарні висловлювання можуть використовуватись мовцем для пояснення певного стану справ чи своєї поведінки, зокрема, що свідчить про його приязнє ставлення до співрозмовника. Зазвичай ідеться про дії, які є вираженням прихильності (*не заперечую, згадую вас, не хочу відпускати, не смію вам перечити, вірю вам / у вас, будеш на вершині влади, покладаюсь на вас, відчув симпатію до вас, я щасливий* (з вами), *хочу для вас якнайкращого, обстоюював вашу кандидатуру, не хочу читати вам нотації, хочу тебе пошанувати, приймаю ваше запрошення, хочемо, щоб ви сиділи з нами, жаль прощатися, дамо тобі гарну роль і т.д.*), та дії, що передують проханням, пропозиціям, запрошенням (*прийшов / мчав, летів до вас (з проханням, за порадою та ін.), викликав вас, обрали вас, хочу вчитись, хочемо послухати, захотілось вчитись і т.п.*), наприклад: (флірт) – *Ти маєш волю і ти відважний!* – [утвернено їй навіть з деяким захопленням відзначила Аглая.] – *Саме за це ти так скоро й подобався мені <...>* Подобався, звичайно, як людина (М. Хвильовий); (флірт) “*Я, й-бо, люблю тебе <...> Великі чілляються, липнуть, в'язнуть, а ти малий і деликатний, [“ сказала їй розсміялася ще дужче]* (Б. Харчук).

Компліментарні висловлювання аргументують і непрямі висловлювання, що позначають певний стан справ чи дії мовця, які демонструють позитивне ставлення до нього, наприклад, пор.: (дівчина Маруся хоче випросити „колядне“ в старого парубка Хоми, знаючи, що

подобається йому) *А чом же тебе не згадувати? Ти щедрий.* [От і тепер, певно, нашого Хлопчика, Мелана, всім наділаш!] (М. Старицький) – „Я тебе згадую, бо ти щедрий”.

Посилення впливу забезпечується компліментарним висловлюванням-аргументемою, яка має вигляд складної реченневої одиниці з градаційними відношеннями, що виражаються сполучниками „*не тільки, але*”, „*не стільки, скільки*”, „*не лише, а й*”, наприклад: (гетьман надихає полковника на виконання роботи) [“*Топи, полковнику, їх чайки, лови в степах утікачів, кидай у льохи, повертай це бидло іх панам.*] Я призначив тебе комендантом фортеці, бо знаю, що ти не тільки хоробрый воїн, але й вірно виконуватимеш мої накази (Т. Микитин).

Детермінантами певного стану справ, а також ставлення адресанта до адресата найчастіше постають:

а) загальна позитивна оцінка співрозмовника (*справжній мужчина, молодець, культурна, гідна людина, ти – бог і под.*), наприклад: (жінка прагне змінити поведінку чоловіка) *Максимку, ти, звичайно, молодчина, я тобою тишаюся, бо ти у мене найкращий – найсильніший, найхоробріший, найвродливіший <...>* (Л. Романчук);

б) ділові якості (наполегливість, ініціативність, відповідальність, виконавчість, старанність, кмітливість і т.д.), професійна майстерність співрозмовника: *с хватка, маєш в руках майстрову жилу, талан майстровий, чудово вчите, найкращий учень якоїсь видатної особи; добре знаєшся на ... і под.*, наприклад: (Герішко підбиває Герасима до афери) [ГЕРАСИМ. Це виходить я йому (Смоквінову. – І.Ш.) не позичу, а дам завдаток на землю і ще й процент візьму?]

ГЕРШКО. Зараз видко комерчеську голову, з вами легко діло мати (І. Карпенко-Карий);

в) розумові здібності співрозмовника (*розумний, умнічка, розумашка, розумниця, вчений; вважаю вас за розумних та ін.*), наприклад: (радянський розвідник для збору інформації налагоджує дружні стосунки з „колегою”) “*Чашка міцної кави і розмова з людиною, яка може говорити про речі філософського порядку, це такі рідкісні явища в Сан-Ремі!* Тому я з радістю приймаю ваше запрошення. Скучив і за першим, і за другим! – [розміяється Генріх] (Ю. Дольд-Михайлик);

г) моральні якості (*добрий, справедливий, чесний, милостивий, сердечний; знаємо вас як чесну, порядну радянську людину; ви сердечні люди і т.п.*), наприклад: (Лесь просить священика відсудити землю в пана, бажаючи заробити на ній) [...] Не тягне, бачу, вас до земельки? Дивіться самі,] а я вам хочу якнайкращого, бо *добрі ви, батюшко, такі, наче не батюшка* (М. Стельмах);

т) приваблива зовнішність і особистісні якості, що цінуються в суспільстві (мужність, відданість, тактовність, витримка, відвага, наполегливість, винахідливість, працелюбність, щедрість, відважність, сила волі, інтелігентність: *вірно виконуватимеш мої накази, маєш легку руку, підете на все заради кінцевої мети і под.*), наприклад: (князь прагне гармонізувати стосунки зі своєю нареченою) Але я щасливіший за біблійного Адама, [– засміяється він (князь. – І.Ш.)] – Ще й через те щасливіший, що *таких красунь не було від початку світу й не буде до його кінця* (В. Гжицький);

д) винятковість співрозмовника, наприклад: (Судислав просить воєводу прийняти його загін до війська) *Ти один, воєводо, очолив ратників з простолюддя, ти один борешся за нього, і тому ми прийшли до тебе!* (Ю. Опільський);

е) наявність у співрозмовника необхідного для здійснення дії: досвіду (*чоловік бувалий, панюхався пороху, не перший рік працюєш, крутився перед панів і т.д.*), вмінь (*маєш легку та міцну руку, хороший голос, багато вмієш та ін.*), навичок, знань (*добре знаєш латину, багато знаєш і под.*), матеріальних ресурсів (*ви людина не бідна, маєш скриню і в скрині добра повно і т.п.*), наприклад: (начальник надихає підлеглого на виконання нового завдання) – *Я знаю про ваші заслуги, пане Крайнюк, а тому покладаю певні надії* (І. Головченко, О. Мусієнко); (професор Іов Борецький намагається відвернути свого майбутнього учня від католицької віри)

Я чув, що ти кохася в театрі. Ми теж улаштовуватимемо вистави і дамо тобі гарну роль, бо ти так добре знаєш латину (З. Тулуб);

ε) триває знайомство мовця з адресатом, знання його характеру, заслуг, наприклад: (Матвій Довгаль просить допомоги в Григорія Коздобича, з яким перебуває в напружених стосунках) [– *І все ж після того, що сталося <...>. Не розумію, як ти можеш звертатися до мене по допомозу після всього?*] – *Того ї звертається, що добре тебе знаю, [– перебив Матвій. – Після всього, що я тут накоїв рік тому, ти міг запроторити мене в тюрму, ославити перед усім світом – і це було б справедливо]* (І. Головченко, О. Мусіенко);

ж) упевненість мовця в наявності в співрозмовника позитивних рис, віра в його можливості, сили, успіх, світле майбутнє і под., наприклад: (начальник доручає підлеглу виконання важливої справи) [– *Уявляю.] I ми обрали вас, бо віримо, що зробите все, щоб виконати наше завдання* (Р. Самбук).

Аргументом у маніпулятивній стратегії позитиву може поставати деталізована й комплексна позитивна оцінка співрозмовника, наприклад: (керівник умовляє нижчого за статусом працівника іншого відділу погодитись на співпрацю) – *Я знаю ваші ділові якості, Fred. Вашу наполегливість, ініціативу. У процесі роботи щось винайдем. Тому-то я так і обстоював вашу кандидатуру. [Повірте, що ї тут мені довелося подолати деякі труднощі]* (Ю. Дольд-Михайлик); (Кліщ прийшов до сусіда віднайти новини) [– *Хіба ж я вас винитую? – сказав Кліщ. – Яке мені діло?] Ви людина заводська, стара ї досвічена, знаєте всім ціну, знаєте і Онучці. Треба ї те сказати, що ваші діти партейні, так що тут не вийде помилки* (М. Хвильовий).

Комплімент найчастіше займає препозицію щодо висловлювання на позначення дії мовця, яку він аргументує, наприклад: (працівник КДБ умовляє викладача вишу співпрацювати) *Ви людина досить розумна, добре орієнтуєтесь у східній філософії, історії та міфології, добре володієте східними единоборствами, ви непоганий аналітик. Тому ми пропонуємо стати нашим співробітником* (Д. Білій). У таких випадках аргументативна частина містить сполучники підрядності, що виражають причиново-наслідкові відношення: *бо, тому, тому-то, того, того що, тож, щоб, через те, коли, оскільки, так*, а також сполучник сурядності *і*, ужитий у функції сполучника підрядності, наприклад: (парубок прийшов до батьків дівчини святатись) – *Що добре, то добре, того ї прийшов до вас, тітко Олено* (М. Стельмах); (працівник КДБ гармонізує стосунки із завербованим агентом для збору інформації) [– *Ладненько... Не будемо більше про це.] Ви культурна людина, і не мені вам читати нотації* (А. Дімаров).

Сполучники *ж позаяк, тому що, через те, оскільки* та сполучні вислови на зразок *завдяки тому, у зв'язку з тим, з тієї причини, з того приводу* в досліджуваній стратегії є відносно рідкісними. Це можна пояснити тим, що для художнього та розмовного дискурсу, у яких найяскравіше виявляється маніпулятивна стратегія позитиву, названі мовні засоби не характерні.

Нечастотністю також відзначаються випадки пост- та інтерпозиції компліменту щодо висловлювання на позначення дії адресанта, яка прямо чи опосередковано стосується адресата, наприклад: (Владислав хоче викликати колегу на відвертість) *Для вас, пане Зайднер, я все зроблю. Ви людина сердечна, добра, і було б гріх відмовити вам!* (Д. Ткач).

Аргументативному функціонуванню компліментарних висловлювань, що пояснюють певний стан справ чи ставлення мовця до співрозмовника або поведінку щодо нього, притаманне вживання частки *ж*, наприклад: (дівчина хоче переконати товариша-підпільника бути обережним) – *Ми не можемо спокійно дивитися, як ти наражаєш себе на небезпеку <...>. Ти розумієш, Олег? Ми повинні тебе берегти. Ти ж комісар наш. Більше ніж друг. Ти наше серце. I ми не допустимо, щоб з ним щось сталося* (Д. Бедзик). Як аргументувальні засоби в маніпулятивній стратегії позитиву функціонують також частки *тільки, просто*.

Компліментарні висловлювання-аргументами репрезентують і відокремлені означення, у тому числі такі, що мають вигляд порівняльного звороту зі сполучником *як*, наприклад: (голова сільради пропонує односельцю роботу) *[Я вже обміркував, кого поставити малополовецьким*

сільським ревкомом, а кого писарем.] Хтів поставити вас, як дуже грамотного, головним каламарем <...> (В. Міняйло).

Аргумент щодо дії на користь співрозмовника чи позитивного ставлення до нього може бути прихованим, наприклад, реалізовуватись у вигляді означальних частин складнопідрядних речень. Пор.: (візантійський посланець цісаря Кальокір хоче, щоб княгиня Ольга навернула до християнства сина Святослава) – *Aх, ваша величноте, як же нам не цікавитися життям наших любих сусідів, з котрими доля зв'язує нас чимраз тісніше* (Б. Лепкий) – „Ми цікавимось життям наших любих сусідів, бо доля зв'язує нас чимраз тісніше”.

Отже, роль детермінантів певного стану справ і ставлення адресата в маніпулятивній стратегії позитиву виконують: загальна позитивна оцінка співрозмовника, його приваблива зовнішність, професійна майстерність, розумові здібності, ділові, моральні та інші особистісні якості, винятковість, наявність необхідного для здійснення дії, триває знайомство мовця із співрозмовником, а також упевненість у наявності в адресата позитивних рис, віра в його можливості, сили, успіх, світле майбутнє.

Посилення мовленнєвого впливу забезпечується компліментами-аргументами, що мають вигляд складних реченневих одиниць із градаційними відношеннями, та деталізованими компліментарними висловлюваннями. Типовою для маніпулятивної стратегії позитиву є препозиція компліментів щодо висловлювань на позначення дії мовця, яку вони аргументують. Дослідження прагматичної ролі компліментів у спонукальному дискурсі, на нашу думку, залишається перспективним напрямом подальших мовознавчих студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігарі А. А. Емотивна аргументація у дискурсі сімейного спілкування / А. А. Бігарі // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. праць]. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка. Фак-т іноземної філології, 2000. – С. 30–39.
2. Ивин А. А. Риторика: искусство убеждать : [учебное пособие] / А.А. Ивин. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 304 с.
3. Мозгунов В. В. Особливості вияву категорії модальності в епістолярному жанрі мовлення / В. В. Мозгунов // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 231–236.
4. Приходько А. М. Німецькі комплексні регулятиви: іллокутивна таксономія та перлокутивний потенціал / А. М. Приходько // Комунікативні та когнітивні проблеми дискурсу : [зб. наук. праць]. – Х. : Лівий берег, 2001. – С. 30–38.
5. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалі сучасної газетної публіцистики) : [монографія] / К.С. Серажим; [за ред. Різуна В.] – К. : Видавець Паливода, 2010. – 351 с.
6. Скуратовська Т. А. Синтаксичний повтор як засіб аргументації в юридичному дискурсі / Т. А. Скуратовська // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. праць]. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка. Фак-т іноземної філології, 2000. – С. 328–338.
7. Фоміна Л. В. Комунікативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Фоміна. – Х., 2000. – 19 с.

Стаття присвячена дослідженню аргументативного вживання компліментарних висловлювань у маніпулятивній стратегії позитиву. Виокремлено позитивні характеристики мовця детермінанті певного стану справ чи ставлення мовця до співрозмовника. Описано особливості мовної репрезентації компліментарних висловлювань-аргументів.

Ключові слова: маніпулятивна стратегія позитиву, компліментарне висловлювання, аргументування, аргументема, детермінант.

The article is dedicated to the investigation of argumentative usage of complimentative utterances in manipulation strategy of the positive. The functions of compliments-argument topics are clarified. Peculiarities of language representation of compliments-argument topics are described.

Key words: manipulation strategy of the positive, complimentary utterance, giving arguments, argument topic, determiner.

КОНЦЕПТ «Я» У ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ В. СТУСА

Мова – скарбниця досвіду поколінь, що насамперед розкриває менталітет нації, тобто колективну та індивідуальну свідомість [2, с. 8]. На думку О. Єфименко, мова – це «форма виявлення мислення» [5, с. 5], представлена мовними одиницями, які, «позначаючи різні суб’екти, артефакти культури, виступають носіями культурно-національної інформації, відбивають специфічні ментальні ... установки певного етносу» [10, с. 48]. Таким чином, мова – це своєрідна субстанція, яка охоплює знання минулого, сучасного та деякі орієнтири майбутнього.

Окремим фрагментом знання в сучасній лінгвістиці виступає концепт як інформативна сутність, утілена у певній мовній одиниці. Розглядаючи концепт як ментальне утворення, більшість учених відстоюють думку про його динамічність [7, с. 13], тобто здатність пов’язуватися з іншими концептами та взаємно проникати один в одного, «зберігаючи при цьому самостійність і цілісність» [4, с. 25]. Будь-який концепт характеризується структурною наповнюваністю, ступінь складності якої залежить від пласти відомостей, охоплюваного ним.

Концепту «нація», досліджуваному нами на матеріалі поетичної творчості В. Стуса, властива своя сукупність взаємопов’язаних компонентів, які в єдності формують константудомінант у художній картині світу поета. У попередніх публікаціях нами вже проаналізовано окремі складники нації – концепти «мати» та «син».

Пропонована стаття є спробою лінгвістичного аналізу такого структурного компоненту концепту «нація» у мовотворчості В. Стуса, як концепту «я». Наш вибір об’єкту дослідження зумовлений тим, що митець, як будь-яка свідома людина, позиціонує себе певним чином у світі, зокрема в українському суспільстві. У статті аналізуватимемо мовні способи вираження сіміслових складників названого концепту з метою виявлення його повного вербалного обсягу.

Поняття «я» Словник української мови пояснює так: 1. Уживається мовцем для називання самого себе; 2. Уживається для позначення усвідомлюваної людиною власної сутності, себе у навколошньому світі [9, с. 618]. У художній картині світу представлення автором власного «я» охоплює різні життєві періоди поета: від моменту усвідомлення себе в дитинстві до передчуття трагічного кіння.

Мовним вираженням концепту «я» періоду дитинства в аналізованому поетичному дискурсі є лексеми *хлопчик*, *малий*, *хлопченя*, що представляють ранні роки В. Стуса: *Мене вела ти в ніжні ранки ізмалку, хлопчиком дрібним* («Мене вела ти в ніжні ранки ...»); *І я малий* («Вже тридцять літ – немов карбів на дереві ...»); *Коли благословилося на світ мені малому, коли найперші кроки робило карооке хлопченя*, йому було відрадно бігти в руки у материні, що пахли свіжим хлібом, котрий, казала, в зайця відібрала («Дитинство»).

Духовне та фізичне становлення поета концептуалізується через дієслівні форми *вставав*, *спішив*, *зростав*, *учився жити*: *І я вставав, і я спішив, і я зростав. Учився жити під кроною старих дубів* («Мене вела ти в ніжні ранки ...»).

Засобом мовного вираження боротьби є словосполучення *шалені бурі*, що розкриває життєві переконання та моральні пріоритети В. Стуса: *Шалені бурі, серцю ви миліші, аніж круте мовчання горлове* («Уже опали всі старі ослони ...»).

У контексті художнього мовлення В. Стуса трагічного звучання набуває факт арешту, вербалізований метафорою *виріс мур*: *Між світом і душою виріс мур* («Між світом і душою виріс мур»). За «Великим тлумачним словником сучасної української мови», лексема *мур* позначає високу кам’яну або цегляну стіну навколо чогось. // *Невисоку загорожу з каменю або цегли навколо чогось* [1, с. 696]. У поетичному тексті метафорична конструкція з лексемою

мур набуває, гадаємо, відтінку абстрактності, указаною на появу нематеріальної перешкоди та, як наслідок, втрату автором можливості продовжувати боротьбу.

Актуальності набуває також емоційно-аксіологічний компонент розчарування, що розкриває контрастне усвідомлення поетом дійсності у різних часових проміжках: *Те, що було в дитинстві вірою в добро, стало нині солоним болем: немає добра* («Символ віри»). Мовним репрезентантом тут виступає контекстуальна антонімічна пара *добро-біль*.

Заслання – найважчий період в житті поета, коли бездіяльність здавалася митцю марною тратою часу: *Уральські гори, уральські сосни, край Кисегачу, я меєши вами – валунний камінь – лежу і трачусь* («Утік з казарми, прослав шинельку, відкинув ратиці, ...»); *В мошкарнім лісі в кошмарнім краї – всі зійшлися твої трускі стезі* («Пітьма тайгова – як Елізум ... »).

Для опису перебування у камері поет вживав дієслово *блукаю*: *Шість з половиною – в один, чотири кроки – в другий. Блукаю нею, вражий син, неначе кінь муругий* («Така хруска, така гучна ...»). У поєднанні з предикатом *блукаю* апозитивний поширювач *вражий син* відтворює психологічний стан неприкаяності, приреченості, невизначеності становища в'язня. Лексико-семантичний ланцюг *обживаю*, *здаеться*, *навикнути пора* есплікує спробу арештanta повернутися до психічної рівноваги: *Вже цілий тиждень обживаю хату. Здається, і навикнути б пора. Стілець і ліжко, вільних три квадрати, що сповнені цілющого добра небес просвітили* («Вже цілий тиждень обживаю хату»). Іменник господа з корелятом камера ясна зазнає енантіосемії, до якої автор вдається досить часто, що є свідченням гіркої іронії, а подекуди й сарказму з приводу обставин свого життя: *Твоя господа – камера ясна – загупала в чотири чорних мури* («Твоя господа – камера ясна ...»).

У концепті поетового «я» незмінний штамп – емоційно-експресивний компонент чекання: *Я так тебе чекав учора, чекав сьогодні* («Боюсь – спливе рядок слізовою ... »); *Я вас чекав* («Спомин»).

Життя для В. Стуса – це суцільна боротьба, повноцінно можлива тільки на волі. Духовна смерть поета в неволі – один з смислових варіантів аналізованого концепту, представлений предикатними конструкціями *я помер, хтось у мені помер, мертвий ти єси, то не ти і не живий, ти ж тіні тінь, смерть ввійшла*, метафоричною моделлю *візерунок мертвої душі*: *Бо я помер. Давно. І вже відтоді, здається, народитися не встиг* («Сосна із ночі випливе, мов загадка ...»); *Хтось у мені помер а чи заснув* («Синочку, чуєш, я тебе забув»); *У тридцять літ ти тільки народився, аби збагнути: мертвий ти єси у мертвім світі* («У тридцять літ ти тільки народився ...»); *То все не так. Бо то не ти, і не живий* («То все не так. Бо то не ти ...»); *Ти ж тіні тінь* («Змагай, знеможений життям ...») *Ти ждеш іще народження для себе, а смерть ввійшла у тебе вже давно* («Мені здається, що живу не я ...»); *Майбутнє – все в минулому. Сьогодні – лиши візерунок мертвої душі* («Оцей світанок – ніби рівний спалах ...»). Емоційно-експресивний компонент невідворотності крайньої межі життя посилюється безособовими конструкціями *тяжко бути покійним, нема життя: О надто тяжко бути покійним братом власного єства* («І надто тяжко – в цій моїй пустелі ...»); *Верстаю шлях – по вимерзлій пустелі, де, мертвому мені, нема життя ...* («Верстаю шлях – по вимерзлій пустелі ...»).

Духовне знищення митця було не під силу владі, тоді як фізичне знищення В. Стуса було можливим будь-якої миті. Це він добре розумів: *Забирай мою душу, забродо, ту, що в силі від мене забрати ...* («Залоскотані сосни до смерті ...»); *Вже, безпорадному, важка мені душа, бо її зігнула, не гнететься* («Вхопився обома руками ...»); *Нема кайданів, щоб твій дух здушили, таких немає в світі гільотин, котрі убили б душу, геть зболілу ...* («Нема кайданів, щоб твій дух здушили ...»); *Як добре те, що смерті не боюсь я і не пытаю, чи тяжкий мій хрест* («Як добре те, що смерті не боюсь я ...»).

Самозречення у світосприйманні поета концептуалізується через словосполучення *відчуваєш щастя*, смисл якого розкриває життєві пріоритети В. Стуса та його жертвеність

заради рідного народу: *Заради мук і сухозлотних марень ти відчурався в цій самотині живого щастя* («Заради мук і сухозлотних марень ...»).

Синтаксичні моделі *ридати буду, слізами обіллюсь* створюють емоційне тло душевних мук митця: *Владу в пирій – ридати буду, зелом колючим обжалюсь о витишених трав облуду, ще мить – слізами обіллюсь* («Владу в пирій – ридати буду ...»).

Емоційно-експресивний компонент самотності є очевидним у наступних віршових рядках: *Сам-один, як міська телевежа, тільки скрип, тільки схлип, тільки сон* («Залоскотані сосни до смерті ...»); *Ти один, ніби палець* («Час розлуки»); *Самотність аркою повисла над райські кущі в пригри снів* («Куріють вигаслі багаття»); ... *Хіба ти не один? Не сам один? Не сам як перст?* («О що то – єдність душ? О що то - щирість?»); *Невже я сам-один – на цілий світ ...* («Докучило! Нема мені вітчизни»); ... *А між торосами крижин я сам-один ...* («Стовпами крику облягло ...»); *Я – тільки один* («Я – тільки один»); *Та сам я єсм!* («Яка нестерпна рідна чужина ...»); *Ти сам* («Баркаси. Плавні. При межі ...»); *Немає світу. Я існую сам* («Ще трохи краще край Господніх брам ...»); *Справляю в лісі самоту* («Справляю в лісі самоті»); *Коли я один-однісінський серед зелених снігів Приуралля, коли в казармі порожньо серед ліжок і пірамід, коли я стовбичу на цьому днівальному місточку самотній – на обидві земні кулі, як холодна колодочка караульного ножа, коли така далека-далека така миттева, потойбічна майже, як спалах вихоплений з ракетниці, швидко згасаєш на спиртовому полум'ї синюватого, майже непомітного уральського морозу, заклинаю, немов клинок!* («Коли я один-однісінський ...»); *А в цьому полі, синьому, як льон, судилося тобі самому бути, судилося себе самого чути – у цьому полі, синьому, як льон* («У цьому полі, синьому, як льон ...»); *Один! Один! Як є – один, один – на цілий світ!!!* («Не відволати душі ...»); *Мене ж ця повінь голосна спіткала самотою, і світить вічність осяйна над віщою водою. На узбережжі німоти стою один єдиний, пити: ти це чи не ти на всій недолі винний* («Як розіллялася вода – ні броду переброду ...»); *І нема нікого окруж. Ти тільки сам* («У тридцять літ ти тільки народився ...»); *Деперсоналізація душі: один, як перст, стою себе супроти* («Деперсоналізація душі ...»); *Ти один. Ти самотник* («Просвітку – ані тобі ні-ні»); ... *Iде не глянь – все ти, і ти, і ти. Моя жалка самотносте!* («Я бачу тільки тінь твою – і вже»); *У Гефсиманському саду, віддавшись самоті, я жалем жалений бреду, згубивши всі пумі* («У Гефсиманському саду, віддавшись самоті ...»); *Який бо холод довкруги! Самотності! Ніде нікого* («Який бо холод довкруги!»); *Сто дзеркал спрямовано на мене, в самоту мою і німоту* («Сто дзеркал спрямовано на мене ...»).

Упевненість митця в безпомилковому виборі дороги боротьби вербалізується словосполученням *шлях правдивий: То илях правдивий. Ти – його предтеча* («Крізь сотні сумнівів я йду до тебе ...»). Називаючи себе предтечею, автор усвідомлює особливу місію, покладену долею і народом на нього. Це здатність розбудити дух патріотизму, запалити іскру волелюбства, що зможе перерости у національне полум'я здобуття незалежності українцями.

Переконаність поета в правильному виборі власного життєвого шляху вселяла упевненість у тому, що народ позитивно оцінить боротьбу патріота і пам'ятатиме про нього завжди: *Колись мене ти, Київ, визубриш ...*; *Іди – за край. Народження – по смерті тебе чекає* («Іду за край. Оде долання кола ...»); ... *I зацвітаю в потойбічні дні, які повернуть суть мою без мене, і заквітус дерево зелене по той бік сонця* («Тож не дивуй мені. Тож не дивуй-бо, ... не ...»). Засобом вербалізації смислу виступають дієслова у формі майбутнього часу *визубриш, чекає (народження), повернуть*.

Інформаційним наповненням концепту «я» є мрії, вербалізовані словосполученнями *знаїду роботу, житиму в Києві, зустрічатимуся з Дніпром: Я марив тим, що знаїду роботу, житиму в Києві щодня зустрічатимуся з Дніпром* («Оці жовті будинки ...»).

Найголовнішим для поета-борця була реалізація власних ідей та виникнення когорти послідовників. Здійснення бажаного вербалізується питальним реченням та моделлю *упасти зерням*, де лексеми *поліття, зерням* символізують народження майбутніх поколінь, здатних силою волі і духу побороти існуючий лад: *Чи я діжду коли поліття для зголоднілого бажання?*

(«Біля гірського вогнища»); *Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерням в рідній борозні* («Верстаю шлях – по вимерзлій пустелі ...»).

Передчуття нелегкого життєвого випробування, продиктованого особливою місією поета, набуває гострогозвучання через використання непрямих номінацій у ролі звертань: *Здрастуй, Бідо моя чорна, здрастуй, спрасна моя путь!* («Церква святої Ірини ...»).

Розуміння власного призначення автором вселяло стійкість у душу поета, упевненість у своїх силах в умовах нерівної боротьби з ідеологією більшовизму: *Не заглядайся в моторошині хвилі і не чекай, що в чорному знесиллі ти виміряєш горя глибину – ще майорить душа, немов вітрило, котрому вітер обривас крила ...* («По чорних водах човен мій поплив ...»); *Де не стоятиму – вистою* («Господи, гніву пречистого ...»); *I гостре бажання зринас, мов рик: ще вистане мужності вибути вік, ще виживу, вистою, викричу я, допоки поглине мене течія* («Між клятих паливод ...»); *Я вистою. Хоч як не зло ...* («Отут зимуй, отут літуй ...»); *Ni. Вистояти. Вистояти. Ni. Стояти* («У цьому полі, синьому, як льон ...»); *I годен мовити, що поборяю смерть* («Ця чорнота попереду – вона ...»); *Я не скорився вам, злодії, ...* («З ціложиттєвого ждання ...»). Для реалізації цього значення автор використовує, гадаємо, предикативну основу *ще майорить душа, дієслівні форми вистою, виживу, вистояти, стояти, поборяю, не скорився*.

Особливістю ментальності українців є прагнення до волі, втрати якої для В. Стуса була важким психологічним потрясінням. Заслання – ще один період в житті поета, який загартував духовну силу митця, незнищенну ніким. Значення прагнення до волі є актуальним у таких віршових рядках: *Я з вітром вирвусь – і на степ. Я й непримінний утечу межі очей, пожежі брів, осклілими глухими шкельцями* («Гайдамацьке»). Мовним способом вираження тут виступають дієслова *вирвусь, утечу* та іменник *степ* як символ козацької вольниці.

Вербалізації концепту на психологічному рівні сприяє використання лексеми *сором*, що розкриває внутрішній стан безправного поета: *Я сором відчував за власну ницість, за воєнрабство* («Тагіл. Зима. Шістдесят перший рік»).

У психологічній площині концепту "я" набуває особливо гострогозвучання передчуття смерті. У мовній картині світу В. Стуса цей компонент представлений комплексом традиційних, зокрема фольклорних, та власне авторських уявлень про очікування невідворотного моменту. На нашу думку, із загальнолюдським розумінням семантики смерті в ідіостилі митця використано дієслова *вмру, вмерти, іменник смерть: I я збагнув: отут і вмру, кінці утративши ї начала* («Так спогади значаться часом ...»); *Між божевіллям і самогубством – маленький просвіток лишився – вмерти* («Між божевіллям і самогубством ...»); *Мов лялечка, прозорою сльозою, свою тінню, власним небуттям я відчуваю власну смерть – живою ...* («Хтось чорний-чорний бродить довкруги...»).

Характерною рисою поетичного дискурсу є широке уживання метафор на позначення виокремленого смислу, що сприяє образності художнього мовлення та його насиленості. Серед них виділяємо:

– означено-особові конструкції *стою над урвищем, закрию погляд, стрінуся з богами, віддаїся грі: I ось він, край: немов на шелепочку, стою над урвищем* («I ось він, край: немов на шелепочку ...»); *Я вже по той бік радісного світу. Закрию скоро погляд сумовитий, хіба що з того світу виглядай – і я тебе почую ...* («Синочку мій, ти ж мами не гніви ...»); *Нарешті – скоро стрінуся з богами; ти там, причале мій. I там – приділ* («Росте гора, і доли утікають ...»); *Тепер віддаїся смертній грі* («Загородили білий світ ...»);

– безособову конструкцію *стріти смерть*: *O власну стріти смерть – як щастя засягнути і обірвати пута ввійти у коловерт* («O власну стріти смерть – як щастя засягнути ...»);

– предикативні конструкції *смерть візьме, дух довершує, уривається шлях*: *Скоро смерть мене в похід візьме, і життя не буде надити* («Беться серце, як пташа німе ...»); ... *A твій суренний дух, що довіряється лірі, у галактичнім сні довершує політ* («I сто твоїх подоб в

руках перебираю ...»); *I враз він уривається – твій шлях, де таємничі злети і падіння* («І враз він уривається – твій шлях...»);

– словосполучення *кінець путь, запах смерти, голос смерти*: *Ти, янголе, спізнати кінець путь?* Збагнув свою конечність у передчасній радісній смерті ... («Ти, янголе, закинутий у пекло...»); *Цей запах смерти, наче спирт, геть виповнив кімнату синім чадом душі, своїм притманеним свічадом, і обсідає душу, мов упир* («Цей запах смерти, наче спирт...»); ... *To голос смерти: пристарайся, брате, бо вже заходить час твій вирушати, пора і дописати житіє* («Ти чуєш стогн плоті? Чуєш крик?»);

– звертання *смерте моя: Здрastуй же, здрastуй же, смерте моя!* («Дякую, Господи, – чверть перейшла...»).

На тлі загальнолюдських вірувань компонентом передчуття смерті концепту «я» виділяється номінація «небо», що уособлює в християнських віруваннях місце перебування праведних душ після смерті: *Не нарікай і не шкодуй, сердего: тобі все ближче небо голубе* («Яке блаженство – радісно себе ...»).

Наслідком впливу народнопоетичної творчості на художнє мислення В. Стуса стало використання фольклорного образу смерті, яку здавна уявляли як стару й потворну бабу [8], уважаючи, мабуть, що момент закінчення життя має наставати у глибокій старості, коли людина повністю завершувала свої земні справи. Проте у свідомості митця смерть ототожнюється з молодицею, яка зовсім не викликає почуття страху, а, навпаки, приносить полегшення моральних страждань несправедливо засудженого: *Догожою блукає молодицею круг мене смерть. Я в неї немовля, чий плач вона, мов мати, заколише ... і на очах пристить* («Твоя господа – камера ясна»). За “Великим тлумачним словником сучасної української мови”, молодиця – це: 1. *Молода заміжня жінка;* 2. *Молода жінка, що залишилася без чоловіка, живе без чоловіка* [1, с. 685]. Таким чином, порівняння смерті з молодицею підкреслює вік самого поета, який рано пішов з життя.

Свій вияв смерть знаходить і в образі *останнього шлюбу: Досить: бо немає стерпу.* *Твій кінець умовляє, научас, просить – згинь, коли спромога.* *Хай їм грець, тим літам, що будуть непроясні, тож бери собі останній шлюб* («Наді мною синє віко неба ...»). Словник української мови пояснює шлюб як «*союз ... за взаємною згодою*» [9, с. 491]. Гадаємо, що таке тлумачення лексеми наштовхує на думку добровільно-насильницької згоди поета на втрату власного життя, що підкреслюється синтаксичною моделлю *досить: бо немає стерпу.*

У поетичній свідомості митця смерть асоціюється з народним образом лебедині, що містить конотацію смутку та сліз, а також символізує «змучене серце поета» [6, с. 142-143], яке втратило віру у добро та справедливість у нерівній боротьбі з існуючою владою: *A до смерті – близче, мов до коханки, що приступна завжди, твій голос погамує життєвий самою насолодою причалу. Тож хай крилом нас криє лебединя-смерть: моторошна й усеблага* («Щаблі життя: відслонення душі»).

Смерть у мовній картині поета ословлює ознака благословенна: *Як маю я оклякнути між криг, то ось мій вибір: в галактичнім леті благословенної сподоблюсь смерти* («І ось нарешті: сто твоїх подоб ...»); *Отак і ти склонеш, пане-брате, коли в благословенну ввійдеш смерть* («І гамори, і гуркоти – нестерпно»). У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» знаходимо: благословений – це: 1. *Багатий, щедрий, життедайний;* 2. *Щасливий, радісний;* 3. *Гідний слави; прославлений, славний* [1, с. 86]. Отже, уживання зазначеного прикметника в поєднанні з лексемою *смерть* розкриває, на нашу думку, два аспекти у свідомості В. Стуса: по-перше, власне прагнення митцем смерті як наслідок важких умов життя та нерозуміння з боку владних структур (смерть – це звільнення від земних страждань, стан абсолютноного спокою), по-друге, продовженням фізичної смерті є вічне життя у серцях тих, хто зможе гідно оцінити духовний подвиг поета і прославити його.

Семантика прикметника *благословенний* знаходить своє продовження у тлумаченні моделі *блаженна смерте*, де лексема *блаженний* пояснюється як *дуже щасливий//Пройнятий*

щастям, радістю; який виражас щастя, радість [1, с. 86]: **Блаженна смерте! Рано ще! Не надь.** Та довжиться твоя висока пасть і душу виголублює пречисту («Яке блаженство – радісно себе ...»). Гадаємо, що поєднання лексем у вільному словосполученні-звертанні **блаженна смерте** ототожнює смерть зі щастям, тобто абсолютне звільнення поета від духовних та фізичних пут, до чого прагнув митець, перебуваючи в страшних тюремних застінках.

У вербалізації концепту «я» для позначення передчуття смерті помітним є використання авторської предикативної моделі **саморозщення скінчилися**, де композит **саморозщення** позначає душевні та фізичні муки поета: **Бажання жити – тільки-но на дні. Твої саморозщення скінчилися, і гордий дух уже лишають сили ...** («Бажання жити – тільки-но на дні»).

Важливим смисловим наповненням досліджуваного концепту виступає місія боротьби за велінням серця, що концептуалізується через модель **дійова особа – серце: ... Ти знаєш: дійова особа – серце в цій геройчній драмі без кінця** («І ось він, сон – вістун лихої правди ...»). Виокремлений смисл яскраво перегукується з філософськими постулатами відомого українського мислителя, представника Київської релігійно-філософської школи П. Юркевича, згідно тверджень якого «серце виступає осередком душевного й духовного життя людини» [3, с. 148]. Таким чином, боротьба для митця – покликання серця, справа совісті, обов’язок життя, успадкований від славних предків, гідним нащадком яких судилося стати саме В. Стусу.

Лексеми **коханий, любчик, рідний** у художньому мовленні поета розкривають глибину почуттів дружини до чоловіка: **Яблуневий квітue цвіт, майовий закипає світ – за тобою ж згубився слід, мій коханий** («Пісня»); **Повернися, коханий мій, і на грудях мене пригрій ...** («Пісня»); **За тобою, коханий, очі видивила ...** («У порожній кімнаті ...»); **- Яка докучлива муха – дзижичить і дзижичить. Убий її, любчуку** («А скажи – Модільяні був ідіот?»); **Ти дозволь мені, рідний, відіслати його** («Вже котрий це до тебе лист ...»). Цій меті слугують також іменники **князь і сокіл** з конотацією поваги до коханого та захоплення ним: **Дай руку, князю мій, і йдім додому!** («Дай руку, князю мій, і йдімо разом!»); **Мій соколе, на кого ти мене полішив ...** («Мій соколе, на кого ти мене полішив ...»).

Засобом верbalного вираження концепту «я» в емоційно-експресивній площині виступає лексема **провина**, що набуває у поетичному тексті суперечливого змісту через уживання художнього означення **безпровинну**: **Tu, перед ким я чую безпровинну свою провину – ту, котру таю і від самого себе?** («Дивлюсь на тебе – і не впізнаю ...»). З одного боку автор уважає себе винним за арешт та покарання, з іншого боку боротьба за права та свободу рідного народу не є злочином.

Компонент семантичного наповнення концепту «я» прощання представлений вигуками ввічливості **до побачення, бувай**: **I маленький син кричить: «Мій татку, до побачення!»** («На Колимі запахло чебрецем ...»); **Бувай, мій сину** («Розлука налягла на груди ...»); **Коханий мій – бувай!** («Напевне, так і треба ...»).

Обмеження спілкування митця, його творчої діяльності конкретизовано смислом відрівність від суспільного життя, презентованого в наступному поетичному фрагменті: **І світ існує мій по той бік мене** («І світ існує мій по той бік мене»).

Ментальна ознака **любов до праці**, що властива поету як представнику української нації, вербалізується через предикативну основу **заступила ... робота**: **I заступила геть мене робота, і выбрала весь порив молодий, і цілий всесвіт вималів до столу письмового, паперу і пера** («І заступила геть мене робота ...»).

Отже, проаналізувавши різноманітні фрагменти художнього мовлення В. Стуса, в яких вербально експлікованим є концепт «я», ми дійшли висновку, що ментальна сфера досліджуваного структурного компоненту концепту **нація** є комплексним смисловим утворенням, яке об’єднало загальнолюдський, фольклорний та індивідуально-авторський складники. Виявлені в процесі концептуального аналізу засоби верbalного вираження досліджуваного явища достатньо розкривають спосіб мислення поета, його внутрішню людську сутність.

Перспектива подальших розвідок – аналіз інших компонентів концепту *нація* з метою відтворення його структури та інформаційного наповнення через призму художнього мислення поета-борця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Венжинович Н. Концептуальна й мовна картини світу як похідні етнічних менталітетів / Н. Венжинович // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць [укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНу, 2006. – Випуск 14. – 291 с.
3. Горський В. Історія української філософії : [курс лекцій] / В. Горський. – К. : Наукова думка, 1996. – 286 с.
4. Дишлюк І. М. Лексико-семантичне вираження природи у поетичній мові Ліни Костенко: дис. ... канд. фіол. наук: 10. 02. 01 «Українська мова» / І.М. Дишлюк. – Харків, 2002. – 210 с.
5. Єфименко О. Є. Концепт «степ» в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Єфименко. – 2005. – 19 с.
6. Кононенко В. Символи української мови / В. Кононенко. – Івано-Франківськ : “Плей”, 1996. – 272 с.
7. Межжеріна Г. Концепт “праведність” (на матеріалі іменників та прікметників 11–13 ст.) / Г. Межжеріна // Українська мова. – №1. – С. 13-25
8. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hram.kiev.ua/index.php?mode=books&cat=13&parent=457>
9. Словник української мови: у 11 т. / [ред. кол.: С. І. Головашук (гол. ред.), І. К. Білодід, А.А. Бурячок та ін.]. – К. : Наукова думка, 1980.–Т. 11. – 699 с.
10. Широков В. А. Семантичні стани мовних одиниць та їх застосування в когнітивній лексикографії / В.А. Широков // Мовознавство. – № 3-4. – С. 47-62.

Статтю присвячено аналізу вербалних засобів експлікації концепту «я» у поетичному дискурсі В. Стуса. Через призму художнього мислення поета з’ясовано інформаційне наповнення досліджуваного компоненту та виявлено в ньому загальнолюдський, фольклорний та індивідуально-авторський складники.

Ключові слова: концептуальний аналіз, концепт, художня картина світу.

This article is devoted to analysis of verbal means of explication of concept "I" in Stus' poetic discourse. The informative filling of searched component was founded out through the prism of poet's artistic thinking. General and individual components were discovered in it.

Key words: conceptional analysis, concept, the artistic picture of the world.

IV. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ І КОНТЕКСТНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Мар'яна Барчук
(Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2'37

КЛЮЧОВІ ПАРАМЕТРИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ГАЛИЧИНІ СЕРЕДINI XIX СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ „СЛОВА“ ЛУКИ ДАНКЕВИЧА)

Народно-культурне відродження в Галичині, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, почалося під впливом значних суспільно-політичних змін у державі. Передові реформи 1848 року надали народам Габсбурзької монархії конституцію, скасували кріпацтво та проголосили вільні можливості для розвитку національних культури та мови для кожного народу, що входив у склад імперії [4, с.20]. Для українського населення Австрійської України це стало поштовхом до інтенсивних народотворчих процесів. Тогочасна українська інтелігенція поширювала ідеї українства за посередництвом створення народних шкіл, просвітницьких товариств, забезпечення вищої україномовної освіти галицьким українцям. Для нової української літературної мови на народній основі в Галичині саме злам 40-х і 50-х років XIX століття мав вирішальне значення. Історичні умови та суспільні зміни впливали на динаміку розвитку нової літературної мови, яка була покликана забезпечити всі сфери наукового, культурного і громадського життя.

Функції нової української літературної мови були тісно пов'язані з державотворчими процесами та формуванням української національної свідомості, активної громадянської позиції серед українського населення Габсбурзької монархії. У таких умовах найбільшої ваги набули художня література та публіцистика, відповідно серед функціональних мовних стилів, якими володіла тогочасна нова мова, найбільш розвинутими були художній та публіцистичний стилі. З огляду на це дослідження, присвячені зазначеним проблемам, видаються актуальними в сучасному мовознавстві.

Мета статті полягає в аналізі мовно-стильових, лексичних та синтаксических рис публіцистичного стилю нової української літературної мови середини XIX століття (на матеріалі „Слова“ Луки Данкевича).

Другим після Львова культурним центром тогочасної Галичини був Перемишль. Перемиська церковна інтелігенція, що громадилася довкола Перемиської Єпархії, відігравала помітну роль в історико-суспільних та мовно-культурних перетвореннях на Західній Україні в XIX столітті.

Серед таких сподвижників українських ідей було духовенство: владика Іоанн Снігурський, єпископи Михайло Левицький, Григорій Яхимович, Тома Полянський, отці Антія Добрянський, Лука Данкевич, Йосиф Левицький, Йосиф Лозинський, Григорій Гинилевич, Василь Гавришкевич, Василь Подолинський, Іван Могильницький [1] та інші. Перемиські священики закликали українське населення до участі в громадсько-політичному житті краю та активної народницької позиції.

Силами галицького духівництва в друкарні перемиської Кагітули виходила різноманітна періодика не лише релігійного, але й світського спрямування. Серед вказаної періодики одним з найпомітніших був альманах „Перемишлянин“, званий в той час календарем-місяцесловом, що виходив друком в Перемишлі з 1850 року.

Постійним автором-дописувачем “Перемилянина” був отець Лука Данкевич (1791-1867) – одна з найпомітніших постатей української галицької інтелігенції. Політичний та громадський діяч, літератор, засновник Руського Літературного Товариства в м. Коломиї в 1864 році та визнаний оратор [3, с. 47]. Друкував в галицькій періодиці численні статті на економічну, громадсько-політичну та культурну тематику [3, с. 47]. Серед його творчого доробку чимало й поетичних творів, проте найбільшу мовознавчу цінність становить його публіцистика.

На патріотичну позицію Л.Данкевича, як і на багатьох інших представників передової галицької інтелігенції, вплинули ідеї М.Шапкевича щодо розвитку мови на “народній основі” та необхідності мовних реформ. Серед духівництва Галичини підтримувався авторитет церковнослов'янської мови та язичія – штучної мовної суміші з елементами староукраїнської, церковнослов'янської та російської мов з вкрапленнями діалектної лексики [6, с. 745], яка помітно гальмувала розвиток української літературної мови. Віддаючи належне внескові церковнослов'янської в релігійній сфері, Л.Данкевич вважав штучне утримування її в ролі провідної у суспільстві невиправданим й таким, що суперечить вимогам часу та перешкоджає впровадженню нової літературної мови як об'єктивно єдиної з погляду репрезентації українства Галичини.

У системі функціональних стилів публіцистичний займає центральне місце завдяки своїй взаємодії зі всіма іншими мовними стилями [2, с. 9]. Ключовими параметрами публіцистичного стилю є логічність та емоційність викладу, образність, вплив на реципієнта як головна функція мови, добір відповідної лексики та лексичних засобів тощо [2, с. 10]. Головним його призначенням є формування громадської думки, а домінантним принципом – інформативність та комунікативна вартість переданої інформації.

У середині XIX століття публіцистичний стиль був надзвичайно популярним у суспільстві. Уявлення про тогочасні його особливості дає текст промови Л.Данкевича “Слово”. “Слово казане пречестним Лукою Данкевичем к народу при заведенію Ради окружної в Стрию р. 1848” [3, с. 47], згодом визнане сучасниками як одне з найкращих свідчень тогочасного убліцистичного стилю в Галичині [3, с. 7], а також особливостей нової української літературної мови, було надруковане в “Перемилянині” за 1851 рік.

Текст виступу Л.Данкевича характеризується образністю, послідовністю й емоційністю викладу та широким застосуванням мовно-стилістичних засобів. Екстрадінгвальним засобом є впровадження автором історичного екскурсу в події життя українського народу в конструкціях типу: “ци ми го (тобто ім'я) від варягського Рурика ци від баєчного Руса одідиши. се до естества річи не належит, але оно стало нам ся дорогоцінним, бо мало не одним з затраченых народних скарбів” [5, с. 54]. Ретроспекція в українську історію як надає актуальності порушений проблемі, так і дає змогу увиразити провідну думку виступу: “Кромі імене ще виразнішим, бо животним знаменісм народности есть бесіда або язык рідний” [5, с. 56].

Тематикою “Слова”, обраною до події відкриття окружної Ради, є роль конституційних прав у суспільстві, використання їх для змін у політичному житті українців австро-угорської держави. Метою автора є донесення до галицької спільноти необхідності участі в громадських справах, оскільки активна позиція сприяла б піднесення рівня народно-патріотичної свідомості.

Текст виступу Л.Данкевича має відповідну до вимог публіцистичного стилю емоційну напруженість викладу та образність, змістово пов'язану, передусім, з головним на той час питанням національної свідомості.

Виступ має чітку логічну побудову – починається з привітання, далі короткий вступ (зачин), а потім огляд актуальних подій, тлом до яких є історико-суспільні зміни. Л.Данкевич, як представник духовних кіл, починає виступ традиційним звертанням священика *милі братя*, тим самим відразу накреслюючи емоційний зв'язок з реципієнтами, а також повторюванням його або модифікації (*милі люди, честні братя*) упродовж усього тексту.

Зачин охоплює невелику частину, однак виконує функцію художнього впровадження в проблематику виступу, та побудований за типовим для тогочасної публіцистики поєднанням ознак проповідницько-душпастирської манери виступу з риторичними прийомами: “*Пригадайте собі, милі люди, чоловіка, що сліпим би ся народив, а чудом яким прозрів би*” [5, с. 53]. Автор розповідає коротку притчу, яка є наближеною біблійною алюзією до історії про оздоровлення сліпого. Сліпий чоловік символізує український народ, який отримав права та свободи. Це одночас і традиційна форма нарації священиків, і стилістичний елемент привернення уваги слухачів.

Конституційні реформи австрійського уряду та їхні наслідки – це провідна думка тексту: “*появилися невидані у нас знаки народностей, пов’язалися розличні народні ради*” [5, с. 53]. “*вікопам’ятне увольнінс від паньских повиноностей*” [5, с. 54]. Важливість цих подій автор підкреслює застосуванням гіперболізації, вживанням таких лексем високого стилю як *невиданій, вікопам’ятне* та ін.

Характерним для тогочасного публіцистичного стилю є чергування іронії з високим стилем нарації, що підсилює емоційно-агітаційний зміст. Як ілюстрацію становища українського народу в Австро-Угорській імперії Л. Данкевич обирає проблематику українсько-польських відносин. Це продуманий стилістично-змістовий крок автора. Оскільки специфіка етнічної політики в Австро-Угорській державі часто полягала на протиставлянні інтересів народів, які входили до її складу, тому “австрійська політика в українській справі... була обтяжена сиадциною польсько-українських відносин у польській державі” [4, с. 11]. Політичний діяч, людина передових поглядів, Л. Данкевич обирає дипломатичний шлях окреслення українсько-польських спірних історичних моментів, застосовуючи іронію: “*Подяковати нам лиши принадлежит честним нашим сосідам полякам, же готови бути почестити нас своїм іменем; честне ім’я поляка і голосне, але нам не надібне і не придатне, бо чуже*” [5, с. 55]. Переход від іронії до патетики як традиційна риса публіцистичного стилю ґрунтувалася на зміні комунікативного змісту висловлення, що було зумовлено прагматикою та пресупозиціями тогочасного мовлення в Галичині. Особа, необізнана з ситуацією, з контексту могла б зробити висновок, що українці справді відчіні полякам, але насправді комунікат тексту звучить як докір, таким чином, формуючи відповідний зміст висловленого. Таке чергування іронії і високого, піднесенного стилю підсилюється нанизуванням відіменникового абстрактного прикметника *честним (сосідам), честне (ім’я)*, а також дієслова з тим же коренем *почестити* у значенні “надати честі”, яке, однак, засвідчує противідповідний зміст.

Наступне речення презентує високий, урочистий стиль: “*перейшла Русь по Божим судьбам уже п’ять столітей тому під владінс польської корони, не зрешился ніколи ні імене народного, ні бесіди матерної, ні свобід*” [5, с. 56], що засвідчують такі лексичні звороти із книжної мови, як *перейшла Русь по Божим судьбам, не зрешился ніколи ні імене народного*. Лексема *зрешииться* від дієслова *ректи* обрана невипадково, адже хоча в тексті трапляється синонім *відцуратись*, у цій мовній ситуації автор обирає старослов’янізм для надання додаткового емоційного та пафосно-піднесеного забарвлення. Підтвердження тези щодо іронії як прихованого змісту комунікатів знаходимо в черговому прикладі, де автор відзначає, що. схожа з трагізмом руського народу, доля не оминула і саму розділену Польщу, яка не може претендувати на впливи щодо українців: “*нині поляки, в малом числі на руській землі обитающи, всякої владінія в той землі уже давно позбаєлені*” [5, с. 58].

Композиція тексту відображає нанизування однотипних конструкцій: “*Русин про то є наше питоме народне ім’я*” [5, с. 53]; “*нині нам ся надіяти треба, ще ім’я руское через віки в непам’ять і на погибел помітоване, востане в нетліннс*” [5, с. 54]; “*тому то ми русини, тай по руску собі говорити, тай що Бог поможе, писати будемо, бо як ім’я рускє с нашим рідним, так бесіда руска є наша матерня бесіда*” [5, с. 55]; “*Житіе народное є дорогоцінніше від житя особистенного, бо тоє остатне, за народне, кождий чесний отечество свое любящий жертвовать повинен*” [5, с. 60]. У тексті використано повторення концептуальних номінацій.

як-от: *руський язык і руська мова, бесіда руска і бесіда матерня, народ руський і руський нарід, русини, руске плем'я, руская земля і землиця*. Етнонім *русин* та його прикметниковий варіант *русський*, що вказують на статус українського народу, використаний в тексті близько тридцяти разів, актуалізуючи провідну думку тексту та демонструючи багатство та лексичну різноманітність мови: “*нині нам ся надіяти треба, же ім'я рускос через віки в непам'ять і на погибель помітоване, востане в нетлінне*” [5, с. 54]; “*тому то ми русини, тай по руску собі говорити, тай що Бог поможет, писати будемо, бо як ім'я руске є нашим рідним, так бесіда руска є наша матерня бесіда*” [5, с. 55]; “*Житіс народноє є дорогоціннійше від життя особистенного, бо тоє остатне, за народне, кождий чесний отечество свое любящий жертвовати повинен*” [5, с. 60] тощо. Завдяки нагромадженню повторень підвищується емоційно-піднесеній рівень дискурсу, наголошено на актуальності порушуваної проблематики; патріотична позиція автора, його відкрите намагання крізь призму власних переконань вплинути на слухачів. Це одна з найпомітніших мовних особливостей публіцистичного стилю, оскільки “*вплив, переконання виступає як головна функція мови, що має концентрований, підкреслено агітаційний характер*” [6, с.10].

Стилістичним засобом є використання риторичних речень двох типів – загального змісту: – “*щоби-сте собі розгадали: яке ваше ім'я титоме? Яка ваша бесіда матерня? Та на чийсь ви землиці обитаєте?*” [5, с. 54]; “*Яка є бесіда, котров примовляю?*” [5, с. 56]; “*Чи туюж Русь конечно Польсков хтіли би називати?*” [5, с. 55] та риторичні речення релігійного змісту – “*І як грянут громом води, кто ізчислит тогда шкоди?*” [5, с. 61]. Конструкції такого типу підсилюють експресивність та агітаційний зміст виступу.

У “*Слові*” використано лексичні засоби публіцистичного стилю. Це, перш за все, широкий спектр тогочасної суспільно-політичної лексики: *конституція, гвардія народова, вибори, сейм, Віденський Сейм, народні ради* тощо. Чимало в тексті релігійної лексики (іменників та прикметників) та лексичних зворотів, притаманних проповідницькій релігійній нарації, зокрема: *блукає душа ваша, вічния времена, пред віki, благословенна землиця, наука евангельська, істина евангельско-християньська, устави Бозкі і людзкі або конструкцій такого ж типу: люди суть то води вовнами (тобто хвилями) щумно кип'ящії* [5, с. 61], *нарід непросвіщений ні уміє розлучне собі iзобразити устави Бозкі* [5, с. 61].

Синтаксичними особливостями “*Слова*” Л.Данкевича є розлогі складні багатокомпонентні речення, характерні для книжного стилю: “*На той дорозі правой буде нарід руський усильне старатися, доступити як найобширніших свобод конституційних, забезпечитися від всякої напасти всіх тих, щоби нас нашої одзисканої народной вольности міцою або хитростю позбавити хотіли; і при подасть тиї не грозьбами та упором, єно правним і смиренім але і статечним домаганісся позисканії свободи, а з ними і ім'я народне, пред Богом і людьми жадним нагани і кари годним поступком ніколи нескаженноє, яко скарб дорогоцінний своїм прийшлим поколінням на вічное дідичство*” [5, с. 77]. Таке нанизування сурядних речень широко використовувалося в тогочасній релігійній публіцистиці. Презентовано також апелятивні речення “*До вашого суду честні селяни русини в тій важній справі удаюся, ви самі осудіт, кого вам в тих заколочених временах слухати, кому вірити і кого за приятелів держати принадлежит*” [5, с. 77] та використано модальні частки на початку речення типу: *якжеби, сливим, ктож-бо, якимже, няйжеби, най ще, чижби*.

Яскравим елементом дискурсу Л.Данкевича є спорадичне застосуванням інших мовних стилів, зокрема, художнього, прозового та поетичного. Текст виступу завершується поетичним твором автора, що тематично продовжує порушену проблематику, а також надає “*Слову*” піднесення, громадянського пафосу, урочистості та завершеності.

Отже, в промові “*Слово*” Л.Данкевича використано мовні та стилістичні засоби, притаманні публіцистичному стилю, а саме логічність побудови та викладу, образність, емоційність, а також зразки інших мовних стилів, зокрема художнього та поетичного для підсилення експресивності, підкреслення актуальності проблематики. Це засвідчує, що

публіцистиці Л.Данкевича властиві усі ключові параметри публіцистичного стилю сучасної української мови. Завдяки цьому доробок Л. Данкевича є одним із найяскравіших зразків публіцистичного стилю нової української літературної мови в Галичині в середині XIX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни. Том II. / [упорядник В. Пилипович]. – Перемишль-Львів : Перемиська бібліотека, 2002. – 490 с.
2. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови / А.П. Коваль. – К. : Вища шк., 1987. – 348 с.
3. Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини XIX століття / [упорядник В. Пилипович]. – Перемишль : Перемиська бібліотека, 2001. – 441 с.
4. Лозинський М. Галичина в життю України / М. Лозинський // Українознавство: документи, матеріали, раритети. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 7-65.
5. Перемишлянин. Місяцеслов достопам'ятностей народних на рік 1851 // Перемишль, типом собора рус. крилошанів, Перемишль, 1851. – 120 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К. : „Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – 821 с.

У статті здійснено аналіз ключових параметрів публіцистичного стилю української літературної мови в Галичині середини XIX століття на матеріалі "Слова" Луки Данкевича. Охарактеризовано мовно-стильові, лексичні та синтаксичні риси публіцистичного стилю нової української літературної мови даного періоду.

Ключові слова: нова українська літературна мова, публіцистичний стиль, Лука Данкевич, Галичина, мовні особливості.

The analysis of the meaning parameters of the journalistic style in Ukrainian standard language in the 19th century in Halychyna is conducted in the article. A number of linguistic-style, lexical and syntactical features a new Ukrainian standard language at present period are characterized in the article.

Key words: new Ukrainian standard language, journalistic style, Luca Dankevych, Halychyna, linguistic features.

Світлана Гладьо
(Вінниця)

УДК 811.111:38

ЕМОТИВНИЙ ПРОФІЛЬ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Інтеграція лінгвокогнітивних парадигм на текст взагалі, її художній текст зокрема, дає змоуг розглядати текст як основну форму фіксації наших знань, а також як джерело вивчення цих знань [5, с. 86]. Саме в межах лінгвокогнітивних текстових студій стає можливим дослідження однієї з найважливіших категорій художнього тексту – емотивності – з точки зору втіленого в ньому знання. Під *емотивністю* розуміється одна з базових властивостей художнього тексту, яка співвідноситься з емоціогенным знанням, представленим у конкретному тексті, її актуалізується в ньому за допомогою певних текстових елементів, що втілюють авторські емоційні інтенції та моделюють імовірні емоційні реакції адресата на фрагменти текстової дійсності. Ці текстові елементи, що відзначені емоційною спеціалізацією, виступають як показники емотивності та характеризуються формальною, семантичною, лінгвокогнітивною і функціональною неоднорідністю. За допомогою показників емотивності утворюється смисл тексту, актуалізується текстове знання, обробка якого активізує ті чи інші емоції учасників

комунікації. При цьому роль показників емотивності в смыслоутворенні тексту є неоднозначною, що дозволяє виділити сигнали емотивності, емотивні ситуації та емотивні топіки.

Сигнали емотивності пов'язані з виникненням емоційних реакцій читача, які виникають при впізнанні нетрадиційного знакового образу або неконвенційного значення елемента тексту. Їхня ідентифікація відбувається в рамках семантизувального типу розуміння тексту [1, с. 15], яке спирається на знання учасниками комунікації значення одиниць мовної системи та правил їх вживання. Як емотивні ситуації виступають елементи тексту, що експлікують емоціогенне, тобто здатне викликати емоції адресата, знання про текстову дійсність, за допомогою яких формується емоційне ставлення адресата до того, що сказано в тексті. Виокремлення емотивних ситуацій у тексті відбувається на рівні когнітивного типу розуміння, метою якого є освоєння «всіх змістів, які зберігаються в накопиченому людстві стані, де особливу роль грають знання» [1, с. 46]. Текстові елементи, що утворюють «емоційно впливове тематичне ціле більш складного рангу» (A higher rank thematic affect unit) [7, с. 177], виступають емотивними топіками. Емотивні топіки розглядають як емоційно значимі тематичні концепти, які реалізуються у вигляді ключової пропозиції та / або сітки тематично організованих елементів тексту, експліцитно чи імпліцитно представлених в послідовності висловлювань у формі тематичних суб'єктів. Ідентифікація емотивних топіків у тексті співвідноситься з розпредмечуваним типом розуміння, завдяки якому можливо не тільки зрозуміти предметний зміст тексту, а й побачити значущі переживання, определені в ньому [1, с. 20]. Відповідно, емотивні топіки беруть участь у створенні такого контексту, в рамках якого вимальовується емоційна тональність тексту [6, с. 226], його загальний емоційний настрій, який призводить до кристалізації емоційних переживань читача.

Погляд на текст як утворення, якому притаманні статичний і динамічний стани [4, с.31], дає змогу відповідно дослідити взаємодію показників емотивності в статичному і динамічному вимірах. З точки зору текстової статики, показники емотивності є сформованими компонентами тексту, які висловлюють емоційні інтенції автора і спрямовані на моделювання емоційних реакцій адресата на фрагменти квазіреальності художнього тексту. З точки зору текстової динаміки, показники емотивності вступають як у внутрішньо-рівневі (в межах одного рангу), так і міжрівневі зв'язки, тобто можуть бути пов'язані один з одним як лінійно / горизонтально, так і вертикально. У першому випадку мова йде про сукупності текстових елементів однакового рангу, пов'язаних один з одним певними відносинами, які актуалізують у тексті горизонтальний зв'язок і об'єднуються у конфігурації показників емотивності.

У другому випадку, відображаючи багатовимірність текстової семантики, показники емотивності утворюють «емотивний профіль» (термін запозичено у Ф. Данеша [7, с. 178]) художнього тексту. Емотивний профіль розглядається як емоційно значуча структура, своєрідна траекторія, що є фіксованим прогнозуванням передбачуваного емоційного ефекту художнього тексту. Формування емотивного профілю в тексті можна метафорично порівняти з картинкою застиглих крапель дощу на віконному склі: кожна краплина (сигнали емотивності, емотивні ситуації, емотивні топіки) залишає на ньому слід, в результаті чого читач дивиться на текстовий світ (квазіреальність художнього тексту) через забризкане водою вікно, прозорість скла якого постійно змінюється.

Під профілем взагалі розуміють «фігуру десігната, концептуально виділеного перед фоном бази, тобто решти частині знання» [3, с. 71]. При сприйнятті та інтерпретації будь-якого диференційованого поля, у тому числі семантичного простору тексту, одна з його частин стає «висунутою» (prominent), у нашому випадку – завдяки емоційній значущості текстових елементів, що її утворюють. Саме тому емотивний профіль постає висунутим вперед або «випукло» розташованим на тлі нейтральної в емоційному плані частини текстової семантики.

В основі розмежування типів емотивного профілю тексту лежать два критерії: 1) смисрова значимість його складових елементів, а саме, – включення їх у ядерну або периферичну зону текстової семантики; 2) емоційна значимість показників емотивності, що

утворюють емотивний профіль. Емоційна значимість показників емотивності виявляється в характері створюваного ними емоційної напруги. Під *емоційною напругою* розуміється концентрований прояв цілого ряду емоцій учасників комунікації (їх емоційних реакцій, відносин, переживань тощо), у вираженні яких беруть участь відразу декілька показників емотивності різного рангу.

Залежно від переважання того або іншого критерію виділяють *пульсуючий, пунктирний, мерехтливий і ковзний* типи емотивного профілю. Показники емотивності, що формують пульсуючий і пунктирний типи емотивного профілю, відносять до ядерної семантичної зоні, оскільки вони беруть участь у поданні знання, що визначає основний, фактуальний зміст тексту, а показники емотивності, що утворюють мерехтливий і ковзний типи емотивного профілю, пов'язані з текстовим знанням, які мають додатковий, фахультативний характер.

Показники емотивності, що утворюють пульсуючий і пунктирний типи емотивного профілю співвідносяться зі створенням та / або посиленням емоційної напруги в процесі семантичного розгортання тексту, тоді як для мерехтливого і ковзного типів характерний «мляво поточний» процес створювання емоційної напруги.

У межах пропонованої статті звернемося до аналізу лише одного типу емотивного профілю художнього тексту малої прозової форми – мерехтливого. Через те, що показники емотивності, які формують емотивний профіль даного типу, пов'язані з реалізацією знання, що має фахультативний характер, їх співвідносять із емоціями учасників комунікації, які мають фоновий, супроводжувальний характер; тобто мерехтливий тип емотивного профілю створюється з емоційно значимих деталей, завдяки яким «забарвлюється» сприйняття всього тексту. Функціонування в тексті показників емотивності, що актуалізують емотивний профіль даного типу, нагадує мерехтіння зірок, які віддалено і ненав'язливо, але постійно й чітко нагадують про себе, надаючи семантиці тексту певний емоційний настрій. Саме тому емотивний профіль даного типу отримує метафорично-поетичну назву «мерехтливий».

Ілюстрацією мерехтливого типу емотивного профілю може слугувати, наприклад, сукупність показників емотивності в оповіданні Р. Ренделл «The Mother's Help». Указівка на те, як змінюється з часом вираз обличчя героя другого плану – велелюбного чоловіка на ім'я Іван, який убив свою першу дружину і має певні плани на другу, відіграє важливу роль у створенні додаткової емоційної тональності, що задає певний ракурс сприйняття та інтерпретації всього оповідання. При цьому показники емотивності, що утворюють емотивний профіль даного оповідання, мають фахультативний відносно основного змісту тексту характер. Сигналами емотивності (виділені жирним шрифтом) виступають текстові елементи, які активізують емоційні реакції адресата на особливості поведінки, зовнішності, звичок Івана: за допомогою емотивних ситуацій (підкреслені) схарактеризовано його особистісні якості і проведено паралель між ним і тваринами, завдяки чому поступово і підсвідомо формується негативне емоційне ставлення до героя оповідання; за допомогою емотивних топіків (виділені курсивом) вимальовується асоціація «чоловік-хижак», що дає змогу визначити напрям інтерпретації всього оповідання і змоделювати переживання адресата, пов'язані з нею.

Емотивна ситуація (EC 1) описує зовнішність чоловіка через вказівку на те, що його дружина бачить його закоханість і розуміє, що вона не пов'язана з нею. При цьому перший сигнал емотивності (CE 1) як прямо (*incongruously*), так і опосередковано (*She was thinking She seemed*) указує на зародження в жінки підозри в подружній невірності її чоловіка.

EC 1: *Charlotte said nothing. She was thinking. She seemed to hear in Ivan's voice a note of unusual concern, the kind of care a man might show for someone close and dear to him. And, incongruously, that look of his which had originally attracted her to him, had returned. More than ever he resembled some brigand or pirate who required for perfect conviction only a pair of gold earrings or a knife between his teeth* [8, с. 46].

Якщо в EC 1 відсутній натяк на негативні емоції, пов'язані з образом закоханого чоловіка, який колись асоціювався в першої дружини Шарлотти з образом розбійника або пірата (brigand

or pirate), то в наступній ЕС 2, представлений коротеньким діалогом між героєм оповідання і його коханкою –нянею трирічного сина Івана, побічно формується негативне ставлення до чоловіка через вказівку на його життєві уподобання. Він побоюється через розлучення втратити сина, а дім та половину своїх прибутків.

EC 2: «*I shall have to think what's to be done,*» said Ivan in the motel room. «*We can't just go off together*».

«*Oh, no, I see that. You'd lose your little boy.*»

«*I'd lose my house and half my income,*» said Ivan [8, c. 42].

Ставши коханцями, Нелл та Іван проводять багато часу разом, але існує природна перешкода – дружина Івана. Віра Нелл у шляхетність Івана, її наївність (*Oh, no, I see that. You'd lose your little boy*) різко контрастує з неприкритим цинізмом її коханого (*We can't just go off together - I'd lose my house and half my income*), який дівчина не помічає (або не хоче помічати).

У наступної ЕС 3 зовнішність Івана описується крізь призму його звички оголювати зуби і ясна в тому випадку, якщо його щось сердило. Саме в даній ЕС окреслюється образ людини-хижака, який створюється за рахунок імовірною асоціації зі злом собакою, яка оголює ікла при вигляді, наприклад, сторонню людину. При цьому СЕ 2 (had got), вказуючи на придбання даної звички, дозволяє припустити, що з часом зовнішність Івана почала відображати його внутрішні якості - агресивність і жорстокість.

EC 3: *When something riled him Ivan had got a habit of curling back his upper lip to expose his teeth and his red gums. <...> "You should know," said Ivan, wolf-faced, his upper lip curling* [8,c.57].

Яскраво виражене схожість Івана з вовком вимальовується завдяки ЕС 4, в якій описується змінилася за кілька років зовнішність героя оповідання.

EC 4: *Ivan's hair, once the black of a raven's wing, had begun to go grey early. It was the colour of a wolf's pelt now and the moustache he had grown was iron grey. Perhaps it was the contrast this provided which made the inside of his mouth look so red and his teeth so white when he indulged in that ugly mannerism of curling back his upper lip. If he were an animal, Nell's mother said, you would call it a snarl, but men don't snarl* [8, c. 60-61].

Посивілі волосся і навіть вуса чоловіки нагадують колір шкури вовка (*the colour of a wolf's pelt*), а звичка задирати верхню губу нагадує рухи щелепи тварин при гарчанні. Обговорюючи цю звичку Івана, мама Нелл порівнює його з твариною, тут же помічаючи, що на відміну від тварин чоловіки не бурчать. Репліка матері виступає як СЕ 3 (*If he were an animal, Nell's mother said, you would call it a snarl, but men don't snarl*), експліцитно висловлюючи все поглиблюється схожість Івана з твариною, яка починають помічати люди, які не є його близькими родичами.

Заключною і кульмінаційної в конфігурації емотивних ситуацій всього оповідання є ЕС 5, яка особливо виразна, так як за формою діалогу і за складом учасників нагадує ЕС 2, але поєднана з протилежними емоціями, бо її учасниками виступають не люблять один одного люди, а подружжя, що збираються розлучатися:

EC 5: «*If we split up,*» Nell said, «*I should get the custody of these children. Daniel not being my own wouldn't make any difference, I should get the custody. But you wouldn't mind that, would you? You don't like children.*»

«*What nonsense. Of course I like children.*»

«*And you'd lose your house and half your income.*»

«*Two-thirds,*» said Ivan [8,c.66].

У розмові про розлучення і майбутнє дітей порушується злободенна, судячи з уточнення Івана (*Two-thirds*), тема розподілу майна. Розлучення, скоріше за все, не буде. А що ж чекає цю сім'ю? Відповідь на це питання стає більш конкретним за рахунок тих емоційних переживань, які окреслені поруч емотивних топіків (ET). Так, ET 1 “Привабливість” виражений за допомогою трьох прикметників, завдяки яким ставиться знак рівності між привабливістю Івана та його жорстокістю (*handsome - very masterful - ruthless*).

ET 1: Alone, Nell thought how handsome Ivan was and how there was something very masterful, not to say ruthless, about him. The idea of Ivan's ruthlessness made her feel quite excited [8, c.38].

Слід зазначити, що згадку про жорстокість Івана пом'якшено за рахунок того, що його зовнішність описується очима закоханої в нього молодої дівчини, тобто в рожевих тонах. Саме така подача пом'якшує ефект слів “*masterful*” (владний, деспотичний), “*ruthless*” (безжалісний, жорстокий), семантика яких припускає скоріше негативну характеристику людини.

У наступних фрагментах тексту особистісні якості Івана описуються крізь призму його відносин з Нелл, яка вже стала не лише його другою дружиною, але і непрямою співучасницею у вбивстві. Питання Нелл про те, що він скаже з приводу смерті першої дружини своєму підростаючому синові, залишається без відповіді. Фрагмент, що наводиться нижче СЕ 4 (*Ivan didn't say anything.*) виступає реплікою за принципом “мовчання значить”. Замість озвученої відповіді описуються зміни, які відбулися в зовнішності Івана за кілька років (CE 5 got older).

ET 2: Ivan didn't say anything. His expression was guarded yet calculating. As he got older the ruthlessness which had helped to give him his dashing piratical appearance now made him look wolfish [8, c. 56].

ЕТ 2 «Хижак» виражений за допомогою лексико-тематичного ряду «*ruthlessness – dashing piratical appearance – look wolfish*», завдяки якому семантика слова «*ruthlessness*» наповнюється іншим відтінком і асоціюється вже не з піратською енергійністю та хвацькістю (*dashing piratical*), а з хижістю (*wolfish*).

Постійні сварки з приводу мимовільної співучасті у вбивстві першої дружини Івана почуття провини з боку Нелл і втрата інтересу до неї Івана не зробили пару щасливою. Поява в будинку (за наполяганням Івана) молоденької няньки для трирічної дочки Івана і Нелл, а також турботливе ставлення Івана до неї дають змогу провести паралель між часовим відтінком і тим, що сталося, коли Нелл сама була нянею і тим, що, ймовірно, буде далі. У цьому сенсі СЕ 6 (*A glazed look, sleepy and entranced, a look which Nell had once known very well*) виконує подвійну функцію: вказуючи на часи, коли Іван був ніжним і люблячим по відношенню до Нелл, він опосередковано змушує згадати про шлюб Івана з першою дружиною, Шарлоттою, нагадавши про її вбивство.

ET 2: Ivan came in very late. His brown wolf's eyes had a glazed look, sleepy and entranced, a look which Nell had once known very well [8, c.66].

Ivan's smile was so wolfish, he looked as if he was about to lift his head and bay at the moon [8, c. 68].

При цьому окреслена раніше ЕТ 2 емоційно наповнюється за допомогою опису очей Івана та його посмішки (*smile was so wolfish*), які нагадують очі вовка (*His brown wolf's eyes*), а також його готовність завити проти місяця – вказівка на асоціацію виражена через СЕ 7 (*he was about to lift his head and bay at the moon*). Завдяки ЕТ «Хижак» опосередковано вимальовується образ чоловіка-вбивці і актуалізується імплікат, що Іван готовий зробити нове вбивство. Розповідаючи гостям про те, як його молодша дочка закрила Нелл в шафі, де та могла б задихнутися, Іван по-вовчому посміхався і виглядав як хижак, який зібрався на полювання.

Загалом в оповіданні жодного разу не використано слова «*вбивця*”, «*злочинець*». Однак образ холоднокровного, цинічного, жорстокого чоловіка розкривається повною мірою через актуалізацію мерехтливого типу емотивного профілю, за допомогою якого протягом усього оповідання постійно вказується на внутрішній світ, сутність цього чоловіка і натякується, чого можна від нього чекати.

Отже, звернення до спеціалізованого поняття «*емотивний профіль*” сприяє встановленню ймовірних напрямків емоційного сприйняття та інтерпретації всього художнього тексту. При цьому емотивний профіль виступає своєрідним фіксованим прогнозуванням ймовірного емоційного ефекту художнього тексту малої прозової форми. Емотивний профіль створюється завдяки специфіці функціонування в тексті показників емотивності різних рівнів, а саме, – сигналів емотивності, емотивних ситуацій та емотивних топіків. Емотивний профіль

співвідноситься з динамічним аспектом художнього тексту, становить емоційно значиму структуру, своєрідну траєкторію, яка завдяки емоційній значущості її складових, висувається на передній план нейтральної в емоційному смыслі частини текстової семантики і відображає «рух» показників емотивності у текстовому просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богин Г.И. Типология понимания текста / Г.И. Богин. – Калинин : КГУ, 1986.
2. Гладью С.В. Специфіка функціонування показників емотивності в художньому тексті / Світлана Гладью // Науковий Вісник Волинського Державного Університету. Філологічні науки (Романо-германська філологія). – Вип. 3. – Луцьк: ВДУ, 1999. – С. 121–124.
3. Дем'янков В.З. Когнитивизм, когниция, язык и лингвистическая теория / В.З. Дем'янков // Язык и структуры представления знаний: об. научно-аналит. обзоров. – М. : РАН, Ин-т научной информации по общ. наукам, 1992. – С. 39-77.
4. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация / А.И. Новиков. – М. : Наука, 1983.
5. Фрумкина Р.М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р.М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века. – Москва : РАН, Ин-т языкоznания РАН, 1995 – С. 74-117.
6. Anderson C.W. The Emotional Tone of Foreground Lines of Poetry in Relation to Background Lines / C.W. Anderson? G.E. McMaster // Literary and Linguistic Computing; Journal of the Association for Literary and Linguistic Computing. – Oxford, England: L&LC. – 1990. – P. 226–228.
7. Danes F. Cognition and Emotion in Discourse Interaction: A Preliminary Survey of the Field / F. Danes // Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists / [eds. W. Bahner, J. Schildt, D. Viehweger]. – Berlin : Akademie Verlag, 1987. – P. 168–179.
8. Rendell R. The Mother's Help / R. Rendell // The Copper Peacock. – London : Arrow Books, 1994. – P. 37-68.

Стаття містить аналіз текстової категорії емотивності через репрезентацію у текстовій семантиці емотивних сигналів та емотивних тематик, які, у свою чергу, в процесі інтеграції тексту утворюють його емотивний профіль

Ключові слова: емотивність, емотивний профіль, емотивні тематики

The article focuses on emotivity as text category through the analysis of emotive signals and emotive topics, which form emotive profile of the text.

Key words: emotivity, emotive profile, emotive topics

Уляна Грининшин
(Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2:81'38

АМПЛІФІКАЦІЯ ЯК КОНСТРУКЦІЯ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ Ю. АНДРУХОВИЧА)

У мовознавчих студіях кінця ХХ – початку ХХІ століття поняття «експресивний синтаксис» є важливим аспектом лінгвістичного дослідження художнього твору зокрема і теорії мови загалом. Термін «експресивний синтаксис» з’явився в мовознавстві на початку 60-х рр. ХХ ст., але й до цього часу саме поняття експресивного синтаксису залишається нечітко окресленим, що і визначає актуальність цієї статті.

Над проблемами експресивного синтаксису в українському мовознавстві працюють Н. Сологуб, Л. Мацько, І. Грицютенко, В. Кононенко, А. Коваль, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Н. Гуйванюк, І. Дегтярьова та ін.

«Учених цікавить текст не лише як змістова, структурно-семантична чи інтонаційна цілість, але й як особлива когнітивно-мовленнєва площа, в якій відображені авторські інтенції, національну маркованість лексичних і фразеологічних засобів, а також способів сполучення слова зі словом, речення з реченням у тексті, у результаті чого створюються особливі художні конотації та експресивність, неповторна “мовна картина світу” письменника» [3, с. 410].

Дослідження експресивності синтаксичних одиниць лінгвісти здійснюють переважно в нерозривному зв’язку із явищем афективності висловлення, естетичної функції мовних засобів та емоційної наснаженості художніх творів.

«Можна сказати, що рівень експресії учень простежують загалом як систему стилістичних чи риторичних фігур або як систему образних засобів у художньому тексті» [3, с. 414].

Метою нашого дослідження є аналіз ампліфікації як образного засобу організації художнього тексту на матеріалі прозових творів Ю. Андруховича “Таємниця” та “Московіада”.

Ампліфікація (лат. *amplificatio* – поширення, збільшення) – фігура мови, що полягає в нагромадженні синонімів і взагалі слів із близьким значенням, однотипних висловів і синтаксичних конструкцій, однорідних членів речення і т.п. або у висхідному повторенні слова, вислову, конструкції, для підсилення експресивності висловлення. Ампліфікацію нерідко ототожнюють із висхідною градацією [6, с. 22].

Ірина Дегтярьова, яка працює над проблемами стилістичного синтаксису постмодерністської прози, виокремлює такі різновиди стилістичної ампліфікації: 1) нанизування однорідних членів речення, які не є синонімічними; 2) список узуально синонімічних мовних одиниць; 3) ампліфікація синтаксичних одиниць (речень), які будуються за однією структурною моделлю [4, с. 30].

За нашими спостереженнями, у досліджуваному мовному матеріалі найчастіше трапляється перший різновид ампліфікації. Зокрема, особливістю ідіостилю Ю. Андруховича на синтаксичному рівні вважаємо нагромадження однорідних додатків.

Ампліфікація однорідних додатків створює ефект масштабності значення для автора тих подій, про які він оповідає. Завдяки такій побудові розповідь, як не дивно, не набуває характеру систематичності, впорядкованості, а відображає хаотичний потік свідомості, типовий для постмодерністських аллюзій: *Я любив ці обриси літер, ці дотики, звуки, вдаряння по клавішах, тугий скрегіт коліщатка, подзвонювання каретки* [1, с. 159]; *Я позичу тобі капелюха, парасолю, міліцейську фуражку, танковий шолом...* [2, с. 27].

Інший стилістичний ефект створюють ряди однорідних додатків, виражених віддієслівними іменниками. Очевидно, семантика твірних основ зумовлює логічну послідовність викладу, що не притаманне постмодерністській прозі; “стилістичний ефект виникає як результат зіткнення семантики синтаксичної форми з лексичною семантикою, що наповнює цю форму” [5, с. 58]: *Маю на увазі наші блукання лісом, відшукування закинутих шахт, проникання всередину* [1, с. 200]; *Потім ти мав усілякі співбесіди зі слідчими писами, з'ясування обставин, винювання, чмихання, підіймання лапи, метляння хвостом, спробу громадського осуду* [2, с. 23].

Своєрідним з експресивної точки зору є приклад повтору одного і того ж присудка, який ніби наскрізь пронизує синтаксичну конструкцію, ускладнену ампліфікацією однорідних додатків: *Я знов психічно хворих і психічно здорових. Я знов нафтovиків і лісорубів, писанкарів, пічних злодіїв, сутенерів, знаменитих хірургів, деміургів, я знов бітломанів у першому поколінні, франкмасонів з ложі «Безсмертя-4», однояйцевих блазнюків, рокерів, партійних секретариків, я знов споживачів гашшу і працівників правоохоронних органів, знов лінотипісток, друкарок і манекенниць, найбільше знов художниць і надамниць, а також наложниць, знов навіть кількох заложниць, проте переважно – незаможниць* [2, с. 126].

Друге місце за частотою використання у досліджуваних творах займає нагромадження однорідних присудків: *Це був Кочер-жук! З усіх командирів розумівся на нас найтоніше. вистежував нас по-всякому, читав сліди на снігу, зламані гілки, за кольором сечі визначав.*

хто де посіяв – справжній тобі індіанець. І майстерно брав на понт. Робив нам очні ставки, давив нас, як бліх. І все на світі умів зробити своїми руками [1, с. 195].

Аналіз текстів засвідчує також наявність ампліфікації однорідних **підметів**. Хоча частота вживання таких конструкцій поступається тим, де нанизуються інші члени речення: *Це було все разом – рисунок, малярство, акторство, спів, гра на багатьох музичних інструментах, сюрреалізм, гумор, свобода* [1, с. 105]; *Ти сподівався, що твої друзяки заведуть тебе у такий собі просяклив бурштином парадиз, куди не досягає дощ, грім, бур, мор, страх, путь, глад?* [28].

Нанизування однорідних **обставин** у наступному прикладі надає відтінку послідовності викладу думки героя: ... це була тактика – на все давати якомога менше часу. Нереально мало часу. Три хвилини на жрачку, три хвилини на вмивання, півхвилини на дефекацію, сорок секунд на атбой [1, с. 163]. Використання автором такого різновиду парцеляції, як акромонограма (повторення кінцевого елемента попереднього речення у наступному), стилістично підсилює важливість того, про що розповідає автор, репліки героя чітко передають емоції, якими він переповнений.

У постмодерністському тексті в одній синтаксичній конструкції можуть органічно переплітатися декілька експресивно та емоційно насичених рядів однорідних членів речення, наприклад, **присудків та означень**: *Ти йдеш туди 18-літнім телям, ти наївний, смішний, закоханий, самотній, ти просто Казъмук. Але якщо ти трохи сильніший, та ні – трохи грубіший за Казъмука, то через два роки ти повертаєшся настільки переформатованим, перештампованим, що мама дарагая! І на першому році ти тваринка – тримтяча, наожахана, безмовна. А на другому – тварюка, безжальна, тупа і похітлива. З товстою броньованою шкірою від усього на світі – про всякий випадок* [1, с. 205]. «Ампліфіковані синтаксичні сполучки можуть містити експресивні, стилістично знижені мовні одиниці, оказіоналізми чи забарвлена лексику, що створюють візуальні образи» [4, с. 31].

У наступному прикладі простежуємо використання автором ампліфікації однорідних **додатків**, наче вплетених у канву великої синтаксичної сполучки, ускладненої ампліфікацією однорідних **присудків**, а подекуди й парцеляцією: *Упродовж літа в тій учебовій частині ми чого тільки не робили. Копали якісь рови, бортували колеса, мили офіцерські машини, місили будівельний розчин, тягали залязаччя з однієї купи на іншу. Що ще? Фарбували паркани, мурували стіни, складали на підлоги гарячу, щойно з печей, цеглу, розчищали каналізаційні колектори, розвантажували вагони з юкса, зерном, цементом і помідорами, піхотними лопатками винищували траву, яка все одно пробивалася крізь асфальт. І всяке таке інше* [1, с. 172].

Трапляються приклади використання автором суміжних нанизувань більше, ніж двох однорідних членів речення, наприклад, **обставин причини, присудків та додатків**, виражених інфінітивами: *Мої очі злипалися від утоми, алкоголю і нещасливого кохання. Було загалом кайфово – як у фізичному сенсі, так і в моральному. В останню мить хтось наче заверещав “Стоп!”, зупинив Баха і наказав мені розплющити важкі-преважкі повіки, а потім знайти в напівтемряві той самий тампон, прикладти його до тієї же ранки і рішуче зігнути руку в лікті* [1, с. 122]; *Я ів якусь велетенську яечню з кашею, потім канапки з ковбасою і сиром, десятки канапок і якісь розігріті субпродукти, знову з кашею, я все це ів і ів, і ів, на очах перетворюючись у Панtagрюеля, а Панtagрюела мама все щось докладала мені на тарілку і все щось говорила, говорила й говорила, а потім я пив чай з малиною, і в мене злипались очі від ситості, спокою і тепла, тож я, запдаючи під пуховки сну, пообіцяв, що повернуся до Львова і піду жити до її давніх знайомих, і буду вчитися далі* [1, с. 126].

Автор використовує цікавий прийом, щоб підсилити присудки їх та говорила – він повторює їх тричі підряд, що значною мірою створює враження безконечності процесу; ці компоненти є наче емоційною вершиною висловлювання, після чого настає розв’язка, знову ж таки підсилена ампліфікацією обставин: *в мене злипались очі від ситості, спокою і тепла.*

Експресивна насиченість синтаксичних структур вибудовується також завдяки гармонійному поєднанню ампліфікованих однорідних обставин місця, означені та порівняльних зворотів у ролі обставин способу дії: *Переховування від патрулів – за стовбурам дерев, за рогом прибудови, за розвішаними простирадлами, за сміттєвими баками...* Вона врешті вибухала своїм давно стримуваним блювотинням, бліда, бездомна і бідна, а я кружляв навколо Неї, ніби сторож, ніби кruk, ніби охоронець, ніби раб, ніби власник, ніби рабовласник [1, с. 137]. Ампліфікація авторських порівняльних конструкцій активно розгортає думку, розширяє межі її асоціативно-семантичного поля.

Маємо приклад вдалого використання письменником синтаксичної конструкції, в якій органічно поєднуються почергові нанизування підметів, додатків та присудків: *Щось у ньому благальне, щось навіть молитовне. І саме голос, його поява, його вимогливе тримтіння, відбирають у тебе стриманість і витривалість, і ти вже не взможі перетривати, зупинити, запобігти. Ця орхідея знищить, розтопить, зіжмакає тебе...* [2, с. 17].

Створює своєрідну образність і цікавий приклад ампліфікації однорідних звертань. Авторські оказіоналізми наповнюють речення новими, інтригуючими акцентами: *О ламбада, мадонна, кетцалькоатль, попокатепетль!* [2, с. 15].

Інший різновид ампліфікації – нанизування синтаксичних одиниць (речень), які будуються за однією структурною моделлю, – за частотою використання у досліджуваних текстах дещо поступається першому. За нашими спостереженнями, у текстах Ю. Андруховича найчастіше ампліфікуються: (1) двоскладні речення; (2) односкладні речення; (3) підрядні частини складнопідрядних речень.

(1) Ампліфікація двоскладних речень: *Староста не міг пропускати заняті. Староста вів журнал обліку і готовував рапортчики. Староста мусив відводити удари від інших і приймати їх на себе. Староста щодня пропливав між Сциллою та Харібдою – туди й сюди по десять разів на день. Мої студентські роки виявилися жахливо зіпсутими цим клятим староством* [1, с. 89]. Повтор початкових компонентів (тобто анафора, що є поширеним засобом експресивного синтаксису), які виконують синтаксичну функцію підметів двоскладних речень, чітко реалізує у мовленні героя ефект підсилення важливої ролі «староства» загалом та у житті мовця зокрема. Останнє речення цієї синтаксичної конструкції є наче висновком, розв’язкою того, про що йшлося у попередніх реченнях. Тому цей приклад своєю структурою нагадує таку синтаксичну модель, як період.

Виділяємо такі різновиди ампліфікації двоскладних речень: а) нанизування двоскладних контекстуально неповних речень:

– з пропущеним підметом: *Є кімнати з вікнами на горілчаний, є – з вікнами на овочевий. Є – з паркетною підлогою нового зразка. Є з розбитими вікнами. Є поруч із туалетом* [2, с. 8];

– питальних конструкцій з пропущеним підметом: *Чи танцювала вона з двома наступними імператорами – Олександром Третім і Миколою Другим? Чи мала інтимні стосунки з Гришкою Распутіним? Чи пішла в сестри милосердя під час Першої світової війни? Чи втікала до Криму під захист Врангеля у громадянську? Чи була переслідувана чека, огепеу, енкаведе, емгебе, кагебе? Чи копала шанці під Москвою влітку та восени сорок первого року, коли її виповнилося рівно сто? Чи брала участь у повоєнній відбудові народного господарства в освобожденій цілині, в запуску першого штучного супутника Землі, в ХХII з'їзді КПРС? Чи понесла моральні збитки в роки застою?* [2, с. 69]. Конструкція цікава й тим, що супроводжується анафоричним повтором питальної частки чи, а також містить в собі ампліфікацію однорідних додатків.

– з пропущеним підметом та частиною дієслівного складеного присудка: *Потрапити сюди кожна прагнула півжиття. Потрапити до Москви на ціліх два роки! Потрапити до Москви, де, безсумнівно, нарешті помітять і вознесуть! Потрапити до Москви, аби лишитися в ній навіки! Бути в ній похованою (кремованою!). Потрапити до Москви, де генералів, секретарів, іноземців, патріотів, екстрасенсів – як гівна!* [2, с. 7];

– питальних конструкцій з пропущеним підметом і присудком: *Коли він це написав? Рік тому? Минулого тижня? Минулії ночі? Він уже зробив це? Щойно, дві хвилини тому?*” [1, с. 117].

б) нанизування відпарцельованих неповних речень, де парцелятами виступають

- підмети: *Хто малював його, хотів би я знати? Дівчинка? Поштарка? Хтось із сусідів? Чи сам ангел-охоронець у незримих погонах з майорською зіркою?* [2, с. 80];

- присудки: *Адже будь-яка Імперія – це велика мета. Тисячолітня мета. Це підкорення світу, це комунізм, це безсмертя мумій у мавзолеях. Це сяйво сонця і правителів. Це вежа, яку будуєть десять тисяч років. Це сила армій, це спалення відьом, це рух народів, постійний та об'єднавчий. Це велике злягання народів, це поглинання менших більшими, слабших сильнішими. Це пам'ятники і міфи, це ріки, повернуті всмак, це торжество психіатрів, патологоанатомів, птахоловів...* [2, с. 142];

- обставини: *Усе потоне в сірячині. В нудоті. В підлості*” [2, с. 140];

в) нанизування двоскладних неповних еліптических речень: *Було гидко. Гидке невисипання, коли за вікном холод і темрява. Гидке відчуття невивчених уроків. Гидка порожнечка у шлунку. Гидкі запахи з їдалні* [56].

Ампліфікація разом із анафорою посилюють зміст та емоційне напруження, силу та експресивність висловлення.

(2) Ампліфікація односкладних речень, зокрема безособових: *Для цього слід дуже любити одне одного і размовляти про найінтимніше. Разом подорожувати – до Олеського замку, наприклад. Разом упитися в ньому червоним вином і з якихось середньовічних, порослих лопушинням і реп'яхами ровів. Треба жити в одній кімнаті, їсти з однієї тарілки і з руки одне в одного. Треба пити одне в одного з вуст. А також спати в одному ліжку і жодного разу не торкнутися одне одного по-іншому* [1, с. 113]. Безособові речення, головний член яких має модель слід (*треба*) + інфінітив, створюють ефект категоричності у висловленні певної оцінки.

Різновидом такого типу нанизування може бути ампліфікація відпарцельованих частин безособових речень, ускладнених анафорою: *Нам вдавалося спати в будь-яких позах і конфігураціях. Спати сидячи. Спати стоячи – на тумбочці або на посту з автоматом. Особливо на першому посту, коло полкового прапора. Або спати ідучи* [1, с. 170]. Анафорична ампліфікація та парцеляти надають розповіді героя відтінку схильованості, невимушеності, посилюють експресивність висловлення.

(3) Ампліфікація складнопідрядних речень з підрядними

- з'ясувальними: *Їм здається, що автомати не доливають. Що в пиві забагато води. Що воно не пиво. Що люди навколо мають занадто мерзотні риби. Що непогано б декого з них...* [1, с. 30]. Наступний приклад цікавий не лише своєю синтаксичною будовою, але також і своєрідним каламбурним повторенням лексических одиниць, що створює враження авторської гри зі словами: *Ні, теоретично ми могли служити чесно і не порушувати нічого. Але, як виявилось, ми не могли. Вони це знали. І ми знали, що вони знали. А вони знали, що ми знали, що вони знали* [1, с. 193];

- мети: *Не воювати з вітряками лібералізмів чи націоналізмів, не полювати на відьму релігійності чи на примару правозахисництва, а едине – подбати про своїх вірних пияків. Щоб вони завше мали чим залитися. Щоб вони любили своїх потворних жінок. Щоб вони відтворювали собі подібних дітей* [1, с. 31];

- причини: *Принаймні з тебе не поспілеться тирса. Адже ти справжній. Адже ти не манекен, Отто. Адже іншого виходу звідси нема* [2, с. 149].

Нам не вдалося віднайти нанизування узуально синонімічних мовних одиниць, що, на нашу думку, може бути зумовлено особливістю текстотворення постмодерністського тексту, в якому домінує нетипова вербалізація почуттів та емоцій, експериментальне поєднання мовних одиниць, гра автора зі словами, а це, власне, суперечить поняттю “узуальний” (типовий, звичний).

Отже, у результаті аналізу романів Ю. Андруховича “Таємниця” та “Московіада” виявлено, що в текстах найчастіше трапляється такий різновид ампліфікації, як нагромадження однорідних мовних одиниць, які не є синонімічними, та нанизування синтаксичних структур, побудованих за однією моделлю. В одній синтаксичній конструкції здебільшого органічно переплітаються нанизування не одного, а кількох однорідних членів речень. При цьому велика синтаксична сполучка може супроводжуватися й такими стилістичними фігурами, як анафора, порівняння, парцеляція та її різновид –акромонограма.

Проаналізовані авторські текстотвірні синтаксичні домінанти дають підстави виявити яскраві особливості художнього світогляду та мовного досвіду Ю. Андруховича. **Перспективним** у подальших розвідках вважаємо порівняння способів текстотворення прозайків Прикарпаття, творчість яких належить до різних стильових напрямків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Таємниця. Замість роману / Юрій Андрухович. – Харків : Фоліо, 2008. – 477 с.
2. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 152 с.
3. Гуйванюк Н.В. Слово-речення-текст : Вибрані праці / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
4. Дегтярьова І.О. Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози : І.О. Дегтярьова // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 27-38.
5. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови). М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 820 с.

У статті розглянуто таку стилістичну фігуру, як ампліфікація. Проаналізовано виявлені різновиди нанизування: однорідних членів речення та синтаксичних одиниць, які будується за однією структурною моделлю, що є особливостями художнього стилю творів Ю. Андруховича.

Ключові слова: ампліфікація, анафора, експресивність, члени речення, синтаксичні одиниці.

Amplification as a stylistic device is examined. The article presents analysis of following kinds of amplification: the list of homogeneous parts of sentence and the list of syntactic units which are built by the same structural pattern, that is the peculiarity of Y. Andrukhovich's style.

Key words: amplification, anaphora, expressiveness, parts of sentence, syntactic units

Тетяна Декіна
(Київ)

УДК 811.111'42

МЕТАФОРА ЯК ІНТИМІЗАЦІЙНИЙ ВАЖІЛЬ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

У процесі створення текстів як форм вираження думок роль метафори важко переоцінити. Багатоплановість процесу метафоризації привертає та й продовжує привертати до себе увагу багатьох дослідників: Арістотель та інші античні мислителі в рамках риторики, із сучасників – І.В. Арнольд, Р.З. Гінзбург [6], А.В. Кунін [7], В.З. Санніков [13], З.А. Харитончик [11] та ін. в рамках сучасної парадигматики. Пропонована стаття має на меті розглянути метафору як інтымізаційний засіб рекламних текстів та дослідити роль метафори в процесі інтерпретації рекламних текстів. Актуальність обраної теми дослідження зумовлена роллю реклами дискурсу в

сучасному суспільстві та роллю метафори у словесному відображення об'єктивної дійсності. **Об'єктом дослідження** обрані англомовні та україномовні рекламні тексти.

Створюючи текст, автор використовує різноманітні образні зв'язки, які перетинаються з асоціативними зв'язками реципієнта. Ще В. Гумбольдт звертав увагу на те, що останні мають позатекстову основу [1, с. 262]. Характер образних зв'язків є навпаки внутрішньотекстовим. Образні зв'язки пробуджують в адресата «уявлення про об'єкти дійсності, що сприймаються чуттєво» [1, с. 263], а механізмами утворення образних зв'язків є різноманітні стилістичні прийоми та засоби, зокрема епітет, метафора, порівняння. Те саме бачення зустрічаємо в інших роботах: «Образні зв'язки збуджують в свідомості читача уявлення про об'єкти дійсності, що сприймаються чуттєво» [8, с. 263]. Чуттєве сприйняття є домінуувальним для розуміння рекламних текстів, а тому використання епітетів, метафор та порівнянь є лінгвістично вмотивованим. Чуттєве сприйняття дало поштовх розвитку відеореклами, яку потрібно розглядати як текст у широкому смислі слова, тобто розуміння реклами вимагає комплексного сприйняття і тексту, і зображення, і звукового супроводження, адже метафоричність сприймається у кодах будь-яких знаків. Деякі дослідники пояснюють існуючу в мові метафоричність споконвічною дією табу [9, с. 32]. Іншими словами ментальні процеси, що передували появлі метафор на мовному рівні, відбувалися на досить ранньому етапі розвитку мови як такої, можна припустити ще до появи найменування. Це пояснює, чому метафоричні вирази, незважаючи на свою завуальованість, є ефективним засобом реалізації основних функцій мови – комунікативної, номінативної та експресивної. До того ж, мова текстів є формою реалізації авторського задуму [4, с. 7], тобто є практичним вираженням думки. Мова – це, з одного боку, засіб передачі автором свого відношення до повідомлення, а з іншого – знаряддя, за допомогою якого автор формує емоційне та естетичне відношення реципієнта до повідомлення. Рекламний текст у рамках його прагматичних завдань також має метафоричну природу. Хоча рівень метафоричності рекламного тексту не завжди був однаковим. Перші рекламні тексти цілеспрямовано повідомляли про об'єкт реклами. І мило було лише мілом із традиційними завданням – помити краще, інші це можуть інші види мила: ...*Ivory Soap is as pure as it is possible to make it; it means that if Ivory Soap is used there are no complaints of new or new clothing coming from wash “worn out”. One adulterant of poor soap is alkali. Pure soap washes out the dirt, alkali burns and eats it out and it doesn't stop with dirt. Have your laundress use only Ivory Soap and see how much longer the clothes last* [14]. Даний текст, написаний у 1881, супроводжує малюнок, на якому жінка читає текст цієї ж самої реклами, а позаду неї стоїть хлопчик. Глибокі метафоричні натяки в цитованій реклами простежити важко.

У 1997 році компанія DOVE рекламиє мило наступним чином: *Your skin loses moisture every time you wash your face with soap... Dove is not a soap... For the beauty it's already there.* [15]. Через сто років після перших рекламних спроб, за умов великої конкуренції, рекламисти розуміють, що потрібно рекламиувати щось більше, ніж просто продукт – адже подібної продукції дуже багато. І ось DOVE рекламиє уже не просто «мило», а «красу». Слоган реклами фотокамер Kodak 1881 року: *You press the button ... we do the rest* [14]. Далі йде детальний опис технічних властивостей фотокамери і малюнок: руки, що тримають фотоапарат – і все. Тобто рекламиують сам продукт, а не асоціації з ним. Одна із реклами Kodak 1987 року не має жодних технічних пояснень, а слоган нагадує про плинність часу, апеляючи до емоційних переживань реципієнта, пов'язаних зі спогадами, які можна зупинити, або зафіксувати на фотографії: *Kodak Film – because time goes by* [16].

На ранніх стадіях розвитку реклама відображала категорії реальної дійсності безпосередньо, через категорії, пов'язані з об'єктом реклами. У сучасному світі межі між об'єктом реклами і асоціаціями розмиті, об'єкт реклами характеризується метафорично. Хоча переломна межа між рекламиуванням «прямим» і метафоричним пролягла ще у 1880 роках, коли в Америці зароджується поняття бренду, коли за пачкою рису, мілом чи фотоапаратом почав стояти виробник, фірма чи корпорація. Продукт персоніфікується – тепер об'єкт реклами

сприймається через призму історії, репутації компанії і її значення для споживачів. І з цього часу почався пошук асоціацій, символів, метафор і метонімій.

Аристотелівське розуміння метафори зводиться до скритого порівняння. Відповідно до цього розуміння метафора перебуває на перетині двох слів, двох значень, двох текстів, двох світів. Більшість науковців схильні до такого традиційного бачення метафори. Вона отримала назву «лексична» метафора. Лексична метафора утворюється, коли на основне значення слова накладається метафоричне [11, с. 49]. Тобто одна і та ж фонетична форма співвідноситься з різним денотатами. Текст має унікальну здатність практично кожне слово зробити багатозначним, тобто має необмежені здатності до метафоризації.

Інший підхід до бачення метафори зробили Джордж Лакоф і Марк Джонсон. Науковці намагалися встановити скриті метафори, у межах яких відбувається інтерпретація світу нашої епохи. Наприклад, у нашій аксіоматиці суперечка розуміється як війна. Але якби суперечка розумілась як танець, то вона мала б інший вигляд. У своїй роботі «Метафори, якими ми живемо» вони сформулювали основний тезис когнітивної теорії метафор. Метафоризація є результатом обробки структур знань – фреймів і сценаріїв [8, с. 9]. Знання, які містяться у фреймах і сценаріях є узагальненим досвідом взаємодії людини з навколошнім середовищем, як у фізичному плані, так і в соціальному. Для процесів інтимізації характеристика «узагальнений досвід» є дуже важливою, оскільки дає можливість апелювати до великої кількості реципієнтів з метою інтимізації спілкування. Джордж Лакоф пише: «Метафора дає нам змогу розуміти досить абстрактні чи не структуровані по природі своїх сутності в термінах більш конкретних чи більш структурних» [8, с. 10].

Основне завдання усякого семантичного механізму є визначення чітких меж осмислованого континууму, розмежування його на верх / низ, хороше / погане, близько / далеко, перед / назад, конечність / безкінечність тощо. І. Гальперін стверджує, що саме така категоризація континууму забезпечує конкретність та реалістичність повідомлення [4, с. 122]. Крім того така концептуалізація простору є характерною для всіх народів, оскільки вона сприяє полегшенню розуміння при комунікації. Образні репрезентації концептів часто співпадають із метафорами, які глибоко досліджували Дж. Лакоф і М. Джонсон. Якщо взяти приклади образних репрезентацій концепту «життя» Л. Бабенко, то вони представлени саме у вигляді метафор: життя – природна стихія, життя – простір, життя – сон, життя – текст, життя – предмет, життя – квітка, життя – добро.

У межах вивчення мовних особливостей рекламних текстів на певному культурному тлі, цінність дослідження Дж. Лакоффа та М. Джонсона полягає в тому, що вони виділили концептуальну метафору як одиницю колективної свідомості носіїв тієї чи іншої мови чи культури. Цікавим є процес виділення таких метафор. Концептуальна метафора має простір джерела і простір цілі. Простір цілі – це те «більш конкретне чи більш структурне», про яке пише Дж. Лакоф. Простір джерела є абстрактним, знання в ньому організовані як «схеми образів». Це відносно прості когнітивні структури, які постійно відтворюються в процесі фізичної взаємодії людини з дійсністю [8, с. 11]. До схем образів відносяться такі категорії: «шлях», «баланс», «верх-низ», «перед-зад», «частина-ціле». «Стійка відповідність між простором джерела та простором цілі, фіксована в мовній та культурній традиції даного суспільства, отримали назву «концептуальні метафори»». Тобто базові концептуальні метафори далекі від Аристотелівського розуміння метафор як скованого порівняння. Концептуальна метафора дає розуміння одних сутностей у термінах інших. Реклама часто використовує вже існуючі концептуальні метафори, або ж створює свої, як у наступному прикладі: *NIVEA: Beauty is Confidence* [17]. Український варіант менш прямолінійний, але тим не менш однозначний: *NIVEA. Краса та впевненість*.

Ще одного висновку, якого дійшли дослідники – «буденна понятійна система, у межах якої ми думаємо і діємо є метафоричною», метафоризація укорінена в елементарній діяльності людини, концептуальні метафори здатні структурувати мовну та немовну діяльність людини

(наприклад, «суперечка – це війна»), концептуальні метафори можна представити у вигляді базового набору, спільногоДля всіх мов. Наприклад, «Час – це гроші», «Time is money». Час – це гроші, і ми відчуваємо, що його можна потратити корисно або марно. Серед концептуальних метафор Дж. Лакоф та М. Джонсон виділяють просторові метафори (орієнтовані на просторові концепти «верх - низ», «перед - зад», наприклад, свідоме, здоров'я, щастя, влада, сила, високий соціальний статус, хороше, добробутинне, раціональне орієнтовані наверх, а несвідоме, хвороби, нещастя, підкорення контролю та силі, менше, низький соціальний статус, погане, порочне, нераціональне орієнтовані на низ: *get up, wake up, he rises early he fell asleep, he's in top shape, he fell ill, I'm on top of the situation, he's in upper echelon, the income rose last year, he's at the peak of his career, he's at the bottom of social hierarchy, things are looking up* [8]) та онтологічні метафори (метафори сутності та субстанції, тобто способи сприйняття подій, діяльності, емоцій, ідей як матеріальні сутності речей). Наприклад, «*inflation is an entity – inflation is lowering our standard of living, the honor of our country, we are walking toward peace* [8].

Метафори можуть або перешкоджати розумінню, або сприяти йому. Перешкоджають вони тоді, коли використовуються на тлі іншої культури, для якої простір цілі є іншим, або не так яскраво вираженим. Наприклад, в англійській мові «інструмент – це товариш», що виражається в таких вербальних конструкціях: «*I went to the movie with Sally – I sliced the salami with a knife*» [8]. В українській мові така метафоризація концепту «інструмент» не прослідковується: «Я пішов в кіно з Селі – Я порізав саламі ножем». Для досягнення інтимізації в РТ та рекламному дискурсу необхідно враховувати концептуальні та просторові метафори. Просторові метафори кореняться в фізичному і культурному досвіді, і не встановлюються за бажанням, тобто фізичний і культурний досвід є основою для просторових метафор. Відповідно вони актуалізують інтимізацію спілкування на фізичному та культурному рівнях. Роль онтологічних метафор у процесі інтимізації РТ є дуже важливою, оскільки вони не усвідомлюються, але актуалізують спільні семантичні поля адресата та адресанта [8, с. 52].

Дж. Лакоф та М. Джонсон приділили багато уваги процесам персоніфікації та поняттю омонімії. Ці поняття тісно переплітаються з метафоризацією за своєю суттю та з інтимізацією за своїми функціями. Персонофікацію дослідники розглядають як окремий випадок онтологічних метафор, коли терміни людських мотивацій допомагають осмислити досвід взаємодії з неживими сутностями (8:59). Наприклад: *Greenfield. Не змінюю світ, змінює настrij* [18].

Метонімія використовує для пояснення одних сутностей референцію до інших сутностей. Метонімічні конструкції є частиною буденного мислення і тому є засобом інтимізаційним. В РТ часто використовується виробник замість продукту, наприклад: *Rolex. A crown for every achievement* [19].

Сутність метонімії перегукується із сутністю рекламного дискурсу. Метонімічні зв'язки дають змогу виразити взаємозв'язки між різними сутностями. Дж. Лакоф наводить такий приклад: якщо ми поважаємо Пікассо, то ця повага розповсюджується навіть на його дитячі малюнки через зв'язок цих малюнків із художником [8]. Даний метонімічний принцип широко використовується для створення позитивних образів з об'єктом реклами. Наприклад, реклама пива використовує образ пшениці, з якого виробляють пиво. Але даний образ ґрунтуються на позитивній асоціації пшениці з хлібом, а не з алкогольними напоями.

Персоніфікація, метонімія, синекдоха, як випадок метонімії, можна класифікувати як стилістичні засоби інтимізації, оскільки вони направлені на пояснення сутностей, на наближення до фізичного та культурного досвіду реципієнта, що є принципом інтимізації спілкування. Крім того метонімії та метафори структурують мову, мислення, установки і дії [8, с. 66]. Великий спектр застосування та поширеність метафор можна пояснити узгодженістю метафор, їх перетином. Так, суперечка може розглядатись не лише в термінах війни, але може сприйматися як подорож, вмістилище або споруда [8, с. 131].

Існують також інші погляди на метафоричні зв'язки. О. Бразговська виділяє такі метафори: зорово-пластичні, метафори стану, порівняльно-метафоричні комплекси, лексичні групи [6, с. 64]. Якщо при аналізі лексичних метафор ми допускаємо, що слово в тексті не

дорівнює слову загальномовному, то для інших видів метафор аналогічно зображення в тексті не дорівнюватиме зображеню поза текстом, а зображення певного стану означатиме не лише якийсь абсолютний стан, а у зв'язку з конкретною ситуацією, надаючи додаткову оцінну характеристику.

Часто в рекламі застосовується показ чужих невдач, прищів, проблем із волоссям та інше. Цікавим є пояснення даного феномену в Г. Почекцова [11, с. 135]. Він пише, що діти люблять розповідь про дідуся, якого покусали бджоли. Чужі невдачі дозволяють відчути себе краще. Такий підхід можна також розглядати в рамках метафоризації, адже одна сутність підміняється іншою для кращого розуміння.

Проте метафори не лише відображають когнітивну концептуалізацію світу, але й, навпаки, можуть творити реальність. Такі метафори, як «любов – це безумство» та «любов – це мистецтво», любов – це магія, війна, хвороба та інше» здатні формувати різні відношення до любові. Якщо це безумство, то й немає чого про неї дбати, а якщо мистецтво, то її потрібно творити особливою діяльністю [2, с. 174]. Західна культура вплинула на культуру пострадянських часів метафорою «час – це гроші», в принципі змінивши бачення і ставлення людей до часу. Конвенційні метафори слугують джерелом для нових метафор. Наприклад, нова метафора «I'll tell you a story of my life» базується на конвенційній метафорі «Life is a story». Рекламні тексти часто утворюють нові метафори, а конвенційні метафори виконують роль своєрідного прецедентного тексту. Вони є інтимізуvalьними оскільки конвенційні метафори відомі всім, на рівні як свідомому, так і підсвідомому.

Метафоризація як засіб створення образних зв'язків є одним із засобів інтимізації і водночас однією із форм створення цінностей. Наприклад, у представників різних цільових аудиторій існує своє уявлення про престиж, кохання, дружбу, красиве чи погане. У рекламних тестах різної спрямованості можемо знайти різні образні уявлення про дані категорії. Кохання для підлітків не є те саме, що кохання для людей середнього чи похилого віку. Це знаходить своє відображення в інтимізаційних засобах усіх підрівнів. Наприклад, у рекламі шоколаду «Корона» образ кохання створюється за допомогою слів «насолода», «пристрась», «задоволення», при цьому відеоряд показує вираження кохання через танець. У рекламі одного із нових супермаркетів, кохання асоціюється з фізичним коханням, «шаленим і несподіваним», а відеоряд виражає це через пошук свого одягу молодятами, який приводить їх до місця вчорашньої зустрічі – супермаркету. Кава «Jacobs» створює новий «способ виразити любов» – це чашка кави «Jacobs». Престиж для багатьох сконцентрований в образі дорогих годинників, машин, турпойздок; престиж для підлітків – «Фанта», ролики, пиво, чіпси. Отже, метафоризація цінностей, концептів, міфів є засобом, що інтимізує спілкування, оскільки шукає образи, спрямовані на певну цільову аудиторію.

У рекламі загальний принцип формування концептуальних метафор використовується для досягнення прагматичних цілей рекламного тексту. Потрібно сказати, що метафори є інтимізуvalьним засобом спілкування, оскільки вони ґрунтуються на символізмі, на попередньому знанні, асоціаціях – тих інтимізуvalьних складниках, які роблять метафору інтимізаційним засобом. З одного боку, метафора відтворює вже існуюче, а з іншого, додаючи щось нове до образу, здатна створювати нові асоціативні зв'язки. На основі проведеного аналізу можемо зробити висновок, що метафора інтимізує спілкування, сприяючи максимально адекватній та повній інтерпретації рекламних текстів. Проведене дослідження дає змогу поглибити вивчення особливостей інтерпретації рекламних текстів із урахуванням інтимізаційних засобів, які, у свою чергу, породжують широке коло питань для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. / С.М. Андрусів. – Т. : Джура, 2000. – 340 с.
2. Арлаускайте Н. Анализ герметичного текста. Возможности пространственного моделирования смысла текстов: Велимир Хлебников / Н. Арлаускайте – Вильнюс, 2005. – 163 с.
3. Африкантова Л. К. Стилистический анализ и редактирование текста: [Пособие для поступающих в вуз; Самарский гос. ун-т. Факультет довузовской подготовки. Кафедра русского языка] / Л.К. Африкантова, Е.А. Барашкина, В.В. Лабутина. – Самара : Издательство “Самарский ун-т”, 2000. – 55 с.
4. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. “Филология” / Федеральная целевая программа “Государственная поддержка интеграции высшего образования и фундаментальной науки на 1997-2000 гг.”. / Л.Г. Бабенко, И.Е. Васильев, Ю.В. Казарин. – Екатеринбург : Издательство Уральского ун-та, 2000. – 534 с.
5. Бразговская Е. Е. Текст в пространстве культуры (“Sny. Ogrody. Serenite” Ярослава Ивашкевича) / Е.Е. Бразговская. – Пермь : Пермский гос. педагогический ун-т, 2001. – 114 с.
6. Гинзбург Р. З. Лексикология английского языка: Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз/ Р.З. Гинзбург, С.С. Хидекель, Г.Ю. Князева, А.А. Санкин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Выш. школа, 1979. – 269 с.
7. Куник А. В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А.В. Куник. – 2-е изд., перераб. – М. : Выш. шк., Дубна: Изд. центр “Феникс”, 1996. – 381 с.
8. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон; пер.с англ. А.Н. Баранов, А.В. Морозова. – Изд. 2-е. – М. : URSS. ЛКИ, 2008. – 254 с. – (Мировой научный бестселлер). – Перевод по изд.: Metaphors We Live By/ George Lakoff and Mark Johnson. – Chicago, 1980.
9. Левицький В. В. Основи Германістики / В.В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 528 с.
10. Почепцов Г. Г. Имиджелогия: теория и практика / Г.Г. Почепцов. – К. : АДЕФ-Украина, 1998. – 392 с.
11. Харитончик З. А. Лексикология английского языка: Учеб. Пособие / З.А. Харитончик. – Мн. : Выш. шк., 1992. – 229 с.
12. Barker L. L. Communication / L.L. Barker. – Englewood Cliffs, N.J., 1984.
13. <http://www.acapod.ru/471.html#ixzz14lxymtu5>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. http://muse.jhu.edu/journals/asr/v006/images/6.3unit02_fig11.jpg
2. <http://www.youtube.com/watch?v=WP2MozheZ1c&feature=related>
3. <http://www.youtube.com/watch?v=cplAJ20y7ks&feature=related>
4. <http://www.coloribus.com/adsarchive/prints/nivea-hair-care-beauty-is-confidence-german-11902005/>
5. <http://music.adme.ru/dir/354-1-0-906>
6. www.lpga.com/content_1.aspx?pid=20489&mid=2

У статті мова йде про роль метафори як інтимізаційного засобу та її роль у процесі інтерпретації рекламних текстів. На основі відомих підходів до розуміння метафори проведено аналіз англомовних та україномовних рекламних текстів.

Ключові слова: метафора, рекламний текст, інтерпретація, засоби інтимізації.

The article deals with the metaphor as a means of appeal and its role for the interpretation of advertisement texts. On the basis of the well-known views on understanding of the metaphor the analysis of English and Ukrainian texts is made.

Key words: metaphor, advertisement text, interpretation, means of appeal

ЛІНГВІСТИЧНІ МАРКЕРИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПЕРЦЕПТУАЛЬНИХ ОБРАЗІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У сучасній теорії тексту теза про антропоцентричний характер художньої прози, який вирізняє її серед текстів нехудожньої комунікації, стала вже аксіоматичною [2, с. 287–289; 8, с. 106–110; 4, с. 41; 9, с. 21]. Одним із антропоцентрів художнього тексту є категорія автора як актуалізатора суб’ектно-об’ектних відносин у творчій діяльності творця літературного твору. Даної категорії виступає певним стрижнем, що пронизує всі рівні макроструктури художнього тексту і детермінує структурно-смислові відношення між автором і текстовим світом. Пошук та встановлення особливостей тексту, пов’язаних зі специфікою категорії автора, виявлення форм авторської присутності у художньому тексті через декодування системи прямого і/або опосередкованого проявів авторського образу світу складає предмет особливого напряму семантичних досліджень – інтенційної семантики художнього тексту [3, с. 39].

При дослідженні текстового світу в його інтенційному аспекті необхідно враховувати особливості індивідуальної когнітивної моделі автора [1, с. 11], що відіграє значну роль у текстовій діяльності останнього. Зазначена когнітивна модель формується на основі інформації, яка набувається автором з досвідом пізнання світу. Як відомо, більшу частину інформації людина набуває через органи чуттів, що об’єднуються в її сенсорну систему. Текст як ментальна репрезентація дійсності [13, с. 182] виступає фіксатором, а згодом і актуалізатором перцептивної інформації, набутої автором. Отже, можна припустити, що однією зі складових індивідуальної когнітивної моделі, втіленої в художньому тексті, є авторська сенсорика, тобто інтерпретоване в термінах сенсорики особливе сприйняття автором об’ективної реальності.

Авторську сенсорику в дослідженні визначаємо як одну із властивостей художнього тексту, яка відбиває особливості чуттєвого відображення та інтерпретації автором об’ективної реальності. Лінгвістичним маркером актуалізації авторської сенсорики у семантиці тексту виступають *перцептуальні образи* (*perceptual images*) [10, с. 55] як фіксатори чуттєвого досвіду автора. Перцептуальні образи імітують авторське сприйняття світу через перцепцію його окремих характеристик, співвідносяться з роботою органів чуттів автора та передаються мовними засобами сенсорно значущих номінацій та дескрипцій в їхньому узуальному значенні, так і окажіональному значенні.

Об’єктом дослідження є лінгвістичні маркери актуалізації авторської сенсорики в тексті. Предметом дослідження виступають експлікатори авторської сенсорики у семантиці художнього тексту в оповіданнях В. Сенсома. Дослідження виконано на матеріалі 138 сенсорно значущих однослівних та кількаслівних (описових) номінацій із оцінкою конотацією.

Наша гіпотеза ґрунтуються на таких вихідних положеннях: а) сприйняття здебільшого відбувається не в об’ективно оцінних термінах “добре/погано”, а в суб’ективно оцінних – “приємно/неприємно”; б) однією з властивостей сенсорики можна вважати емоційність, в) інформація, отримана через сенсорний фільтр сприйняття дійсності, викликає у людини певну емоційну реакцію; г) ряд “сенсорика ! інформація ! емоції” [7, с. 96; 5], актуалізується у текстовій семантиці шляхом вживання автором мовних засобів сенсорно значущих номінацій та дескрипцій з оцінкою конотацією.

Спробуємо виявити вищезазначені тенденції реалізації авторської сенсорики в художньому тексті, а саме в оповіданні В. Сенсома “The Dangerous Age” [12].

Здатність В. Сенсома створювати світ барв, запахів та звуків змусило критиків увести особливе поняття “світ Сенсома”. Скрупульозність у царині деталі, акцентування дрібниць дають змогу читачеві відчути події так, як відчуває їх персонаж.

Зображеня в оповіданні ситуація тривіальна: вірний та люблячий чоловік, Бертрам Орд, прийшовши у свої п'ятдесят до думки про те, що його життя не склалось, намагається позбавитись повсякденної рутини шляхом випадкового знайомства з жінками. Навчена життєвим досвідом п'ятдесятирічна місіс Орд передбачає таку можливість заздалегідь та, сповнена рішучості утримати чоловіка в сім'ї, дозволяє йому побачити все (його життя, оточення, навіть саму місіс Орд) у новому світлі в прямому й переносному значенні: вона установлює в квартирі лампочки потужністю в 40 ватт і при такому тъмяному світлі (*low light*) миттю стає “на десять років молодшою”. Переконане у власній правоті подружжя, як показує розвиток подій, тільки підігрує долі, яка всім розпоряджається за власними правилами. Їхне намагання обдурити самих себе інколи навіть здаються кумедними.

Глибинна ідея оповідання, виражена через авторську оцінку ситуації, не декларується В.Сенсом, відкрито, а стверджується крізь логіку подій та перцептуальні образи, що виникають під час “декодування” текстового світу. Широке використання автором сенсорних деталей опису текстової дійсності в авторському мовленнєвому сегменті, при відсутності експліцитно вираженої думки власне автора, збільшує гнучкість “вплетення” сенсорики у текстову семантику, виключаючи однозначність трактування її (сенсорики) значущості для розгортання текстового світу.

Відправним пунктом аналізу втілення автором сенсорики у межах текстового світу можна вважати власне заголовок оповідання, виражений сполученням “dangerous age”. Поставлене автором у сильну позицію тексту, воно по-особливому варіюється в різних текстових фрагментах:

(1) <...> and she caught the bulb as it rolled, murmuring aloud to herself with a smile: “The dangerous age.” And she repeated: “Dangerous age, indeed,” as she steadied the bulb. (Sansom, p. 77)

(2) <...> Life changes with us women. Men, of course, don't have the same trouble, but there is the dangerous age. Life changes for them too, in their way... (Sansom, p. 82)

(3) <...> And she was quite right. It was the dangerous age for her Bertram, and secretly scoffing at himself, he was feeling it badly. (Sansom, p.82)

У всіх вищепереліченых прикладах сенсорно незначущі слова “dangerous” та “age” контекстуально пов’язані зі словом “bulb” (1), яке ми, читачі, інтуїтивно співвідносимо з лексичною одиницею “light”, яка належить до тематичної сітки сенсорики, власне, до сенсорного модусу зору. Як наслідок, виникає певний семантичний зв’язок “dangerous age – light”. У такий спосіб автор передає своє бачення однієї з іпостасей поняття “light” у текстовій семантиці оповідання, а саме – “light is dangerous”. Варто зауважити, що остання є лінгвістичним засобом втілення вищезазначененої абстрактного ряду “сенсорика” ! інформація ! емоції”.

У прикладі (2) автор називає небезпечний вік проблемою (trouble). Логічним стає контекстуально обумовлене поєднання понять “light” та “trouble”, яке доповнює попередню ланку. Поняття “light” набуває протилежного змісту: “light is dangerous and it is a trouble” .

Вживання автором лексичної одиниці “badly” (див. приклад (3)) виокремлює негатив у понятійній реалії “light”, що актуалізує авторський намір створити у читача відчуття дискомфорту при сприйнятті даної лексичної одиниці.

Як показав аналіз твору, основні симболові акценти оповідання створюються лексичними одиницями “light” (14 разів вжитку) та “darkness” (7 разів ужитку), які формують контрастні тематичні лінії текстової семантики, пов’язані з, по-перше, описом нового освітлення у квартирі подружжя Ордів і, по-друге, з новим сприйняттям героїв самих себе у дійсності, що викликане саме через таке освітлення. Мовленнєві сегменти персонажів (free indirect discourse) [11, с. 34], які реалізуються переважно у формі невласне прямої мови (free indirect speech) внутрішнього монологу (free indirect thought) [op.cit: 36], і тільки інколи у вигляді прямої мови, містять зазначені лексичні одиниці, однак їхня оцінка кваліфікація чоловіком та жінкою різничається, що свідчить про протилежне сприйняття героями навколошнього світу й себе у цьому світі.

Порівняймо нижче подані мікроконтексти:

I. Мовленнєві сегменти місіс Орд; авторські мовленнєві сегменти, що описують світосприйняття місіс Орд:

(1) *She hopped blindly <...> to drop the bulb rolling about on the marble – but then her eyes began to register the red glow of the electric fire, and the room came into being again, and in the soft coppery furnace glare her face in the glass above in the fireplace appeared serene and unlined, smoothly shadowed in warm and kindly fireglow <...>* (Sansom, p.77)

Оцінна кваліфікація місіс Орд виділених у тексті лексичних одиниць з узуальним (*blindly, red, soft, serene, smoothly, warm*) та оказіональним (*kindly, unlined*) сенсорним значенням можна представити так:

- a) blindly (+)
- b) red (+)
- c) soft (coppery furnace glare) (+)
- d) serene and unlined (her face) (+)
- e) smoothly shadowed (her face) (+)
- f) warm and kindly (fireglow) (+)

При цьому лексичні одиниці *soft, serene* у фразах *soft coppery furnace glare* та *her serene face* набувають метафоричного значення, тим самим виступаючи текстовими маркерами сенсорної синестезії – злиття якостей різних сфер чутливості, при якому якості одного виду сенсорики переносяться на інший [6, с. 216]. Так, лексична одиниця *soft* (м'який) належить до тематичної сітки “дотик”, тоді як означуване нею слово *glare* (сліпучий блиск) – до тематичної сітки “зір”. Синестетичним є також поєднання лексичних одиниць *serene* (ясний, безхмарний) та *face* (обличчя). У даному випадку така синестезія надає мовленнєвому сегментові місіс Орд позитивного забарвлення.

(2) *The downward pressure, dig into metal flesh – and the room snapped light again. But now so much softer! No longer the harsh of high-powered glare, now only a weak and golden radiance. The deep dead glow of a yellow sunset? Nevertheless, it soothed away the colours of the room, it calmed the eyes. In any case, the coal fire would brighten things up.* (Sansom, p.77)

- a) so much softer (light) (+)
- b) No longer the harsh (glare) (-) x (-) = (+)
- c) weak and golden (radiance) (+)
- d) deep dead (glow) (+)
- e) brighten up (things) (+)

Позитивні оцінні конотації виділених лексичних одиниць підсилюються їхню співвіднесеністю з лексичними одиницями *sooth(ed) away, calm(ed), (would) brighten up*, які також несуть позитивну оцінку автором того, що відбувається у будинку Ордів. Невеликий сумнів щодо необхідності нової кольорової гами у квартирі вводиться у мовленнєвий сегмент місіс Орд у формі питання “*The deep dead glow of a yellow sunset?*”, але миттю відкидається вставними конструкціями *nevertheless* та *in any case*.

Позитивним результатом зусиль геройні змінити себе (точніше свій вік) шляхом заміни лампочки може служити наступний мовленнєвий сегмент місіс Орд:

(3) *In that low light she saw a handsome woman of about ... forty-three? Black hair, a touch of reddish purple – rich and dark, glowing deep as in a yellow gloom.* (Sansom, p. 78)

Абсолютно всім сенсорно значущим лексичним одиницям в даному фрагменті притаманна позитивна оцінна конотація. Отже, для місіс Орд її власне життя стає дещо новим та набуває сенсу (*The room leapt to life* (Sansom, p.78)). Як результат, створюється перцептуальний образ світла та темряви як нового життя.

II. Мовленнєві сегменти містера Орда; авторські мовленнєві сегменти, що описують світосприйняття містера Орда:

- (1) “Funny,” he said, “feels a bit foggy in here” (Sansom, p.80)

Лексична одиниця “foggy” з окажіональним сенсорним значенням, безумовно, набуває негативної конотації.

(2) *Brown velvet on the sofa, brown walnut glistening from chairs and table, maroon and dark green cushions, a cool wink of silver from a vase, a gleam from an alabaster ashtray – over all these things deep-shaded yellow light flowed, softening, enriching, deadening.* (Sansom, p.80)

- a) brown (colour) (-)
- b) maroon and dark green (colour) (-)
- c) cool silver (-)
- d) deep-shaded yellow light (-)
- e) softening (-), enriching (-), deadening (-)

У наведеному мовленнєвому сегменті ті лексичні одиниці (soft, brown, deep-shaded yellow light), які у мовленнєвих сегментах місіс Орд мали позитивну оцінку, тут набувають абсолютно протилежної конотації – суперечать оцінкам сприйняття тих самих явищ місіс Орд. Тьмяне світло тільки дратує їого, коли місіс Орд відчуває наплив нових сил.

(3) *It was in such a dead yellow parchment light that Orde gazed around and realized the stillness that lay about his life.* (Sansom, p.86)

- a) dead (light) (-)

Проведений аналіз тексту дозволяє зробити висновок про те, що сприйняття та розуміння того, що відбувається, суперечать оцінкам сприйняття тих самих явищ місіс Орд. Тьмяне світло тільки дратує їого, коли місіс Орд відчуває наплив нових сил.

Отже, авторський намір створити неоднозначність перцептуального образу світла реалізовується через, по-перше, вживання автором лексичних одиниць як із узуальним лексичним значенням, так і з окажіональним. По-друге, протистояння негативного та позитивного у сприйнятті світла підсилюється використанням сильних (ініціальних та фінальних) позицій у тексті для вищезазначених одиниць.

Все це стає засобом посилення сенсорного аспекту авторської присутності у тексті, насичуючи текст “сенсорними нюансами”. Непряме звучання авторського голосу, а зображення чуттів через експлікацію їх деталей та їхню оцінку дозволяє читачам авторське сприйняття світу. Поданий у статті матеріал являє собою фрагмент нашого наукового доробку – з’ясування природи лінгвістичних маркерів актуалізації перцептуальних образів у художньому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А. Г. Функционально-прагматическая концепция текста / А. Г. Баранов. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1993. – 180 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин – М. : Искусство, 1979. – 272 с.
3. Воробьёва О.П. Текстовые категории и фактор адресата / О.П. Воробьёва. – К. : Выща школа, 1993. – 200 с.
4. Гончарова Е.А. Антропоцентризм хронотопа как концептуальная основа художественного текста / Е. А. Гончарова // Категоризация мира: пространство и время. – М. : Изд-во МГУ. – 1997. – С. 40–43.
5. Лакофф Д. Когнитивное моделирование Д. Лакофф // Язык и интеллект. – М. : Прогресс. – 1996. – С. 143–184.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 720 с.
7. Серов Н. В. Хроматизм мифа / Н. В. Серов. – Л. : Васильевский остров, 1990. – 350 с.
8. Степанов Г. В. Единство выражения и убеждения (автор и адресат) / Г. В. Степанов // Г. В. Степанов. Язык. Литература. Поэтика : сб. работ. – М. : Наука. – 1988. – С. 106–124.
9. Тураева З.Я. Лингвистика текста на исходе второго тысячелетия / З.Я. Тураева // Вісник Київського лінгвістичного університету. Сер. Філологія. – 1999. – Т.2, №2. – С. 17–26.

10. Kwiatkowska A. The Visuo-Spatial Determinants of the Natural Language / A. Kwiatkowska. – Jydż : Wydawnictwo Uniwersytetu Jodzkiego, 1997. – 216 p.
11. Prince G. Dictionary of Narratology / G. Prince. – Lincoln; L. : Univ. of Nebraska Press, 1987. – 116 p.
12. Sansom W. The Dangerous Age / W. Sansom // Among the Dahlias and Other Stories. – L. : The Hogarth Press, 1957. – P. 77–96.
13. Werth P. Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse / P. Werth. – L.; N.Y. : Longman, 1999. – 370 p.
11. Prince G. Dictionary of Narratology / G. Prince. – Lincoln; L. : Univ. of Nebraska Press, 1987. – 116 p.
12. Sansom W. The Dangerous Age / W. Sansom // Among the Dahlias and Other Stories. – L. : The Hogarth Press, 1957. – P. 77–96.
13. Werth P. Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse / P. Werth. – L.; N.Y. : Longman, 1999. – 370 p.

Стаття містить аналіз поняття перцептуального образу як маркера проявів авторської сенсорики у семантиці художнього тексту, яка актуалізується у текстовій семантиці шляхом вживання автором мовних засобів сенсорно значущих номінацій та дескрипцій з оцінкою конотацією.

Ключові слова: авторська сенсорика, перцептуальний образ, сенсорно значущі мовні одиниці.

The article focuses on the issue of perceptual image as marker of the author's sensory system embodied in literary narrative and texture through linguistic units of different levels with sensory meaning.

Key words: author's sensory system, perceptual image, linguistic units with sensory meaning.

Людмила Кравчук
(Вінниця)

УДК 81'161.2'373.45:32

СЛОВА – УНІКУМИ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Важливість мас-медіа в сучасному суспільстві зумовлена їхньою інформативною функцією. «Медії для сучасної людини за частотою користування стоять на третьому місці після роботи та сну» [1, с. 7]. Люди завдяки газетам, часописам, рекламі, телебаченню й радіомовленню мають можливість слідкувати за подіями, оцінювати їх і, найважливіше, на основі нової інформації планувати свої подальші буденні, а часом і політичні дії. У цьому розумінні мас-медіа – це справді «влада, яка не може бути підпорядкована державі, а тим більше – чекати від неї допомоги» [2, с.7]. Зовсім іншу ситуацію описує Дж. Орвел у своєму романі «1984». Образ **новомови «newspeak»** (спеціально розробленої мови, яка змальовує політично заангажовану реальність) як універсального пропагандистського методу викликає певні асоціації з мовою сучасних ЗМІ (у Дж. Орвела **новомову** створює держава, а у наш час політичні унікуми пропагують мас-медіа).

Відсутність офіційної цензури створила можливості до виходу мас-медіа України на якісно новий рівень. Водночас політичні зміни, якими лихоманить українську державу, мають і негативний вплив на стан інформаційної мережі країни.

Виконуючи різні функції, мас-медіа є різноманітними за жанрами, тематикою і стилістикою (це стосується розважальних програм, документальних програм, «програм-порадниць» тощо). Логічним наслідком цього стало подальше формування мовної

різноманітності в мас-медіа. Власне, спостерігаємо утворення термінології, зумовлене тісю чи іншою спрямованістю програми.

Актуальність дослідження визначає те, що в наукових працях, представлених в лінгвоукраїністиці, висвітлено лише окремі аспекти словотворення, функціонування та структури оказіоналізмів і слів-унікумів. У цій галузі працювало і працює низка мовознавців (С. Караванський, П. Дудик, О. Стишов, М. Жовтобрюх, О. Пономарів, О. Турчак, Т. Юрченко, Є. Карпіловська). **Метою** статті є аналіз політичних слів-унікумів останніх років з погляду їхнього емоційно-експресивного забарвлення. Саме вони є показниками рівня мовної культури мас-медіа. Крім того, такі вербальні одиниці відбувають процеси активного створення й поширення нових мовних норм.

Формування нових мовних норм фіксується у словах-унікумах та оказіоналізмах (автор не розглядає у цій статті усталених нових слів – неологізмів та потенційних слів).

Великий тлумачний словник трактує **унікум** як «рідкісний, єдиний екземпляр чого-небудь // Про людину незвичайну в якомусь відношенні» [3, с. 1296]. Спираючись на вищезазначену інформацію, автор пропонує власне визначення терміна «слово-унікум». Це рідкісне слово, єдиний екземпляр певного слова, часто словосполучення, яке є незвичайним та незвичним у якомусь відношенні. Близькими за значенням до слів-унікумів є оказіоналізми.

За визначенням енциклопедії «Українська мова» (за редакцією В.М. Русанівського) **оказіоналізм** (від лат. *occasionalis* – випадковий) – незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення чи норми мовної, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло» [4, с. 452].

С. Караванський ототожнює поняття оказіоналізмів і слів-унікумів. Дослідник уважає, що саме з живого мовлення мова черпає свої «найкращі перлини». Проте кожна перлина колись «була штучним новотвором, і тому відмовлятись від штучного словотворення ми не маємо права. Штучне словотворення – це пошук, а той, хто шукає, – знаходить» [5, с. 11].

Нові словотвори дають змогу спостерігати багатство та варіативність нашої мови, де з великої кількості форм можемо обрати одну з кращих «з погляду образності, з погляду легкомовності, з погляду тональності мови» [5, с. 11]. На думку автора, мова має бути стабільною, кодифікованою, тому крилаті вирази повинні мати варіанти, які є еталонними, кодифікованими в словниках. Це вимагає постійного пошуку слів-унікумів та оказіоналізмів у мас-медіа, аналіз яких показує, що в політичній сфері вони здатні виконувати різні стилістичні функції. Ці лексичні одиниці, відповідно до контексту, багаті на емоційно-експресивні відтінки, які мають або позитивно-оцінний або негативно-оцінний характер.

Л.І. Мацько визначає поняття **експресивність** (лат. *expression* – вираження) як семантико-стилістичну властивість мовних одиниць, яка вмотивована психологічно та соціально, і забезпечує цим одиницям повноцінне функціонування, створюючи стилістичне значення, фону, ефекту [6, с. 190]. Саме експресивність, а не емоційність вважають носієм конотації мовних одиниць за парадигмами стилістичних протиставлень: позитивно/негативно, добре/погано тощо. Працюючи над дослідженням, ми виявили, що кількість політичних слів-унікумів із позитивно маркованим характером незначна. Саме ці слова забарвлюють контекст патетичними, піднесеними тонами: *Пошматована Угорщина – горе-край, ціла Угорщина – держава-рай* (Український тиждень (далі УТ), №3, 2011, с. 30); *Очевидно, ключове питання сценарію останньої коаліції...* (www.ut.net.ua); *Єдина верста, яка нині випадає із системи, – це сучасне бізнес-козацтво* (УТ, №3, 2011, с. 27); *мультикультурний* (УТ, №36, 2010, с. 39); *вibalатуватися* (“Ексклюзив”, Новий канал).

До політичних слів-унікумів, які мають негативно-оцінний характер, належать такі: *кучмонутий, януковінь, ющень, кучмень, путінь, забронзовілість*, наприклад: *Повернення забронзовіlosti українських класиків*, що було одним із чинників відлякування учнів від літератури (УТ, № 36, 2010, с. 26); *спрощенці* (*Відповідні положення зачіпають інтереси близько 1,7 млн. спрощенців* (91,6 % – фізособи, 8,4 % – юрособи, дані ДПАУ встановлені на 1

січня 2010 року) (УТ, № 36, 2010, с. 30); білонегри З погляду більшовиків існували **білополяки**, **білокитайці**, **білофіни** і навіть – **білонегри** (телебачення, 1+1); **кіберзлочинність** (За інформацією Департаменту боротьби з кіберзлочинністю і торгівлєю людьми... (УТ, № 33 – 34, 2010, с. 73); *homosovieticus* Позаяк усе одно вони по духу *homosovieticus*, які загубили свою сутність, а нової знайти априорі не зможуть ніколи (УТ, № 36, 2010, с. 66); **противішки** Вчора такі голосні «противішки» і «противішки», що так активно попрацювали на нинішню ситуацію, притихли й зажурись (УТ, № 33 – 34, 2010, с. 16).

За емоційно-експресивним забарвленням виділяємо три групи політичних слів-унікумів. До першої групи належать слова-унікуми на означення назв людей, партій, організацій національної приналежності. Утворюються ці слова за допомогою продуктивних способів словотворення. Найпродуктивнішими є:

а) суфікси: **-івець / -овець** (юліковець, свободівець, литвинівець, свободівці, тягнибоківці, тимошенківці, удовенківці, ківаловці, ющенківці, литвинівці, путинівці); **-к-** (противішки); **-іст- / -ист-** (кучмісти, марчукісти, янукісти, «піаністи»); **-ович-** (юліковичі);

б) префікси: **під-** (підлітайли, підмазайли); **нео-** (неокомсомольці, неоурядовці, неоєвропейці, неоукраїнці, необютівці); **недо-** (недоолігарчики, недоукраїнчики); **за-** (заукраїнівці); **ново-** (новоканалівець);

в) поєднання вигуку з іменником у множині (*ура-патріоти*): **Тимошенківці** передадуть відповідну кількість підписів у секретаріат ВР (Україна молоді, № 15, 2010, с. 5); **Очікуючи їмовірної рукопашної між ідеологічними супротивниками в разі прориву блокади тягнибоківцями** (Україна молоді, № 3, 2010, с. 4); **Піаністи**: голосування за відсутніх у сесійній залі колег стало для депутатів практикою (УТ, № 6, 2011, с. 18); **Українські олігархи та недоолігарчики**, всі ці власники « заводів », які так комфортно обсіли верхівку шорт-листа *Forbes* (УТ, № 33 – 34, 2010, с. 16); **Третій Президент залишає юліковичам у спадок Україну, поставлену на проукраїнські та просвропейські рейки** (Україна молоді, № 16, 2010, с. 5). Очевидно, появі цих слів сприяє низка політичних причин та подій, серед яких, безумовно, головною є зростання ролі особистісного початку, наголошенні на позитивній чи негативній ролі особи в політиці.

У другій групі представлені назви абстрактних понять і процесів. Їхнє виникнення пов’язане із суфікацією. Найчастіше словотворенню цієї групи сприяють суфікси **-ств-** (кумівство, тимошенківство, ющенківство, порошенківство); **-ізм / -изм** (кравчукізм, янукізм, путінізм, лукашизм); **-заций- / -изацій-** (юлізация, путінізация, кравчукізация, порошенкізация, обамізация). Продуктивним є компонент **-манія** (кірпоманія, альбоманія, юлеманія); **-логія** (якбітологія, віктологія); **-цид** (кодексоцид) тощо. Наприклад: **Водночас українці мають цілком легальні інструменти задля спротиву так званій путінізації** країни (УТ, № 33 – 34, 2010, с. 69); **Пара розлучилася, коли дівчина помітила, що інші люди вжеє сміються над її постійною альбоманією, і викинула перуку та накладні вії просто на вулиці** (Україна молоді, № 18, 2010, с. 16); **Кодексоцид** українців як зброя класової боротьби (<http://www.ut.net.ua>). У третьій групі об’єднано назви найрізноманітніших ознак, якостей, властивостей, особливостей зображені явищ, процесів, подій. У словотворенні цієї групи активно використовують словотвірний потенціал префіксів та суфіксів: **анти-** (антитимошенківський, антипутінський, антилукашенківський, антибушівський, антикітахівський); **най-** (найджипістіший, найдепутатніший); **за-** (замайданені), **от-** (откуптурний), а також словоскладання (білоемігрантські, жлобократичне, путінсько-мєдвєдівська). Наприклад: **Це лише деякі з захоплених метафор, якими депутати відгукуються про «Хаммер» – найджипістіший з усіх джипів** (Україна молоді, № 38, 2010, с. 5); ...якщо СРСР поширює «мирову революцію», то **путінсько-мєдвєдівська Росія – Євразія веде боротьбу проти євроатлантичного світу** (Український тиждень, № 33 - 34, 2010, с. 26).

Журналісти часто використовують дотепні номінації певних епох, періодів, відтинків часу, історичних територій, місць проживання: *Вікторіанська епоха, помаранчева епоха* – період

президентства Віктора Ющенка (*П'ятирічна помаранчева епоха – запам'яталася не лише численними сварками всередині влади* (УТ, № 33 – 34, с. 28); *путінська ера* – період від проголошення Путіна президентом і до теперішнього прем'єрства; *есесериться – Закодуймось ним від вождів інтриг, від того, що знов за вікнами есесериться* (Літературна Україна, № 8, 2010, с. 5); *класик-шоу* – програми, які популяризують класичну музику, *Путінія – Росія* за часів правління В. Путіна, *Бандерштат* – західноукраїнські області, *Вуглештат* – східні області, *Януковінград* – «ериторія Донецька. Останні приклади мають виразний асоціативно-образний характер і саме цим зацікавлюють глядачів та читачів.

Більшість слів-унікумів по-новому передають ставлення авторів до денотатів, які вже існують. Примітно, що до деяких слів і словосполучень виникають навіть синонімічні ряди оказіональних лексем (народний депутат – мандатоносець, значконосець, бійкомен, шандеп, шапкозакидайко, верховнорадівець, дуринародівець, народодур) або прибічників Юлії Тимошенко називають – тимошенківці, «юльки», БЮТівці, біло-сердешні, юліковичі, батьківщинівці.

Переглянувши вищезазначені приклади, маємо підстави стверджувати, що в українському мас-медійному просторі частіше використовують слова-унікуми, які мають негативно-оцінний характер, оскільки саме завдяки їм автори привертають увагу читачів (глядачів), зацікавлюють з метою формування критичного образу того явища (особи), на яке (або на кого) спрямований унікум.

Отже, слова-унікуми, відповідно до контексту, багаті на емоційно-експресивні відтінки, які мають позитивно оцінний або негативно оцінний характер. Серед аналізованих лексем виділено щонайменше три групи, а саме: слова, які позначають людей, політичні сили під проводом певного керівника; назви абстрактних понять і процесів; назви різних ознак, якостей, властивостей, особливостей зображені явищ, процесів та подій політичної сфери життя нашої країни.

Кількість слів-унікумів збільшується щоденно, і ми є активними учасниками та спостерігачами цього конотативного процесу, який відбуває нові зміни й тенденції в політиці, ідеології та суспільному житті.

Звичайно, автор не претендує на вичерпне висвітлення політичних слів-унікумів. Подальші перспективи дослідження вбачаємо в розгляді структурно-семантичних особливостей слів-унікумів політичної сфери життя суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корню Д. Етика засобів масової інформації / Д. Корню/ – К. : К.І С., 2004. – 246 с.
2. Головченко Г.С. Вільна преса – вільна країна: Польський досвід / Г.С. Головченко. – Миколаїв : Видавництво «Тетра», 2007. – 86 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
4. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – вид. третє, зі змінами і доп. – К. : „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
5. Караванський С. Оказіоналізми, або слова-унікуми / С. Караванський // Українська мова та література. – 2001. – квітень (№ 16). – С. 11.
6. Мацько Л.І. Стилістика української мови / Л.І. Мацько – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

У статті проаналізовано політичні слова-унікуми з погляду їхнього емоційно-експресивного забарвлення.

Ключові слова: новомова, мас-медіа, слова-унікуми, оказіоналізми, потенційні слова.

Political unique words are analysed from point of their emotionally expressive colouring.

Keywords: newspeak, mass-media, unique words, occasional words, potential words.

ЗАПЕРЕЧНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ВІДНОШЕНЬ СПРИЙНЯТТЯ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ НОВИН

Відношення сприйняття, яке формується внаслідок дії суб'єктивного образу предмета на органи сприйняття людини [6, с. 66], знаменують початковий етап концептуалізації дійсності мовою особистістю. Її орієнтування в середовищі розпочинається з вирізнення референта й установлення з ним перцептивних відношень [5, с. 20]. Вони ґрунтуються на образ-схемі ПЕРЦЕПТИВНИЙ КОНТЕЙНЕР, складниками якої є межа, всередині якої є зовні [4, с. 354]. Способом осмислення знаходження референтів зовні стосовно спостерігача, за межами його поля зору є заперечення. У ракурсі концептуалізації потреба в запереченні виникає внаслідок взаємодії людини з середовищем, як її реакція на навколишній світ, спосіб і результат його осмислення [1, с. 335; 2, с. 180].

Заперечення розглядається нами як когнітивно-дискурсивний спосіб осмислення світу, що виявляється у зміні міжреферентних відношень, репрезентованих образ-схемами [3, с. 1]. Ці елементарні ментальні структури сенсомоторного походження слугують засобом розуміння та конструювання дійсності [9, с. 69; 10, с. 38; 11, с. 35].

Залучення процесів концептуалізації, що структуруються образ-схемами, до пояснення дискурсивних функцій заперечень, а саме представлення ними відношень сприйняття між учасниками подій у текстах новин, визначає актуальність цієї статті. **Метою** розвідки є встановлення дискурсивних функцій заперечень з перцептивним значенням і доведення того, що заперечне представлення відношень сприйняття залежить від здійснених з ними когнітивних операцій.

Матеріалом дослідження обрано газетний дискурс новин, оскільки в цих текстах здійснюється первинне конструювання подій за участю масової аудиторії, якій здається, що вона спостерігає за подією зблизька або навіть стає її учасником у ході виявлення або невиявлення референта у своєму полі зору. У новинних текстах заперечна інтерпретація відношень сприйняття здійснюється одиницями *no*, *disappear* та *missing*, які використовуються для інформування про слідчі й судові справи, вибори, катастрофи. Заперечення *no*, *disappear*, *missing* включаються в заголовки й тексти, які висвітлюють зазначені події, оскільки важливі епізоди останніх, а саме відсутність доказів, результатів виборів, зникнення осіб тощо, найкраще розташувати у фокусі уваги читача шляхом апеляції до його досвіду сприйняття.

Заперечне перцептивне значення формується трансформацією образ-схеми ВСЕРЕДИНІ в образ-схему ЗОВНІ, що структурують ПЕРЦЕПТИВНИЙ КОНТЕЙНЕР [7, с. 15]. Заперечні одиниці забезпечують різну концептуалізацію такої трансформації. Відображення запереченням *no* трансформація образ-схеми ВСЕРЕДИНІ в образ-схему ЗОВНІ осмислюється як відсутність референтів у полі зору адресата.

У текстах газетних новин заперечення *no* представляє відсутність референтів з точки зору читача або учасника події. Осмислення відсутності об'єктів підсилюється включенням у новинні заголовки або тексти одиниць, які вказують на сприйняття об'єкта (*evidence*, *sign*, *found*, *seen* тощо). У заголовках без підмета, що репрезентує учасників події, заперечення *no* вказує на відсутність референтів у полі зору читачів. Уживання одиниць на позначення злочинної діяльності (*Hoffa's body*, *hostages* тощо) сигналізує про відсутність доказів останньої в полі сприйняття читача, напр., *No bomb found at Boston airport after evacuation* (The New York Times, 23.11.2010). У наведеному заголовку заперечення *no* у сполученні з присудком *found* вказує на відсутність бомби (*bomb*) як доказу злочинної діяльності в полі сприйняття читача.

Сполучення заперечення *по* з номінтивними одиницями на позначення осіб за певними соціальними ролями (*attorney general, winner, foreign observers* тощо) повідомляє про відсутність результатів виборів, напр., *Still no new attorney general* (The Washington Post, 11.11.2005). У наведеному заголовку відображена запереченням *по* відсутність нової особи на посаді генерального прокурора (*new attorney general*) спричинює варіативне сприйняття звичного стану справ, за якого ця посада є зайнятою.

Про відсутність результатів, на які сподівались учасники судових справ, повідомляють заголовки та тексти новин, у складі яких заперечення *по* сполучається з одиницями на позначення результатів судових справ (*bail, bailout, bond, charges, visa* тощо), напр., *No criminal charges for clinic* (The New York Times, 3.10.2006). У наведеному заголовку заперечення *по* вказує на відсутність звинувачень (*charges*) для порушення процесу проти клініки (*for clinic*).

Сполучення заперечення *по* з номінтивними одиницями, які позначають природні об'єкти (*water*), визначає повідомлення про відсутність ресурсів життєзабезпечення внаслідок техногенних катастроф, напр., *In China city of 4 million, no water* (The International Herald Tribune, 24.11.2005). У наведеному заголовку заперечення *по* з іменником *water* вказує на відсутність води внаслідок викиду токсичних речовин хімічним заводом, що призводить до порушення уявлень про звичне життя мешканців одного з великих міст Китаю.

Заперечення *по* вказує на відсутність в учасників події ознак типових станів, сполучаючись з номінтивними одиницями на позначення останніх (*panic*) у заголовках і текстах новин, які повідомляють про транспортні катастрофи, напр., *'No panic' in Egypt crash, French aide says* (The International Herald Tribune, 7-8.02.2004). У наведеному заголовку заперечення *по* вказує на відсутність звичних ознак паніки (*panic*) під час авіакатастрофи (*Egypt crash*).

На відсутність ознак злочинної діяльності в полі зору учасників події, ідентифікованих підметом, вказує заперечення *по*, сполучаючись з одиницями на позначення злочинної діяльності (*arms traffic, foul play, conspiracy, genocide* тощо) або пов'язаних з нею об'єктів (*hostages, Hoffa's body, toxin, drug* тощо) і дієсловами сприйняття (*find, see* тощо), напр., *UN finds no foul play in Serb's death* (The International Herald Tribune, 10-11.06.2006). У наведеному прикладі заперечення *по* з присудком *finds* сигналізує про відсутність об'єктів, які б указували на вбивство серба (*foul play in Serb's death*), у полі зору представників ООН (*UN*).

На відміну від відсутності, тобто невиявлення об'єкта в полі зору, безвідносно до понереднього перебування в ньому, зникнення – це приховане видалення, вихід референта, який раніше знаходився в полі зору, за його межі. Осмислення трансформації ВСЕРЕДИНІ '! ЗОВНІ як зникнення перцептивного зв'язку між спостерігачем і об'єктом реалізується запереченнями *disappear, disappearance, missing*. Залежно від репрезентації трансформації ВСЕРЕДИНІ '! ЗОВНІ в морфемній структурі одиниці або в її словниковій дефініції указані заперечні одиниці представляють зникнення референтів у близькій і віддаленій перспективі. Простежимо заперечну репрезентацію зникнення референтів у близькій і віддаленій перспективі на прикладі тексту новин під заголовком *Helicopter carrying 24 is missing in Nepal* (The New York Times, 24.09.2006):

(1) *KATMANDU, Nepal, Sept. 23 (Reuters) — A private helicopter carrying 24 people on a trip organized by a global environmental group was reported missing in a remote region of eastern Nepal on Saturday, the group and authorities said.*

(2) *The conservation group, WWF, said that among those on the helicopter were a junior forest minister, his wife, three senior government officials, two Americans, a Finn, a Canadian and an Australian when it disappeared, and a crew of four, including two Russians.*

Вживання у наведеному вище заголовку та вступі (1) заперечення *missing* забезпечує осмислення події у віддаленій перспективі, що лише ознайомлює читача з фактом зникнення гелікоптера (*helicopter*). Заперечення *missing* вказує на осмислення події про зникнення гелікоптера у віддаленій перспективі, оскільки містить сemy 'disappeared' [8, с. 925] у словниковій дефініції, а тому непрямо вказує на трансформацію ВСЕРЕДИНІ '! ЗОВНІ і віддаляє від неї читача. Заперечення

disappeared у блоці головної події наближає читача до авіакатастрофи, оскільки залучає його в процес трансформації ВСЕРЕДИНІ ! ЗОВНІ, репрезентуючи її експліцитно на морфемному рівні.

У газетному дискурсі новин більш уживаним є імпліцитне заперечення *missing*, яке вказує на факт виходу об'єкта за межі поля сприйняття читача, позбавляючи його можливості зблизька спостерігати за тим, що відбувається, або стати співучасником події. Залежно від контексту заперечення *missing* сигналізує про зникнення осіб під час виконання службових обов'язків і відпочинку та на кількість зниклих під час катастроф, нападів тощо. У сполученні з одиницями на позначення осіб за соціальними ролями (*publisher, journalist, fishermen, soldier, officer, climber* тощо) заперечення *missing* сигналізує про їхнє зникнення під час виконання службових обов'язків і відпочинку, напр., *Prominent Md. publisher missing from boat* (The Washington Post, 11.06.2006). У наведеному заголовку імпліцитне заперечення *missing* виводить відомого видавця за межі поля зору читача, оскільки вказує на його невиявлення на човні.

У сполученні з числівниками (*hundreds, scores, 3 missing, 7 missing* тощо) заперечення *missing* наголошує на кількості зниклих осіб під час природних і транспортних катастроф, терористичних нападів, військових операцій, напр., *Hundreds are still missing after typhoon* (The New York Times, 21.05.2006). У наведеному заголовку заперечення *missing* вказує на сотні осіб (*hundreds*), зниклих після тайфуну, що привертає увагу читача до повідомлення. Наскільки включення заперечень на позначення перцептивних відношень у тексти новин дає можливість деталізувати інформацію про причини відсутності учасників подій, час, місце, умови їхнього зникнення, процес і результат пошуків.

Реалізацію заперечними одиницями функції представлення перцептивного досвіду демонструє текст під заголовком *No sign of missing French journalist* (The International Herald Tribune, 8-9.01.2005): (1) PARIS: American forces in Iraq have turned up no sign of a French journalist who disappeared, an American military official said Friday. (2) U.S. forces pursued reports that Florence Aubenás, a reporter for the daily newspaper Liberation, and the translator had disappeared on the dangerous road from Baghdad to Taij, said a U.S. military spokesman. (3) A check of U.S. units to see if she had been detained was fruitless, he said. (4) Liberation said it has not heard from Aubenás for nearly two days. (5) President Jacques Chirac of France said he was worried about the disappearance. (6) The disappearance came less than three weeks after the release of two French reporters who were held hostage for four months in Iraq (The International Herald Tribune, 23.03.2004). Розгортання наведеного тексту спирається на вживання в усіх його блоках заперечень із перцептивним значенням *no sign, missing, disappeared, fruitless, not heard, disappearance*, які підтверджують подану в заголовку інформацію про зникнення журналістки (*no sign of a French journalist who disappeared*), акцентують його умови (*had disappeared on the dangerous road from Baghdad to Taij*), безрезультатність пошуків (*fruitless*) і створюють у читача враження невизначеності.

Отже, у газетному дискурсі новин заперечне представлення відношень сприйняття реалізується одиницями *no, disappear, disappearance, missing*, які вказують на відсутність і зникнення референтів. Відображення перцептивних відношень опосередковується образ-схемою ПЕРЦЕПТИВНИЙ КОНТЕЙНЕР, а їхнє заперечне втілення спирається на трансформацію складника ВСЕРЕДИНІ зазначеної образ-схеми в складник ЗОВНІ. Семантична простота або складність заперечень є визначальною для осмислення трансформації ВСЕРЕДИНІ ! ЗОВНІ й реалізації цими одиницями дискурсивних функцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. Концептуальные основы отрицания в языке / Н. Н. Болдырев // Филология и культура : IV междунар. науч. конф., 16—18 апреля 2003 г. : мат-лы докл. — Тамбов, 2003. — С. 334-337.
2. Кислякова Л. И. Отрицание в прагматическом аспекте / Л. И. Кислякова // Дослідження різновікових одиниць романських, германських і слов'янських мов : зб. наук. праць / [відп. ред. М. Г. Сенів]. — Донецьк : ДонНУ, 2003. — Вип. 2. — С. 180—184.
3. Кришталюк Г. А. Заперечення в сучасному американському газетному дискурсі: функціональний та лінгвокогнітивний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Г. А. Кришталюк. — К., 2009. — 19 с.
4. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф ; [пер. с англ. И. Б. Шатуновский]. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 792 с.
5. Потапенко С.І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти / С.І. Потапенко. — Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. — 391 с.
6. Психологія. Словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского]. — М. : Політизdat, 1990. — 494 с.
7. Clausner T. C. Domains and image schemas / T. C. Clausner, W. Croft // Cognitive Linguistics. — 1999. — Vol. 10, № 1. — P. 1-31.
8. Collins Cobuild English Language Dictionary / [ed. J. Sinclair]. — London and Glasgow : Collins, 1989. — 1703 p.
9. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason / M. Johnson. — Chicago ; L. : The Univ. of Chicago Press, 1987. — 233 p.
10. Lakoff G. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. — N.Y. : Basic Books, 1999. — 624 p.
11. Rohrer T. Three dogmas of embodiment: Cognitive linguistics as a cognitive science / T. Rohrer // Cognitive linguistics: current applications and future perspectives. — Berlin ; N.Y. : Mouton de Gruyter, 2006. — P. 119-146.
12. Rohrer T. Three dogmas of embodiment: Cognitive linguistics as a cognitive science / T. Rohrer // Cognitive linguistics: current applications and future perspectives. — Berlin ; N.Y. : Mouton de Gruyter, 2006. — P. 119-146.

У статті досліджується роль заперечення в представленні відношень сприйняття між учасниками подій в американському газетному дискурсі новин. Доведено, що заперечна репрезентація перцептивних відношень визначається межами поля зору мовної особистості й опосередковується трансформацією образ-схеми ВСЕРЕДИНІ в образ-схему ЗОВНІ. Від відображення цієї трансформації запереченнями залежить дискурсивна реалізація відношень сприйняття, що лежать в основі осмислення відсутності й зникнення референтів.

Ключові слова: заперечення, відношення сприйняття, образ-схема, американський газетний дискурс новин.

This article investigates the role of negation in representing the perceptual relations between event participants in American newspaper discourse. It has been proved that negative representation of perceptual relations is limited by the visual field of a language personality and is mediated by transformation of image schema IN into OUT. The negative representation of this transformation determines the discursive realization of perceptual relations which are basic for conceptualization of absence or disappearance of referents.

Key words: negation, perceptual relations, image schema, American newspaper discourse.

Олена Леднік
(Київ)

УДК 811.111 + 81'42

ЗАГОЛОВОК ЯК АКТУАЛІЗАТОР КАТЕГОРІЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

Інтерес до вивчення проблем компресованих форм мовлення, таких, як заголовок та анотація, останніми роками значно зрос.Хоча перші спроби аналізу заголовків відносяться до 20-30-х років ХХ ст., на той час вони все ж таки не стали безпосереднім об'єктом лінгвістичних досліджень. У подальшому вивчення проблеми заголовків у науковій літературі здебільшого були пов'язані з їхніми синтаксичними та структурними особливостями. Скільки б не було сказано й написано про нього, вичерпати цю тему повністю, здається, неможливо через значну роль заголовка в організації тексту. У зв'язку з цим дослідники неодноразово зверталися до встановлення функцій заголовка. Традиційно такими функціями вважають: номінативну, інформативну, експресивно-апелятивну, рекламну, розділювальну та ін. Множинність функцій заголовка пояснюють тим, що він є актуалізатором практично всіх текстових категорій. У науковій бібліографії зустрічаємо як праці загального характеру (зокрема див. [13]), так і спеціальні розвідки, в яких розглядають питання, пов'язані зі способами номінації, вдалішого вживання частин мови, граматичних форм, зі співвідношенням повнозначних частин мови та "часток мовлення", способами вираження експресії, особливостями синтаксису тощо. Водночас очевидним є те, що проблема заголовка має тісний зв'язок із проблематикою тексту. Суперечливість питань, пов'язаних із зазначеними аспектами, як і той факт, що заголовок, його функції, синтаксичні та структурні особливості не були предметом комплексного дослідження, визначають **актуальність** пропонованої статті.

Метою дослідження є з'ясування основних функцій заголовка, аналіз тенденцій у досліджені заголовка як актуалізатора категорії зв'язності наукового тексту.

Відповідно до мети визначено такі завдання: розглянути дефініції поняття «заголовок»; окреслити основні підходи до проблеми визначення заголовка як актуалізатора всіх текстових категорій, зокрема категорії зв'язності.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки підхід до тексту ґрунтуються та пов'язаний із розумінням функціонування одиниць структурних ярусів, які утворюють єдиний феномен мови. Текст, який розглядають в ієрархії синтаксичних одиниць відзначається зв'язністю, цілісністю, завершеністю та інформативністю. Інформація – це будь-яке повідомлення, що може бути оформлене як слово, словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле і, нарешті, – текст. Саме текст асоціюють зі смислом, змістом, тобто надають йому інформативною завершеності.

Усім видам зв'язності тексту притаманні загальні властивості: вони завжди виражені формально, мають лінійний характер і в більшості випадків співвідносні з мовними одиницями.

Водночас не зовсім зрозуміло, яку роль у процесах організації та побутування тексту відіграють такі його одиниці, які не мають мовних аналогів: заголовок, анотація, цитата, текст у тексті та інші. Вони характеризуються тенденцією до більшої довжини, ніж слово, в інших випадках, – ніж речення, і тому виступають менш формальними, їхні кордони тяжіють до невизначеності, а встановлення меж спирається переважно на семантику і вимагає від одержувача орієнтації на цілісність та зв'язність тексту. Всі ці одиниці тексту пов'язані між собою, об'єднані певними семантичними, а нерідко і формальними повторами.

Більшість дослідників називають заголовок одним із важливих конституентів тексту. Заголовок, який є очевидним і розташованим на певній відстані від основного тексту, входить

в систему тексту, передаючи, як і будь-який словесний знак, змістово-фактуальну інформацію, виконуючи номінативну функцію. Заголовок виступає найпершою ознакою творів різного характеру. Крім деякої частини поетичних творів, які є неозаглавленими, решту літературних текстів супроводжують заголовки, які є їх обов'язковою прикметою.

Назва як лінгвістичне явище розглядалася в працях багатьох лінгвістів, зокрема: І.Р. Гальперіна, В.А. Кухаренка, Н.О. Фатєєвої, О.В. Джанджакової, О.О. Селіванової, І.М. Kochan та ін. Кожен із дослідників намагався підійти з різних боків до розв'язання низки проблем, інтегрованих з назвою тексту, її статусом, кількістю функцій, класифікацією заголовків тощо. Але, мабуть, складність полягає в тому, що різnobічність розв'язання цих проблем пов'язана з різнохарактерністю підходів до класифікування (семантичний, структурний, стилістичний).

Як зазначає І.М. Kochan, «заголовок – це структура, що передує текстові, стоїть над ним і перед ним. Тому заголовок сприймається як мовний знак, який перебуває поза текстом і має певну самостійність» [4, с. 58]. Водночас заголовок є повноправним компонентом тексту, входить у його структуру й утворює цілісний зв'язний текст. На думку О. Траченко та Є. Бортняк, він проходить три етапи: на першому сприймається як узуальне значення мовних знаків, які складають заголовок. Це значення готує читача до сприйняття та розуміння змісту тексту. На другому сприймається смисл заголовка, що становить основу побудови попередньої читацької гіпотези. Третій етап – завершальний. Це сприйняття заголовка після прочитання та усвідомлення змісту тексту [12, с. 64].

Заголовок – елемент архітектоніки тексту, що виконує три найголовніші функції: контактовстановлювальну (встановлення контакту з читачем), [8, с. 10] темовиділювальну (заголовок у тексті виступає головною тезою самого «корпусу» тексту), та функцію творення зв'язного тексту [1, с. 27]. На аналізові останньої ми і зупинимося.

Заголовок володіє наступними властивостями: метатекстовість, наявність формально-семантичних зв'язків з усіма основними частинами тексту, що тягне за собою здатність до подання в стислому, згорнутому вигляді змісту тексту у формі окремого текстового знаку.

Дослідження останніх років дають підставу стверджувати, що заголовок є рівноправною частиною тексту, як і вступ, основна частина, висновки. Заголовок як текстова одиниця є зовнішнім індикатором тексту і може бути основним засобом введення тексту в загальномовний та позамовний контекст, таким чином пов'язувати текст з екстрапінгвістичною ситуацією та встановлювати контакт між адресантом та адресатом.

За В.О. Лукіним, «Заголовок – це текстовий знак, що є обов'язковою частиною тексту і має в ньому фіксоване положення» [7, с. 59]. Це, безумовно, сильна позиція будь-якого тексту. При сприйнятті заголовка до прочитання тексту він є лише індексальним знаком, який під час читання трансформується в умовний знак, а після прочитання і засвоєння тексту наближається до вмотивованого текстового знака, що дозволяє сприйняти текст як цілісну зв'язну одиницю.

Якщо до знайомства з текстом він не стільки повідомляв інформацію про текст, скільки вказував на нього (катафорично), то після прочитання заголовок не стільки вказує на текст (анафорично), скільки в концентрованому вигляді повідомляє інформацію про зміст тексту.

Основною властивістю, функцією заголовка є його здатність до актуалізації практично всіх текстових категорій.

Проаналізувавши деякі класифікації функцій заголовків, уважаємо за можливе і доцільне використовувати в пропонованій праці класифікацію, створену В.А. Кухаренко, який уважає, що функції заголовка в тексті відповідають актуалізації тих чи інших текстових категорій [6, с. 105]. Крім того, дослідниця виоремлює облігаторні та факультативні функції заголовків.

Актуалізуючи категорію інформативності тексту, заголовок виконує номінативну (ономасіологічну) функцію: називає об'єкт (текст) за однією з його ознак (темою).

Через актуалізацію категорії завершеності тексту заголовок виконує делімітативну функцію, відокремлюючи один текст від іншого графічним способом.

Заголовок також виконує прогнозувальну функцію, актуалізуючи категорію проспекції в тексті та формуючи читацькі очікування [1, с. 39]. Основою для побудови прогнозу слугує цілий комплекс лінгвістичних та екстраполінгвістичних факторів, а саме: показники фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного, синтаксичного, стилістичного рівнів, а також тезаурус і читацька компетентність. При цьому, семантична недостатність не завжди дезорієнтує читача, а дає йому можливість для її заповнення за допомогою індивідуальних асоціацій. Багато дослідників наголошують на значній ролі асоціативного ряду в прогнозуванні заголовка. В.А. Кухаренко зауважує: «Можливість підключення до цього процесу власних асоціацій є основною у визначенні важливості заголовка як прогнозувального фактора» [6, с. 112].

Актуалізуючи категорію прагматичності, заголовок виконує контактовстановлювальну функцію в тексті.

Останні дві функції постають зв'язаними через формування читацьких очікувань і установок. Важливим фактором при цьому є те, що заголовок у передтексті, не спираючись на власне трансформоване значення, здатний апелювати лише до наявного тезауруса читача.

Звичайно, «діалог» між автором і читачем буде змістовним лише за умови, що сприйматиме твір підготовлений читач. Заголовок завжди бере участь у створенні читацького ставлення - очікування. Ще не маючи опори на текст, заголовок у передтексті здатен апелювати лише до попереднього досвіду читача. Для виконання прогнозувальної ролі заголовка потрібні зв'язки практично з усіма галузями читацького тезауруса [6, с. 93].

Дослідники, розглядаючи параметри тексту, не залишили поза увагою й категорію інтегративності, яка дає можливість оперувати окремими текстовими фрагментами як автосемантичними одиницями. Якщо розглядають текст загалом, то всі його фрагменти інтегруються в єдине ціле, і одним із засобів зв'язку при цьому виступає заголовок, бо саме він має властивість зв'язувати всі частини тексту. Крім того, заголовок обмежує текст і наділяє його завершеністю, підпорядковуючи концепту твору, тобто назва виявляється в усіх конкретних формах реалізації способу інтеграції тексту. Саме заголовок інтегрує всі види текстової інформації.

Категорію членування тексту актуалізують проміжні заголовки (між розділами, параграфами), висуваючи на перший план важливість композиційно-архітектонічного членування тексту.

Категорія модальності проявляється у заголовка експліцитно – через використання емоційно-оцінювальних слів.

Актуалізація категорії локально-tempоральної віднесеності тексту в заголовка цілком залежить від його лексичного наповнення.

Заголовок актуалізує категорію системності тексту, так як на семантику заголовка впливають усі рівні тексту. Щоб стати актуалізатором концепту тексту, заголовок включається в єдину текстову систему. Власне її впливом і пояснюють той факт, що зміст заголовка «на вході» та «на виході» з тексту не завжди співпадає.

Інші функції у заголовка виявляються нерегулярно, залежно від структури тексту та лексичного наповнення заголовка.

Заголовок-слово може створювати хибну пресупозицію, провокуючи виникнення результату, на який читач не сподівався, що по-різному може позначитися на подальшому ознайомленні з текстом.

Заголовок-слово у тексті функціонально збагачується, слово починає сприйматися у відповідному контексті не стільки прямо, у лексикографічно закріплениму значенні, скільки переносно, – цьому може сприяти актуалізація значень через повтори заголовкового слова у тексті. Заголовок-слово та заголовок-словосполучення через можливу багатозначність не створюють певного уявлення про зміст тексту.

Заголовки наукових праць не бувають однослівними (за винятком назв посібників чи підручників: «Риторика», «Психологія», «Фізика»).

Заголовок наукової статті має перспективний характер. Якщо у заголовок буде винесено речення, то воно формуватиме стійкішу проспекцію на розгортання змісту, але, звичайно, воно відірване від основного тексту і є «лише першим етапом контекстуальної конкретизації значення» [6, с. 94].

Основна вимога до заголовка наукового тексту – концептуальний та семантичний зв’язок його зі змістом публікації, підпорядкованість та погодженість всіх загальних та часткових заголовків (назв розділів, параграфів та ін.). Дотримання цих вимог надає публікації логічної послідовності, забезпечує доступність сприйняття її як зв’язного тексту.

«Назва наукової праці містить основну ідею твору, подану в певному коді, і є смисловим ядром цієї ідеї» [5, с. 23].

Зв’язність як основна текстотвірна категорія актуалізується в заголовку, здебільшого за рахунок повтору заголовкових слів у тексті. Пронизуючи весь текст, задане у заголовку слово у такий спосіб зв’язує його. При цьому, воно зазнає деяких семантичних змін, що призводить до утворення індивідуально-авторського значення. Читач усвідомлює це значення лише «на виході» з тексту, подумки повертаючись до заголовку. Заголовок у результаті виявляється рамковим знаком, що вимагає повернення до себе. Цим він ще раз зв’язує кінець та початок, актуалізуючи категорію зв’язності [2, с. 82].

Кваліфікуючись рамковим знаком у тексті, заголовок примушує читача переосмислити його значення, задане на початку, та сформувати нове, вкладене в нього автором тексту. Таке переосмислення відбувається ретроспективно, після завершення читання.

Наприклад, у статті О. Новак «Словотворчі моделі сучасної німецької мови» слово «модель» конкретизується, розшифровується. Рубрики статті мають назви «Модель кореневих слів», «Модель безафіксного словотворення», «Префіксальна модель», «Суфіксальна модель», «Модель префіксально-суфіксального словотворення», які вказують на аспект, що детально аналізується в наступному тексті [11, с. 280].

У деяких творах заголовок лише називає проблему, розв’язання якої подано в тексті. Наприклад, у статті Т. Музики, «Підходи до вивчення категорії експресивності в сучасній лінгвістиці» [11, с. 253]. Сам заголовок вказує на проблему дефініції категорії експресивності. У статті автор подає більше десяти визначень цього поняття а у висновках подає власний підхід до категорії експресивності. Це ще раз вказує на нерозривний зв’язок заголовка зі змістом тексту.

У багатьох художніх творах назва настільки глибоко закодована, що її декодування можливе лише після прочитання твору. Натомість у наукових текстах заголовок не потребує такого декодування, він є своєрідною тезою самого корпусу тексту. Як специфічний смисловий вузол, ядро ідеї твору, «заголовок – це ключ до змісту, до всього, що відображене автором» [2, с. 55].

Для наукового тексту характерними є смислова завершеність, цілісність і зв’язність. Найважливішим засобом вираження логічних зв’язків тут є спеціальні функціонально-сintаксичні засоби зв’язку, що вказують на послідовність розвитку думки (*спочатку, насамперед, потім, по-перше, по-друге, отже*), заперечення (*проте, тимчасом, але, у той час як, тим не менше, аж ніяк*), причинно-наслідкові відношення (*тому, завдяки цьому, відповідно до цього, внаслідок цього, крім того, до того ж*), переход від однієї думки до іншої (*перш ніж перейти до..., звернімося до..., розглянемо, зупинимось на..., розглянувші..., перейдемо до..., необхідно зупинитися на..., необхідно розглянути...*), результат, висновок (*отже, значить, як висновок, на закінчення зазначимо, все сказане дає змогу зробити висновок, підсумовуючи, слід сказати...*).

Засобами семантичного зв’язку можуть виступати займенники, прикметники і дієприкметники (даний, той, такий, названий, вказаний).

Не завжди ці та подібні їм слова прикрашають наукову працю, але вони є своєрідними дорожовказами, які попереджають про повороти думки автора, інформують про особливості

його творчого шляху. Читач дисертації відразу розуміє, що слова «дійсно» або «насправді» вказують, що наступний текст повинен бути доведенням, «з іншого боку», «навпаки». «Але» готовить читача до сприйняття протиставлення, «бо» – пояснення. Саме вони завжди використовуються у наукових роботах для відображення логічних зв'язків, які іншим способом відтворити практично неможливо.

У деяких випадках словосполучення розглянутого вище типу не тільки допомагають окреслити переходи авторської думки, а й сприяють уdosконаленню рубрикації тексту. Наприклад, слова «перейдемо до розгляду», «покажемо» можуть замінити заголовок розділу параграфа. Вони пояснюють внутрішню послідовність викладу, а тому в науковому тексті є необхідними.

Наприклад, у статті І. Заремської «Поетика філософської лірики Ліни Костенко» плавного переходу від тексту до схеми авторка використала слово «покажемо», яке відіграє роль невиділеної рубрики («Покажемо усі часові виміри мовної картини творів Ліни Костенко в такій схемі:...») [11, с. 160].

На рівні цілого тексту для наукової мови основною прикметою є цілеспрямованість і прагматизм. Звідси стає зрозумілим, чому емоційні мовні елементи у наукових роботах не відіграють особливої ролі. Науковий текст характеризується тим, що його складають лише точні, отримані в результаті тривалих спостережень і наукових експериментів відомості та факти. Це обумовлює точність їх словесного вияву.

Виходячи з наведених вище визначень заголовка, слід зазначити, що однією з найосновніших функцій заголовка є актуалізація категорії зв'язності тексту. Заголовок може виконати своє призначення лише в єдності з цілим, повністю завершеним зв'язним текстом. Останній містить концепт, який автор формулює в заголовку.

У процесі розгортання тексту та сприйняття його читачем відбувається переосмислення значення заголовка, його конкретизація. Цей процес ґрунтується на контекстуальній реалізації значення заголовка, але відрізняється від нього тим, що відбувається, по-перше, з розривом між появою форми та її осмисленням, і, по-друге, настає не одночасно, а поетапно.

Оскільки для читача є принципово важливим засвоєння семантичних трансформацій заголовка для адекватного сприйняття концепту, автор іноді допомагає читачу в його роботі з розшифровки, декодування істинного значення заголовку. Іноді це досягається за допомогою наскрізного повтору (пряма авторська ілюстрація прирошення змістового потенціалу заголовних слів за рахунок їх використання у різних контекстах). Іноді автор дає пояснення експліцитно, розміщуючи його всередині тексту.

Наприклад, у статті О. П'єцу «Гіперпосилання як основа електронних текстів ЗМІ» автор пояснює термін: «гіпертекстові посилання – це структурний елемент системності гіпертексту, що виступає одночасно й елементом формування цілісної структури гіпертексту, і засобом пересування по ньому» [11, с. 291].

Отже, заголовок, постаючи за своєю природою вираженням категорії проспекції, водночас має властивості ретроспекції, що підкреслює подвійність природи заголовку. І.Р. Гальперин зазначив, що заголовок «за характером є тематично-рематичним явищем» [1, с. 134]. Безперечно, заголовок у тексті є однією з найсуттєвіших ознак, він постає авторським концептом і конденсатом усього змісту. Заголовок координується із семантикою тексту, виступаючи домінантою, яка утворює в тексті смислову та граматичну єдність. Тому є всі підстави стверджувати, що заголовок актуалізує всі текстові категорії, найважливішою з яких є категорія зв'язності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука. 1981. – 138 с.
2. Грицюк Л. Ф. До питання про лінгвістичний статус заголовка / Л.Ф. Грицюк // Мовознавство. – 1989. – № 5. – С. 55–58.

3. Загітко А. П. Теоретична граматика української мови : синтаксис : [монографія] / А.П. Загітко. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – 662 с.
4. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник / І. М. Кочан. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
5. Кошевая И. Г. Название как кодированная идея текста / И.Г. Кошевая // Иностр. яз. в школе. – 1982. – №2. – С. 8–10.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – 3-е изд., испр. – Одесса : Латтар, 2002. – 292 с.
7. Лукін В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории. Аналитический минимум / В. А. Лукін. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Ось-89, 2009. – 560 с.
8. Мороховский А. Н. Некоторые основные понятия стилистики и лингвистики текста / А.Н. Мороховский // Лингвистика текста и методика преподавания иностранных языков. – К., 1981. – С. 6–13.
9. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Видавництво Українського філосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
10. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; за ред. М.Я.Плющ. – 6-те вид., стер. – К. : Вища школа, 2006. – 430 с.
11. Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. – Вип. 8.. – Переяслав-Хмельницький : СКД, 20110. – 470 с.
12. Траченко О. Заголовок художнього твору як проблема вертикального контексту / О. Траченко, Є. Бортняк // Іноземна філологія. – 1987. – № 88. – С. 35–40.
13. Харченко А. Заглавия, их функция и структура: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. Харченко. – Л., 1978. – 19 с.

У статті подано теоретичний аналіз сутності поняття «заголовок», розглянуто його роль в актуалізації найважливіших текстових категорій, зокрема категорії зв'язності. Проаналізовано підходи до визначення поняття «заголовок» та його функцій у творенні наукового тексту.

Ключові слова: заголовок, зв'язність, категорія.

A theoretical analysis of the essence of concept "title" is given in the article, his role in actualization of the major text categories, in particular category of connectedness, is considered. Approaches to the definition of concept "title" and his functions in creation of scientific text are considered.

Keywords: title, connectedness, category.

Юлія Макарець
(Київ)

УДК 81'373.421

ПЕРИФРАЗОВА НОМІНАЦІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПУБЛІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Перифразову номінацію використовують у всіх функціональних стилях мовлення, але найповніше вона реалізує себе в мові художньої літератури та публістики через властиву їй виразність та новизну.

Зачинателями дослідження мови української преси стали О. Маковей, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Л. Мартович, М. Сулима, М. Гладкий та ін. У подальші роки до цієї проблеми зверталися М. Жовтобрюх, М. Пилинський, С. Срмоленко, Д. Бааранник, О. Сербенська, Г. Євсєєва, О. Шаповал, А. Белецька тощо. Однак подальшого дослідження потребує роль засобів вторинної номінації в українському публістичному дискурсі у зв'язку з властивою цим номінативним одиницям динамічністю. **Метою** статті є з'ясування

особливостей функціонування перифразових найменувань на матеріалі українських друкованих періодичних видань початку ХХІ століття.

Живий інтерес до мови преси зумовлений тим, що її починають усвідомлювати «одним з найважливіших засобів пропаганди політичних ідей, поширення наукових знань, формування і вираження громадської думки, ... одним з найсильніших засобів ідеологічного впливу на широкі маси» [5, с. 5]. На сьогодні мову ЗМІ визнають окремим функціональним стилем мовлення – публіцистичним, для якого характерна «емоційно забарвлена, піднесена мова з ознаками вольової оцінності» [4, с. 539]. Наразі обґрутовані його специфічні риси (одночасна орієнтація на мовний стандарт і експресію; соціальна оцінність і жанрова зумовленість мовних одиниць) та визначені основні тенденції розвитку («поліфункціональність преси вимагає від мови гнучкості, масовість – універсалізації, постійна динаміка розвитку суспільства – оновлення» [7, с. 21]). Традиційно серед ознак публіцистичного стилю називають спрямованість на новизну; інформаційність; політичну, суспільну, морально-етичну оцінність; синтез логізації та образності; документально-факторологічну точність; декларативність; заключність; переконливість [6, с. 270].

Важливою рисою публіцистики є динамічність [8], зумовлена тим, що основне призначення ЗМІ полягає в оперативному реагуванні на останні події в країні та світі. Ця властивість засобів масової інформації робить їх яскравою ілюстрацією поняття «дискурсу» як єдності мовної форми, значення і дії, що становить «складне комунікативне явище, яке включає в себе і соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації (і їхні характеристики), так і про процеси витворення і сприйняття повідомлення» [3, с. 110]. За твердженням О. В. Александрової, тексти ЗМІ можна аналізувати тільки як дискурс, оскільки вони завжди динамічні і сучасні, а учасники комунікації сприймають їх у контексті подій, які відбуваються [8].

Отже, оскільки динамічність ЗМІ виявляється не тільки на інформативному зразі, а й у використовуваних ними мовних засобах (на лексико-семантичному рівні йдеться зокрема про функціонування оказіональних одиниць номінації, скомбінованих для певного контексту), то й досліджувати їх доцільно не у межах ізольованого тексту, а в дискурсі.

Сьогодні публіцистичний дискурс виявляє низку інноваційних рис, зумовлених зміною умов функціонування ЗМІ у суспільстві. На початку свого існування засоби масової інформації були прямолінійними у висловленні думки або оцінки явища. У ХХ ст. накопичений досвід, розвиток теорії маніпуляції та більша поінформованість, а тому й критичність мислення читача висунула перед ЗМІ нові завдання: не просто говорити читачеві, що добре, а що погано, а змусити певну групу людей діяти визначенім чином не замислюючись. «Відмінною рисою новітньої журналістики стала відмова від відкритої пропаганди. На зміну пропаганді прийшло вміло завуальоване маніпулювання масовою свідомістю» [8]. У зв'язку з цим актуальним стає дослідження мови публіцистики як «складного лінгвального, мовленнєвого (дискурсивного) та соціокультурного феномену, специфіка функціонування якого координується, з одного боку, станом і практикою національної мови в конкретний період, з іншого – певними соціальними, політичними, економічними умовами» [2, с. 11].

На лексичному рівні серед найпродуктивніших ознак мови публіцистики виділяють гетерономінативність [6, с. 281]: наявність різних назв одного й того самого денотата, завдяки якій автори не просто уникають невіправданої тавтології, а й мають можливість різnobічно схарактеризувати позначуване, оскільки кожна назва доповнює інші, викликає нові асоціації і, отже, розширює та поглиbuє образ названого. Гетерономінативність є одним з прийомів повторення, який дає змогу «реалізувати інтерпретацію – важливу категоріальну ознакою преси» [7, с. 23]. Перевага використання гетерономінативних рядів полягає у тому, що «в них, як правило, до мінімуму зведені зовнішні ознаки повторення» [Там само], що посилює вплив на аудиторію за рахунок зниження рівня його очевидності. Крім того, описовість перифразових одиниць, яка зумовлює їхню здатність виконувати пояснювальну функцію, є одним з чинників,

які забезпечують доступність і зрозумільність газетного матеріалу для масової аудиторії, на яку він розрахований [1, с. 15].

Перифрази – оказіональні одиниці номінації, які здатні передавати імпліцитну інформацію (зокрема оцінну), що дає змогу зарахувати їх до складу засобів, які формують суспільні стереотипи (ідеологеми) [8]. Напр.: *Чарівник, якому повірив світ* (заголовок); *З покладанням квітів до могили всесвітньо відомого киргизького письменника почалися заходи в рамках Міжнародного форуму «Айтматов і його сучасність; Поза культурним космосом гір і степів Євразії неможливо уявити і творчість Ч. Айтматова – «грамадяніна світу» з Манасом у душі* (ЛУ, 2008, №50, с. 4). Наведена низка перифразів дає змогу авторові не тільки різносторонньо схарактеризувати творчість та особистісні риси письменника, а й познайомити реципієнтів, яким прізвище Ч. Айтматова невідоме, з цією постаттю. Мета вживання перифразової одиниці в заголовку – заінтеригувати, зацікавити читача, шляхом створення ситуації комунікативної незадоволеності, зумовленої браком інформації, змусити шукати відповідь на питання: хто цей чарівник? кому повірив увесь світ? Стимулом до пошуку і, відповідно, прочитання газетного матеріалу є те, що діапазон можливої інтерпретації перифраза дуже широкий через відсутність у ньому ключа до декодування. У зв'язку з тим, що людина на несвідомому рівні має потребу у визначеності, вона шукає спосіб звузити діапазон можливих потлумачень і, відповідно до дії закону економії когнітивної енергії, обирає найкоротший до цього шлях – прочитання матеріалу статті. Перифразове найменування «всесвітньо відомий киргизький письменник» покликане схарактеризувати сферу діяльності й досягнення у ній позначуваної особистості, що, з одного боку, передає суб'єктивну оцінку автора («всесвітньо відомий»), а з іншого – знайомить читача зі сферою його діяльності та національною приналежністю. Перифраз «грамадянин світу» з *Манасом у душі* розкриває морально-етичній світоглядні орієнтири письменника.

Особливості перифразової номінації й частотність її уживання значною мірою залежать від жанру публіцистичного тексту. Частіше перифразові одиниці комбінують для текстів аналітичних статей, інтерв'ю, кореспонденції, нарисів. У передових статтях, замітках, репортажах, оглядах їх функціонування менш активне. Різними також є якісні властивості перифразових найменувань у названих групах жанрів: у першій переважатимуть індивідуально-авторські, у другій – загальномовні. Така відмінність зумовлена завданнями, які вони мають реалізувати. Оскільки характерними ознаками перифразів є оцінний компонент значення та описовість, то закономірно, що частотнішим буде їх використання в аналітичних та художньо-публіцистичних жанрах, головна мета яких – подати «широке полотно фактів, потрактованих, узагальнених, які є матеріалом для того, щоб поставити певну проблему й усебічно її розглянути й витлумачити» [8]. Мовні засоби, які використовує автор у написанні матеріалу аналітичного характеру, мають передавати його позицію (або позицію видання), тому перевага буде надана індивідуально-авторським новотворам. Мета інформативних жанрів полягає у повідомленні аудиторії про певну подію, при цьому автор має мінімізувати вияв власної позиції, тому в таких текстах переважатимуть нейтральні мовні засоби.

Крім названих чинників, на вживання перифразових одиниць у текстах публіцистики впливає також цільова аудиторія (або «імплікований адресат») видання. Залежно від демографічних та соціальних особливостей читача, на якого розраховане друковане видання, його політичних уподобань, буде різною частотність і продуктивність вживання вторинної номінації (зокрема перифразів) і її якість (тематичні групи, оказіональність / узуальність, експресивне забарвлення, рівень навантаженості імпліцитною інформацією, оцінне значення тощо).

Кризова ситуація, у якій опинилося усе світове, і зокрема українське, суспільство на початку ХХІ ст., зумовлює нову хвилю активізації перифразової номінації на шпалтах друкованих періодичних видань. На сучасному етапі, крім появи нових денотатів для номінації, у публіцистичній перифразистиці можна спостерегти такі тенденції:

1. Посилення іронічності. Сьогодні іронію вважають характерною рисою публіцистичного дискурсу [8]. Одним із засобів її створення є перифразова номінація. Іронічне забарвлення перифразових одиниць виникає на основі контрасту а) між позначуваним і семантикою вербальних засобів, використаних для комбінування вторинної назви, б) між перифразом та контекстом, у якому він використаний, а також шляхом зміни відтінків значення вихідних мовних одиниць: *Разом із іншими подався на зерновий фронт і інженер райсільгоспупраління Віктор Шпак* (жнива; Д, 2010, 22-23 жовт, с. 8); *На території Балки знову з'явилися десятки хлопців «спортивної зовнішності», вони бадьоро порозтихували працівників заводів і швидко встановили над нею свій контроль* (рейдери; ДТ, 2010, №21, с. 9). У перифразі «*зерновий фронт*» об'єктом іронії автора стають поширені в радянські часи змаганнями робітників за кращий показник, які перетворювали споконвічно мирну справу (збирання хліба) майже на битву. Підкреслює закладену у вторинній назві іронію контекст: опорне слово перифраза за тематикою (ЛСГ термінів військової справи) протиставлене загальному лексичному тлу тексту. У перифразовому найменуванні «*хлопці «спортивної зовнішності»* іронічне забарвлення виникає через надання негативного оцінного значення вихідному вільному словосполученню з позитивною оцінкою позначуваною (про яку свідчить те, що суспільство прихильно ставиться до людей, які підтримують фізичну форму завдяки спортивним вправам).

Витоки тенденції до посилення іронії в публіцистичному дискурсі вбачають у відміні цензури, що зробило розктушою традиційно нормовану мову газети [9], створило можливості висловлювати оцінки, які в понередній період були неприйнятними.

2. Зростання кількості перифразів з негативною емоційно-оцінним маркуванням. Названа риса також зумовлена екстравальними чинниками. Проголошення свободи слова після тривалого контролю, який виявляв себе в настанові лише позитивно й піднесено писати про сьогодення й перспективи майбутнього, викликало зворотну реакцію: її починають розуміти як настанову критикувати і висловлювати тотальну негативну оцінку. Для чіткого висловлення оцінки друковані ЗМІ, які лише обмежено (порівняно з радіо та телебаченням) можуть використовувати невербалні засоби комунікації, послуговуються мовними одиницями з виразним оцінним компонентом значення (зокрема перифразовою номінацією). До того ж, використання перифразових найменувань дає змогу авторові не лише висловити потрібну оцінку, а й назвати негативно оцінювану рису.

3. Збільшення кількості перифразів, які номінують політичні реалії або політиків. Положення про те, що «криза веде за собою активізацію політичних метафор у дискурсі» [8] справедливе і для метафоричної перифразової номінації, яку можна розцінювати як дієвий засіб «навішування ярликів», що є важливою ознакою в умовах політичного протистояння. Наприклад, на шпалтах газети «Дзеркало тижня» (з розрахунку на один номер) у 2007 році зафіксовано близько 17 образних перифразів до денотатів зі сфери політики, у 2009 році (напередодні виборів) – у середньому 25.

4. Зростання кількості перифразів, які мають у своїй лексичній структурі сигнали інтертекстуальності та прецедентні імена, що є інструментом посилення експресії та уведення імпліцитної інформації, яку реципієнт сприймає на підсвідомому рівні. Напр.: *«Титанік» ентропійної цивілізації* мусить потонути

 (економіка, залежна від нафти; ЛУ, 25 гр, 2008 с. 3); *Хотілося б знати, що конкретно, крім виголошування буддійських рефлексій, а також патетичних гасел і продукування твалту робиться Президентом, урядом і парламентом для боротьби з кризою* (ЛУ, 2008, 25 гр, с. 3); *Сучасним Мері Попінс теж не позаздриш – вони, як можуть, «тримають марки», намагаються «не збивати» цін, але заробіток їхній – у державних, приватних дитсадках чи індивідуальний – нелегкий* (няньки; ДТ, 2010, №3, с. 11). Перифраз «*«Титанік» ентропійної цивілізації*» вводить до смислового поля перифраза знання про катастрофу, яка спіткала британський пароплав «Титанік» і забрала життя багатьох людей, наголошуючи цим на невідворотності руйнації старої системи економіки, масштабах майбутньої

перебудови та розмірах можливих втрат. Перифразова одиниця «буддійські рефлексії» імплікує інформацію про зміст промов політиків. Основним положеннями філософської системи буддизму є зречення світу, терпіння й заперечення спроб щось змінити в житті. Завдяки цій імпліцитно уведеній інформації автор наголошує на відсутності реальних спроб покращити становище країни з боку можновладців. Перифразова одиниця «сучасні *Мері Попінс*» актуалізує в пам'яті читачів відомий сюжет про няньку-чарівницю, мрію кожної дитини і матері. Завдяки контрасту, який виникає при зіставленні казкової геройні та сучасних няньок, автор посилює іронічне звучання статті.

5. Використання перифразів з жаргонними компонентами та девіативними мовними одиницями з метою надання оцінки, створення двозначності та натяків. Напр., у заголовку *Мировий план* (план врегулювання грузино-абхазького конфлікту; ДТ, 2008, №24 с. 5) перифраз має подвійне значення через те, що лексема «мировий» указує не лише на його мету (забезпечити мир), а й функціонує в молодіжному сленгу зі значенням «дуже хороший». Експресивність перифраза *Мерська комбінація* (заголовок; перевибори мера; ДТ, 2008, № 18, с. 3) зумовлена порушенням словотвірної норми: автор витворює присвійно-відносний прикметник за допомогою суфікса **-ськ-**, що дає можливість не лише вказати на авторство, а й схарактеризувати, оцінити саму «комбінацію» завдяки фонетичній близькості новоствореної мовної одиниці до слова «мерзкий» (рос.).

Отже, активне функціонування перифразової номінації в публіцистичному дискурсі зумовлене її прагматичними властивостями (зокрема оцінністю, уведенням імплікатур, залученням пресупозиції реципієнта тощо), які є одними з чинників здійснення впливу на адресата. Порівняно з попередніми періодами, перифразові найменування української публіцистики початку ХХІ ст. мають низку особливостей, зумовлених екстрапінгвальними чинниками.

Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на дослідження функціонування перифразів у заголовках як сильній претекстовій позиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1983. – №6. – С. 13-17.
2. Герман І. С. Запорізька преса 20-40-х рр. ХХ ст.: жанрово-стильові особливості: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. фіол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / І. С. Герман. – К., 2003. – 22 с.
3. Дейк в. Т. Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк. – Б. : БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
4. Єрмоленко С. Я. Публіцистичний стиль / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – С. 539–540.
5. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини 90-х рр. ХІХ століття) / М.А. Жовтобрюх. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 413 с.
6. Мацько Л. І. Стилістика української мови: [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько / [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2003. – С. 270–282.
7. Сербенська О. А. Мова газети в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства / О. А. Сербенська // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 21-26.
8. Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования : учебное пособие [Електронний ресурс] / [отв. ред. д. ф. н., проф. Володина М. Н.]. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – Режим доступу: <http://www.evartist.narod.ru/text12/01.htm>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Д – День, 2010.

ДТ – Дзеркало тижня, 2008-2010.

ЛУ – літературна Україна, 2008.

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей функціонування перифразової номінації в українському публіцистичному дискурсі початку ХХІ століття, зумовлених зміною соціально-політичної ситуації в країні. Проаналізовано причини різної частотності й продуктивності використання перифразових найменувань у публіцистичних текстах різних жанрів.

Ключові слова: публіцистика, публіцистичний дискурс, гетерономінація, перифразова номінація, перифраз.

The article is dedicated to elucidation of peculiarities of the functioning of periphrastic nomination in Ukrainian journalistic discourse in the beginning of the XXI century caused by changes in socio-political situation in the country. The reasons of varying frequency and productivity of periphrastic units in journalistic texts of various genres are analyzed.

Keywords: journalism, journalistic discourse, heteronomination, periphrastic nomination, periphrasis.

Любов Пена

(Івано-Франківськ)

УДК 81'282: 821.161.2

ДІАЛЕКТИЗМИ В ПОЕЗІЇ МАРІЇ МАТІОС

*Кожна літературна мова доти живе і здібна до життя,
доки має можливість, з одного боку, всісати в себе
всі культурні елементи сучасності, ...*

*а з другого боку, доки має тенденцію
збагачуватися чимраз новими елементами
з питомо народного життя
і з відмін та діалектів народного говору.*

Іван Франко.

Органічно взаємодоповнюючись, народні говори і літературна мова як дві форми функціонування національної мови не роз'єднані між собою, а, як зазначає І.Г. Матвіяс, діють як єдиний засіб вираження духовного життя народу. Літературна мова живиться соками народних говорів, народні говори завдяки літературній мові набувають більшої суспільної значимості [4, с. 161]. З особливою виразністю риси народних говорів вияскравлюються в мові художньої літератури, оскільки творчість не поодиноких представників українського красного письменства більшою чи меншою мірою позначена колоритом рідного для них говору. А це означає, що «мова художньої літератури не конгруентна літературній мові, ... в ній можуть використовуватися позалітературні мовні засоби художнього зображення. Вивчення мови белетристики у її зв'язках із місцевими говорами має не тільки самодостатню цінність, воно важливе також для з'ясування співвідношення і взаємодії літературно-нормативного і територіально-діалектного» [2, с. 347]. Майстри пера є своєрідними провідниками багатства діалектичного репертуару до загальнонародної скарбниці української літературної мови, особливо на лексико-семантичному рівні. Тому художні тексти різних авторів з погляду використання в них гуцульських діалектизмів уже були в центрі уваги багатьох дослідників. **Предметом аналізу**

у пропонованій статті стали діалектні риси в збірці віршів сучасного поета, прозаїка, публіциста Марії Матіос «Жіночий аркан у саду нетерпіння». Про “викшталтованість” її стилю, про “розкошування (читача. – Л.П.) в буковинських лексичних потоках-розділах” [7, с. 8] уже вказувалося в літературі. У тому, що її тексти дихають свіжістю, захоплюють нас новизною й небуденністю, що хочеться до них повернутися ще і ще раз, неабияку роль відіграють, на нашу думку, численні діалектизми, які щедро розсинала авторка сторінками названої збірки. М. Матіос є уродженкою с. Розтоки на Буковині, «гуцулкою до мозку кісток» [6, с. 255; 3, с. 173], і це виразно позначилося на мовній палітрі її поезії. Діалектизми є для мисткині частиною її мовної свідомості, а тому їй важливим засобом художнього відтворення місцевого колориту. Читаючи рядки її віршів, відчуваємо глибоку, міцну закоріненість авторки в багатоші, живу народномовну стихію і, що, на наш погляд, дуже цінно, намагання прилучити до неї читача, спонукати нас зануритися у свіжість, якою дихають невичерпні діалектні джерела, відчути їх красу й неповторність. Здається, пером поетеси керує нестримне бажання зробити вузьковіркове надбанням ширшого загалу.

Серед морфологічних діалектних рис, які притаманні мові аналізованих поетичних творів, відзначимо такі: 1) залишки форм двоїни (*дві булаві*); 2) збереження історичного закінчення іменників родового відмінка однини (*смерти*); 3) усічення форми прийменника *до* у сполученні з іменниками та займенниками (*д горі, д тобі, д собі*); 4) препозитивне розміщення ся щодо дієслів (*ся напила*); 5) використання підсилюальної частки *май* для творення вищого ступеня порівняння прикметників та прислівників (...*бесаги радості важкі*. / ...*бесаги болю ще май важчі* [5, с. 111]). Деякі з названих говіркових особливостей вживаються частіше (напр., 3, 5), інші є менш частотними (напр., 1, 4) або ж використовуються непослідовно (напр., 2). У творах М. Матіос виявлені і словотвірні діалектні риси, зокрема досить часто для деривації похідних прикметників від ад'ективних твірних основ на позначення сильного вияву ознаки авторка послуговується словотворчими суфіксами *-іськ-, -юськ-*, які не зафіксовані серед формантів літературної мови з цим значенням (мокріський, молодюський, тонюський, чистюський): ... *це мокрій-мокріський ліс / до вогнища мокрого горнеться* [5, с.41]; *Бо ти не молода – а молодюська!* [5, с.119]; *I чистюська колись, / А тепер – як остання блудниця -- / поплететься душа / Ні за ким й ні до кого крізь ніч* [5, с.28]. Серед фонетичних особливостей гуцульських говірок у поезіях, що ввійшли до збірки, представлена тільки заміна в деяких словах звука *л* звуком *в* (*смертьвний, сопівка*), а також використання голосного *о* замість *і* (*война*).

Однак, як засвідчує наш аналіз, найповніше у творах М.Матіос репрезентовані лексико-семантичні діалектизми різної частиномовної належності. Вони є неоціненим засобом відтворення колориту карпатського краю і представляють різні за значенням пласти лексики. Найширше у її поезіях маніфестовані іменники. Уже в самій назві збірки вжитий діалектизм аркан “гуцульський чоловічий танець”, а це налаштовує й на наступні зустрічі з, можливо, для більшості читачів екзотичними лексемами.

Широко представлені в поезіях назви музичних інструментів: *флюра* “довга сопілка без денця”, *трембіта* “духовий музичний інструмент – дерев’яна труба (до 3-х м довжини), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою”, *дримба* “щипковий музичний інструмент”. Напр.: *Флюра а чи ліра / Колись про нас розплачеться, чудна* [5, с. 49]; *Натискують пальці й сьогодні, / немов на курок – на дримбу* [5, с. 194]. В аналізованих текстах зустрічаємо похідні від них назви осіб: *дримбач, трембітак*. Напр.: *Aх, ні межі, / ні стриму, / спину – / Лиши сиві косми дримбачів* [5, с. 22]. Групу особових назв доповнюють такі лексеми: *жона* “дружина, жінка”, *лайдак* “зневажл. ледар”, *любас, любчик* “коханець”, *любаска* “коханка”, *газда* “господар”, особливі форми звертань *бідашка* “бідаха, біднятко, пестл. про хлопця: милий, коханий”, *душико*. Напр.: *Тобі я, мій соколе, рада, / Бо ти мені кажеш: /– Жона. / І цьому – ніхто не завадить* [5, с.77]; *Я за нами. душко, учораши міц, / як за вісімнадцятма, баную* [5, с.178].

Кількісно великою групою лексичних діалектизмів-субстантивів у віршах М. Матіос є слова на позначення географічних об'єктів: *гать* “гребля”, *кичера* “гора; стрімка гора, поросла лісом (крім вершини)”, *мочар* “трясовина заболочена місцевість”, *нетрудне* “невідоме місце”. *пляй* “стежка в горах”, *полонина* “високогірне пасовище”. Напр.: *Яка ж я молода! / Як ці блискучі роси на пляях, / Що листя обціловують тоненьке* [5, с.119]; *I олень трубив на мочари* [5, с.159].

Зустрічаємо діалектизми серед назв страв: *бринза* “спеціально приготовлений для зберігання посолений сир”, *кулеша* “густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді”, *вар* “узвар”, *гусянка* “спеціально закващене кип’ячене молоко”. Напр.: ...*це сіно, як свіжса кулеша / парує, / бо дощ перейшов* [5, с.40]; *При сміlostі і флязі вару / Подалі від людей жену / Надій обстрижені отари* [5, с.204]; ...*свіжий туман. / Свіжий, мов гусянка, / білий* [5, с.234].

Багатством і різноманітністю відзначаються назви одягу та прикрас: *кептар* “хутряна безрукавка”, *запаска* “жіночий поясний одяг з двох полотниць”, *волічка* “труба нитка для ткання”, *гердан* “жіноча прикраса для шкії”, *пацирки* “намистини”. Напр.: *Зацвітаю сама, як волічка. На сорочках* [5, с.150]; *Котиться в річку / білий туманий гердан* [5, с.234].

Часто говіркові слова авторка використовує для називання звірів та птахів: *білиця* “білка”, *гадина* “гадюка”, *лань*, *ланя* “олениця”, *каня* “шуліка”, *половик* “яструб”, *бузьки* “лелеки”. Напр.: *Ти перелітуєш, як лань, – / Між трав, під небом, серед лісу* [5, 8]; *Я впіймана, як ланя, – у загін. / Обставлена із чотирьох сторін* [5, 86]; *Час, коли стогнуть вітри і кані* [5, 50].

У поезії М.Матіос нерідко діалектними словами передаються назви почуттів людини: *люба* “кохання, любов”, *туск* “туга, сум”, *банування* “сумування”. Напр.: *I гілля рук огорне туск* [5, с.149]; *Що тобі ці слова невішивовні? / А мені – банування до смерті* [5, с.182]; *Її серце з люби посивіє / Сизим голубом на зорі* [5, с. 202].

Своєрідну групу утворюють назви рослин: *афіни* “чорниці”, *галубінка* “бот. сироїжка (гриб)”, *жереп* “бот. гірська карликова сосна”, *матритан* “дурман, отруйний корінь”, *джинджори* “бот. тирлич”, *ружса*, *рожа* “тряяница”. Напр.: *I слова, / Як на гребінку афіни, / наниже* [5, с.38]; *Змарніють дики рожі уст* [5, с.149]; *O, дайте хтось матритану, / Щоб раз – навік усе забути* [5, с.204].

Досить численними є слова на позначення домашнього та господарського начиння: *бесаги* “дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече або через спину коня”, *бербениці* “дерев’яна посудина подовгастої форми із двома днами для зберігання сільськогосподарських продуктів, переважно молока і бринзи; діжечка”, *бутлик* “скляна частина гасової лампи, в яку наливають гас”, *гребінка* “пристрій для збирання чорниць”, *тринджоли* “сані”, *коверець* “килим”, *фіра* “підвода”. Напр.: ...*на коверцах листу, / коверцах. / прикрий від болю / серце* [5, с.111]; *Мов лечу на матових тринджолах / В преісподню* [5, с.276].

Цікавими є діалектні назви явищ природи: *верем’я* “погода”, *раптівка* “раптовий короткочасний дощ, злива”, *студінь* “холоднеча, холод”, *туча* 1) бурхлива злива з вітром і громом; 2) темна грозова хмара; 3) град”. Напр.: *Я потрошки відходжу: / Як сад після тучі* [5, с.96]; *Шумить у скалі раптівка / I грім дуже близько б’є* [5, с.222].

М. Матіос активно використовує специфічні місцеві назви будівель різного призначення: *тражда* “замкнутий по периметру комплекс дерев’яних житлових споруд; гуцульський архітектурний стиль”, *колиба* “житло лісорубів, пастухів”, *оборіг* “повітка на чотирьох стовпах для сіна, збіжжя, соломи”, *струнка* “кошара, загінка”: *Золу – як сіль – пересипаєши / На місці спалених колиб* [5, с.65]; *Ти був запашний, мов сіно / У кичері в оборозі* [5, с. 115].

Низкою діалектизмів представлена назви, пов’язані з сільською виробничою діяльністю: *трина* “січене сіно”, *міцка* “перша вовна”, *дараба* “пліт, збитий з кругляків, який сплавляють по ріці”, а також назви зброї: *гвер* “гвинтівка”, *кріс* “рушниця”. Напр.: *I впала – наче сіль з очей, / З моїх надій остання міцка* [5, с.205]; *У верем’я чи у годину / Я хочу тут вродить дитину; / Запеленати в теплу трину – / Й заснути в тебе на плечі* [5, с.23]; *Ці руки хрестились до гвера, / Коли був іконою гвер* [5, с.194].

У житті гуцулів тісно переплетені два простори – реальний та ірреальний, що на мовному рівні виявляється у функціонуванні багатьох лексем на позначення надприродних сил та людей, які можуть, за народними віруваннями, керувати цими силами. В аналізованих поезіях часто натрапляємо на такі слова: *арідник* “найстарший чорт”, *бісіця* “1) міф. уявна надприродна істота, лісова жінка, яка могла заманювати пастухів до лісу, ввижаючись їм у вигляді жінки чи дівчини; 2) перен., лайл. сварлива жінка”, *чугайстриця* “жін. до чугайстер: неліхий лісовий дух”, *мольфарка* “чарівниця”, *примівник* “людина, яка лікує різними традиційними, немедичними засобами”. Напр.: *I ти перейдеш огненну ріку / задля обіймів цеї чугайстриці, / Мольфарки, / Злодійки, / Бісіці із бісіць, / Змій, / Голубки – / Жінки золотої* [5, с.145]; *Роби зі мною, рідний, / щось роби – / Мій гаспіде із голої юрби, Аріднику із ликом Миколая* [5, с.257]; *Украдімо для себе тиждень літа, / I не треба нам примівника* [5, с.220].

М. Матіос вводить у свої тексти і деякі говірково марковані антропоніми: *Дзвінка, Дзвінчук, Довбуш, Нічай* “ворожбит із Верховини”. Напр.: *Вбираю кептар і запаску, / Шнурочком підводожу брови: / Іду шукати на себе напасті, / Наче невірниця Дзвінчукова* [5, 230]; *Господи, прости, / Що сміюся голосно і дзвінко, / I що не Олекса Довбуш ти, / I що я сучасна жінка Дзвінка* [5, с.294].

Часоплин у гуцулів тісно пов’язаний зі святами (*празниками*) християнського календаря. І це яскраво засвідчено в поезії М.Матіос. Дуже часто в її творах зустрічаємо такі: *Варвари, Сави, Миколая, Стрітення, Паска, Великден, Петра і Павла, дві Богородиці, Покрова, Димитрія, Михайлa, Василія, Юрія, Георгія, Іллі тощо*. Напр.: *Вчора – Паска, / A завтра – Юрія, / A сьогодні – Стрітення нас* [5, с. 108]; *Під Покрову чи до Іvana / Візьмутъ музику: трембітачів* [5, с. 198] та ін.

Порівняно невелику групу в аналізованій збірці складають прикметникові діалектизми: зимний “холодний”, празничний “святковий”, файній “гарний”, фіглярський “жартіливий, пустотливий”, цвітастий “кольоровий”. Напр.: *I злива молода нам перемісить / Велику смуту зимної душі* [5, с. 109]; *Я вберусь в спідниці цвітасті, / Коси чорні – як вороня* [5, с. 264]; *I поки ви десь – тут буй-тури ревуть / На ваші забави фіглярські* [5, с. 12].

Органічною складовою творів М.Матіос є гуцулізми-діеслова, серед яких зустрічаємо: *банувати* “тужити, сумувати, жалкувати за кимсь”, *вівкати* “кричати”, *забагнути* “забажати, захотіти”, *змаціцькатись* “зробитися малим”, *мольфарити* “ворожити, займатися знахарством”, *напудити* “налякати”, *нипати* “шукати”, *пантрувати* “стерегти”, *публічти* “знеславлювати, зводити наклеп”, *файкувати* “курити”, *фівкати* “свистіти”. Напр.: *Але, душко, так, як я баную, – / Лиш за мамою за рідною банують* [5, с. 178]; *I нас тут також хтось пантрує, / Як дідо худобу із пском* [5, с. 270]; *A чи йому також забаглось неба?* [5, с. 74].

Серед прислівників-діалектизмів виявлено лексеми на позначення внутрішнього стану людини, поодинокі прислівники способу дії, часу, місця: *банно* “сумно, тужно, жаль, шкода”, *бійно* “страшно, боязко, небезпечно”, *пудно* “страшно”, *видко* “видно”, *нагло* “раптово”, *нарік* “наступного року”, *отутки* “тут”. Напр.: *З кульбабки нагло вродиться розлука* [5, с. 47]; *Oй, правдива та правдоњка, якої не видко* [5, с. 269]; *A я утерта. / I мені не бійно* [5, с. 143].

Засвідчені і службові говіркові слова, зокрема сполучник *заки* “поки”, частка *бігме* “част. вживается для підтвердження чогось, заповнення в чомуусь; їй богу, чесне слово”, своєрідні вигуки *ой, сіда-ріда, сіда-дана*.

Характерним для поетичного письма М.Матіос є часте використання з метою порівняння замість сполучника *як* сполучника *що*. Напр.: *Як жбан, би тріснуло ждання, / I стрілило б, що сік з чорниці* [5, с.65]; *Плеса очей – що ніч: / Холодно, та не бійно* [5, с.79]; *O, ця печаль ввійшла у кров – що в моду* [5, 160]; *Ми – що дві придорожні лані / Під прицілом гучних коліс* [5, с.162]; *Стебельця трав – граційні, що вакханки, – / Милуються із вітром при зорі* [5, с.235]; *A ти десь за тихим Дунаєм / I за дунайми розлук, / За небом, за морем холодним, / За синім, за чорним, що круж* [5, с.249]; *Сльоза – що ніж – розітне груди, / I десь під горлом зашкребе* [5, с.267]; *У цій душі тепло. / I солодко, що в мами* [5, с.287] та ін.

Нерідко М. Матіос вдається до художнього прийому ампліфікації – використання у порівняно невеликому віршовому тексті одразу багатьох гуцулізмів (як морфологічних, так і лексичних), які пронизують цей текстовий простір, надаючи йому неповторного місцевого забарвлення, переносячи читача в рідноговіркову стихію авторки. Наведемо деякі фрагменти: *Нас боронять гуцульські гражди – / Ні жовнірів, ані межі. / Тут ми вольні – бо ми тут газди / І самі собі сторожі* [5, с. 20]; ...*Вже вечір туманом файкує, / і просяється в космос сіна. / І дід, що худобу панtrує, / Солодкого цідить вина / І бринзи виносить з колиби* [5, с. 26]; *Із пеіснующих колиб / Зів'яла ватерка горіла. / ...І я зів'яла б, наколи б / Тебе спросоння тут уздрила* [5, с. 65]; *Ця розлуга – що об серце ращілем. / Ні один і вітер не задусє. / Я за нами, душко, учорашиими, / Як за вісімнадцятьма, баную* [5, с. 178]; *На цім горбі передихну. / Під цим корчем гаддя напудить. / З полонини в полонину... / Отутки нас застане студінь* [5, с. 204].

Використовуються в названій збірці цілі сім' діалектних слів – твірне та кілька похідних: *афіни, афинник, афинниковий; дримба, дримбач; фляра, флярка; мольфи, мольфар, мольфарка, мольфарство, намольфарити* та ін.

Багато з названих діалектних слів зустрічаємо неодноразово. До найбільш уживаних належать: *аркан, афіни, колиба, плай, полонина, фляра* тощо. Як бачимо, більшість із них пов'язані з реаліями життя гуцулів, тобто це ті діалектні слова, які в літературній мові не мають загальнонародного відповідника (етнографізми).

Нерідко М. Матіос намагається здійснювати своєрідне “олітературнення” деяких діалектизмів. Це стосується їх звукового оформлення, зокрема нівелювання притаманного для гуцульських говірок вживання голосного *i* замість *a* після м'яких приголосних (*гуслінка* – *гусянка*), відсутність характерного ствердіння приголосних у кінці слів (*көверең* – *көверең*). Таке наближення гуцулізмів у плані вираження до загальновживаних лексем скорочує шлях до входження їх у скарбницю літературної мови.

Значення багатьох гуцульських діалектизмів М. Матіос часто пояснює у підрядкових примітках, що полегшує тим, для якого її рідна говірка є незрозумілою, сприйняття змісту. У цьому виявляється прагнення авторки, з одного боку, ввести якнайбільше говірково маркованих лексем у своїй поезії, а з іншого, не відштовхнути читача від своїх текстів. Очевидно, що у збірці подаються тільки ті значення багатозначного слова, які використані у віршах. Напр., слово *острива* характеризується двома значеннями: “1) кусок сукувагого дерева (переважно ялинини), на якому сушать сіно, снопи; 2) копичка сіна, укладена на остриві” [1, с.141]. У сегменті *ж ...І гострий, мов гуцульська острива, / Перединфарктний біль тебе проніжє ...* [5, с.38] поетка вжила його у першому значенні і відповідно розтлумачила як “затесаний до верху стовбур дерева, на який складають стоги сіна”. Однак хочемо зауважити, що в деяких випадках авторське визначення діалектизмів не зовсім збігається зі значеннями, зафіксованими у словнику. Порівняймо: значення слова *струнка* М. Матіос подає як “кошара, загінка” [5, с.21]; а в словнику відзначено, що *струнка* – це “вузький прохід у кошарі, через який пропускають (по одній) вівці для дойння” [1, с. 178]. Назви відображені у семантиці вказаного говіркового слова об'єктів перебувають у відношеннях ціле – частина. Оскільки мовціві знайоме ще й таке значення, то це варто врахувати лексикографам при укладанні доповненого словника гуцульських говірок. Іноді пояснення значень гуцулізмів знаходимо безпосередньо у текстовому просторі поезій, оскільки авторка доречно вводить у нього відповідні загальномовні синоніми. Напр.: ...*то трохи страшно / (по-гуцульськи – “пудно”): / Жаги чи смерти незбагнений свист...* / *І трохи жаль / (а по-гуцульськи – “банно”). Що є, як є* [5, с.33]; *В чоренній темені ночей / Я помаліла – я змаціцькалась* [5, с.204]; *Тулюся чолом до одвірка / І думаю, хто я є? / Скрадлива білиця-білка, / Що в латці горіх несе? / Чи просто щаслива жінка?* [5, с.222].

Отже, у системі словесно-зображеніх засобів поетичних творів М. Матіос неабияку роль відіграють діалектизми, які є потужними джерелами, що живлять повноводну ріку літературної мови. Крім порівняно небагатьох вкраплень діалектних рис фонетичного, словотвірного та морфологічного рівнів, у її віршах найбільшою мірою використані лексичні

діалектизми різної частиномовної належності, що репрезентують численні семантичні групи. Поетичні полотна М. Матіос засвідчують багатство й різноманітність лексичної скарбниці рідного для неї говору, з якої вона видобуває словесні перлини й намагається долучити до цього нев'янучого запашного багатобарв'я своїх читачів та запрошує скуштувати, за висловом самої ж авторки, «чару гуцульської мови».

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відл. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
2. Грещук В.В. Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв'язків // В.В. Грещук. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / [упор. Р. Бачкур]. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 520 с.
3. Марія Матіос // М. Матіос. Майже ніколи не навпаки. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 176 с.
4. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори / І.Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с.
5. Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння / М. Матіос. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 308 с.
6. Про автора // М. Матіос. Нація. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 256 с.
7. Римарук І. Трояка Ружа, або Солодка Даруся / І. Римарчук // М. Матіос. Солодка Даруся. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2005. – 176 с.

У статті проаналізовано вживання діалектизмів різних мовних рівнів у поетичній збірці М.Матіос “Жіночий аркан у саду нетерпіння”. Особливу увагу звернено на характеристику семантичних груп лексичних діалектизмів у названій книзі.

Ключові слова: діалектизм, гуцулізми, поезія, М.Матіос.

In this article it is analyzed using of the hutsulism of different linguistic levels in the collection of the poetical works of M. Matios “Woman’s arkan (dance masculine of hutsuls) in the garden of impatience”. Special attention is turned on the characteristic of the semantic groups of the lexical dialectisms in the mentioned book.

Key words: dialectism, hutsulism, poetry, M. Matios.

Тамара Ямчинська
(Вінниця)

УДК 811.111 + 81'42

ФУНКЦІЇ ЗАГОЛОВКА В СМISЛОВІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТІВ ПОВІДМЛЕНЬ АНГЛОМОВНОГО ЖУРНАЛУ «NEWSWEEK»

Дослідження заголовка крізь призму його функцій у смисловій організації повідомлення передбачає виявлення та опис його зв’язків з основним текстом [5, с. 296]. У процесі аналізу фактичного матеріалу було встановлено такі типи логіко-семантичних відношень між заголовком мікротексту та власне текстом повідомлення: *еквівалентності, включення та перехрещення*.

Відношення *еквівалентності* встановлюються між заголовком і текстом, коли зміст заголовка в цілому збігається зі змістом тексту за наявності максимальної кількості опорних елементів ХТО, ЩО, ДЕ, КОЛИ у заголовку. Наприклад:

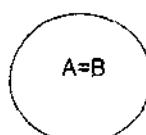
New Links in the bin Laden Money Chain

When the Bush administration announced its campaign to cut off terrorist funding, investigators quickly turned their attention to a network of Islamic financial companies called Al Taqwa (“Fear of God”) based in Switzerland and the Bahamas. After first clearing Al Taqwa in early October, Swiss

prosecutors last week announced that new information had been received about possible "links between Al Taqwa and the bin Laden network" (November 12, 2001).

У наведеному вище прикладі заголовок дає зрозуміти, про що йтиметься в тексті. *New links* вказує на нову інформацію (*new information had been received*). Ім'я *bin Laden* вказує на відомого терориста. *Money chain* означає джерела фінансування терористичних організацій (*network of Islamic financial companies called Al Taqwa*). Крім того, останнє речення тексту, в якому узагальнюється зміст повідомлення, збігається за змістом із заголовком.

Відношення між змістом заголовка *A* та текстом повідомлення *B* можна записати формулою *A=B* і графічно зобразити таким чином:

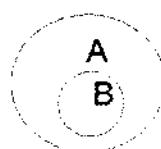
Відношення *включення*, які встановлюються між заголовком і самим текстом, можуть мати подвійний характер: звуження (родо-видові) або розширення (видо-родові). Під час звуження заголовок функціонує як гіперонім, тобто подія спочатку описується у більш загальній формі, а у тексті - у більш конкретній, із зазначенням додаткових деталей. Наприклад:

Mecca Tragedy

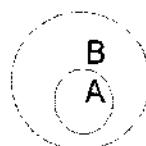
More than 100 Muslims died near Mecca last week during a rush to join in a religious ceremony of hurling stones at pillars representing the temptations of Satan (April 20, 2008).

У наведеному прикладі, заголовок повідомляє читача про трагедію, яка сталася у Меці. Сам текст повідомлення наводить деталі події. Таким чином, заголовок як гіперонім кваліфікує подію, дає їй загальну оцінку, а текст безпосередньо описує її.

Відношення між семантичним змістом заголовка *A* та текстом *B* у наведеному прикладі можна записати формулою *B=A* й графічно зобразити у такому вигляді:

За гіпонімічних відношень зв'язок між заголовком і текстом повідомлення виявляє супідрядність ознак: ознаки роду включаються до ознак виду. Під час розширення у заголовку викладається певний факт, а розширення його змісту відбувається у тексті. У повідомленні під заголовком *I Do's and Don'ts* (February 12, 2009) робиться спроба з'ясувати, чи існує залежність можливої зради дружині від професійної зайнятості чоловіка. Заголовок містить варіанти відповідей стосовно питання, що розглядається в статті (*Who would cheat on their husbands?*). У тексті відбувається розширення та пояснення інформації, яка міститься в заголовку, через співвідношення опорних елементів його змісту (*how to cement a marriage ;those married to masons were the least likely to stray: 95 percent said they would not cheat on their husbands; "polished muscles make happy wives"*). Таким чином, у наведеному прикладі заголовок і текст співвідносяться як гіпонім та гіперонім. Відношення між змістом заголовка *A* та текстом *B* можна записати формулою *A-B* і дати таке графічне зображення:

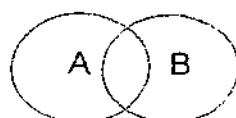

Іншим різновидом логіко-семантичних відношень включення між заголовком та текстом повідомлення є партонімічні відношення, що відображають співвідношення цілого та його частин.

Відношення *перехрещення* встановлюються між подіями або класами подій, які лише частково перетинаються. Під час перехрещення між заголовком і текстом повідомлення встановлюється каузальні й асоціативні відношення. Каузальні відношення є найбільш типовими та представлені таким комплексом: *причина-наслідок, умова-наслідок, поступка-наслідок, мета-наслідок*.

У статті під заголовком *Electronic Overload?* (October 29, 2006) повідомляється про катастрофу літака швейцарських авіаліній. Заголовок у питальній формі висуває можливу причину, яка призвела до трагедії. У тексті наводяться наслідки аварії, а також відбувається конкретизація та деталізація теми повідомлення (*a new computer-entertainment system sparked the mysterious fire that caused pilots to lose control of plane. Flight 111 crashed into the Atlantic Ocean off the Nova Scotia coast Sept. 2, killing all 229 people aboard*). Отже, між заголовком та самим текстом повідомлення встановлюються *причинно-наслідкові* відношення.

Зазначений тип відношень між заголовком *A* та текстом *B* можна записати формулою *A ∩ B* та графічно зобразити таким чином:

Крім причинно-наслідкових відношень між заголовком та текстом існують також *результативні* відношення. За цих відношень заголовок розкриває тему, повідомляючи про результат певних подій. Сам текст конкретно та детально описує, що і яким чином призвело до такого наслідку. Наприклад, заголовок *Lost in Translation* (March 23, 2010) вказує на проблему, зміст якої розкривається в тексті (*NASA and its multinational project partners had trouble coming up with an inspired name for the International Space Station*). Текст також пояснює причини виникнення цієї проблеми (*With 16 countries now investing in the project including the United States, Russia and Japan, naming may become a linguistic – and diplomatic – dilemma*).

Між заголовком і текстом повідомлення встановлюються також відношення *умови та наслідку*. Відношення смыслої співвіднесеності типу “антecedent – консеквент” зв’язують умову, яка міститься в заголовку, з текстом повідомлення, який виражає можливі наслідки цієї умови. Наприклад:

If He Can Make It There...

When Rudy Giuliani starts his Senate run earnest, we’re sure to hear much crowing over his Manhattan miracle. Has the mayor earned the right to boas? The buzz on the Big Apple, from Brooklyn to the Bronx (August 2, 2009).

Логічною природою відношень *поступки та наслідку* є відношення протиставлення, що також об’єднує певну послідовність речень. Так, заголовок *Against All Odds* (April 21, 2007) виражає недостатню підставу, всупереч якій відбувається те, про що йдеться в повідомленні. У тексті відбувається конкретизація змісту заголовка, тобто вказується на попередній прогноз стосовно того, коли президент Клінтон залишив свій офіс (*At the start of his second term, odds were between 41 and 44 months*). Однак текст розвиває повідомлення й уточнює, що, незважаючи на попередні прогнози, цей термін скоротився (*Since then, predictions of his tenure have been shooting downward. This week, they hovered around six months*).

Відношення *мети та наслідку*, що встановлюються між заголовком та текстом, сприяють розвитку повідомлення. Так, заголовок *A Purpose for Possums* (July 27, 2009) вказує на мету використання опосумів, оскільки семантика лексеми *purpose* безпосередньо передає намір. Текст розкриває мету використання опосумів (*Kapua, fabric woven from opossum fur*) та вказує на можливі наслідки (*The lightweight fabric debuts in U.S. store next month... It's coming to Japan this fall. If Kapua takes off, New Zealand may soon be out from under*).

Під час перехрещення між заголовком та текстом повідомлення можуть також встановлюватися *асоціативні* відношення. Сутність зазначених відношень полягає в тому, що *уявлення* про певні предмети або явища викликають у свідомості людини *уявлення* про інші предмети та явища, подібні до перших зовнішньо або за якоюсь суттєвою ознакою. Наприклад,

іменник *Water* у заголовку (*Water, Water Everywhere* (January 7, 2009) вступає в асоціативні відношення з іменником *flood* у самому тексті повідомлення. Кореляти *water* і *flood* однозначно вказують на тему повідомлення - повінь у Бангладеш. Зазначені кореляти “пронизують” смислову структуру тексту, сприяючи розвитку його теми. Повтор лексеми *water* інтенсифікує зміст заголовка, а прислівник *everywhere* підсилює оцінку подій, про які йдеться.

Отже, кожний тип відношень, що встановлюється між заголовком і текстом, має свої специфічні особливості, які виявляються у смисловій організації повідомлення, сприяючи розвитку його теми, та забезпечують логічний зв’язок заголовка з текстом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайнрих Г. Заглавие текста / Г. Вайнрих // Учен. зап. МГПІИЯ. – 1982. – Вып. 189. – С. 174-187.
2. Евса Т.А. Заглавие как первый знак системы целого текста / Т.А. Евса // Системные характеристики лингвистических единиц различных уровней. – Куйбышев, 1985. – С. 95-101.
3. Коваленко А.М. Семантико-функциональни особливості заголовка журнального мікротексту-повідомлення / А.М. Коваленко // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія. – 2000. – Т. 3, № 2. – С. 178-186.
4. Коваленко А.М. Поліфункціональний характер заголовка журнального мікротексту-повідомлення // Філологічні науки: Зб. наук. праць / А.М. Коваленко – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка. – 2003. – С. 168-175.
5. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – Л. : Просвещение, 1979. – 326 с.

Статтю присвячено дослідженню структурних і семантических особливостей заголовка англомовного журнального мікротексту-повідомлення. Проаналізовано структурні моделі, що використовуються в заголовках журнального мікротексту-повідомлення. Розкрито роль заголовка в смисловій організації всього мікротексту, наведено класифікацію семантических типів заголовків і встановлено логіко-семантичні відношення між заголовком і текстом повідомлення.

Ключові слова: заголовок журнального мікротексту-повідомлення, структурні моделі, семантическі типи заголовків, логіко-семантичні відношення, прагматична спрямованість, транспортування, іронічний мовленнєвий акт, англійська мова.

The article focuses on structural, semantic and pragmatic peculiarities of *Newsweek* informative microtext headlines. The study analyzes the structural models used in informative microtext headlines. The role of headlines in text semantic organization is revealed. Logical and semantic relations between the headline and the text are established.

Key words: informative microtext headline, structural models, semantic types of headlines, logical and semantic relations, pragmatic directionality, transposition, ironic speech act, the English language.

V. ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ

Наталя Іваницька
(Вінниця)

УДК 81'44:81'367:81'371

КОРЕЛЯТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ ДІЕСЛІВНИХ СИСТЕМ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРЕДИКАТИВНОЇ МОДЕЛІ

Останнім часом у мовознавстві виразною є тенденція до компаративного вивчення одиниць усіх рівнів мової системи щодо виявлення подібного та відмінного в механізмі взаємодії їхніх категорійних властивостей. Ця тенденція є виправданою і своєчасною через накопичення теоретично виважених та апробованих дослідницькою практикою знань у галузі конкретних мов, які як металінгвістичні реальності закономірно постають підґрунтам для проведення зіставних аналізів.

Одним із перспективних об'єктів міжмовного зіставлення вважають діеслівні системи, різноаспектна інтерпретація яких спирається на теоретичне осмислення діеслова як універсального мовного феномену, своєрідного як щодо лексичної і граматичної семантики, так і щодо синтаксичної конструктивності. При цьому показовим є те, що значна наукова зацікавленість «однією з найбільш складних та місткіх граматичних категорій» [3, с. 337], яка відбита надзвичайно обсяговою лінгвослаївстичною та лінгвогерманістичною «діеслівною бібліографією» (Ю.Д. Адресян, Ф.С. Бацевич, М.М. Болдирев, Л.М. Васильєв, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, Г. О. Золотова, М.І. Калько, О.І. Леута, Т.Є. Масицька, І.І. Мещанинов, Н. Г. Міліх, О.М. Пешковський, О.О. Погребня, Г.Г. Почепцов, В.С. Перебийніс, В.М. Русанівський, Г.Г. Сильницький, С.О. Соколова, В. Aarts, D. Allerton, M. Baker, D. Bolinger, D. Crystal, Ch. Fillmore, K. Fischer, R. Hartmann, M. Haspelmath, P. Helle, Ch. Hockett, R. Jackendoff, R. Jandor, J. Kay G. Leech, E. Lehrer, B. Levin, A. McMillon, F. Meyer, F. Plank, G. Ramchand, S. Soames, E. Viberg та ін.), не применшує актуальності діеслівних досліджень, особливо коли до аналізу залучають кілька мов. Немає сумніву в тому, що такі міжмовні праці дадуть змогу бодай наблизитися до розуміння універсальності діеслівної природи, як і злагнути її унікальність у конкретному мовному просторі, та в той чи інший спосіб транспонувати ці знання для пояснення спільнотого й особливо специфічного в мовній дискретизації світу загалом та його одіеслівлюванні зокрема.

Пропоноване дослідження виконано в зіставному (контрастивному) аспекті, який небезпідставно претендує на самостійність, окремішність у сучасній лінгвістичній компаративістиці як мультилінгвальній дисципліні, утвореній різними напрямками (порівняльно-історичним, типологічним, універсологічним, характерологічним), постаючи «логічно обґрунтованим наслідком еволюції лінгвістичної науки та її методології» [2, с. 5] (Ф.С. Бацевич, І.О. Голубовська, С.П. Денисова, Ю.О. Жлуктенко, Р.П. Зорівчак, В.Д. Каліущенко, І.В. Корунець, М.П. Кочерган, А.Е. Левицький, А.В. Корольова, Т. Кшешовський, В.М. Манакін, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, У.К. Юсупов, Р. Якобсон, В.Р. Ярцева, В. Comrie, W. Croft, O. Duchbienek, C. Goddard, T. Krzeszowski, C. Lehmann, V. Mathesius, W. Nemser, J. Newman, J. Nichols, G. Nickel, R. Di Pietro, L. Talmy, E. Viberg A. Wierzbicka та ін.).

Актуальність пропонованого фрагменту міжмовного дослідження української та англійської діеслівних систем визначають кілька факторів, основними з яких є: 1) дотримання принципу системності міжмовного зіставлення; 2) використання більш пріоритетного, на нашу думку, двостороннього (білатерального) підходу до зіставлення [11, с. 81–85; 13,], що до певної

межі «врівноважує» статус зіставлюваних одиниць; 3) урахування сукупності різнорівневих вимірних критеріїв дедуктивно визначенеї та теоретично обґрунтованої категорії «процесуальність» як основи зіставлення (*tertium comparationis, i.c.*), зокрема лексико-семантичних та граматичних [7].

Мета пропонованого дослідження – установити корелятивні та лакунарні відношення української та англійської дієслівних систем, формалізовані предикативною моделлю дії, яку визначено як один із можливих параметрів зіставлення дієслівної синтагматики.

Об'єкт дослідження – дієслівні системи української та англійської мов.

Предмет дослідження – корелятивні особливості зіставлюваних систем крізь призму предикативної моделі дії як *mіnі-t.c*.

Зауважимо, що теорія «моделювання» в синтаксисі на сьогодні не є новою. Маємо підстави констатувати, що синтаксис кожної із зіставлюваних мов завжди перебував в епіцентрі лінгвістичних пошуків і дістав належне наукове осмислення в межах тих чи інших дослідницьких парадигм, унаслідок чого загалом упорядкована типологія як складного, так і простого речень, виявлено внутрішні зв'язки між основними типами речень та їхніми реалізаціями в мовленні як в лінгвославістиці (Н.Д. Арутюнова, А.П. Грищенко, А.П. Загнітко, Г.О. Золотова, Н.Л. Іваницька, О.І. Леута, Т.П. Ломтєв, М.В. Мірченко, О.М. Пешковський, М.Я. Плющ, О.О. Шахматов, Н.Ю. Шведова, К.Ф. Шульжук, В.С. Юрченко та ін.), так і в лінгвогерманістиці (Л.С. Бархударов, Л.І. Белехова, В.В. Бурлакова, І.П. Іванова, Е.Я. Мороховська, Г.Г. Почепцов, Н.М. Расевська, Н.А. Слюсарева, J. Anderson, C. Baker, C. Berk, E. K. Brown, Ch. Fillmore, Ch. Fries, T. Givyn, M. Halliday, R. Kreyer, J. Miller, P. Matthews та ін.).

Традиційно «модель речення» кваліфікують як мовну одиницю, яка «дає змогу генерувати велику й абсолютно не контролювану ні нашим мозком, ні навіть найскладнішою технікою кількість як конкретних комунікативних побудов, так і нормативних мовленнєвих ланцюгів докомунікативного рівня», – зауважує І.С. Попова [12, с. 304].

Але якщо в моделюванні одиниць конкретної мови аналізують мовленнєві репрезентації тих чи інших одиниць із метою виявлення в них спільніх (відмінних ознак) і на цій основі встановлення моделей, здатних узагальнено «покривати» (відтворювати, охоплювати) одиниці, які залишилися поза аналізом, але мають такі ж властиві ім ознаки (чи відмінності), то в зіставних дослідженнях моделювання має суттєву відмінність.

Ця відмінність полягає насамперед у тому, що для адекватності та об'єктивності висновків про зіставлювані мовні одиниці виникає необхідність користуватися «*моделями моделей*» (авторське визначення). Металінгвістика такого словосполучення не вирізняється особливою складністю: обирають моделі, які можна інтерпретувати як *t.c.*, який у вигляді наукової моделі (тобто своєрідного узагальнення) відбиває типові ознаки відповідних моделей конкретної мови, а отже, формується на основі диференційних ознак моделей зіставлюваних мовних систем.

Предикативна модель традиційно об'єднує непоширені речення з присудками, вираженими особовою формою дієслова, і поширені речення, в синтаксичну структуру яких не входять обов'язкові компоненти, залежні від присудка [10]. Отже, предикативна модель речень дієслівної будови, використана в дослідженні, постає нічим іншим, як абстрактним зразком речення з присудком, вираженим автосемантичним дієсловом [4; 5]. Реченнєві структури, побудовані за такою моделлю, можуть функціонувати в мові як самостійні структури зі всіма властивими реченню ознаками. У них вираження дієслівної процесуальності має замкнений, завершальний характер дії, стану, відношення. Предикативну ознаку в таких реченнях сконцентровано в одному синтаксичному компоненті, присудку, роль якого виконує автосемантичне дієслово: укр. *Ще той папір від часу не зотлів, і пам'ятка лишилась людям здавна, – де за неграмотних французьких королів підписувалась Анна Ярославна* (Д. Павличко); *Зийшло сонце; Настав вечір; Засідання закінчилося; Руки потерпли; Похід спинився* (Л. Костенко); *Печаль осиплеться, як маки. Лиши десь на хуторі собаки ще довоє витимуть*

вночі (Л. Костенко); англ. *Her eyes twitched and burned* (J. Morrison); *Nicolas laughed aloud* (R. Stevenson); *Catherin blushed* (E. Hemingway); *When she awoke, there was a melody in her head* (J. Morrison); *When the food is cooked it becomes less structured so its entropy grows* (V. Marzeniuk); *At a full in the entertainment the man looked at me and smiled* (F. Fitzgerald).

У такий спосіб зіставний аналіз українських та англійських дієслів крізь призму предикативної моделі дії в напому дослідження було проведено на матеріалі автосемантичних дієслів української мови та їхніх англійських відповідників. Для зіставлення відбиралися переважно діеслова в їхніх первинних значеннях із нульовими експлікаторами із авторитетних словникарських джерел, зокрема таких, як Словник української мови, в 11 т. (К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1-11), Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (Oxford University Press, 2000), Longman Dictionary of Contemporary English (Електронний ресурс) та ін., а також із авторської картотеки реченевих конструкцій.

У дієслівній системі сучасної української мови виявлено приблизно 1/3 усіх дієслівних лексем, здатних моделювати речення $P + P_s$. Деяко меншим виявився склад автосемантичних дієслів у дієслівній системі англійської мови. Принарадно зазначаємо, що словникові фіксації автосемантичних дієслів у словниках англійської мови нерідко орієнтують на залучення до складу автосемантичних також дієслівні лексеми автосемантизованої природи, навіть у тих випадках, коли структурні можливості речення дають змогу визначати діеслово як синсемантичне: *I don't live here. I'm only staying – am staying (where?) – here; Earn before you spend – spend (what?) – smith.; I asked him to come, but he refused – refused (to do what?) – refused to come etc.*

Семантична відмінність автосемантичних дієслів уможливила розгляд їхніх корелятивних особливостей у зіставлюваних мовах крізь призму таких основних типових моделей, як предикативної моделі дії та предикативної моделі стану. У пропонованій розвідці представлено зіставний аналіз першої з цих моделей – предикативної моделі дії.

Предикативна модель дії умовно охоплює різномірні в плані семантичних інтерпретацій реченеві структури, в яких семантико-сintаксичні можливості регламентує структуризація автосемантичних дієслів. Виступаючи конструктивними одиницями щодо обмеженої рамки валентної перспективи, такі діеслова забезпечують реалізацію семантики безвідносно до факультативних поширювачів. На спеціалізацію типів дієслів у реченнях предикативної моделі впливають категорійні вияви номінацій предметних денотатів у підметовій позиції речення, як, подекуди, й окремі, індивідуальні назви предметних денотатів.

Спостережено, що в обох мовах предикативні моделі дії речень дієслівного типу утворюють автосемантичні діеслова, що найчастіше репрезентують мікрокатегорії: а) «дія – рух» (укр. *бігати, бродити, їздити, лазити, літати, плавати, ходити* та ін.; англ. *to boat, to fly, to go, to run, to walk* etc.); б) «дія – мовлення» (укр. *базікати, балакати, говорити, гомоніти* та ін.; англ. *to chatter, to talk, to speak, to whisper* etc.); в) «дія – звучання» (укр. *брязкати, громіти, дзвеніти, сичати, шелестити* та ін.; англ. *to caw, to chirp, to cluck, to clang, to ring, to sound* etc.); г) «дія – заняття, уміння, обов'язок» (укр. *барийувати, бондарювати, візникувати, диригувати, друкувати, партизанити, пасічникувати, секретарювати, учителювати, шити, шахтарювати* та ін.; англ. *to sew, to teach, to type* (однослівних дієслівних номінацій такого типу в англійській мові мало). Докладніше про подібне та специфічне в семантичному наповненні таких мікрокатегорій див у [5; 8; 9].

Ознаці «дія», як і категорії «процесуальність – дія», надаємо статусу об'єднувального параметра сукупності українських та англійських дієслів за двома векторами: структурним і семантичним. Структурний параметр (автосемантизм) випливає із особливостей синтагматики – відсутності обов'язкових експлікаторів, самодостатності дієслів у реалізації семантики. Семантичний параметр пов'язаний із здатністю суб'єкта активізувати (виражати, відтворювати) відповідні потенційно закладені в ньому дії. Отже, діеслова реалізують процесуальність у взаємодії з предметними (субстанційними) чинниками. Автосемантичні діеслова в реченнях предикативної моделі дії вирізняє з-поміж інших дієслів семантична ознака

активності, яка узагальнює різноваріантні семантичні особливості таких діеслів – позначати дію, безпосередньо породжувану агентивним суб'ектом.

У реченнях предикативної моделі діяльності суб'ект дії (підмет) – це активний діяч із притаманними йому вродженими чи набутими можливостями, здібностями, потребами, прагненнями, бажаннями тощо. На семантично-синтаксичному рівні таке номінування підметів супроводжує замкнений пласт лексики, орієнтованої передусім на іменникові назви предметних денотатів – переважно назви істот, оскільки саме істоти є агентивними виконавцями дій. Функцію підметових назв виконує називний відмінок української мови та загальний відмінок англійської мови.

Корелятивними в такій моделі речень виступають підмети: назви осіб (антропонімічні назви: імена, прізвища, псевдоніми, прізвиська; загальні назви – назви людей): укр. *А Яків тим часом невгамово гомонить та й гомонить* (А. Хижняк); *Дівчата верещать, наче ім і справді страшно* (Г. Тютюнник); *Занокали, загейкали, зацокали Іздові* (Ю. Збанацький); англ. *Annie was floating on her back in the pool* (A. Christie); *You know how people gossip, I answered* (S. Maugham). До абсолютних корелятів можна віднести також речення предикативної моделі дії, в яких підметову позицію займають назви інших (не осіб) живих організмів (тварин, як диких, так і домашніх, птахів, комах, земноводних): укр. *Мавпа кричала, ховалась, стрибала* (М. Трублайні); *Он у верболозі соловей твохкає* (Остап Вишня); *Польові коники дзикотили в стерні* (О. Кобилянська); *Гадюка як не вкусить, то засичить* (М. Драй-Хара); англ. *If a chicken clucks, it makes not pleasant sound* (Priestly); *The cuckoo shouts all day...* (R. Blackmore); *On the riverbank frogs croaked* (A. Grey); *The piping stopped abruptly and a horse neighed* (H. Innes).

Помічено, що в предикативній моделі дії в українській мові автосемантичні діеслова вживаються в реченнях із підметами – назвами живого (осіб), тоді як в англійській мові наявні паралельні вживання: укр. *Він посклизнувся* і англ. *He slipped*; укр. *Він посклизнувся і впав зі сходів* і англ. *His foot slipped and he fell down*; укр. *Тут можна купатися тим, хто не плаває?* і англ. *Is it safe to bathe here if one can't swim?*; укр. *Наці човен був єдиний, котрий тримався на воді* і англ. *Our boat was the only one that could swim*.

Корелятивними є автосемантичні діеслова української та англійської мов у частковому варіанті предикативної моделі дії – діяльність як невід'ємна властивість предмета-підмета. До таких належать автосемантичні діеслова «переміщення в просторі» та діеслова «звучання». Діеслова «переміщення в просторі» характеризують вказівки на просторові обмеження (ознаки, координати), в яких відбувається переміщення (укр. *ходити, плавати, літати*; англ. *to move, to swim, to fly*). Виявляючи семантичну кореляцію (укр. *літати* і англ. *to fly*) на рівні номінацій спільногого процесуального денотата у реченнях предикативної моделі діяльності (дії) зі значенням руху, такі діеслова дещо порушують корелятивну закономірність однослівної номінації денотата, оскільки в таких випадках англійський синтаксис передбачає вживання модального діеслова *can*: пор.: укр. *Птах літає* і англ. *A bird can fly*; укр. *Риба плаває* і англ. *A fish can swim*; укр. *Людинаходить* і англ. *A man can walk*.

Порушення кореляції при заповненні предикативної моделі діесловами, належними до мікрокатегорії «дія – рух», простежено і в тих випадках, коли в англійських реченнях ужиті діеслівні одиниці, автосемантичні яких через уведення відповідних субстанційних сем на позначення засобу пересування не прогнозує обов'язкових придіеслівних компонентів на відміну від української мови, в якій таке найменування процесуальних денотатів є не характерним: пор.: англ. *One of William's friends skated with him on a path* (C. Francome) і укр. *Непосидюча бабуся і у 82 роки катається на ковзанах* (<http://www.poltava.pl.ua/opinion/177/>); англ. *When he married he rented a rambling red-brick Georgian house two miles away and bicycled to work at the forge most days* (H. Hemel) і укр. «Кілька місяців поспіль їздила на роботу тільки на велосипеді», розповідає Уляна (<http://www.skyscrapercity.com/showthread>).

Сферу діеслівних номінацій процесуальних денотатів у реченнях предикативної моделі діяльності значно розширяють автосемантичні діеслова, які виражають предикативну ознаку підметів – назв неістот. На думку Й.Ф. Андерша, у таких випадках діеслова «виступають

одночасно носієм дій і джерелом процесів» [1, с. 42]. У підм
ій позиції номінації предметних
денотатів субкатегоризовано назвами однічних твердих предметів, здатних утворювати звуки,
засобів пересування, рідин та ін., як в укр. *Ти чуси, як бринить струна якась тримтяча* (Леся
Українка); *Пливеуть човни* (М. Рильський); *Відгуркотів літак* (В. Барка); *Неподаліку грайливо
дзюрчав гірський потік* (Б. Антоненко-Давидович); англ. *It was silent and suddenly the bell tinged*
(L. Alcott); *The window shutters cracked in the wind* (J. Steinbeck); *Her eyes sank* (F. Hendry).

Корелятивні властивості мають також автосемантичні дієслова обох мов, які, поєднуючись із
деякими іменниковими назвами предметних денотатів, дещо переорієнтовують семантику (із
семантики руху в семантику процесуальної властивості). Пор.: укр. *Корабель затонув* (*пішов
на дно*); англ. *The ship sank* і укр. *Дерево (гумовий м'ячик) у воді не тоне*; англ. *Wood (a rubber
ball) doesn't sink*. Те ж саме спостерігаємо в дієсловах із переносним значенням: англ. *The storm
began to sink; The wind has sunk; Prices sank; His voice sank*; укр. *У бабусі тримятися руки* і англ.
The old woman's hands tremble і укр. *Гумка (ластик) тягнеться* і англ. *Rubber (elastic) stretches*.

Заслуговує на увагу англійське дієслово *to go* з його майже втраченим значенням руху,
якому в українській мові відповідає дієслово *взяти* у структурі ускладненої будови: пор. укр.
Він уявяє та й одружився і англ. *He went and get married*. Емоційно-експресивний ефект у таких реченнях
досягається шляхом виділення в окрему предикативну структуру англійського речення з дієсловом *to go*:
укр. *Навіть і не думай ставити себе в дурне становище* і англ. *Don't go and make a fool of yourself*.

Прозорими щодо корелятивних особливостей виявились автосемантичні дієслова,
охоплені мікрокатегорією «дія – звучання». Прикметно, що в обох мовах майже увесь загал
конституентів, що виформують відповідні ЛСП, на відміну від інших лексико-семантичних
парадигм, є переважно автосемантичними, а отже, їхній реченневотвірний потенціал обмежує
предикативна модель діяльності. Як засвідчують спостереження, ЛСП мікрокатегорії «дія –
звукання» є одним із найбільш кількісно наповнених в обох мовах. З уваги на онтологічну
природу дієслівних номінацій процесуальних денотатів, що так чи інакше пов'язані із звуковими
процесами, поширеними є надзвичайно деталізовані класифікації таких дієслів. При цьому в
українській мові виявлено більшу кількість таких номінацій, на відміну від англійської.
Наприклад, українським дієсловам «звукання», що пов'язані із комахами (*стрекотати,
тиркати, тріщати, фурчати, цвірін'якати, цвірчати, цвіркоміти, скорчати*), відповідає англ.
to chirp. Водночас багатьом українським дієсловам відповідають кілька англійських: укр.
тъюхкати (про слов'я) і англ. *to pipe, to fug, to warble (to sing)*; укр. *верещати* і англ. *to scream,
to screech, to shriek, to squeal, to shrill (out), to yell*; укр. *дзеленчати* і англ. *to tinkle, to single, to
clunk, to ring*; укр. *дзижчати* і англ. *to hum, to buzz, to drone, to whirr, to whiz(z)*; укр. *дзярготати*
і англ. *to chirp, to chirr, to twitter, to tweet*; укр. *дзвеніти* і англ. *to ring, to jingle, to tinkle, to clank,
to ding, to ting* (про скло), *to clink* та ін.

Подібність у мовленнєвій реалізації предикативної моделі дії виявлено також у тому,
що структуру як українських, так і англійських речень із автосемантичними дієсловами в
присудковій позиції часто поширяють необов'язкові (факультативні) компоненти прислівної
та приреченневої залежності, пор.: укр. *Сонце того разу не світило* (П. Загребельний); *Вода в
калюжах уже замерзла* (О. Десняк); *Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче
зігнулась* (А. Головко); *Стіни запущеної оселі руділи з кожним роком* (А. М'ястківський);
Десь над струмком кувала зозуля (О. Ольжич); *На вулиці де-не-де кукурікали півні* (А. Хижняк);
У печі вогонь потроху пригасав (В. Малік); *За дверима щось рухається, падає, встає, знову йде*
(У. Самчук); *Пес приважно в буді скавчав* (Т. Чубач); *In the woods between Lemri and Uhu, the
stream had frozen* (M. Connell); *The plants flourished in the warm sun* (C. Bronte); *Of course, good
melody will sound fine at any tempo* (<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy>); *At last the sun was shining after
weeks of rain* (R. Blackmore); *Lying in rows on the floor, we breathed deeply without pause* ([http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy](http://
bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy)); *The blue night was full of stars; somewhere a dog barked rhythmically*
(E. Mildmay); *Every now and then Piladu barked at him to encourage him* (M. Nabb).

У такий спосіб предикативна модель діяльності, потрактована в дослідженні як *mini-tertium comparationis*, стала надійним підґрунтям для встановлення корелятивних співвідношень дієслівних систем української та англійської мов. Зіставлення співвідносників дієслівних мікрокатегорій у проекцію на зазначену реченнеовітвірної дієслівоздатності. Водночас використання такої методичної процедури в межах зіставного аналізу виявило низку відмінностей, пов'язаних здебільшого з конструктивною синтаксичною специфікою кожної із мов, семантичним наповненням мікрокатегорій, складники яких здатні заповнювати дієслівну позицію виокремленої моделі, як і з позалінгвальними чинниками, які знайшли відбиття в семантичному макрокомпоненті категорії «процесуальність».

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 192 с.
2. Басиров Ш.Р. Типологія дієслів із рефлексивним комплексом в іndoевропейських мовах (типологічні, зіставні, діахронічні дослідження): [монографія] / Ш.Р. Басиров. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – 333 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове) : учебн. пособ. для филол. спец. ун-тов / В. В. Виноградов. – [2-е изд.]. – М. : Высш. школа, 1972. – 614 с.
4. Іваницька Н.Б. Функціонально-семантична класифікація українських та англійських дієслів: [монографія] / Н. Б. Іваницька. – К. : КНТЕУ, 2004. – 196 с.
5. Іваницька Н.Б. Онтологія та кореляція семантики деяких українських і англійських дієслів звучання / Наталя Іваницька // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки : зб. наук. статей / гол. ред. П.І. Білоусенко. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 2. – С. 106–110.
6. Іваницька Н.Б. Абсолютивно-релятивний потенціал українських дієслів у проекції на структуру речення / Наталя Іваницька // Ucrainica II. Souiasna Ukrajinistika. Problemy jazyka, literatury a kultury: Sbornik na vypuklykh. Z Olomouckym symposium ukrajinistick. 1. uffst. – Univerzita Palackeho v Olomouci, 2006. – С. 269–274.
7. Іваницька Н.Б. Tertium comparationis у міжмовному зіставленні дієслівних систем / Наталя Іваницька // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 46–59.
8. Іваницька Н.Б. Дієслівне вираження мікрокатегорії „рух” в українській та англійській мовах / Наталя Іваницька // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство) / відп. ред. В. Ожоган. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. Винниченка, 2009. – Вип. 86. – С. 92–105
9. Іваницька Н.Б. Лексико-семантична реалізація дієслівної мікрокатегорії „дія–мовлення” в українській та англійській мовах / Н.Б. Іваницька // Мовознавство. – 2010. № 6. – С. 55–69.
10. Іваницька Н. Л. Двоскладні речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.
11. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
12. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв’язок, модель) : [монографія] / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
13. Штернemann Р. и др. Введение в контрастивную лингвистику / Р. Штернemann // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика: Переводы / [сост. В. П. Нерознака; общ. ред и вступ. ст. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 144–178.

У статті подано фрагмент двостороннього міжмовного зіставлення дієслівних систем української та англійської мов. Установлено корелятивні особливості об’єкта дослідження крізь призму предикативної моделі дії як міні-основи зіставлення дієслівної синтагматики.

Ключові слова: українська та англійська дієслівні системи, предикативна модель дії, міні-основа зіставлення (*tertium comparationis*), мікрокатегорія універсальної дієслівної категорії «процесуальність», корелятивність.

The article presents the part of the bilateral interlingua comparison of the Ukrainian and English verbs. The correlation of the verbs systems has been determined taking into consideration the predicative model as mini-tertium comparationis used for verbal syntagmatical peculiarities.

Key words: Ukrainian and English Verbal Systems, predicative model of action, mini tertium comparationis, microcategory of the universal category “verbality”, correlation.

О ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ТИПОВ СИНТАГМ В ЛЕЗГИНСКИХ ЯЗЫКАХ

Функционирование различных типов синтагматических структур в дагестанских языках обусловлено развитием грамматического строя, фонетической системы и их семантическим обособлением.

Семантически обособленный класс именных основ, вступая в сочетание с соответствующим разрядом классных глаголов, образует особые типы синтагматических структур. Рассматриваемые здесь типы синтагматических структур предполагают не только семантическую однородность, фонетическую аналогию и грамматическую ограниченность отношений сочетаемых в данной дистрибуции компонентов. Например, в крызском языке синонимичные глаголы *рох* и *вуд* (брей и стриги), в составе которых представлены окаменелые классные показатели *р* и *в*, отмечена тенденция к сочетанию с разными семантически обособленными классами именных основ. Глагольная основа *рох* вступает в сочетание со словом *члер* «волос», через которое в системе соотносимых с ним *къыл* «голова», *джири* «борода», и т.д. образуется семантически замкнутая группа: *члер рох* «волосы брей»; *къыл рох* «голову брей»; *джири рох* «бороду брей».

А глагол *вуд* сочетается с существительным *йис* «шерсть», которое также тесно связано с типами именных основ уже другого семантического ряда: *вул* «овца», *члечи* «коза», *балканджи* «джи» «конский хвост» и другие: *йис вуд* «шерсть стриги», *вул вуд* «овцу стриги», *члечи вуд* «козу стриги», *джири вуд* «хвост стриги».

Как было сказано выше, компоненты возможных типов синтагматических типов вступают между собой в сочетание и благодаря фонетической аналогии. Так, в сочетании *вул вуд* «овцу стриги» в составе глагольной основы и существительного *вул* «овца» обнаруживается один и тот же окаменелый классный показатель *в*. Очевидно, употребление экспонента *в* в глаголе *вуд* также стягивает его к именной основе *вул*, имеющей почти одинаковый звуковой состав.

Такое фономорфологическое совпадение функционально тождественных экспонентов может служить причиной образования относительно устойчивых предикативных конструкций.

Серьезное влияние на процесс формирования определенных типов синтагм могут оказать и чисто морфологические факторы: *йихъян* *йихъ* – букв. «жатву жни» или *йихъян* *йиз* – букв. «посев сей» или же «пашню паши». Как видно из примеров, при помощи атрибутивной частицы *й* от глагольных основ *йихъ* «жни» и *йиз* «сей» образуются существительные *йихъян* «жатва», *йизъян* «посев» с абстрактным значением.

Таким образом, в каждом отдельном случае все три принципа (семантический, фонетическая аналогия и морфологический) не только определяют выбор однотипных синтагм, но и выявляют пути дальнейшего развития семантических конструкций в целом.

Вместе с тем процесс формирования типов синтаксических конструкций влияет на развитие морфологической категории, видоизменяя способы ее выражения в языке, способствуя, с одной стороны, укреплению в языке однотипного грамматического экспонента, а с другой – «размыванию» его однотипности и равнозначности.

Особо следует выделить второй ряд критериев, имеющий исключительно большое значение, определяющий предысторию формирования предикативных конструкций, которая дифференцируется на сегментные срезы, в основе которых лежат типы обособленных синтагм в системе именных и глагольных конструкций.

личные и безличные. Каждая группа в зависимости от наличия в причастии грамматических формантов имеет свои подгруппы:

I личные	II безличные
I простые:	П усложненные:
а) субъектные	а) обстоятельственные
б) объектные	в) субъектно-объектные
б) бессубъектные	а) нейтральные

Синтаксические функции самостоятельных и несамостоятельных причастий не одинаковы. Словосочетание с несамостоятельными причастиями, выступающими в роли определения и определительных конструкций, имеет целый ряд особенностей, отличающих их от обычных определений (относительная лабильность членов конструкций и соотносительные синтагмы в системе различных именных и глагольных типов дистрибуций).

Глагольная синтагма с финитным глаголом может быть трансформирована в причастные двумя путями: с определяемым словом в превратительном и в именительном падежах.

Организация и структура вновь образуемой причастной синтагмы зависит в основном от характера исходного глагола. Количество же возможных причастных синтагм прямо пропорционально количеству имен наличных в глагольной синтагме.

Первый тип причастных синтагм отличен от второго местом и падежом определенного слова и интонационным рисунком всей конструкции. Синтагмы, образованные личными и бессубъектными причастиями, семантически представляют две группы, резко отличающиеся друг от друга.

В лингвистическом отношении языки шахдагской подгруппы (крызский, будухский, особенно хиналугский) (бесписьменные языки на Северо-востоке Азербайджанской Республики) образуют промежуточное звено в лезгинских языках в плане дифференциации типов синтагм (1). Основные синтаксические явления этих языков вписываются в общую синтаксическую систему лезгинских языков. Синтаксические явления, сближающие эти языки с другими лезгинскими языками, относятся к разным хронологическим периодам, восходя к общедагестанскому языковому единству.

Это зависит в определенной степени от характера сочетаемости именных и глагольных основ структурно сложных образований, в которых раскрываются особенности расчленения таких конструкций на соответствующие сегментные срезы.

В основе синтаксического строя дагестанских языков лежит общекавказская модель. Однако она претерпела определенные изменения в процессе исторического развития дагестанских языков. Двойное оформление орудного дополнения отмечается во многих горских языках Кавказа. Наличие двух форм орудного дополнения в этих языках есть отражение двух этапов в развитии их синтаксического строя. Эргативная форма орудного дополнения характерна для периода, когда синтаксические отношения в языке выражались через классные показатели [2, с. 38]. В этот период сказуемое было ориентировано на орудное дополнение, как на объект, на который распространялось действие. В связи с этим сказуемое согласовывалось не с подлежащим, а с орудным дополнением, как в некоторых дагестанских языках (аварском). Форма орудного дополнения в послеложном падеже относится к более позднему периоду развития синтаксического строя. Появление ее знаменует иное понимание места орудия в процессе действия, иное отношение сказуемого к нему. Сужение сферы употребления эргативного падежа в значении орудного дополнения вызвано развитием послеложной формы в системе склонения дагестанских языков. Произошла и стилистическая дифференциация этих форм орудного дополнения. Семантика глагола в формировании предикативных конструкций не менее важна при определении типа глагольного управления.

Форма орудного дополнения в послеложном падеже относится к более позднему периоду развития синтаксического строя. Появление ее знаменует иное понимание места орудия в процессе действия, иное отношение сказуемого к нему. Сужение сферы употребления эргативного падежа в значении орудного дополнения вызвано развитием послеложной формы в системе склонений дагестанских языков. Произошла и стилистическая дифференциация этих форм орудного дополнения. Семантика глагола в формировании предикативных конструкций не менее важна при определении типа глагольного управления. В этом плане большой интерес представляют глаголы чувственного восприятия. Субъектно-объектные отношения ярче раскрываются именно при анализе предикативных отношений, порождаемых аффективными способами, т.е. при использовании глаголов чувственных восприятий.

Что касается атрибутивных синтагм, то в дагестанских языках они выявляются двояко: типы простых атрибутивных синтагм, различающихся грамматическим оформлением членов синтагм и синтаксической конструкции всего словосочетания. Объединением двух простых типов в одну определительную синтагму создается сложный атрибутивный комплекс. Между членами атрибутивной синтагмы существует внутренняя связь, сближающая их с композитами и затрудняющая выявление и классификацию определительных словосочетаний. Вся именная группа имеет общие форманты числа и падежа и входит в состав предложения как одно синтаксическое целое. Основной тип синтаксической связи компонентов атрибутивной синтагмы в дагестанских языках является примыкание. Внутри атрибутивной синтагмы существует определенная последовательность, изменение которой не всегда допустимо даже в качестве инверсии, так как перестановка членов синтагмы ведет к образованию новых синтагм с иной синтаксической организацией компонентов словосочетания. Значит, для синтагмы характерно отношение субординации. Слов-ва, вступающие в синтагматические отношения, могут морфологически видоизменяться. При этом парадигма стержневого слова создает и парадигму синтагмы.

Охарактеризовать синтагму значит установить законы сочетаемости слов, характер синтаксической связи между ними и парадигму сочетания. В языке есть 2 типа синтагмы: атрибутивная и предикативная. Для атрибутивной синтагмы характерна субординация, для предикативной – координация. Предикативная синтагма обычно образует предложение, атрибутивная синтагма входит в состав предложения как его часть. Атрибутивная синтагма грамматически оформляется как единое целое, как одно слово, а предикативная синтагма имеет раздельное оформление. Атрибутивная синтагма – всякое подчинительное сочетание знаменательных слов непредикативного характера. В более узком значении атрибутивная синтагма – сочетание определяющего с определяемым.

Таким образом, ядро атрибутивной синтагмы образуют имена существительные и глаголы. Основными типами синтаксической связи внутри синтагмы являются согласование и управление. А в дагестанских языках имеются два типа атрибутивных синтагм: атрибутивные комплексы и атрибутивные сочетания. , даргинском). Кроме того, в форму сказуемого включаются специальные аффиксы, восходящие исторически к грамматическому показателю природы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев М. Е. Сравнительно-историческая морфология нахско-дагестанских языков. Категории имен / М.Е. Алексеев. – М. : Academіa, 2003. – 264 с.
2. Мещанинов И. И. Эргативная конструкция в языках различных типов / И.И. Мещанинов. – Ленинград : Наука, 1967. – 248 с.

У статті розглянуті особливості функціонування двочленних фраз як синтагматичних сегментів. Функціонування різних типів синтагматичних структур в дагестанських мовах обумовлено розвитком граматичного ладу, фонетичною системою та їхнім семантичним відокремленням.

Ключові слова: синтагматика, ергативна форма, атрибутивна та предикативна синтагма.

The article examines peculiarities of functioning of binomial phrases provided as syntagmatic segment.

Functioning of various types of syntagmatic structures in the Daghestani languages is stipulated by development of grammatical and phonetic systems and their semantic isolation.

Key words: syntactics, ergative form, attributive and predicate syntagma.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Барчук Володимир Михайлович, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філології, директор Коломийського інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Барчук Мар'яна Володимирівна, аспірантка кафедри української мови Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Білих Олександр Петрович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка, докторант кафедри загального і слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. Мечникова.

Білоус Людмила Василівна, викладач філологічних дисциплін Барського гуманітарно-педагогічного коледжу ім. Михайла Грушевського (м. Бар), пошукувач кафедри української мови та загального мовознавства Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Богатько Валентина, кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики й культури мови Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Вишневана Наталія, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Володіна Тетяна Святославівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Волошина Оксана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Вотінцева Марина Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна.

Гаценко Ірина Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Чернігівського державного інституту економіки і управління.

Гладью Світлана Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Гороф'янюк Інна Валентинівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови й загального мовознавства Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Грачова Ірина Євгенівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Гринишин Уляна Петрівна, аспірантка кафедри української мови Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Дворянкін Віктор Олександрович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.

Декшна Тетяна Анатоліївна, аспірантка факультету англійської мови Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Дзюман Наталія Петрівна, аспірантка кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. **Завальнюк Інна Яківна**, доктор філологічних наук, завідувач кафедри стилістики й культури мовлення Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, завідувач кафедри стилістики й культури мовлення Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Змієвська Олена Олександрівна, старший викладач кафедри англійської мови Інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор кафедри методики філологічних дисциплін Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Іваницька Наталя Борисівна, кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри теоретичної і прикладної лінгвістики та української філології Київського національного лінгвістичного університету.

Каленич Володимир Миколайович, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови й загального мовознавства, заступник директора Інституту філології й журналістики з навчальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Костусяк Наталія Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Інституту філології та журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Кравчук Людмила Вікторівна, старший лаборант кафедри історії слов'янських народів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, пошукувач кафедри української мови й загального мовознавства.

Кришталюк Ганна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Леднік Олена Сергіївна, аспірантка кафедри української мови Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Ліпська Євгенія Леонідівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри германської та слов'янської філології Інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Лоіська Людмила Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, заступник директора з наукової роботи ННЦ української філології та соціальних комунікацій ЧНУ імені Богдана Хмельницького.

Макарець Юлія Сергіївна, аспірантка кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Межов Олександр Григорович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Назаренко Інна Олександрівна, старший викладач кафедри українознавства Запорізького національного університету.

Овчинікова Ірина Ігорівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, заступник декана.

Павликівська Наталія Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови й загального мовознавства Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Пена Любов Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пікалова Анна Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології Харківського гуманітарно-педагогічного інституту.

П'яст Наталія Йосипівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету.

Свентух Ярослава Сергіївна, аспірантка кафедри української мови Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Скрипник Надія Іванівна, - аспірантка кафедри української мови й загального мовознавства Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Стадній Алла Сергіївна, викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету.

Стрільчук Антоніна Вікторівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Хидиров Н.В., старший викладач Бакінського державного університету (Республіка Азербайджан).

Шабат-Савка Світлана Тарасівна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Шадара Вікторія Анатоліївна, учитель вищої категорії Запорізької гімназії № 93, магістрант Запорізького національного університету.

Щербатюк Валентина Анатоліївна, аспірантка кафедри української мови й загального мовознавства Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Шкіцька Ірина Юріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Ямчінська Тамара Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, директор Інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЗМІСТ

I. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ

<i>Барчук Володимир.</i> Принципи типології інтервалу	3
<i>Білих Олександр.</i> Відмінкові форми множини іменників жіночого роду в церковнослов'янській мові української редакції др. пол. XVI-XVII ст.	9
<i>Богатъко Валентина.</i> Неповні речення з еліпсованим підметом у газетних жанрах	15
<i>Бондар Ольга.</i> Лінгвальна природа граматичних єдностей дієслівної будови у формально-сintаксичній структурі речення української мови	18
<i>Грачова Ірина.</i> Морфолого-сintаксична характеристика слів – квантифікаторів <i>ell</i> , <i>micel</i> , <i>sut</i> у давньоанглійській мові	20
<i>Дзюман Наталя.</i> Займенникове вираження предикатних синтаксес у семантико-сintаксичній структурі речення	27
<i>Завальнюк Інна.</i> Нові явища у формально-сintаксичній типології присудків української мови	31
<i>Іваницька Ніна.</i> Явище автосемантизації в дієслівній системі української мови	38
<i>Каленич Володимир.</i> Структурно-семантичні модифікації одновалентних дієслівних предикатів у двоскладних реченнях	43
<i>Костусяк Наталя.</i> Структура міжрівневих категорій відмінка та влентності	46
<i>Лонська Людмила.</i> Трикомпонентні моделі двоскладних буттєвих речень в українській мові	51
<i>Межсов Олександр.</i> Семантична своєрідність вокативної мінімальної сintаксичної одиниці	57
<i>Назаренко Інна.</i> Первинні та вторинні семантико-сintаксичні функції називного відмінка в системі транспозиційних змін	62
<i>Овчиннікова Ірина.</i> Дія та її кваліфікативні ознаки в системі категорій діеслова	66
<i>Свентух Ярослава.</i> Формування атрибутивно-локативних відношень на основі іменникових словосполучень	70

ІІ. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ.

<i>Білоус Людмила.</i> Метафоричні утворення в географічній номенклатурі Вінниччини	77
<i>Вишневана Наталя.</i> Природа лексичного значення і проблеми дефініції	80

<i>Володіна Тетяна.</i> Метафоричний перенос значень похідного слова (на матеріалі полісемічних відіменникових дієслів сучасної німецької мови)	84
<i>Вотинцева Марина.</i> Ступінь креолізації як диференційна ознака тлумачного й енциклопедичного словників	90
<i>Гаценко Ірина.</i> Функціонально-семантичний аналіз звуконаслідуваної лексики в сучасному мовознавстві.....	94
<i>Гороф'янюк Інна.</i> Ботанічна лексика центрально-подільських говірок: ареалогічна інтерпретація	98
<i>Дворянкін Віктор.</i> З лексики зовнішнього вигляду людини в українських східностепових говірках південної Донеччини	104
<i>Павликівська Наталія.</i> Криптонім як засіб вторинної номінації особи	109
<i>П'яст Наталія.</i> Формування лексико-семантичної групи назв посуду, які вказують на первинну функцію (призначення) посудини	113
<i>Стадній Алла.</i> Оцінка як компонент семантичної структури конотативного дієслова	119
<i>Шадара Вікторія.</i> Гіперо-гіпонімічні відношення в системі української церковно-обрядової термінології	123

III. Когнитивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики

<i>Волошина Оксана.</i> Комунікативно-прагматичні значення вигуків у сучасній англістиці .	128
<i>Ліська Євгенія.</i> Перформативне висловлення як засіб реалізації мовленнєвого акту та його місце в німецькомовному дискурсі	132
<i>Піkalova Anna.</i> Внутрішнє «я» М. Стельмаха: шляхи формування базових поетичних образів концептосфери.....	137
<i>Скрипник Надія.</i> Концепт «лінь» у мовному просторі українського фольклору	141
<i>Стрільчук Антоніна.</i> Симетрія як принцип організації синтаксичного простору сучасного американського поетичного тексту (лінгвокогнітивний аспект).....	145
<i>Шабат-Савка Світлана.</i> Категорія комунікативної інтенції та синтаксична модальність.....	151
<i>Шкіцька Ірина.</i> Маніпулятивний потенціал компліментів-аргументем	156
<i>Щербатюк Валентина.</i> Концепт «я» у художній картині світу В. Стуса	161

**IV. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ І КОНТЕКСТНІ ВИЯВИ
ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ**

<i>Барчук Мар'яна.</i> Ключові параметри публіцистичного стилю української літературної мови Галичини середини XIX століття (на матеріалі «Слова» Луки Данкевича).....	168
<i>Гладьо Світлана.</i> Емоційний профіль англомовного художнього тексту	172
<i>Грининин Ульяна.</i> Ампліфікація як конструкція експресивного синтаксису (на матеріалі прози Ю. Андруховича)	177
<i>Декина Темяна.</i> Метафора як інтимізаційний важіль рекламних текстів.....	182
<i>Змієвська Олена.</i> Лінгвістичні маркери актуалізації перцептуальних образів у художньому тексті.....	188
<i>Кравчук Людмила.</i> Слова-унікуми в політичному дискурсі	192
<i>Кришталюк Ганна.</i> Заперечне представлення відношень сприйняття в американському газетному дискурсі новин.....	196
<i>Леднік Олена.</i> Заголовок як актуалізатор категорії зв'язності наукового тексту.....	200
<i>Макарець Юлія.</i> Перифразова номінація в українському публіцистичному дискурсі початку ХХІ століття.....	205
<i>Пена Любов.</i> Діалектизми в поезії Марії Матіос	210
<i>Ямчинська Тамара.</i> Функції заголовка в смисловій організації текстів повідомлень англомовного журналу «Newsweek».	215

V. ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ

<i>Іваницька Наталя.</i> Корелятивні особливості української та англійської діеслівних систем крізь призму предикативної моделі дії	219
<i>Хидиров Н.В.</i> О дифференциации типов синтагм в лезгинских языках.....	225
<i>Відомості про авторів.</i>	228

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Вінницького державного педагогічного університету*
імені Михайла Коцюбинського

СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 13

Збірник наукових праць

Головний редактор – Н.Л. Іваницька.

Відповідальний секретар – Т.П. Ткачук.

Підписано до друку 29.04.2011 р.

Формат 60x84/8

Папір офсетний. Друк різографічний.

Ум. др. арк. 20,9.

Наклад 100 прим.

Віддруковано у Вінницькому державному
педагогічному університеті
імені Михайла Коцюбинського